

OSTROŁĘCKIE TOWARZYSTWO NAUKOWE
im. Adama Chętnika

ZESZYTY NAUKOWE
OSTROŁĘCKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

XXXVIII

Redaktor naczelny
Ireneusz Żuchowski

OSTROŁĘKA 2024

Naukowa Rada Redakcyjna

Janka Bursová – Słowacja, Alina Daniļeviča – Łotwa, Wojciech Guzewicz, Norbert Kasperek, Peter Krištofik – Słowacja, Olga Lavriņenko – Łotwa, Jana Levická – Słowacja, Małgorzata Lubecka, Vladimirs Meņšikovs – Łotwa, Jarosław Mioduszewski, Krzysztof Augustyniak – z-ca redaktora naczelnego ZN OTN, Jarosław Rubacha, Oksana Ruża – Łotwa, Andrzej Staniszewski, Henryk Stroński – Ukraina, Vladas Tumalavičius – Litwa

Sekretarz naukowy Redakcji

Małgorzata Lubecka

Recenzenci

Orest Krasiwski (Narodowa Akademia Państwowego Zarządzania przy Prezydencie Ukrainy w Kijowie)
Ludmila Aleksejeva (Uniwersytet w Daugavpils – Łotwa)
Andrzej Szmyt (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Tadeusz Zych (Uniwersytet Rzeszowski)
Piotr Daszkiewicz (Muzeum Historii Naturalnej w Paryżu – Francja)
Adam Dobroński, prof. UWB (Uniwersytet w Białymstoku)
Zbigniew Chojnowski (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Dariusz Brakoniec (Międzynarodowa Akademia Nauk Stosowanych w Łomży)

Redaktorzy językowi

Elayne Fracaro-Gallion, Dorota Czyż, Swietlana Morozowa

Redaktor statystyczny

Katarzyna Rymuza

Redaktorzy tematyczni

Jan Mironczuk, Jerzy Kijowski, Kazimierz Parszewski

Opracowanie redakcyjne

Dorota Czyż

Wydawca

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika
07-410 Ostrołęka, ul. Traugutta 9A

Czasopismo „Zeszyty Naukowe” OTN ISSN 0860-9608
jest indeksowane w bazach referencyjnych:

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

 BazHum

190. publikacja OTN im. Adama Chętnika

Wydawnictwo zostało zrealizowane dzięki wsparciu finansowemu Urzędu Miasta Ostrołęki

Druk i oprawa: Drukarnia J.J. Maciejewscy, Przasnysz

Spis treści

Wprowadzenie	7
KULTURA	
Tadeusz Kruczkowski	
<i>Struktura społeczno-gospodarcza Polski w ocenie rosyjskiej liberalnej historiografii (na przykładzie W.O. Kluczewskiego i N.I. Karejewa)</i>	11
Andrzej Biały	
<i>Rola polskojęzycznej prasy w komunistycznej propagandzie wśród Polaków na Białorusi Sowieckiej w latach 20. XX wieku</i>	37
Marta Łepicka	
<i>Powstanie styczniowe w świadomości lokalnej społeczności – perspektywa socjologiczna</i>	53
Krzysztof Głowiak	
<i>Problem sieroctwa społecznego w Polsce</i>	61
HISTORIA	
Jerzy Kijowski	
<i>Powstanie styczniowe w Kurpiowskiej Puszczy Białej</i>	79
Dariusz Budelewski	
<i>Powstanie styczniowe na ziemi makowsko-różańskiej</i>	89
Zbigniew Kudrzycki	
<i>Kurpie i Mazurzy w okresie powstania styczniowego</i>	101
Małgorzata Lubecka	
<i>Kościół katolicki na Mazowszu Północno-Wschodnim wobec powstania styczniowego</i>	119
Jan Mironczuk	
<i>Społeczność żydowska Mazowsza Północno-Wschodniego wobec powstania styczniowego</i>	127
Łukasz Gut	
<i>Sprawozdanie i list Mieczysława Orłowicza o uroczystości Bożego Ciała w Myszyńcu 27 maja 1937 roku</i>	137

GOSPODARKA

Jan Jerzy Milewski

Władze samorządowe w gminach wiejskich w powiecie ostrołęckim na początku lat trzydziestych XX wieku 147

Witold Rakowski

Mieszkańcy Ostrołęki w latach 1950-1960 i ich warunki mieszkaniowe 153

Witold Rakowski

Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa mieszkańców Ostrołęki w 1970 roku 173

Aleksandra Krawczyk

Miasta partnerskie Ostrołęki – współpraca wczoraj, dziś i jutro. 30. rocznica nawiązania współpracy z Meppen 191

Z ŻYCIA OSTROŁĘCKIEGO TOWARZYSTWA NAUKOWEGO

Jerzy Kijowski

Kalendarium Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adam Chętnika za 2024 r. 215

Regulamin nadsyłania i publikowania prac w „Zeszytach Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego..... 218

Wymagania wydawnicze „Zeszyty Naukowe” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 220

Procedura recenzowania prac naukowych nadsyłanych do publikacji w „Zeszytach Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego (ZN OTN) im. Adama Chętnika w Ostrołęce 222

Zasady etyki publikacyjnej Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im Adama Chętnika 223

Contents

Introduction	7
CULTURE	
Tadeusz Kruczkowski	
<i>The socio-economic structure of Poland in the assessment of Russian liberal historiography (on the example of V.O. Klyuchevsky and N.I. Kareev) .....</i>	11
Andrzej Biały	
<i>The role of Polish-language press in communist propaganda among Poles in Soviet Belarus in the 1920s .....</i>	37
Marta Łepicka	
<i>The January Uprising in the consciousness of local community – a sociological perspective .....</i>	53
Krzysztof Głowiak	
<i>The problem of social orphanhood in Poland .....</i>	61
HISTORY	
Jerzy Kijowski	
<i>The January Uprising in Kurpie White Forest .....</i>	79
Dariusz Budelewski	
<i>The January Uprising in the Maków- Różan region .....</i>	89
Zbigniew Kudrzycki	
<i>Kurpie and Masurians during the January Uprising .....</i>	101
Małgorzata Lubecka	
<i>The Catholic Church in Northeastern Mazovia and the January Uprising .....</i>	119
Jan Mironczuk	
<i>The Jewish community in Northeastern Mazovia and the January Uprising ....</i>	127
Łukasz Gut	
<i>Report and letter by Mieczysław Orłowicz on the Corpus Christi celebration in Myszyniec on May 27, 1937 .....</i>	137

ECONOMY

Jan Jerzy Milewski

Local government authorities in rural municipalities in Ostrołęka County in the early 1930s 147

Witold Rakowski

Residents of Ostrołęka in the years 1950-1960 and their living conditions ... 153

Witold Rakowski

The demographic and socio-professional structure of Ostrołęka residents in 1970 173

Aleksandra Krawczyk

Ostrołęka's twin cities - cooperation yesterday, today and tomorrow. 30th anniversary of the partnership with Meppen 191

ON THE LIFE OF THE SCIENTIFIC SOCIETY IN OSTROŁĘKA

Jerzy Kijowski

The Calendar of the Scientific Association in Ostrołęka for the year 2024 215

The regulations for submitting and publishing works in „The Scientific Journals” of the Scientific Society in Ostrołęka 225

The Scientific Journals” of the Scientific Society of Ostrołęka – publishing requirements 227

„The Scientific Journals” of the Adam Chętnik Scientific Society of Ostrołęka- Article Review Process 229

Regulations on the publication ethics of the Adam Chętnik Scientific Association in Ostrołęka 230

Wprowadzenie

Niniejszy, XXXVIII numer „Zeszytów Naukowych” stanowi zbiór artykułów poświęconych różnorodnym aspektom historycznym, gospodarczo-społecznym i kulturowym Mazowsza Północno-Wschodniego. Szczególną uwagę poświęcono historii regionalnej, której zrozumienie pozwala na głębsze docenienie wartości lokalnych tradycji oraz ich wpływu na kształtowanie współczesnej tożsamości. Dzięki różnorodnym perspektywom prezentowanym w artykułach, mamy nadzieję na wzbogacenie debaty publicznej oraz promowanie wartościowych inicjatyw na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego.

W dziale *Kultura* czytelnik znajdzie artykuły poświęcone rosyjskiej liberalnej historiografii oraz prasie polskojęzycznej na Białorusi. W obu przypadkach zwrócono uwagę na istotną rolę prac w kształtowaniu świadomości narodowej oraz kulturowej tamtejszej społeczności polskiej. W niniejszym dziale nie zabrakło również nawiązania do historii lokalnej widzianej oczami współczesnego Polaka. Ujęcie socjologiczne pokazuje, jak wydarzenia o charakterze regionalnym są postrzegane i interpretowane przez różne grupy społeczne. Ostatni artykuł tej części Zeszytów został poświęcony zjawiskom społecznym, ogólnopolskim, a przede wszystkim sieroctwu społecznemu. Problematyka ta dotyczy tysięcy dzieci w Polsce, które z różnych przyczyn zostają pozbawione opieki rodzicielskiej i trafiają do systemu opieki zastępczej. Artykuł analizuje przyczyny tego zjawiska, jego konsekwencje dla dzieci oraz działania podejmowane w celu poprawy ich sytuacji.

Najbardziej obszerny dział Zeszytów *Historia* upamiętnia powstanie styczniowe na Mazowszu Północno-Wschodnim, jeden z największych zrywów niepodległościowych w XIX wieku. To wydarzenie miało ogromny wpływ na kształtowanie świadomości narodowej i dążenia Polaków do wolności. Problematyka powstania styczniowego została ukazana w kontekście zarówno lokalnych wydarzeń, jak i postaw społeczności żydowskiej i Kościoła katolickiego wobec powstania. Tematyka religijna w ujęciu regionalnym ukazana została także w artykule poświęconym uroczystościom Bożego Ciała na Kurpiach.

W ostatniej części Zeszytów pt. *Gospodarka* zamieszczono artykuły dotyczące historii Ostrołęki i regionu w XX wieku, poczynsz od kształtowania się władz samorządowych powiatu ostrołęckiego na początku lat 30. tych aż do obecnej sytuacji Ostrołęki, jej planów rozwoju w związku z nawiązaniem współpracy z miastami partnerskimi z Europy, Azji i Ameryki Południowej. W tej części Zeszytów

umieszczono też artykuły będące analizą sytuacji mieszkaniowej miasta w latach 50. i 60. oraz strukturę demograficzną i społeczno-zawodową u progu dekady Edwarda Gierka.

Całość rocznika dopełnia IV część *Z życia Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, zawierająca informację o najważniejszych przedsięwzięciach zrealizowanych przez Towarzystwo w 2024 roku.

Mamy nadzieję, że niniejsze „Zeszyty Naukowe” dostarczą Czytelnikom nie tylko wiedzy, ale również inspiracji do dalszych badań i refleksji nad historią i kulturą naszego regionu.

Redakcja

DZIAŁ I

Kultura

Tadeusz Kruczkowski

Grodzieński Uniwersytet Państwowy im. Janki Kupały, Białoruś

ORCID: 0000-0002-9383-1377

**Социально-экономическое устройство Польши в оценке
русской либеральной историографии (на примере В.О.
Ключевского и Н.И. Кареева)**

**Struktura społeczno-gospodarcza Polski w ocenie rosyjskiej
liberalnej historiografii (na przykładzie W.O. Kluczewskiego
i N.I. Karejewa)**

**The socio-economic structure of Poland in the assessment of
Russian liberal historiography (on the example of V.O.
Klyuchevsky and N.I. Kareev)**

В. О. Ключевский и Н.И. Кареев представляли собою особые величины в русской либеральной историографии второй половины XIX - начала XX века. В. О. Ключевский и Н.И. Кареев создали наиболее известные концепции истории России¹ и всемирной истории в рассматриваемый период. Это было сделано как в их обобщающих трудах, так и в ряде исследований, посвященных отдельным историческим темам. Утверждается даже, что современная российская историческая мысль в поисках качественно нового синтеза истории России возвращается к основным идеям государственной школы, которые вывели С. М. Соловьев, Б.Н. Чичерин, В. О. Ключевский, либо спонтанно приближается к ним.

В свою очередь творчество Н.И. Кареева характеризуется необычной широтой и плодovitостью: он является автором работ по истории древнего мира, Западной Европы в период средневековья и нового времени, истории Польши, по историософии и методологии истории. Он защитил первую в России докторскую диссертацию по проблематике историософии. Н.И. Кареев создал наиболее прозападную в России концепцию всемирной истории, основой которой он считал западноевропейскую цивилизационную модель. К ней он относил, с определенными оговорками Россию и Польшу.

---

¹ В. О. Ключевский, *Курс русской истории* в 5 ч. СПб. 1904-1922.

Ученый являлся автором ряда обобщающих трудов характеризующих всемирно исторический процесс как общечеловеческое явление².

Н. И. Кареев был известен как либерал и полонофил. Как замечал ученый в своих воспоминаниях, ключом к взаимопониманию его и польского окружения в варшавский период оказалось отношение к полякам как равноправным партнерам, а к польской истории объективное и уважительное отношение³. Можно утверждать, что молодому профессору удалось предстать перед польской общественностью в Варшаве не русификатором, а представителем прогрессивной части русского общества⁴. Как отмечается в польской историографии он в своих взглядах «старался встать над тенденцией дружественной и недружественной Польши во имя исторической правды»⁵. Н. И. Кареев выступил одним из зачинателей либеральной традиции в русской исторической полонистике в трактовке ряда ключевых проблем польской истории: цивилизационного выбора Польши, ее отношений с западным миром, реформации как западноевропейского явления на своеобразной польской почве, польской общественно-политической модели развития, польского цивилизационного влияния на Россию и западнорусские земли. В то время как историю западнорусских земель и польско-московское противостояние либеральный историк рассматривал преимущественно в русле русской консервативно-националистической традиции⁶.

Историографическое наследие названных крупнейших русских либеральных историков изучаемого периода стало уже давно предметом изучения в различных сферах общественного знания. Вместе с тем, вне поля исследования исторической науки XIX – начала XXI веков осталась весьма важная проблема русской истории, получившая определённое отражение в концептуальных построениях русской либеральной историографии исследуемого периода: взаимосвязь истории России и Польши, роль Польши и поляков в истории России, а так же проблематика социально-

² Н. И. Кареев, *Основные вопросы философии истории: в 2 т.* М.: Тип. А.И.Мамонтова и К^о 1883; Н.И. Кареев, *Главные обобщения всемирной истории*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1903, с. 348; Н. И. Кареев, *Суцiнiсть iсторичеcкого процесса и роль личности в истории*, СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1890, с. 574; Н. И. Кареев, *Общий ход всемирной истории. Очерки главнейших исторических эпох*, С.-Петербург 1903, с. 382 и др.

³ Н. И. Кареев, *Прожитое и пережитое*, Л.: Изд-во ЛГУ 1990, с.166.

⁴ Т. Т. Кручковский, А.Н. Нечухрин, *Польская проблематика в творчестве Н.И. Кареева* // Гiстарыяграфiчная навука i гiстарычная адукацыя ў Рэспублiцы Беларусь, Мн 1995, с.117.

⁵ М. Serejski, *Europa a rozbiory Polski*, Warszawa 1970, s. 383.

⁶ Т. Т. Кручковский, *История Польши в основных концепциях русской историографии XIX – начала XX века*, Гродно 2016, с. 383.

экономического устройства Польши, в частности. Эта проблематика изучалась весьма фрагментарно и избирательно, характеризовались ее отдельные аспекты⁷, в том числе и автором данной статьи⁸.

Одной из тем исторической полонистики в русской либеральной историографии второй половины XIX – начале XX века была проблематика социально-экономического устройства Польши и его влияния в период польско-литовской государственности на западнорусские земли, согласно тогдашней терминологии (т.е. на территории современных Беларуси и Украины). Показательно, что влияние экономического фактора на ход исторического развития Польши признавалось и в русской исторической полонистике консервативной направленности (Д. И. Иловайский). Данная проблематика на примере исторической полонистики рассматривается нами, прежде всего, на примере исторического наследия таких крупнейших русских либеральных историков как Н. И. Кареев и В. О. Ключевский. В качестве сравнительного историографического фона представляются взгляды на заявленную тематику российских историков и консервативно-славянофильского направления.

Исследуя историческую полонистику русской либеральной историографии второй половины XIX - начала XX века автор для передачи специфики оценочных подходов русской науки рассматриваемого периода, использует названия государственной принадлежности в определении русской науки XIX - начала XX веков. Польша и ВКЛ после Кревской унии, а

⁷В. А. Дьяков, А. С. Мыльников, *Об основных этапах развития славяноведения в дореволюционной России*, [w:] *Славяноведение в дореволюционной России. Библиографический словарь*, М.: Наука 1979, с. 11–46; Л. П. Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, М.: Индрик 2005, с. 848; Л. М. Аржакова, *Российская историческая полонистика и польский вопрос в XIX веке*, СПб.: Изд-во С.-Петербур, ун-та 2010, с. 343; Л. П. Лаптева, *История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX в.*, М.: Индрик 2012, с. 840; Л. М. Аржакова, *Польский вопрос и его преломление в российской исторической полонистике XIX века*. СПб.: Изд-во С.-Петербур, ун-та 2014, с. 543; J. Bardach, *Problematyka polska w liberalnej historiografii rosyjskiej schyłku XIX – początku XX wieku: N.I. Kariejew*, [w:] *Polsko-rosyjskie związki społeczno-kulturalne na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1980, s. 104–154; K. Błachowska, *Narodziny Imperium: Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2001, s. 350 и др.

⁸Т. Т. Кручковский, *Проблемы разделов Речи Посполитой в русской историографии второй половины XIX в.*, [w:] *Славяноведение* 1993, № 5, с. 76–85; Т. Т. Кручковский, *Польская проблематика в русской историографии II пол. XIX века*, Гродна 1994, с. 198; Т. Т. Кручковский, *Фундаментальные идеи и специфические черты русской исторической полонистики XIX – начала XX веков: историографический обзор*, [w:] *Идеологические аспекты военной безопасности* 2016, № 2 (25), с. 29–37; Т. Т. Кручковский, *История Польши в основных концепциях* и др.

затем и Речь Посполитая определялись в ней как польско-литовская государственность, подобно, как и у большинства польских исследователей. В интерпретации русской либеральной историографии исследуемого периода понятия Польша и Речь Посполитая практически тождественны. В то время как большинство современных историков Беларуси и Литвы четко разграничивают данные государственные образования.

Период средневековой истории Польши до начала нового времени Н.И. Кареев и В.О. Ключевский рассматривали преимущественно сквозь призму нескольких проблемных и конкретно-исторических плоскостей: проблемы цивилизационного выбора Польши в контексте всемирного исторического процесса, польско-российского военно-политического и цивилизационного противостояния, а также и польско-немецкой борьбы как геополитического противостояния.

Важной проблемой позитивистской теории в русской либеральной историографии второй половины XIX – нач. XX века была экономическая сфера. Эта сторона исторического процесса стала объектом изучения для целого ряда медиевистов (П. Г. Виноградов, М. М. Ковалевский и др.). Важное место социально-экономическая проблематика занимала также в работах ученых-античников (М. И. Ростовцев, М. М. Хвостов), историков нового времени (Н. И. Кареев, В. О. Ключевский, Е. В. Тарле и др.)⁹. Они выступали против доминанции марксизма в исторической науке, который они называли «экономическим материализмом»¹⁰ и др. Так, В.И. Герье утверждал, что марксизм – «наиболее модное заблуждение в области исторической науки нашего времени»¹¹.

Проблема отношений романо-германской Европы и славянской центрально-восточной Европы как противостояния двух миров, как борьбы германского мира и славянства была актуальна в российской историографии XIX – начала XX века. Об этом писали крупнейшие российские историки имперского периода (Н. М. Карамзин, С. М. Соловьев, В. О. Ключевский, Н. И. Кареев и др.)¹².

---

⁹ А. Н. Нечухрин, *Теоретико-методологические основы российской позитивистской историографии (80-ые гг. XIX – 1917 г.)*, Гродно: ГрГУ 2003, с. 27.

¹⁰ А. Н. Нечухрин, *Теоретико-методологические основы*; А. Н. Цамутали, *Борьба направлений в русской историографии в период империализма: Историографические очерки*, Л.: Наука 1985, с. 331.

¹¹ В. И. Герье, *Философия истории от Августина до Гегеля*. М. 1915, с. 265.

¹² С. М. Соловьев, *История падения Польши*, М 1863, с. 369; С. М. Соловьев, *Сочинения: В 18 кн. // Отв. ред. И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриев; Вступ. ст. И. Д. Ковальченко, С. С. Дмитриева*, М.: Мысль 1988-1995; Н.И. Кареев, *История Западной Европы в новое время*, СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1893, Т. II; Н. И. Кареев, *Введение в курс истории нового времени*. Варшава: ВУИ 1884, с. 117.

Для того чтобы представить общий оценочный подход названных историков к проблематике отношений германского мира и славянства в X – XV веках необходимо рассмотреть его оценочные подходы и вклад в изучение заявленной тематики в целом в российской историографии второй половины XIX – начала XX века. Следует так же вспомнить, что основополагающие оценочные подходы российской историографии имперского периода к исторической полонистике определены в современной исторической науке как ее фундаментальные или основополагающие идеи¹³. Основная их суть сводилась к определению ущербности общественно-государственного устройства польско-литовской государственности, отказе ее от миссии противостояния романо-германскому миру, ее исторической обреченность в противостоянии с православной Москвою. При этом в определении этих фундаментальных идей во многом совпадали оценочные позиции консервативной историографии славянофильской ориентации и либеральной историографии прозападной ориентации. Эти особенности российской историографии второй половины XIX – начала XX века, как увидим далее по тексту, нашли свое преломление в оценках заявленной тематики у заявленных историков, в частности, и в целом в российской исторической науке исследуемого периода.

Для представления оценочной позиции исследуемых историков к проблематике отношений германского мира и славянства, польско-германских отношений в ранний период становления государственности у этих народов, а также данную им характеристику места и роли германского

¹³ В. А. Дьяков, *Польская тематика в русской историографии конца XIX – нач. XX века* (Н. И. Кареев, А. А. Корнилов, А. Л. Погодин, В. А. Францев), [w:] *История и историки*, М.: Наука 1981, с. 147–161; С. М. Стецкевич, *Становление и развитие советской исторической полонистики*, [w:] *Исследования по истории славяноведения и балканистики*, М. 1981, с. 22–54; В. А. Якубский, *Фундаментальные идеи российской полонистики XIX в.*, [w:] *Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего нового времени*, СПб. 2000, вып. 2, с. 3–15; В. В. Кутявин, *Первая мировая война и повороты российской исторической полонистики*, [w:] *Война и общество (к 90 летию начала Первой мировой войны)* / отв. ред. А. Б. Окунь. Самара 2004, с. 137–148; W. Kutiawin, *Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, pod red. A. De Lazari, Warszawa 2006, s. 411–432; Л. М. Аржакова, *Польский вопрос и его преломление в российской исторической полонистике*; Т. Т. Кручковский, *Польская проблематика в русской историографии второй половины XIX в.*, Гродно 1994, с. 198; Т. Т. Кручковский, *Проблемы разделов Речи Посполитой в русской историографии*; Т. Т. Кручковский, *Польская проблема в русской исторической мысли XIX – начала XX века: основные подходы и общественно-политические и исторические обстоятельства*, [w:] *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ун-та*, Сер. 1, Гісторыя. Філасофія. Культуралогія. Псіхалогія, Перавазнаўства 2000, № 3, с. 9–20; Т. Т. Кручковский, *Фундаментальные идеи и специфические черты русской исторической полонистики*.

мира, славянства, Польши в общеевропейском контексте, следует вспомнить мнение ученого об исторической миссии Польши и России.

Тезис об отказе Польши от общеславянского дела впервые был отмечен еще А. С. Хомяков и стал общепринятым в российской историографии славянофильской направленности. А. С. Хомяков выдвигая аргументы в поддержку своего мнения, отмечал: во-первых, поляки просили у германского императора права участвовать в завоевании славянских языческих племен, во-вторых – заключение Болеславом Храбрым Будишинского мира в условиях, когда в руках Польши были почти все земли между Одером и Лабой. А. С. Хомяков объяснял такое поведение польской стороны тем, что, по его мнению, поляки не были полностью славянами и, приняв католичество, присоединись к германскому миру¹⁴.

Впоследствии это положение было поддержано наиболее известным российским историком второй половины XIX века, относящимся к либерально-западнической историографии – С. М. Соловьевым, учителем В. О. Ключевского. С. М. Соловьев утверждал: «Из двух отраслей славянского племени, восточной и западной, двум самым сильным народам, русскому и польскому, история вначале предоставила две борьбы для охраны славянства: русскому – борьбу с восточными азиатскими хищниками, польскому – с немцами»¹⁵. Говоря же об успешно выполненной исторической миссии России, ученый представлял Россию как единственный оплот против кочевой Азии, а затем и германского мира, не упоминая о роли ВКЛ и Речи Посполитой в войнах против Крымского ханства и Османской империи, хотя, рассматривая общий контекст истории Европы, неоднократно это отмечал¹⁶.

Проблематика становления основ социально-экономического устройства Польши рассматривалась в русской науке в основном, исходя из отношения к проблеме западного цивилизационного выбора Польши в раннем средневековье. Одной из важнейших тем польской истории, поднятой либеральными историками (С. М. Соловьев, Н. И. Кареев, В. О. Ключевский, А. Л. Погодин и др.) была проблема цивилизационного выбора Польши [4]. В российской историографии второй половины XIX – начала XX века либеральной направленности противостояние германского мира и славянства

---

¹⁴ А. С. Хомяков, *Полн. собр. соч.*: в 8 т. М. 1900, Т. 5, с. 294–300.

¹⁵ С. М. Соловьев, *Сочинения*: в 18 кн. М.: Мысль 1991, Кн. 9.: *История России с древнейших времен*, Т. 17–18, с. 315.

¹⁶ Т. Т. Кручковский, *История Польши в концепциях российской историографии XIX - начала XX века*, Минск 2017, Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.09 – историография, источниковедение и методы исторического исследования, с.143, 149 и др.

и ведущая роль в нем Польши виделась подобным образом, хотя и с выделением ряда существенных акцентов (Н. И. Кареев, В. О. Ключевский)¹⁷.

Начало борьбу поляков с германским миром относилось к X веку. Положение об опасности романо-германского мира для славян, балтов и западнорусских земель было общей позицией российской историографии исследуемого периода независимо от ее направлений. Так Н. И. Кареев утверждал, что немецкий «напор на Восток» и борьба славян с германизмом составляют, одну из важных сторон средневековой и новой их истории¹⁸. Польско-германские противоречия, считал Н. И. Кареев, сохранились и после принятия Польшей католичества в форме геополитического соперничества. Доказательством этого он считал продолжающийся немецкий натиск на католическую Польшу, особенно в форме духовно-рыцарских орденов. «Возникновение немецких духовно-рыцарских орденов на южном берегу Балтийского моря, – писал он, – отрезало Польшу от моря <...> тевтоны и прямо даже завладели частью самой польской территории»¹⁹. Германизация самых западных славянских племен, а затем и балтских племен была началом, писал Н. И. Кареев, – непрекращающегося и поныне немецкого «напора на Восток» (*Drang nach Osten*)²⁰.

Вполне в духе славянофильской традиции он считал, что исторической задачей Польши было объединение земель западных славян и поляки стремились при Болеславе Храбром объединить эти земли²¹. «Силизьяне, поморяне, полабы в силу немецкой агрессии, – писал историк, – как славяне тяготели к Польше, но Польша образовалась слишком поздно, чтобы отстоять земли за Одрой, и слишком рано приняла христианство, еще не объединив указанных групп славян, что приостановило этот процесс и вынудило проводить христианизацию вместе с немцами, и западные границы ускользнули»²².

Вторым этапом борьбы Польши и германского мира рассматривались войны с Тевтонским орденом. В. О. Ключевский традиционно относил начало противостояния с Орденом к XIII веку с приглашения Конрада Мазовенкого, и довольно кратко описывая это событие. В целом, российские историки сходились на мнении, что призыв тевтонцев для борьбы с пруссами обернулся для Польши появлением нового, крайне опасного врага.

¹⁷ Ibid, с. 180, 187, 201-205 и др.

¹⁸ Н. И. Кареев, *Общий ход всемирной истории*, с. 133.

¹⁹ Ibid, с. 135.

²⁰ Ibid, с. 134.

²¹ Н. И. Кареев, *Новейшая польская историография и переворот в ней*, [w:] *Сборник статей по польским делам (1881–1905 гг.)*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1905, с. 190.

²² Ibid, с. 190.

Интерпретация В. О. Ключевским начального этапа борьбы Польши с Орденом является, по сути, кратким пересказом этих событий из «Истории» С. М. Соловьева, который представил их на широком общеевропейском фоне²³. С. М. Соловьев отмечал, что Конрад Мазовецкий знаменит как виновник события, имевшего важное влияние на последующие судьбы Восточной Европы: «Пруссия и даже некоторые из старых славянских земель уступлены были в пользу немецкой народности»²⁴.

Н.Н. Любович согласно славянофильской традиции считал, что крестоносцы имели целью своих действий завоевание славянского мира в Центрально-Восточной Европе и Прибалтики. При этом он утверждал, что все действия Ордена, в том числе и против католической Польши, имели заранее определенный план агрессии с привлечением всего германского мира. Он писал: «Тевтонский орден не удовольствовался, однако, тем, что этот князь предоставил ему Кульмскую землю, но выхлопотал себе у императора Фридриха II грамоту, «в силу которой все земли, завоеванные Орденом, должны ему принадлежать. Таким образом, Орден шел уже обдуманном плане: во-первых создать государство на берегу Балтийского моря, а, во-вторых, получить себе самостоятельность и быть независимым от поляков»²⁵. Ученый неоднократно подчеркивал, что периодически поступали пополнения рыцарей из Германии и других западных земель, отмечая, что Орден, «не порывал связей со Священной Римской Империей»²⁶. Это положением в целом поддерживалось и в либеральной историографии. Так А. Л. Погодин указывал, что крестоносцам помогали деньги европейских стран и большое количество рыцарей²⁷.

Несмотря на ряд оговорок об ограниченности западного влияния на Польшу, о неготовности поляков полностью принять ее плоды, в целом русская либеральная историография признавала положительность этого явления. Общей для нее была благоприятная оценка западного воздействия на Польшу, приведенная А. Л. Погодиным, который писал, что «благодаря этому Польша ко II половине XV века стала одним из образцовых и сильных государств католической Европы»²⁸.

В либеральной историографии были также и сторонники негативной оценки западного влияния на Польшу (В. И. Герье, А. С. Трачевский). Ряд негативных оценок высказывали С. М. Соловьев и В. О. Ключевский и др..

---

²³ Т. Т. Кручковский, *История Польши в концепциях*, с. 143.

²⁴ С. М. Соловьев, *Сочинения: в 18 кн*, Т. 3–4, с. 136.

²⁵ Н. Н. Любович, *Грюнвальдская битва и ее историческое значение*, Варшава 1911, с. 2.

²⁶ *Ibid*, с. 3.

²⁷ А. Л. Погодин, *Очерк истории Польши*, М.: Тип. К.Л. Меншова 1909, с. 44.

²⁸ *Ibid*, с. 22.

Так, В. М. Владимирский-Буданов, говоря о негативном влиянии немецкого права на польскую историю в целом и на формирование и функционирование польского шляхетского общественно-государственного механизма в частности, утверждал, что «немецкое право, ослабив княжескую власть, лишив крестьянскую общину самостоятельности, понизив права городского сословия, содействовало образованию идеи шляхетства»²⁹.

Вина за печальный исход польской истории определяется, отмечалось повсеместно в русской исторической науке, тем, что Польша слишком рано, еще на заре своей истории, столкнулась с западной цивилизацией. М. К. Любавский прямо писал, что «полякам не удалось образование политического объединения всех западных славян, так как они поздно вступили на историческую арену и в церковном отношении приросли к Германии»³⁰. Эта точка зрения была популярной в русской историографии как славянофильской, так и либерально-западнической направленности (С. М. Соловьев, Н. И. Кареев, А. Л. Погодин и др.)³¹.

Польша, как считал Н. И. Кареев, приняв католичество, только формально вошла в состав западного мира. По мнению Н. И. Карееву, это случилось исключительно по причине географической близости Германии и Рима. Определяющими факторами для Польши в ее становлении в этом направлении были католичество и влияние Германии, причем первое, историк считал более важным. Специфику начальной польской истории он также объяснял из двух основных факторов: общей молодости славянской (в т. ч. и польской) цивилизации по сравнению с западноевропейской, а также ее связью с западнорусскими православными землями. «Польша, – утверждал он, – по географическому положению и историческим связям должна была стать более близкой к Востоку, но в силу культурных, политических связей примкнула к Западу»³². Н. И. Кареев из этих факторов как результата воздействия западной цивилизации на молодое славянское государство, ее связей с Русью и рассматривал особенности модели польского варианта западного пути, а так же его составных частей – польского феодализма, а впоследствии и своеобразного польского шляхетского общественно-государственного устройства.

Западноевропейский феодализм Н.И. Кареев разделял на политический и социальный³³. Одновременно он считал, что западноевропейский феодализм

---

²⁹ М. Ф. Владимирский-Буданов, *Немецкое право в Польше и Литве*, СПб 1868, с. 360.

³⁰ М. К. Любавский, *Исторические судьбы славянства*, М., 1915, с. 8.

³¹ Т. Т. Кручковский, *История Польши в основных концепциях*.

³² Н. И. Кареев, *История Западной Европы в новое время*, СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1893, Т. II, с. 127.

³³ Н. И. Кареев, *Общий ход всемирной истории*, с. 158–164.

отличался от феодализма в Польше, Венгрии, Чехии. Позже под влиянием работ К. Мауера, К. Лампрехта им были внесены коррективы в представление о феодализме в странах Восточной Европы. Был сделан вывод о феодализме как общем этапе развития для всей Европы в рамках широкой умственной конструкции³⁴.

Таким образом, в отношении феодализма как одного из важнейших аспектов западноевропейского средневековья, по мнению Н.И. Кареева (как и у В. О. Ключевского), Польша не относилась к Западной Европе, а имела больше схожих черт с переходной центрально-европейской моделью. В Польше, по Н. И. Карееву, имел место только социальный феодализм, а политический феодализм отсутствовал, как и в Англии³⁵. Феодализм в Польше, как и в других странах Восточной Европы – ВКЛ и Россия, утверждал историк, – имел общие черты, отличные от западноевропейского вариантов этого явления³⁶. Однако в целом В. О. Ключевский признавал принадлежность католической Польши к западной цивилизации: «Церковное родство и географическое соседство связали ее с романо-германской Европой»³⁷.

Как видим, в русской либеральной историографии сильна тенденция сближения роли России и Польши как промежуточного звена между Западом и Востоком. Положение об общности исторического пути на начальном периоде становления европейской цивилизации русская либеральная историография обосновывала также мнением о существовании общих черт феодализма в Западной и Восточной Европе (Т. Н. Грановский, В. О. Ключевский, Н. И. Кареев). В.О. Ключевский и Н. И. Кареев, как большинство русских либеральных историков, подчеркивали неоднозначность, на их взгляд, немецкого влияния на Польшу, которое, с одной стороны, способствовало экономическому, правовому прогрессу, а с другой – деградации политического строя польского королевства³⁸.

³⁴ Н. И. Кареев, *В каком смысле можно говорить о существовании феодализма в России. По поводу теории Павлова-Сильванского*, СПб.: Тип Шредера 1910, с. 142.

³⁵ Н. И. Кареев, *История Западной Европы в новое время*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1895, Т. III, с. 44.

³⁶ Н. И. Кареев, *В каком смысле можно говорить*, с. 38.

³⁷ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*, М.: Мысль 1989, Т. 3, с. 259.

³⁸ Н. И. Кареев, *История Западной Европы в новое время*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1893, Т. II; Кареев, *История Западной Европы в новое время*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1895, Т. III; Н. И. Кареев, *Общий ход всемирной истории. Очерки главнейших исторических эпох*, СПб: Брокгауз-Ефрон 1903, с. 382; В. О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, М.: Мысль 1988, Т. 2, с. 447; В. О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, М.: Мысль 1989, Т. 3, с. 415; В. О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, М.: Мысль 1989, Т. 4, с. 400 и др.

Это положение в русской историографии, независимо от ее направлений, самым тесным образом увязывалось с тезисом о непримиримых противоречиях Польши, как славянского государства с германским миром. Так, Н. И. Кареев обращал особое внимание не только на военно-политическое противостояние Польши и германского мира, но и на преобладание в польских городах немецкого элемента, который способствовал во многом изоляции городов от политической жизни страны и в результате тому, что «шляхта заняла исключительное место в общественной жизни польского общества»³⁹.

В целом Н. И. Кареев не давал негативной оценки западному цивилизационному выбору Польши и не связывал его с печальным финалом Речи Посполитой. Как результат западного влияния, утверждал он, Польша сделалась в конце средних веков наиболее обширной, могущественной и образованной славянской державой и была распространителем западной культуры на восток – земли ВКЛ⁴⁰.

В наиболее концентрированном виде оценочные позиции о немецком цивилизационном влиянии в Польше в работе, специально посвященной этой проблеме, представил М. Ф. Владимирский-Буданов⁴¹, откуда, как видно из текста его статьи, были взяты аргументы Н.Н. Любовичем. Однако историк использовал только часть аргументации М. Ф. Владимирского-Буданова, относящуюся к негативным моментам немецкого влияния в Польше. В то время как российская историография либеральной направленности подчеркивала неоднозначность немецкого влияния на Польшу, которое, с одной стороны, способствовало экономическому и правовому прогрессу, а с другой – деградации политического строя⁴².

Положения и аргументы Н. Н. Любовича в данном вопросе в основном укладываются в схему российской консервативной историографии славянофильской направленности имперского периода. Однако и в этом случае историк допускал исключения. Так Н. Н. Любович, описывая насильственный характер проникновения в Прибалтику, признавал огромные цивилизационные огромные успехи Ордена: «Управление во владениях Ордена было хорошо организовано. Он заботился, чтобы чиновники усердно и добросовестно исполняли свои обязанности, и им предписывалось

---

³⁹ Н. И. Кареев, *Исторический очерк польского сейма*, М.: Тип. А. И. Мамонтова и Ко 1888, с. 27.

⁴⁰ Н. И. Кареев, *Главные обобщения всемирной истории*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1903, с. 361.

⁴¹ В. М. Владимирский-Буданов, *Немецкое право в Польше и Литве*, СПб.: Печатня В. Головина 1868.

⁴² Т. Т. Кручковский, *История Польши в концепциях российской историографии XIX - начала XX века*, Минск 2017, Диссертация на соискание, с. 203.

внимательно относиться к интересам народонаселения»⁴³. Более того, российский историк отмечал прекрасную социально-экономическую ситуацию немецкого населения Орденской Пруссии: местные крестьяне пользовались полной личной свободой и в XV веке не было прикрепления к земле⁴⁴, не было прямых налогов в Пруссии до битвы при Грюнвальде⁴⁵.

Отдельно и в превосходной степени Н. Н. Любович описывал социально-экономические успехи Ордена, уделяя им значительно больше внимания, чем это было принято в российской историографии⁴⁶. Так он, описывая общие успехи хозяйственного развития Пруссии, отмечал, что во владениях Тевтонского ордена насчитывалось 98 городов, 1400 деревень. Дальнейшее представление хозяйственной деятельности Ордена в Пруссии, по мнению Н.Н. Любовича, – это образцовое западноевропейское хозяйство того времени основанное на немецком праве: «Орден принимал все меры к тому, чтобы развить земледелие: осушались болота, устраивались плотины, чтобы увеличить площадь годных для обработки земель; вводилась культура некоторых неизвестных дотоле в крае растений. Разводился даже виноград и есть сведения, что из него приготавливалось вино. Скотоводство также было развито»⁴⁷. Города Ордена так же, считал Н. Н. Любович, – достигли высокой степени экономического процветания и с XV века они занимали очень видное место среди ганзейских городов: Кульм, Торн, Данциг. Эльбинг, Кенигсберг, Браунсерг образовали одну из важнейших групп Ганзы⁴⁸. Но и сам Орден вел крупную торговлю, продолжал историк, – «ведя хозяйство самостоятельно в принадлежавших ему громадных имениях, он имел массу хлеба, которого не только с избытком хватало для его собственных надобностей, но еще оставалось огромное количество для продажи»⁴⁹.

Результатом такой успешной социально-экономическую деятельности, заключал российский историк, – была его экономическая мощь и богатство не только на фоне его соседей, и в общеевропейском масштабе. «Как был богат Тевтонский орден можно заключить уже из того, что доходы этого государства в момент наивысшего расцвета, его могущества, достигали почти до 2 миллионов талеров на современные немецкие деньги, а доходы богатейшего в XV веке в Европе торгового государства – Венеции, – писал историк, сравнивая показатели, – превышали только на сколько 3 миллиона,

---

⁴³ Н. Н. Любович, *Грюнвальдская битва*, с. 4.

⁴⁴ Ibid, с. 5.

⁴⁵ Ibid, с. 6.

⁴⁶ Ibid, с. 5-7.

⁴⁷ Ibid, с. 5.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

что же касается доходов богатой Флоренции, то они равнялись всего 900, тысячам талеров в год»⁵⁰.

По мнению Н.Н. Любавича, в особенности сильно сказывалось влияние пришельцев из Германии в городах. Многие из них стали совсем немецкими по своему характеру. «В Кракове, – писал историк ссылаясь на польские статистические данные, – заправляют всеми делами исключительно немцы, и они даже численно превышали польское население. В начале XV века поляки в Кракове составляли лишь четвертую часть его жителей только немногим более этого»⁵¹. Городские книги в самом Кракове велись на немецком языке и только после восстания горожан-немцев против Владислава Локетка в 1311 году, продолжал историк, – акты в городскую книгу заносятся на латинском языке. Постановления городских магистратов не только в XIV веке, но и в XV издавались по большей части на немецком языке. Статуты ремесленных цехов города Кракова написаны по-немецки⁵².

Подобным было, как отмечал Н.Н. Любавич, положение и в торговле: «Вся крупная торговля была сосредоточена в немецких руках. В самый год Грюнвальдской битвы краковские купцы хотели образовать свою особую корпорацию. И акт об основании этой краковской купеческой гильдии составлен по-немецки»⁵³. В качестве дополнительного свидетельства в пользу этой точки зрения Н.Н. Любавич приводил цитату из труда, как он его определил – одного из новейших польских историков краковского купечества С. Кутшебы: «грустно писать историю польской торговли и промышленности, потому что, хотя и это польская торговля, ибо проходила она на земле польской, но люди, которые ею занимались были, главным образом – немцы, за ними шли итальянцы, шотландцы, армяне, евреи и разные другие народы: поляки же занимали последнее место в этом ряде народов»⁵⁴.

Наиболее положительную оценку значения немецкой колонизации в истории Польши дал М. К. Любавский, который отмечал, что только благодаря немецкой колонизации стал возможен подъем польского сельского хозяйства в XII–XVI веках, но одновременно с этим часть польских территорий была онемечена и потеряна для Польши⁵⁵. В отношении польских социально-экономических сюжетов П. Г. Виноградова можно отметить, что им были посвящены три статьи: «Немецкая колонизация и новое сельское и

---

⁵⁰ Ibid, с. 6.

⁵¹ Ibid, с. 20.

⁵² Ibid, с. 19.

⁵³ Ibid.

⁵⁴ Ibid, с. 20.

⁵⁵ М. К. Любавский, *Книга для чтения по истории средних веков*, М.: Товарищество тип. А. И. Мамонтова 1899, с. 447.

городское устройство в Польше», «Польский король Казимир Великий» и «Нешавские статуты Казимира Ягеллончика»⁵⁶.

Влияние польского фактора в общественно-политической и социально-экономической истории русских земель характеризовались В. О. Ключевским в ряде принципиальных моментов еще истории Киевской Руси и ее событийной истории. Так описывая общественно-политическое и социальное устройство Киевской Руси историк сравнивает его не только с западноевропейским, но и польским. При этом, он считал, что в Польше, как и в Западной Европе, в отличие от Руси сложилась система феодальных отношений: «старшие дружинники, княжи мужи, бояре, занимавшие высшие правительственные должности, не могли занимать их долгое время в одних и тех же волостях и чрез это приобретать прочное местное политическое значение в известной области, тем не менее, могли превращать свои должности в наследственные, как это было на феодальном Западе и в соседней Польше»⁵⁷.

Далее В.О. Ключевский, как и ряд историков его современников (Н. И. Кареев, В. А. Мякотин, В. А. Бильбасов, Ф. М. Уманец и др.), а впоследствии и такие его ученики как – М. К. Любавский, П. Н. Милуков, признавал успешность и значительность польского цивилизационного влияния на западнорусские земли. Так В. О. Ключевский признавал, что «со времени соединения Литвы с Польшей русское влияние в Литовском княжестве начало вытесняться польским»⁵⁸. Это влияние, считал историк, – шло различными путями. Он выделял проблему государственного устройства: «сеймы, на которых решались общие дела обоих союзных государств: литовско-русские вельможи, встречаясь здесь с польскими панями, знакомились с их политическими понятиями и с порядками, господствовавшими в Польше»⁵⁹.

С другой стороны, – В. О. Ключевский писал о польском варианте социально-общественного строя: «польское влияние проводилось в Литву-Русь жалованными грамотами великих князей литовских, которые назывались привилеями и устанавливали в Литве такой же порядок управления, такие же права и отношения сословий, какие господствовали в Польше»⁶⁰. Исходя, из этого, ученый делал нетрадиционный для русской историографии вывод: «Проникая этими путями, польское влияние глубоко

---

⁵⁶ Книга для чтения по истории средних веков, под ред. П.Г. Виноградова, М. 1899.

⁵⁷ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*, Т. 1, с. 205.

⁵⁸ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*. Т. 3, с. 88.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid.

изменило как устройство управления, так и склад общества в русских областях, вошедших в состав Литовского княжества»⁶¹.

В Польше, признавал Н. И. Кареев, политическое развитие шло по европейскому образцу: «политическую свободу высших классов», но в негативном плане он оценивал социально-экономическое развитие: «раннее и несдержанное развитие крепостного права»⁶². Историк отмечал и отличия Польши от Европы в доминации одного сословия, т.е. шляхты – «пользовавшегося исключительным господством в государстве»⁶³. В целом эта характеристика не столь негативна, как в русской консервативной историографии, или даже части либеральной (С. М. Соловьев, В. И. Герье и др.). Общая оценка историком устройства Речи Посполитой показывала коренные отличия ее от России: «При избирательных королях Речи Посполитой законодательство, как и направление всей политической жизни страны, стало под непосредственное влияние польско-литовской шляхты, господствующего класса в государстве»⁶⁴.

В связи с первостепенной ролью Польши и ВКЛ во внешнеполитической программе Москвы, а также нахождением в составе польско-литовского государства православных земель вполне логично было бы сравнение общественно-политического и социально-экономического устройства этих государств, их цивилизационной модели и возможного взаимовлияния. Такое сравнение было бы вполне обосновано для представления объективных причин и обстоятельств необходимости вхождения этих земель в состав России. В. О. Ключевский, как и Н. И. Кареев, таких прямых сравнений не давали, ограничиваясь их косвенным сравнением и не высказывая прямо свои оценки.

В. О. Ключевский не высказывал никаких оценок данного процесса, в том числе и в отношении России. Однако он показывал его политическое и социально-экономическое влияние посредством привилеев изданных в XVI веке для западнорусских земель: «По этим привилеям литовско-русские землевладельцы уравнивались с польскими в правах владения вотчинами и жалованными имениями и освобождались от налогов и повинностей, за исключением некоторых маловажных, имевших не столько финансовое, сколько символическое значение»⁶⁵. В результате, по мнению В. О. Ключевского, – «русские князья к началу XVI века стали служилыми вотчинниками, полными собственниками своих княжеств и вместе со

---

⁶¹ Ibid.

⁶² Ibid, с. 259.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid, с. 97.

⁶⁵ Ibid, с. 90.

знатнейшими литовскими вельможами образовали землевладельческую аристократию, подобную польской и даже более влиятельную»⁶⁶.

Как продолжение этого процесса историк рассматривал образование в ВКЛ под влиянием Польши сословия шляхты: «Привилеями, как общими или земскими, данными всему княжеству, так и местными или областными, в Литовской Руси устанавливались сословные права и отношения, подобные тем, какие существовали в Польше»⁶⁷. Как этапы этого пути он рассматривал: Городельский сейм «подтвердившем соединение Литвы с Польшей», издание привилея, по которому литовские бояре, принявшие католицизм, получили права и привилегии польской шляхты, а также привилея Казимира, который «распространил эти права и на православную знать»⁶⁸.

В первой половине XVI века, считал ученый, – русская шляхта ВКЛ добилась равных социально-экономических и политических прав: «русско-литовская шляхта ведет шумную борьбу со своей знатью и добивается призыва на вальные сеймы. Статут 1566 г. устроил сеймовое представительство русско-литовской шляхты по образцу польского шляхетского сейма»⁶⁹. «Вводились подобные польским поветовые шляхетские сеймики, – продолжал историк, – которые собирались в каждом *повете* (уезде) для выбора местных земских судей в сословный шляхетский суд, а также для избрания *земских послов*, т.е. представителей шляхты, на общем, или *вольном*, сейме, по два от каждого повета»⁷⁰.

Таким образом, ученый в отличие, от большинства его современников, считал возможным создание сословия польско-литовской шляхты с одинаковыми сословными правами независимо от этнической и конфессиональной принадлежности и положения, и создания шляхетского общественно-политического строя, в котором так отличалось положение шляхты от прав их сословных собратьев в Москве. Дальнейшая разработка данной проблематики в русской науке была осуществлена учеником В. О. Ключевского – известным историком М. К. Любавским.

Ученый не высказывал никаких оценок данного процесса, в том числе и в сравнении с Россией. Однако, оценивая положение города и крестьянства русских земель в ВКЛ, которое также изменилось под влиянием польских цивилизационных образцов, В. О. Ключевский высказывался негативно, занимая позицию более близкую к славянофильским оценочным подходам. Эта позиция была также ближе к оценкам С. М. Соловьева, чем Н. И. Кареева или М. К. Любавского.

---

⁶⁶ Ibid, с. 89.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Ibid, с. 90.

⁶⁹ Ibid, с. 91.

⁷⁰ Ibid, с. 89.

Согласно мнению В.О. Ключевского, усиление дворянства в Литовском княжестве сопровождалось упадком старинных городов Западной Руси, считая, что в Киевской Руси области со своими волостными городами подчинялись решениям веча старших городов⁷¹. «Старинные области вечевых русских городов постепенно разлагались на княжеские и панские вотчины, – писал он, – место веча заступил назначаемый великим князем воевода с подручными [...] Служилые землевладельцы, бояре и *земяне*, прежде входившие в состав городских обществ, теперь шляхетскими своими привилегиями обособились от *мещан* [...] Старинные области вечевых русских городов постепенно разлагались на княжеские и панские вотчины, и обессиленный вечевой город оставался одиноким среди этих чуждых и часто враждебных ему владельцев [...] Великокняжеские урядники, воеводы, кастеляны и старосты притесняли горожан»⁷². Однако он отмечал, что польско-литовские государи «чтобы вывести города Западной Руси из упадка, давали им немецкое городское самоуправление, *магдебургское право*, которое в XIII и XIV вв. проникло в Польшу вместе с немецкими колонистами [...] в XIV в. это самоуправление введено было в городах Галицкой земли [...] с половины XV в. магдебургское право распространилось и в других городах Западной Руси»⁷³. Историк признавал, что «мещане получали некоторые торговые привилегии и льготы по отправлению казенных повинностей и освобождались от подсудности воеводами другим правительственным урядникам»⁷⁴. Эти права по магдебургскому устройству он считал меньшими, чем в период Киевской Руси, причем говоря о таком «ухудшенном» положении города в ВКЛ, историк не сравнивал их с положением в Московской России.

В.О. Ключевский негативно оценивал введение Магдебургского права на русских землях⁷⁵, в то время как П. О. Бобровский, сторонник школы западноруссизма, сумел увидеть на конкретном историческом материале Гродненской губернии пользу введения Магдебургского права для социально-экономического и политического развития края⁷⁶.

Важной социально-экономической темой для русской исторической полонистики стала история польского крестьянства. Она поднималась в обобщающих трудах С. М. Соловьева, В. О. Ключевского по истории России.

---

⁷¹ Ibid, с. 91.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid, с. 92.

⁷⁵ Ibid, с. 96.

⁷⁶ П. О. Бобровский, *Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Гродненская губерния*, СПб 1863, с. 77.

Этому вопросу посвящено специальное исследование В. А. Мякотина⁷⁷. Показательно, что либералы трактовали эту проблему во многом с близких консерватизму позиций таких, как у М. О. Кояловича⁷⁸ или А. И. Горемыкина⁷⁹.

Другая точка зрения на проблему социально-экономического положения польского крестьянства в XVIII веке в сравнении с положением русского крестьянства появились позже в работах В. О. Ключевского и А. А. Корнилова⁸⁰. Выводы А. А. Корнилова о состоянии польского крестьянства были целиком основаны на русской и польской литературе. Он главным образом опирался на исследования Т. Любомирского⁸¹ и В. В. Мякотина⁸². Вслед за предшественниками он делал акцент на раннем возникновении крепостничества в Польше и его близости к рабскому состоянию, к тому же в России нередко заметно преувеличивалась, тяжесть крепостнического гнета в польском государстве⁸³. В итоге у А. А. Корнилова появлялись утверждения, взятые у Т. Любомирского, что торговля крепостными душами в Польше велась «порознь или вместе с семьею». Как позже было доказано, такой торговли никогда не было, продавали землю вместе с крестьянами⁸⁴.

Еще негативнее В. О. Ключевский оценивал положение крестьянства в польско-литовском государстве⁸⁵. В этом вопросе он оказался в плену стереотипов российской консервативной историографии, заявлявшей о значительно более суровом крепостном праве в Польше и ВКЛ, чем в Москве и о приходе крепостничества из Запада на русские земли посредством Польши. Так В. О. Ключевский писал: «привилей Казимира воспретил переход крестьян с земель частных владельцев на великокняжеские и обратно; эти постановления положили начало закреплению крестьян в Литовском княжестве по примеру Польши, где крепостное право установлено было еще в XIV в.»⁸⁶.

---

⁷⁷ В. А. Мякотин, *Крестьянский вопрос в Польше в эпоху разделов*, СПб 1889.

⁷⁸ М. О. Коялович, *Лекции по истории Западной России*, СПб.: Тип. Бахметева 1864, с. 393.

⁷⁹ А. И. Горемыкин, *Очерки истории крестьян в Польше*, СПб 1869.

⁸⁰ А. А. Корнилов, *Очерки по истории общественного движения и крестьянского дела в России*, СПб 1905.

⁸¹ T. Lubomirski, *Rolnicza ludność w Polsce*, Warszawa 1862.

⁸² В. А. Мякотин, *Крестьянский вопрос в Польше*.

⁸³ Л. М. Аржакова, *Долгая пауза после блистательных успехов: русская историческая полонистика на исходе XIX века*, [w:] *Славяноведение* 2010, № 1, с. 49.

⁸⁴ Л. М. Аржакова, *Долгая пауза*, с. 50.

⁸⁵ В. О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, Т. 3, с. 90.

⁸⁶ *Ibid*, с. 90.

Однако, в отношении XVII - XVIII веков точка зрения В. О. Ключевского на положение крестьян была уже иной: «Порядки самодержавно-дворянского русского правления так тяжело ложились на низшие классы, что издавна тысячи народа бежали в беззастенчивую Польшу, где на землях своевольной шляхты жилось сноснее»⁸⁷. По его мнению, постоянные войны привели к значительному усилению крепостничества: «Законодательство Петра [...] отбрасывало общество далеко назад, к знакомой на Руси исстари греко-римской норме»⁸⁸. Исходя из этого, следовало заключение историка: «Крепостное русское село превращалось в негритянскую североамериканскую плантацию времен дяди Тома»⁸⁹.

Весьма разнообразными были оценки в русской историографии характера и степени польского цивилизационного влияния в социально-экономической области на Московскую Русь. При этом часть либеральных историков (С. М. Соловьев, В. И. Герье) рассматривали это влияние как минимальное или, согласно славянофильским традициям, вообще отрицали его наличие, сводя польское влияние к католической экспансии.

Однако в среде консервативных историков появилось нетрадиционное мнение о положительности польского влияния, в том числе и в социально-экономической области (Ф. М. Уманец)⁹⁰. Из либеральных историков, оценивающих польское влияние в большей или меньшей степени как передачу западных образцов, можно отметить Б. Н. Чичерина, М. К. Любавского. Наиболее разработана эта проблема в работах В. О. Ключевского и Н. И. Кареева.

Социально-экономическая проблематика видна также в оценках русских историков причин и обстоятельств падения Речи Посполитой. Н. И. Кареев главными причинами падения Польши, вполне в духе существующей русской историографической традиции, считал внутренние политические причины: шляхетское общественно-государственное устройство, которое сложилось как результат ряда исторических обстоятельств: отсутствие европейской формы феодализма, чрезмерной роли шляхты, оторванность города от политической жизни страны и т. д. Ученый обращал особое внимание на преобладание в городах немецкого элемента, который способствовал их изоляции от политической жизни страны⁹¹. Он не поддерживал тезис о

⁸⁷ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*, Т. 4, с. 51.

⁸⁸ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*, Т. 3, с. 96.

⁸⁹ В. О. Ключевский, *Сочинения : в 9 т. Курс русской истории*, Т. 4, с. 174.

⁹⁰ Ф. М. Уманец, *Вырождение Польши*, СПб.: Типография М.А. Хана 1872, с. 341; Т. Т. Кручковский, *Ф. М. Уманец как историк Речи Посполитой*, [w:] *Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія, Сацыялогія* 2007, № 2, с. 47–53.

⁹¹ Н. И. Кареев, *Исторический очерк Польского Сейма*, с. 13.

польско-немецком антагонизме, как об основной причине такого положения городов, а считал, что причиной этому удовлетворенность города своим правовым положением. В XVI веке немецкое население городов было уже в значительной степени полонизировано и, видя усиливающиеся позиции шляхты, горожане, пытались добиться права активного участия в работе сейма, но шляхта воспротивилась этому⁹².

Даже Д. И. Иловайский, рассматривая падение Речи Посполитой, в числе ее причин называл и социально-экономические. По его мнению, – «евреи, нашедшие радушный и гуманный прием в Польше», организовались в экономически могущественный слой городского населения, заблокировав развитие среднего сословия польской нации. «Когда же наступило время отстаивать национальную самобытность, – утверждал он, – шляхта оказалась без поддержки со стороны крестьянства». «Поляки, – писал далее Д. И. Иловайский, – до сих пор не поняли, какую роль сыграли евреи в разложении польского государства, заключавшегося в подрыве торговли, городов и тем самым среднего сословия, углубляя пропасть между высшими и низшими классами»⁹³.

Как существенный элемент польско-русских отношений рассматривал евреев и М. О. Коялович. Евреи, утверждал М. О. Коялович, сыграли негативную роль для русского народа как во времена Речи Посполитой, так и после ее разделов. Он соглашался с мнением наиболее консервативной части русского общества, которая утверждала, что «только Восточная Россия способна ассимилировать в себя и потопить «жидовство»»⁹⁴.

Социально-экономическое и политическое устройство Польши, считал Н. И. Кареев, довело народ до состояния полного безразличия и апатии в отношении дел государства. Это в немалой степени, продолжал он, способствовало падению Польши, так как особенно активность масс была нужна в решающие моменты преобразований. Анархическое состояние устройства Польши, писал он, нашло даже соответствующее название в польском языке – «Polska nie rządem stoi». «Разложение общества выразилось в росте угнетения холопов, религиозном фанатизме и в результате «народные массы были доведены до полного безразличия»⁹⁵. Это особенно проявилось, по его мнению, во времена Т. Косцюшко: «это была борьба не народа, а части его, которая считалась в Польше за нацию, горожане остались

---

⁹² Ibid, с. 46.

⁹³ Д. И. Иловайский, *Гродненский сейм 1793года, последний сейм Речи Посполитой*, М., 1870, с. XII.

⁹⁴ М. О. Коялович, *Лекции по истории Западной России*, Спб.: Тип. Бахметева 1864, с. 54.

⁹⁵ Н. И. Кареев, *«Падения Польши» в исторической литературе*. М.: Тип. В. С. Балашева и К° 1888, с. 380.

равнодушными и еще меньшую охоту имели взяться за мечи крестьяне»⁹⁶. Эта точка зрения была характерной как для русских предшественников Н. И. Кареева, так и для русской историографии в будущем.

Происхождение этой теории, или так называемого «комплекса собственной вины» М. Серейски объяснял упадком морального духа поляков⁹⁷. Именно на это и другие подобные положения краковских историков Н. И. Кареев неоднократно ссылаясь, желая показать правомочность преимущественно внутренних причин падения Польши. Так, он писал, что внутреннее «безнарядье» и разложение верхушки польского общества содействовали падению Польши, что подтверждала и современная ему польская историография: «Бобжиньски указывал, что не границы, и не соседи, только внутренний разлад довел до потери национальной государственности»⁹⁸.

Отдельно В. О. Ключевский рассматривал социально-классовые отношения в Речи Посполитой и роль в них России. Историк признавал, что в «безнарядной Польше» крестьянам жилось лучше и русское крестьянство сбегало в Польшу. Это отразилось на отношении русского правительства к крестьянскому вопросу в этой стране: «Панин потому особенно считал вредным наделение православных в Речи Посполитой слишком широкими правами, что тогда побег из России еще более усилятся <...> Тем [же] барским взглядом, – продолжал он, – русская политика смотрела и на православное простонародье Речи Посполитой: в нем, как в единоверцах, видели предлог ко вмешательству в польские дела, но не хотели пользоваться им <...> сами находясь в положении такого же класса»⁹⁹. Это положение разделялось рядом других либеральных историков (Н. И. Кареев, А. Л. Погодин и др.).

Н. И. Кареев, как и часть представителей либеральной историографии, сумел увидеть в столкновении Польши и Москвы борьбу двух государств, где религиозная нетерпимость и вражда присутствовали с обеих сторон, но первое место занимали геополитические интересы, а не национальные. «Шла борьба между двумя государствами, – писал далее Н. И. Кареев, – и в этой борьбе религиозный вопрос – предлог, национальный – игнорировался, а социальный – не поднимался, все заслоняли политические интересы»¹⁰⁰. Ученый довольно убедительно это доказывал, подчеркивая классовые интересы царизма, отношение чиновников Екатерины II к русскому

⁹⁶ Ibid, s. 142.

⁹⁷ M. Serejski, *Europa a rozbiory Polski*, s. 353.

⁹⁸ Н. И. Кареев, *Новейшая польская историография*, с. 161.

⁹⁹ В. О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, Т. 5, с. 51.

¹⁰⁰ Н. И. Кареев, «*Падения Польши*», с. 279.

населению в Речи Посполитой, которое могло возникнуть только на почве шляхетского отчуждения от «быдла»¹⁰¹.

Общепринятым в русской историографии было мнение о том, что основной причиной самоустранения городов от общественной и социально-экономической жизни страны был польско-немецкий (славяно-германский) антагонизм. В свою очередь русская либеральная историография подчеркивала неоднозначность немецкого влияния на Польшу. Н. И. Кареев обращал особое внимание на преобладание в городах немецкого элемента, который способствовал во многом изоляции городов от политической жизни страны¹⁰².

Таким образом, проблематика становления основ социально-экономического устройства Польши рассматривалась в русской науке в основном, исходя из отношения к проблеме западного цивилизационного выбора Польши в раннем средневековье. В. О. Ключевский, как и Н. И. Кареев, рассматривали Речь Посполитую, как своеобразный славянский католический вариант западноевропейской цивилизации, оказывавший западное влияние, в том числе и в сфере социально-экономического развития, и на Западную Россию (т.е. современные территории Беларуси и Украины).

В русской либеральной историографии в целом, и у В. О. Ключевского, как и Н. И. Кареева в частности, была сильна тенденция сближения роли России и Польши как промежуточного звена между Западом и Востоком, в том числе и в аспекте особенностей социально-экономического устройства. Положение об общности исторического пути на начальном периоде становления европейской цивилизации В. О. Ключевский, как и Н. И. Кареев, обосновывали также мнением о существовании общих черт феодализма в Западной и Восточной Европе.

Bibliografia

I. Źródła

М.Ф. Владимирский-Буданов, *Немецкое право в Польше и Литве*, СПб 1868.

Д.И. Иловайский, Д.И. Гродненский сейм 1793года, последний сейм Речи Посполитой. М., 1870.

Н.И. Кареев, *Главные обобщения всемирной истории*. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1903.

Н.И. Кареев, *Сущность исторического процесса и роль личности в истории*, СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1890.

---

¹⁰¹ Ibid, с. 281.

¹⁰² Н. И. Кареев, *Исторический очерк польского сейма*, с. 13.

- Н.И. Кареев, *Общий ход всемирной истории. Очерки главнейших исторических эпох.* С.-Петербург: Брокгауз-Ефрон 1903.
- Н.И. Кареев, *Прожитое и пережитое*, Л.: Изд-во ЛГУ 1990.
- Н.И. Кареев, *История Западной Европы в новое время. В 7 т.* СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича 1892-1917.
- Н.И. Кареев, *Новейшая польская историография и переворот в ней // Poloni-sa. Сборник статей по польским делам (1881–1905 гг.)*, СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича 1905.
- В.О. Ключевский, *Сочинения: в 9 т. Курс русской истории*, М. 1988-1989.
- М.О. Коялович, *Лекции по истории Западной России*, М.: Тип. Бахметева 1864.
- Н.Н. Любович, *Грюнвальдская битва и ее историческое значение*, Варшава 1911.
- С.М. Соловьев, *Сочинения: В 18 кн.* / Отв. ред. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриев; Вступ. ст. И.Д. Ковальченко, С.С. Дмитриева, М.: Мысль 1988-1995.

II. Opracowania

- Л.М. Аржакова, *Польский вопрос и его преломление в российской исторической полонистике XIX века*, СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2014.
- Л.М. Аржакова, *Долгая пауза после блистательных успехов: русская историческая полонистика на исходе XIX века*, [w:] Славяноведение 2010, № 1.
- В.А. Дьяков, А.С. Мыльников, *Об основных этапах развития славяноведения в дореволюционной России*, [w:] Славяноведение в дореволюционной России. Биобиблиографический словарь. М.: Наука, 1979.
- Т.Т. Кручковский, *Проблемы разделов Речи Посполитой в русской историографии второй половины XIX в.*, [w:] Славяноведение 1993, № 5.
- Т.Т. Кручковский, *Польская проблематика в русской историографии второй половины XIX в.*, [w:] Наш радавод, Гродна 1994.
- Т.Т. Кручковский, *Польская проблема в русской исторической мысли XIX – начала XX века: основные подходы и общественно-политические и исторические обстоятельства*, [w:] Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ун-та, Сер. 1, Гісторыя. Філасофія. Культуралогія. Псіхалогія, Правазнаўства 2000, № 3.
- Т.Т. Кручковский, *Фундаментальные идеи и специфические черты русской исторической полонистики XIX – начала XX веков: историографический обзор*, Минск 2016, № 2 (25).

- Т.Т. Кручковский, *История Польши в концепциях российской историографии XIX - начала XX века*, Минск 2017. Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.09— историография, источниковедение и методы исторического исследования.
- В.В. Кутявин, *Первая мировая война и повороты российской исторической полонистики*, [w:] *Война и общество (к 90 летию начала Первой мировой войны)* / отв. ред. А. Б. Окунь, Самара 2004.
- Л.П. Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, М.: Индрик 2005.
- В.А. Якубский, *Фундаментальные идеи российской полонистики XIX в.*, [w:] *Проблемы социальной истории и культуры средних веков и раннего нового времени*, СПб. 2000, вып. 2.
- J. Bardach, *Problematyka polska w liberalnej historiografii rosyjskiej schyłku XIX – początku XX wieku: N.I. Kariejew*, [w:] *Polsko-rosyjskie związki społeczno-kulturalne na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1980.
- К. Блăchowska, *Narodziny Imperium: Rozwój terytorialny państwa carów w ujęciu historyków rosyjskich XVIII i XIX wieku*. Warszawa 2001.
- W. Kutiawin, *Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, pod red. A. deLazari, Warszawa 2006.
- M. Serejski, *Europa a rozbiory Polski*, Warszawa 1970.

Резюме

В российской либеральной историографии можно увидеть большое сходство в становлении европейской цивилизации между Россией и Польшей. В обоих случаях и В. О. Ключевский, и Н. И. Карей видят общие черты феодализма, особенно в контексте социально-экономического устройства, характерного как для Западной, так и для Восточной Европы.

Streszczenie

W rosyjskiej historiografii liberalnej można dostrzec duże podobieństwo w kształtowaniu się cywilizacji europejskiej pomiędzy Rosją i Polską. W obu przypadkach zarówno W. O. Kłuczewski jak i N. I. Kariej widzą wspólne cechy feudalizmu, szczególnie w kontekście struktury społeczno-gospodarczej, charakterystyczne tak dla Europy Zachodniej co Wschodniej.

Summary

In Russian liberal historiography, one can see a great similarity in the formation of European civilization between Russia and Poland. In both cases, both V. O. Klyuchevsky and N. I. Kariej see common features of feudalism, especially in the context of the socio-economic structure, characteristic of both Western and Eastern Europe.

Ключевые слова: русская историческая, Польша, русской либеральной историографии, социально-экономическое устройство, Ключевский, Кареев

Słowa kluczowe: rosyjska historiografia, Polska, struktura społeczno-gospodarcza, Kluczewski, Karejew

Keywords: Russian historical, Poland, Russian liberal historiography, the socio-economic structure, Klyuchevsky, Kareev

Andrzej Biały

Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Przasnyskiej

ORCID: 0000-0002-1354-3958

Rola polskojęzycznej prasy w komunistycznej propagandzie wśród Polaków na Białorusi Sowieckiej w latach 20.

XX wieku

The role of Polish-language press in communist propaganda among Poles in Soviet Belarus in the 1920s

Po zwycięstwie rewolucji sowieckiej jedną z ambicji nowych władz komunistycznych było objęcie kontroli nad umysłami wielu społeczeństw. To w tym celu zdecydowano się zreorganizować szkolnictwo, ale przede wszystkim postawić na masową propagandę i agitację. Do tego ostatniego bardzo potrzebna okazała się prasa wydawana powszechnie w republikach radzieckich. Białoruś Sowiecka nie była wyjątkiem. Polskojęzyczna prasa była w owym czasie najważniejszym instrumentem w działalności agitacyjno-propagandowej w BSRS. Dlaczego tak było? Odpowiedź znajdujemy w „Trybunie Radzieckiej”: „Chodzi aby o to, by partia mogła przemawiać codziennie do tych zacofanych warstw pracujących w języku potrzebnym partii, mobilizować te masy do czynnej walki o socjalizm”¹. Agresywna, sugestywna, bezpardonowa propaganda, poparta siłą administracyjną rządu i partii, powtarzana nieustannie oddziaływała na społeczeństwo polskie.

Polska prasa polskojęzyczna na terenie BSRS – krótka charakterystyka poszczególnych tytułów

Na terenie Białorusi wydawano dużo gazet: „Wolny Głos”, „Iskra Komunistu”, „Młody Towarzysz”, „Towarzysz”, „Głos Słuchacza”, „Trybuna Komunistyczna”. Część z nich to wydawnictwa krajowe („Trybuna Radziecka”), inne zaś republikańskie („Młot” po 1926 roku, „Orka”, „Gwiazda Młodzieży”), rejonowe

---

¹ *Rozpowszechnianie prasy polskiej a przejawy nacjonalizmu*, „Trybuna Radziecka”1934, nr 295.

(„Szturmowiec Kojdanowszczyzny”, „Szturmowiec Dzierżyńszczyzny”) oraz antyreligijne („Bezbożnik”, „Antyreligijny Człowiek”).

Dziennik „Młot” („Молот”) był organem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi (wcześniej był organem różnych partii). Zawsze drukowano go w języku polskim. Ukazywał się od 18 grudnia 1919 r. do 7 marca 1926 roku. Gazeta zajmowała się sprawami politycznymi Polaków mieszkających na terenie Białorusi Radzieckiej. Informowała o polityce i problemach ZSRR, polityce krajów kapitalistycznych. Jedna lub dwie strony poświęcone były problemom Polski i polityce rządu polskiego. Ukazywała osiągnięcia władzy radzieckiej i ludzi, a także udzielała porad prawnych i ogólnozyciowych². Od 8 lutego w Mińsku, decyzją inspektorów polskiej kultury, otwarto „Strony Bezbożnika” w „Młocie” i „Gazecie Młodzieży”, na których szydzono z duchowieństwa katolickiego³. Ostatni, 54 numer ukazał się 7 marca 1926 roku⁴.

Na I Zjeździe Włościan Polskich w 1926 roku podjęto decyzję o przekształceniu „Młota” w gazetę bardziej włościańską. Miała ona być skierowana do mieszkańców wsi, gdyż ci stanowili większość społeczeństwa polskiego zamieszkałego na Białorusi Radzieckiej. „Młot” został przekształcony w gazetę zatytułowaną „Orka”. Wprowadzono zatem nowy dziennik z tytułem wskazującym, że jest on skierowany do mieszkańców wsi i będzie poruszać tematy nurtujące te tereny. Jednak jednym z podstawowych zagadnień poruszanych na jej łamach była ideologizacja ludności polskiej, walka z religią i Kościołem katolickim oraz dyskredytacja leżącej tuż za miedzą „Polski faszystowskiej”.

Gazeta „Orka” („Пашня”) była oficjalnym organem Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi. Wydawano ją od 28 marca 1926 r. do 22 czerwca 1937 roku. Z początkiem 1929 roku przekształcono ją w tygodnik. Ogółem wydano 1340 numerów⁵. Czasopismo w bibliotekach i czytelnich wiejskich miało liczne grono czytelników i stosunkowo dużą liczbę prenumeratorów – ok. 1300. Było gazetą skierowaną do rolników. „Orka” promowała różne aspekty kolektywizacji wsi – industrializację, budownictwo na wsi i w mieście. Pomagała, szkoliła, informowała czytelników o wyborach. Zajmowała się również problemami rad wiejskich, rozwijaniem kultury pracujących Polaków, problemami socjalno-ekonomicznymi. Ponadto prezentowała zwyczaje Polaków i adaptację ich na Biało-

² Narodowe Archiwum Republiki Białoruś, zespół 4p, opis 1, teczka 2459 (dalej: НАРБ Ф4п, Оп. 1, Д. 2459), *Do Zarządu gazety Młot. Jak odbywa się wysiedlanie w rejonie Połczyńskim, Podanie. Do Polskiego Biura Okręgowego МК КРВ.*

³ А. Д. Лебедев, *Газетная пропаганда как средство борьбы с влиянием католической церкви в БССР (1920е гг.)*.

⁴ Л.М. Драбовіч, *Память Дзяржынскі Раён*, Минск 2004, s. 145.

⁵ W 1926 roku wydano 39 numerów, w 1927 r. – 52, w 1928 r. – 103, w 1929 r. – 101, w 1930 r. – 96, w 1931 r. – 130, w 1932 r. – 143, w 1934 r. – 173, w 1935 r. – 178, w 1936 r. – 150, w 1937 r. – 84.

rusi. Redakcja tygodnika wspierała się licznymi korespondentami pracującymi na wsi i w mieście.

Kolejną gazetą odgrywającą dużą rolę była ogólnokrajowa „Trybuna Radziecka”, skierowana do Polaków rozsianych po całym Związku Radzieckim i ukazująca życie oraz ich problemy w różnych częściach ZSRR.

Innym propagandowym dziennikiem była „Gwiazda Młodzieży” skierowana do komsomolców – Polaków. Jej nakład kształtował się w różnych latach na różnym poziomie, od 800 do 1200 egzemplarzy. W związku z trudnościami wydawniczymi pod koniec lat 20. XX wieku przejęła ją „Orka”⁶. Oprócz powyższych tytułów wychodziły jeszcze gazety regionalne, spośród których najważniejszą rolę odgrywał w Polskim Rejonie Narodowościowym „Szturmowiec Kojdanowszczyzny” (wydawany w latach 1931–1932), który potem został przemianowany na „Szturmowiec Dzierżyńszczyzny”⁷ (od numeru 90 z 1932 r.). Była to jedyna gazeta Dzierżyńskiego Polskiego Rejonu Narodowościowego na Białorusi Radzieckiej. Zajmowała się sprawami społeczno-politycznymi, ukazywała życie społeczne, kulturalne i gospodarcze regionu. Do innych gazet i czasopism oddziałujących na Polaków zaliczyć można takie tytuły jak: „Traktor”, „Droga Oddziału Politycznego”, „Sierp”, „Kultura Mas”, „Bądź Gotów”⁸, „Sztandar Pioniera” – wydawany w Kijowie⁹, „Młody Komunist” – wydawany w Moskwie¹⁰ oraz „Towarzysz” – gazeta młodzieży szkolnej, również wydawana w stolicy ZSRR¹¹.

W Polskim Rejonie Narodowościowym ukazywało się jeszcze 6 codziennych gazet, w tym cztery zakładowe i w sowchozach, a jedna w Stacji Maszyno-Traktorowej. Ostatnią z wymienionych w 1930 roku wydawano w Kojdanowie pod tytułem „Traktor”. Była jedyną gazetą Dzierżyńskiego Polskiego Rejonu Narodowościowego na Białorusi Radzieckiej. Poruszała problemy społeczno-polityczne. Poza wymienionymi gazetami na rynku mediów drukowanych znane były także takie tytuły jak: „Pionier”, „Wojujący Bezbożnik” czy „Antyreligioznik”.

Prasa polskojęzyczna na Białorusi Sowieckiej i zagadnienia w niej poruszane

Do znaczących zagadnień poruszanych w niniejszej prasie można zaliczyć problematykę walki z religią i Kościołem katolickim – zawłaszczenie Kościoła katolickiego (polskiego) przez Białorusinów, walki z księżmi, w tym ukazanie wy-

⁶ В. Н. Жук, *Польскоэнациональное меньшинство в БССР (1921–1939 гг.)*, Минск 2008, s. 47.

⁷ А.И. Валахович, А.Н. Кулагин, *Дзржыншчызна: Прошлое и настоящее*, Минск 1986, s. 40.

⁸ Tamże, s. 47–48.

⁹ *Warunki przyjęcia do polskich zakładów naukowych*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 16.

¹⁰ *Warunki prenumeraty na komunistyczną prasę polską wychodzącą w Federacji Rosyjskiej*, „Młot” 1922, nr 103.

¹¹ Tamże.

stępków księży jako dowód ich szpiegowskiej działalności. Na przykład po dekreście o przekazaniu kosztowności na rzecz głodujących na Powołżu ukazano w niemieckiej prasie wrogi stosunek księży w Mińsku do tego wydarzenia¹². Na podstawie lektury gazety „Młot” można było prześledzić, jak wyglądało przygotowanie do procesu i jego przebieg. Cały cykl artykułów zaczyna się od opisu przyczyn procesu, który doprowadził księży na ławę oskarżonych¹³. W kolejnych numerach możemy przeczytać, jak przebiegał proces, jakie były oskarżenia i wypowiedzi winnych itd.¹⁴. Trzeba zaznaczyć, że termin procesu był kilkakrotnie przesuwany, ponieważ przebieg musiał być wcześniej dobrze wyreżyserowany, zawierał wyrok skazujący, ale zarazem dopuszczał głos ludu. Poza tym w prasie zamieszczano wiele kwestii, które podważały autorytet Kościoła i religii lub negowały jego znaczenie. Były to m.in.: procesy kryminalne, oskarżenia, zarzuty o niemoralne postępowanie¹⁵, negowanie świąt kościelnych i podważanie ich znaczenia¹⁶, niebezpieczna rola księży w Polsce¹⁷, negatywna działalność Kościoła katolickiego w

¹² Chodzi o proces księży katedry mińskiej, którzy zgodnie z zaleceniem arcybiskupa Jana Cieplaka odmówili wydania kosztowności i precjozów kościelnych. Za „niewykonywanie postanowień dekretu, opór i podburzanie ludności przeciwko władzy sowieckiej” księży zostali aresztowani. Poza tym zostali oskarżeni o działalność kontrrewolucyjną, szpiegostwo na rzecz Polski i przynależność do Polskiej Organizacji Wojskowej.

¹³ *Zbrodnicza prowokacja. Walka z głodem; Z życia ludności polskiej. Prowokator w sutannie*, „Młot” 1922, nr 49(158), s. 1 i 4; *Księża mińscy „pomagają” głodnym*, „Młot” 1922, nr 52(161), s. 1; *Kontrrewolucja w kościele. Pomoc głodnym a księża mińscy. Wycofywanie kosztowności z kościołów*, „Młot” 1922, nr 52 (161), s. 3.

¹⁴ *Za opór i sabotaż. Proces prowokatorów w sutannach*, „Młot” 1922, nr 61(170), s. 1; *Proces księży*, „Młot” 1922, nr 61(170), s. 1, *Akt oskarżenia*, „Młot” 1922, nr 62(171), s. 1; *Opis procesu księży*, „Młot” 1922, nr 63(172), s.1; „Młot” 1922, nr 64(173), s. 3; *Proletariat Mińska wyzwala się z pod wpływu kleru. Świat się przewraca*, „Młot” 1923, nr 21(28?), s. 4; *Po opieczętowaniu kościołów. Wydzierżawienie budynków kościelnych*, „Młot” 1923, nr 23(28?), s. 4; *Zamiast domów obludy – świątynie kultury*, „Młot” 1923, nr 26(288), s. 1

¹⁵ *Sprawa księdza Mustejkisa. Proboszcz antuszowskiego kościoła skazany na 4 lata więzienia za zgwałcenie swej służącej*, „Orka” 1927, nr 21(60), s. 5; *Proces księdza Mustejkisa, „Gwiazda Młodzieży”* 1927, nr 18(121), s. 3; *Miłosne przygody księdza Bielogołowa*, „Orka” 1926, nr 23, s. 9; *Baletnica w roli księżej opiekunki. Kim jest baletnica Tejler. O niekontrrewolucyjnej działalności pewnego księdza*, „Młot” 1927, nr 52(161), *Ksiądz Eugeniusz Perkowicz zrzekł się stanu duchownego i wystąpił z kościoła rzymsko-katolickiego*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 3(106), s. 4; *Były ksiądz Perkowicz o kościele katolickim*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 17 (120), s. 3, *Zrzeczenie się stanu duchownego przez ks. Perkowicza na Ukrainie*, „Orka” 1927, nr 3–4(42–43), s. 6.

¹⁶ *Wzmóźmy walkę z przesądami religijnymi jako z narzędziem w ręku wroga klasowego. Legenda o bożym narodzeniu*, „Szturmowiec Dzierżyńszczyzny” 1932, nr 110(342), s. 4; *Precz ze świątami religijnymi. Do wszystkich kolektywów międzynarodowych. Z odezwy zlotu kolektywów międzynarodowych rejonu Drysieńskiego*, „Orka”, nr 41 (857), s. 3; *Nie będziemy świętować „bożego narodzenia”. List uczni do rodziców niepełnej polskiej szkoły średniej w Dzierżyńsku*, „Szturmowiec Dzierżyńszczyzny” 1932, nr 110(342), s. 4.

¹⁷ *Bogobojne różgi*, „Orka”, nr 41 (857), s. 3.

Rosji¹⁸, agitacja do walki z religią i „zabobonami religijnymi”¹⁹, ukazywanie ciemnych stron historii Kościoła katolickiego²⁰ czy wreszcie walka z klerykalizmem²¹

Innym problemem poruszonym w prasie polskojęzycznej na Białorusi Sowieckiej było zagadnienie walki z pozostałością klas ziemiaństwa (szlachty), walka z kulakami i przyspieszona kolektywizacja²². Oto znaczący cytat z badanych artykułów: *Najzacieklejszym, najbardziej nieprzejednanym wrogiem chłopu był zawsze i jest obszarnek. Oni to obszarnicy byli najwierniejszymi sługami krwiożerczego caratu, to rozsiadłszy się jak gniazda pijawek po całej zaoranej ziemi i potem chłopskim ziemi, byli najwierniejszymi strażnikami i przewodnikami ucisku wyzysku i ciemnoty wśród pracującego ludu wiejskiego. Oni to wreszcie dzisiaj – tam, gdzie nie został obalony ustroj burżuazyjny, organizują ekspedycje karne przeciw walczącym o swe wyzwolenie chłopom, sprowadzają na nich bandy policji, żandarmerii i zdziczałego żoldactwa – w obronie swych zagrożonych pańskich legowisk. Oni to – niedaleko na Białorusi Zachodniej – do wspólnie ze swym kapitalistyczno-obszarniczym rządem polskim – ogniem i mieczem tępiła wyzwoleniczy ruch chłopów białoruskich pragnących przyłączenia do swej macierzy sowieckiej*²³. Inne artykuły informowały o tym, że władza radziecka ogranicza prawa dawnych właścicieli ziemskich, wysiedla ich na inne obszary ZSRR²⁴. Poza tym w prasie polskojęzycznej oskarżano byłych ziemian, właścicieli ziemskich, że organizowali bandy zbrojne oraz współpracowali z faszystowską Polską²⁵. Oskarżano ich o szkodli-

¹⁸ *Z działalności kleru katolickiego w Rosji*, „Młot” 1923, nr 48(310), s. 3., *Zbrodnicza prowokacja*, „Młot” 1922, nr 49(158), s. 1; *Kontrrewolucja w kościele*, „Młot” 1922, nr 52(161), s. 1.

¹⁹ *Do walki z obłudą religii. 10 lat bez bogów*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 43(146), s. 7; *Lecz my się nie damy – daremny cały trud. Młodzież a religia*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 47(150), s. 7; *Kruk w sutannie traci swe wpływy. Bezbożna brygada. Dlaczego jestem bezbożnicą?*, „Orka”, nr 41(857), s. 3; *Kler zwalcza oświatę*, „Młot” 1922, nr 125(234), s. 1; *Więcej uwagi w pracy antyreligijnej*, „Trybuna Radziecka” 1934, nr 286, s. 1; *Placz czarnego pająka*, „Sztandar Młodzieży” 1922, nr 8; *Wydzieńczenie „duchownych” handlarzy*, „Młot” 1923, nr 17(278), s. 4; *Sabotaż duchowieństwa katolickiego*, „Młot” 1923, nr 17(278), s. 1; *Włościanie wyzwalają się z pęt niewoli religijnej*, „Młot” 1923, nr 42(304); *Księża katolicy w roli szpiegów*, „Młot” 1923, nr 64(752), s. 3.

²⁰ *Kościół – wróg wolności, postępu i wiedzy. Kościół i kacerze*, „Młot” 1923, nr 26(291), s. 3.

²¹ *Po narodzie Biur Polskich. Walka z klerykalizmem*, „Młot” 1923, nr 20(438), s. 3.

²² *Wytepienie ostatnich chwastów starego ustroju*, „Młot” 1923, nr 92(779), s. 1.

²³ Tamże.

²⁴ *Prawa byłych obszarników zostaną ograniczone*, „Młot” 1923, nr 50(788), s. 2.

²⁵ *Proces listopadowców*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 5(72), s. 4.

wość i grożono wyrzuceniem z kolektywu²⁶, potępiano kulaków, których uważano za winnych tego stanu rzeczy²⁷.

Propagowanie działania KPB(b)

Po okresie walki z państwem robotników i chłopów nastąpiła zmiana podejścia w stosunku do ZSRR. Wyjaśniał to towarzysz Konn w czasie przemówienia z okazji 7. rocznicy obalenia caratu. Stwierdził m.in., że następuje zmiana frontu, a państwa kapitalistyczne: Anglia, Włochy, Austria, Grecja Szwecja uznają ZSRR; wskazywał odparcie zbrojnych ataków, mówił, że pęka blokada ZSRR; wspominał o konferencjach pokojowych i groźbach, nakazywał, by wymóc ustępstwa, uznanie klasy robotniczej itd. Na koniec podkreślał, że władze bolszewickie stoją na straży, by uspić czujność narodu²⁸. Potwierdzeniem stanowiska Kona były kolejne artykuły o poprawie stosunków polityczno-gospodarczych ZSRR i Francji²⁹. Pojawił się także artykuł mówiący o poprawie stosunków z USA, co było możliwe, zdaniem autora artykułu, tylko dzięki pokojowej i wytrwałej polityce sowieckiej oraz szybkemu wzrostowi poziomu gospodarki radzieckiej, a zmianę nastawienia USA wobec ZSRR wymusili rzekomo robotnicy amerykańscy³⁰. Jednak rząd w Mińsku, mimo sukcesów w polityce zagranicznej, smucił głód, który zapanował w sąsiedniej Polsce - na ziemiach Białorusi Zachodniej. Jak podawał „Szturmowiec Kojdanowszczyzny”: *Z różnych okolic Białorusi Zachodniej dochodzą wiadomości o głodzie na wsi. Polityka okupantów doprowadziła szerokie masy chłopskie do ruiny. Głód stał się codziennym gościem w chatach chłopskich. Znaczna część pracujących wsi już na początku wiosny wyczerpała swe mizerne zapasy zboża. Na wiosnę absolutna większość chłopów nie posiada nie tylko chleba lecz kartofli. Szczególnie ostro głód odczuwa się w powiecie Święciańskim, który wiosną roku ubiegłego ucierpiał od katastrofalnej powodzi. Powódź zmyła całe wsie, zniszczyła setki hektarów zasiewu. Rząd nie przyszedł z pomocą ofiarom powodzi, uważając za bardziej celowe wydawanie ściągniętych z tychże chłopów milionów na przygotowanie awantur antyradzieckich. (...) Masy pracujące nie spodziewają się też po-*

²⁶ *Wyplenienie chwastów kulackich pomaga przeprowadzić siew*, „Szturmowiec Kojdanowszczyzny” 1932, nr 34, s. 3.

²⁷ *Wyrugujemy ze staj nastąpiła zmiana frontu agentów kulackich*, „Orka” 1934, nr 33(849), s. 3.

²⁸ *Tylko państwo proletariackie jest zdolne rozwiązywać kwestie narodowościowe. Uroczysty obchód 7-mioletniej rocznicy obalenia caratu w klubie im. Róży Luksemburg. Przemówienie Feliksa Kona*, „Młot”, nr 32(450), s. 4.

²⁹ *Stosunki Sowiecko-Francuskie. Co oświadczył tow. Rakowski przedstawicielom prasy francuskiej*, „Młot”, nr 238(970), s. 1.

³⁰ *Wpływy SSSR w Stanach Zjednoczonych wzrastają*, „Młot”, nr 238(970), s. 1

*mocy od rządu faszystowskiego. Rozumieją one doskonale, że tylko – robotniczo – chłopski rząd starać się może o polepszenie Aranu biedoty miasta i wsi*³¹.

Promowanie przyspieszonej kolektywizacji i realizacji planów 5-letnich

Bardzo ciekawe spostrzeżenia znajdujemy na łamach gazety „Młot”, która stwierdza, że *ze wszystkich rodzaju stowarzyszeń rolniczych kolektywy i towarzystwa dla wspólnej uprawy mają największą wytwórczość rolniczą. W kolektywie spotykamy zrzeszenie nie tylko kapitałów, ale co ważniejsze i samej pracy wszystkich członków tego najważniejszego czynnika*”. Widzimy, że czynnik ludzki, praca wspólna, wychowywanie przez pracę są tu najważniejsze. I dalej czytamy, że kolektywów na Białorusi jest 389, tj. 40% ogólnej liczby kooperatywnych zrzeszeń. Jednak większość kolektywów nie wypełnia warunków umowy, prowadzi równoległe z kolektywną gospodarką także swoją własną. Znaczna liczba kolektywów nie ma stałych granic swych posiadłości. Nie prowadzi się w nich rachunkowości, a gospodarka prowadzona jest bez określonego planu. Sprzedaż i kupno towarów i produktów odbywa się na wolnym rynku. Takie gospodarowanie daje małe rezultaty, nie jest zachętą dla sąsiednich chłopów. Jednak wszystko wskazuje, że kolektywy powinny lepiej się rozwijać niż gospodarstwa niezrzeszone³². O kolektywizacji informuje również inny artykuł, który stwierdza, że wypaczenia lewicowe w dziedzinie kolektywizacji, które miały miejsce podczas kolektywizacji masowej, były przyczyną tego, że kolektywy nie są utrwalone pod względem organizacyjno-gospodarczym: *Bardzo poważnym naszym błędem jest to, żeśmy nie docenili jednostkowych gospodarstw. W rezultacie tego jednostkowcy wykonali 48-50% planu dostaw zboża, podczas gdy kolektywy wykonały 100% (...). W 1932 r. budownictwo to znacznie rozszerzamy. Plan budownictwa obliczamy na 18 obór, 50 chlewów, 10 ptaszarni, 10 budynków dla królików, 2 stajnie i 4 wierze kiszonkowe*³³. Aby mobilizować kolektywników, wprowadzano współzawodnictwo o zaszczytne miana. Wymieniano więc, ile poszczególne kolektywy zasiały i pod co³⁴. W celu mobilizowania ludności ogłaszano w prasie wypowiedzi pozytywne, w szczególności przedstawicieli zachodnich państw. Przykładem są słowa posła amerykańskiego Wiliama Bullita, który po powrocie do USA stwierdził m.in., że popyt w ZSRR jest olbrzymi, a poziom życia wzrasta, przez co stwarza się nieustannie nowy popyt. Poza tym zauważył, że rozwój Stanów Zjednoczonych po wojnie domowej był nadzwyczaj szybki, ale rozwój ZSRR zapowiada się jeszcze szybszy. Dalej mówił także, że jeśli wybuchnie wojna ZSRR z ja-

³¹ *Głód na Białorusi Zachodniej*, „Szturmowiec Kojdanowszczyzny”1932, nr 33, s. 2.

³² *Stan kolektywnych gospodarstw na Białorusi*, „Młot”, nr 115(802), s. 4.

³³ *VII Nadzwyczajny Zjazd Rad polskiego rejonu narodowościowego*, „Szturmowiec Kojdanowszczyzny”1932, nr 30, s. 1.

³⁴ *Współzawodnictwo socjalistyczne na polu kolektywnym*, „Szturmowiec Kojdanowszczyzny”1932, nr 33, s. 2.

kimkolwiek z jej sąsiadów, jest niemożliwe, aby inicjatorem konfliktu był ZSRR³⁵. Oczywiście wyjaśnienie tego faktu odnajdujemy w dwóch artykułach zamieszczonych w „Orce” – *ZSRR walczy o pokój*³⁶ i *Rok sukcesów ZSRR*³⁷.

Ukazywanie osiągnięć i postępowej ideologizacji społeczeństwa polskiego w BSSR

Bardzo sugestywny jest w tym względzie artykuł pt. *Z piekła burżuazyjnego na wolną ziemię sowiecką*, w którym ukazana jest władza radziecka pozwalająca na przybycie polskich rewolucjonistów do prawdziwie demokratycznego kraju, którym określał autor ZSRR³⁸. W tekście możemy przeczytać m.in., jak ludność polska BSSR walczy o lepsze życie swoich braci w burżuazyjnej Polsce. Masowe wydalania, zdaniem autora, zmierzały rzekomo do tego, aby robotników przerazić groźbą utraty pracy, groźbą śmierci głodowej i tym samym wymusić zgodę na jeszcze gorsze warunki. Obszarnicy czuli rzekomo, że będą w stanie to zrealizować, albowiem organizacje zawodowe robotników rolnych „zostały opanowane przez zdrajców pepesowskich i enperowcy (...) zaprzędają Wasze interesy”. W innym tekście opisywano, jak poprzez strajk zachęcano do walki o swoje prawa: *Macie potężne narzędzie walki, macie ostrą broń, przed która ustąpić musi obszarnictwo. To strajk solidarny! To pokazanie obszarnikom pięści - strajk przyniesie Wam dobrą umowę. Gotujcie się towarzysze na wiosnę do zdecydowanej walki strajkowej. Twórcie po folwarkach i powiatach Komitety Akcji, które wraz z Frakcją Czerwoną Związku Zaw. Rob. Rolnych powołają Was do czynu. Niech żyje rewolucyjny proletariat rolny! Niech żyje walka strajkowa! Aż do zwycięstwa. Frakcja Czerwona Związku Zawodowego Robotników Rolnych Rzeczypospolitej Polskiej*³⁹.

Trzeba zaznaczyć, że organizacje związkowe, komunistyczne działające w Polsce legalnie były finansowane przez ZSRR i wykonywały, co im zlecono. Wszelkie rady, proklamacje, polecenia ukazywały Polskę w złym świetle. Problem był w tym, że miało to odnosić się do Polski. Podobne postępowanie na Białorusi Sowieckiej traktowane byłoby jako wystąpienie kontrrewolucyjne i bez względu na liczbę ofiar zniszczone.

Innym motywem było przedstawianie przodującej roli partii – *Praca partii pod hasłem: twarzą do wsi, prowadzona usilnie już od dawna i szczególnie wzmożona, obecnie daje już plony obfite. Wieś się budzi. Powstają coraz liczniejsze świadome*

³⁵ *Rozwój ZSRR zapowiada się szybszym od rozwoju St. Zjednoczonych. Poseł Bullit o ZSRR „Orka” 1934, nr 9(825), s. 4.*

³⁶ *ZSRR walczy o pokój, „Orka” 1934, nr 10(826), s. 6.*

³⁷ *Rok sukcesów ZSRR, „Orka” 1934, nr 10(826), s. 6.*

³⁸ *Z piekła burżuazyjnego na wolną ziemię sowiecką, „Młot”, nr 26(714), s. 3.*

³⁹ *Z Polski Robotnicy rolni w obliczu walki. Podajemy w całości odezwę do robotników rolnych w Polsce, „Młot”, nr 50(738), s. 2.*

*szeregi chłopskie, by ręka w rękę z robotnikami budować nowe lepsze życie*⁴⁰. Z inicjatywy naszych gazet rejonowych przy aktywnym udziale prasy dołowej udało się nam dopiąć znacznych rezultatów w walce o stworzenie funduszków nasiennych i furażowych. Nasza prasa dołowa powinna jeszcze bardziej wzmocnić walkę o organizacyjno-gospodarcze utrwalenie kolektywów i wykonanie uchwały partii o stałej brygadzie wytwórczości o zwycięskie wykonanie planów⁴¹.

Przedstawianie Polski jako państwa dążącego do wojny z ZSRR wraz innymi państwami kapitalistycznymi

To jeden z najważniejszych tematów, którymi epatowano w prasie polskojęzycznej. Nieustannie informowano o chęci oderwania Białorusi od ojczyzny i przyłączenie jej do II RP, ukazywano Polskę w zbrodniczym świetle. Promowano też różne akcje pośrednio skierowane przeciw Polsce⁴². W artykule pt. *Wrzenie na kresach* dowiadujemy się o oporze ludności białoruskiej wobec panowania Polaków i o ruchu partyzanckim, który rzekomo rozwinął się przeciwko pańskiej Polsce. Już podtytuły artykuły sygnalizują, o czym można przeczytać: m.in. *Do walki z okupantami!*, *W powiecie Słonimskim i baranowickim wywieszono czerwone sztandary i transparenty nawołujące do wypędzenia okupantów* itd. W innych artykułach pisano też o straceniu trzech „partyzantów kresowych” – m.in. za napad zbrojny i usiłowanie zastrzelenia policjanta, o napadach na folwarki, podpalenie zabudowań, w tym domów i stajni⁴³.

Inny artykuł donosił, że Polska jest źródłem nowych wojen o tereny sporne (chodziło o Galicję Wschodnią, Białoruś, Wilno, korytarz gdański i Górny Śląsk)⁴⁴. Na ten temat można było także przeczytać w „Młocie”: *W Rydze rozpoczęły się posiedzenia sztabów generalnych Łotwy, Estonii i Polski. Przedstawiciele Finlandii i Rumunii biorą udział półoficjalny. Fakt zwołania narady jest trzymany w tajemnicy. Nie ulega wątpliwości, że celem narady jest opracowanie planu wspólnego wy-*

⁴⁰ *Któż zdola wstrzymać strumień w biegu – czyż jest w świecie taka moc*, „Młot”, nr 64(752), s. 3.

⁴¹ *O organizacji stałych brygad wytwórczych, gazet polowych im. Prawdy. Nasza prasa w walce o bolszewicki siew*, „Szturmowiec Kojdanowszczyzny” 1932, nr 34, s. 2.

⁴² *Niech żyje 6-ta rocznica wyzwolenia Białorusi! Rok 1919 – 1920*, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 16, s. 2.

⁴³ *Wrzenie na Kresach*, „Młot” nr 25(714), s. 3; *Sprawa napadu na Kojdanów*, „Młot”, nr 50(738), s. 3; *Polska – źródłem nowych wojen*, „Młot”, nr 69(757), s. 1; *Nowe knowania przeciw SSR*, „Młot”, nr 69(757), s. 1; *Po zamordowaniu Bagińskiego i Wieczorkiewicza*, „Młot”, nr 74(761), s. 1; *Protest młodzieży mińskiej przeciwko zamordowaniu TT. Bagińskiego i Wieczorkiewicza*, „Młot”, nr 74(761), s. 2; *Prześladowanie Robotniczych Związków Zawodowych*, „Młot”, nr 74(761), s. 2.

⁴⁴ *Polska – źródłem nowych wojen*, „Młot”, nr 69(757), s. 1.

stąpienia na wypadek zatargu zbrojnego z SSSR. Z wymienionych powyżej państw pierwsze trzy są inicjatorami i czynnymi uczestnikami narady. Pozostałe dwa – Finlandia i Rumunia – odgrywają rolę przychylnych asystentów⁴⁵. W innym artykule czytamy: *Dnia 23 b.m. oddział partyzantów w sile 10 ludzi dokonał napadu na stację kolejową Lachowicze na linii Pińsk – Baranowicze. Obecnych na stacji policjantów partyzanci rozbroili i skonfiskowali zawartość kasy kolejowej, w sumie 1445 złotych. Podczas napadu ranni zostali zawiadowca i dwaj policjanci*⁴⁶.

Artykuły wskazywały także na dręczenie na terenie Polski zwolenników ruchu komunistycznego – *Sąd okręgowy w Łodzi skazał czterech komsomolców na karę więzienia na termin od półtora roku do trzech lat za rozpowszechnianie odezw komunistycznych*⁴⁷. Wszelka obrona przed wrogim postępowaniem państwa sowieckiego była uznawana za mordowanie partyzantów walczących o wyzwolenie spod okupacji polskiej. Potwierdza to artykuł, w którym autor pisze: *Wyrokiem sadu doroznego w Prużanach z dnia 23 b.m. skazany został na karę śmierci za udział w napadzie zbrojnym Grzegorz Jewtuch, lat 24, mieszkaniec wsi Huszczewo, pow. Kossowskiego. Prezydent Wojciechowski odrzucił prośbę o ulaskawienie, wobec czego wyrok został wykonany 24 b.m.*⁴⁸. To postępowanie „partyzantów” tłumaczone było nędzą wsi i działalnością KOP⁴⁹.

Szczególnie często poruszano, zwłaszcza w późniejszym okresie, problematykę militarnych działań Polski, szczególnie w kontekście jej rzekomego zbliżenia z nazistowskimi Niemcami. I tak z lektury wielu artykułów dowiadujemy się, że w związku z tendencjami rewizjonistycznymi Niemiec rząd polski podjął decyzję o wzmożonym wysiłku zbrojeniowym. To odbierane było jako przygotowanie się Polski do wojny z ZSRR wraz z Niemcami hitlerowskimi, które oficjalnie mówiły o nowym podziale Europy („Faszyzm niemiecki żywi plany podboju we współpracy z Polską krajów nadbałtyckich i Ukrainy Radzieckiej, przy czym sprawa granic niemiecko-polskich jest delikatnie przemilczana”⁵⁰). Wreszcie zdarzało się, że w prasie podejmowano temat ograniczenia działalności partii komunistycznej w Polsce, która miała rzekomo zadanie „przemawiać codziennie do tych zacofanych warstw pracujących Polaków w języku potrzebnym partii, mobilizować te masy do czynnej walki o socjalizm”⁵¹.

⁴⁵ *Nowe knowania przeciw SSSR*, „Młot”, nr 69(757), s. 1.

⁴⁶ *Na kresach. Napad partyzantów na stacje kolejową*, „Młot”, nr 69(757), s. 1.

⁴⁷ *Nowe napady na nasze terytorium*, „Młot”, nr 152(839), s. 1.

⁴⁸ *Stracenie partyzanta białoruskiego*, „Młot”, nr 144(831), s. 1.

⁴⁹ *Polski korpus ochrony pogranicza trudni się przerzucaniem band na terytorium sowiecki*, „Młot”, nr 152(839), s. 1.

⁵⁰ *Imperializm polski szykuje się*, „Trybuna Radziecka”1934, nr 294, s. 4.

⁵¹ *Rozpowszechnianie prasy polskiej a przejawy nacjonalizmu*, „Trybuna Radziecka”1934, nr 295, s. 1.

Przypominanie, ukazywanie i podkreślanie zbrodniczej działalności „Białopolaków”

Trzeba podkreślić, że cały czas, począwszy od powstania państwa radzieckiego, we wszystkich źródłach agitacyjno-propagandowych (gazety, plakaty, szkoła, wykłady, konferencje, rezolucje, zjazdy, radio) istniała nagonka na wrogie burżuazyjne państwo polskie, które nawoływało do wojny przeciwko pokojowo nastawionemu państwu robotników i chłopów⁵². Porównywanie Polski po przewrocie majowym do państwa faszystowskiego, które wraz z nazistami przygotowuje się do wojny z ZSRR stało się w końcu tematem codziennym prasy. Zapanowała wręcz psychoza wojny wywołanej przez „białopolaków”, a potem przez „faszystów polskich”. W każdej szkole było zorganizowane koło Osoawiachm. Była to organizacja obrony cywilnej kształcąca dzieci i przygotowująca je do wojny. Uczono w niej sztuki wojennej, przysposobienia obronnego, strzelania oraz zachowania w czasie ataku lotniczego i chemicznego. Organizowano zbiórki pieniędzy na zbrojenia⁵³. W pewnym momencie działacze polscy rzucili hasło budowy superczołgu. Akcja ta miała na celu odrzucić wszelkie oskarżenia o brak lojalności wobec Białorusi Sowieckiej oraz ograniczyć wrogą działalność urzędów państwowych i partyjnych (sankcje karne, oskarżenia, zesłania). W gazetach polskojęzycznych przedstawiano darczyńców oraz poszczególne regiony, rady wiejskie (gminy) wioski, zakłady pracy, szkoły, organizacje. W wydzielonym miejscu znajdowała się lista, kto ile dał i ile łącznie już zebrano⁵⁴. Nie ograniczano się tylko do budowy czołgu. Kolejnym wkładem w obronę ZSRR była akcja dotycząca budowy samolotu im. KPB, przeznaczonego dla Armii Czerwonej⁵⁵. Wspomniane akcje były pokłosiem tego, że ludność i rząd Białorusi Sowieckiej nie zapomnieli o wojnie. Podkreślano w prasie często, że Polacy z Białorusi i ZSRR uwolnią od ucisku robotnika i chłopca polskiego. Nawoływano podczas zakończenia zebrań czy konferencji, by „spotkać się niebawem w Polskiej Republice Rad”⁵⁶.

Inny artykuł zachęcał, by treścią pracy sekcji młodzieży były następujące kwestie: praca polityczna i wychowawcza wśród niezorganizowanej młodzieży miejskiej⁵⁷. Temat ten nawiązywał do okupacji polskiej Białorusi, w której brali udział komuniści polscy. Oto jedna z takich odezw: *Ogólne zebranie ludności polskiej gm. Tolczyńskiej i okolic stwierdza, iż linija polityki międzynarodowej jest słuszna. Piętnujemy rządy burżuazyjne w Niemczech i w Polsce i MW innych kra-*

⁵² Akcja na tank im. Feliksa Dzierżyńskiego, НАРБ Фонд 4п Опись 1, Дело 4681. Листок 189.

⁵³ Budowa czołgu imienia Feliksa Dzierżyńskiego, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 43, b. s.

⁵⁴ Lista, kto ile dał na budowę czołgu, „Orka”, nr 34(73), s. 8.

⁵⁵ Zbudujemy „samolot im. KPB”, „Młot” 1925, nr 214(901), s. 4.

⁵⁶ Mińska okręgowa konferencja bezpartyjnej ludności polskiej, „Młot”, nr 49 (692), s. 3.

⁵⁷ Zadania sekcji młodzieży przy polskich klubach robotniczych, „Gwiazda Młodzieży” 1927, nr 9(76), s. 4.

jach burżuazyjnych wrogo nastrojonych przeciw Zw. Rep. Radz. i starających się pogorszyć warunki gospodarcze Republiki. Dowiedziawszy się o białym terrorze w Polsce jesteśmy do głębi oburzeni. Ze swej strony stwierdzamy, że ludność polska czuwa i gotowa stanąć do walki o dzieło wyzwolenia proletariatu całego świata, idąc ręką w rękę z ludnością innych narodowości. Niech będą przeklęci burżuje polscy – kaci ludności polskiej! Niech żyje Polska Republika Rad!⁵⁸. Podobne wiadomości znajdujemy w innym artykule. Tam dodano jeszcze informację o następującej treści: *Mamy nadzieję, że robotnicy i chłopci w Polsce jak najrychlej zaprowadzą u siebie taki ład, jaki panuje obecnie w Zw. SRS i tym samym położą kres narodowemu i klasowemu uciskowi*⁵⁹.

Do czego doprowadziła zaborecza wojna polsko-sowiecka, ukazują artykuły w gazecie „Orka”, których tytuły wydają się aż nazbyt wymowne: *Co się dzieje w jaśniepańskiej Polsce? Bezrobotni nie chcą dłużej cierpieć nędzy, Masy pracujące Białorusi Sowieckiej pomagają ofiarom faszyzmu polskiego, Robotnice mińskie przesyłają pozdrowienie walczącym braciom, Precz z Białym terrorem w Polsce, Rezolucje protestu polskiej ludności pracującej Białorusi Sowieckiej* i in. Mamy tu więc przykład wykorzystania prasy jako czynnika opiniotwórczego i propagandowego zarazem.

Podkreślanie narodzin polskiej kultury proletariackiej bez naleciałości Polski burżuazyjnej (poezja, literatura, pieśni, alfabet, słownictwo, ortografia)⁶⁰

Komuniści zgodnie ze swymi założeniami starali się wpłynąć na kulturę wielu narodów. Oprócz szkół, gdzie bardzo mocno zaznaczyli swój wpływ, ingerowali także w teatr i kółka teatralne. Dowodem na to jest choćby poniższy fragment: *W dniu 20 i 21 kwietnia r. b. odbyła się narada okresowych inspektorów kultury polskiej wraz z członkami Centralnego Polskiego Biura Oświatowego przy Komisariacie Oświaty Ludowej Białorusi. Porządek dzienny prócz sprawozdań z pracy obejmował cały szereg spraw ściśle związanych z rozwojem całko kształtu polskiej pracy oświatowej*⁶¹.

Oświatą i wychowaniem kierowali bolszewicy niemający przygotowania pedagogicznego; to oni byli m.in. odpowiedzialni za tworzenie elementarzy dla klas najmłodszych (m.in. Zofia Dzierżyńska, Heltmanowa, Unszlicht i inni). Aby tego dokonać, powołano specjalne szkoły kształcące nauczycieli. Na Białorusi chyba najważniejszą rolę w tym względzie odgrywała Polska Technika Pedagogiczna.

⁵⁸ *Niech będą przeklęci burżuje polscy – kaci ludu polskiego, Ludność polska gm. Tolczyńskiej zapłaci wam za krzywdy swych braci*, „Młot”, nr 114(535), s. 4.

⁵⁹ *4 wiorsty od Homla, a o robocie polskiej nie było ani słyhu, ani dychu. M. Nowo Bialica gub. Hamelskiej*, „Młot”, nr 114(535), s. 4.

⁶⁰ *Po białoruskiej naradzie inspektorów kultury polskiej*, „Młot”, nr 90(777), s. 4.

⁶¹ Tamże.

Była to uczelnia kształcąca średnią kadre nauczycielską. Pomimo różnych trudności materialnych, naukowych, kierownictwo uczelni starało się rozwiązywać problem i wypuszczać absolwentów (Czerwonych Pedagogów) do pracy, szczególnie na wieś, gdzie byli skupieni Polacy. Te zmiany obejmowały programy nauczania i cele wychowania⁶².

Inny przykład ingerencji rewolucjonistów w oświatę polską na Białorusi uwiadacznia się w próbach wprowadzenia piśmiennictwa i ortografii proletariackiej. W usilnej sowietyzacji komuniści polscy w Związku Sowieckim pokusili się o reformowanie tradycyjnej pisowni polskiej. Był to nieodzowny element procesu tworzenia tzw. polskiej kultury proletariackiej, który w praktyce zdominował polskie życie naukowe w Związku Radzieckim. Dyskusja nad tym problemem rozpoczęła się, gdy kierownik Oddziału Językoznawstwa i Literatury Polskiej Instytutu Polskiej Kultury Proletariackiej Białoruskiej Akademii Nauk podał pod dyskusję reformę pisowni polskiej⁶³. Dyskusje na ten temat nie miały charakteru czysto naukowego, były to tylko spory ideologiczne i polityczne. Trwały one nieprzerwanie od 1924 roku przez cały czas wprowadzania w ZSRS tzw. autonomii polskiej. Jakie więc były założenia ideologiczne tak radykalnej ingerencji i zmiany ogólnie przyjętej w Polsce pisowni? Stwierdzono m.in., że polska kultura proletariacka miała powstać w wyniku zerwania wszelkich związków z procesami kulturotwórczymi w II Rzeczypospolitej. Reforma pisowni miała wnieść dodatkową sztuczną barierę we wszelkiego rodzaju kontaktach między tymi dwiema częściami narodu polskiego. Uproszczenie pisowni miało doprowadzić do powszechnej likwidacji analfabetyzmu wśród Polaków i w ten sposób wzmocnić element polskości na dalszych Kresach. Naiwnie wierzono, że uproszczenie pisowni utrudni wierzącym katolikom czytanie ksiązek religijnych pochodzących z Polski oraz różnych innych z okresu przedrewolucyjnego⁶⁴. Dyskusja o pisowni polskiej prowadzona na łamach gazet „Młot” i „Trybuny Radzieckiej” objęła całe środowisko polskie w ZSRR. Jej nieprzewidzianym skutkiem było zjednoczenie społeczeństwa polskiego i odrodzenie nacjonalizmu, odrębności kulturowej i historycznej Polaków. Sprawa pisowni upadła, ponieważ przysporzyłyby to kłopotów w porozumieniu się z ludem pracującym po wyzwoleniu Polski i stworzeniu Polskiej Republiki Rad.

Kolejnym elementem ingerencji było powołanie polskiej sekcji Białoruskiej Asocjacji Pisarzy Proletariackich. Sekcja ta, propagując literaturę proletariacką, jednocześnie miała wzmacniać pracę ideologiczną, wyjaśniającą treść starej litera-

⁶² *Z życia ludności polskiej. W naszych uczelniach pedagogicznych. Plony Pols. Tech. Ped. W Mińsku*, „Młot”, nr 115(802), s. 4.

⁶³ C. Dombrowski, *Sprawa demokratyzacji pisowni polskiej*, „Młot” 1924, nr 38.

⁶⁴ Tenże, *Materiały dyskusyjne w sprawie reformy pisowni polskiej*, Mińsk 1932, s. 10; *Ostatnie uchwały CPBOB i prezydium mińskiej PTP w sprawie pisowni*, „Stroniczka Czerwonego Oświatowca” 1925, nr 1 (56); *Z dziejów pisowni polskiej*, „Stroniczka Czerwonego Oświatowca” 1925, nr 8(63).

tury polskiej, bardzo często wrogiej dla mas pracujących. Sekcja urządziła szereg krytycznych, z marksistowskiego punktu widzenia, referatów m.in. o: Mickiewiczu, Konopnickiej i Żeromskim. O współczesnej polskiej literaturze radzieckiej na Białorusi obszernie informował artykuł umieszczony w „Trybunie Radzieckiej”⁶⁵.

Rubryki dla środowisk nauczycielskich („Młot” – „Stroniczka Oświatowca”, „Stroniczka Czerwonego Oświatowca”)

Aby ukierunkować ideologicznie i przyspieszyć wychowanie nowego pokolenia przez oświatę, postanowiono (rzekomo na liczne prośby środowiska nauczycielskiego) wydzielić jedną stronę w gazecie „Młot”, aby ukazywać sprawy występujące podczas tworzenia polskiej szkoły sowieckiej. Na początku podkreślano i przypomniano, że nauczyciel nie tylko uczy lecz wykonuje też polecenia partyjne. Ukazywano, jak ma być prowadzona lekcja oraz prelekcje dla ludności i rodziców, na co zwracać uwagę, i co szczególnie eksponować. „Stroniczka Oświatowca”, oprócz wytycznych programowych i porad pedagogicznych, miała też ukierunkować nauczycieli, jak mają realizować program partii. Na jej łamach nauczyciele wymieniali się spostrzeżeniami, praktycznymi sposobami realizacji programu, zadawali liczne pytania do redakcji i innych nauczycieli i rodziców. Dobrze ukazane jest to w artykule pod tytułem „O czym pisać?” zamieszczonym w gazecie „Młot”⁶⁶. Aby mobilizować nauczycieli do wytężonej pracy, organizowano ogólnokrajowe konkursy, w tym na „najlepszego nauczyciela w sowieckiej szkole polskiej” oraz najlepszą sowiecką szkołę polską i nauczycieli jako najlepszych w danym roku. Nauczyciel, szkoła do konkursu byli zgłaszani przez zainteresowane organizacje itp. Przy czym trzeba było spełniać określone warunki, w tym być „dobrym” wychowawcą i pedagogiem. Mimo że tytuł najlepszego nauczyciela dawał „prestż”, środowisko nauczycielskie nie bardzo ceniło zwycięzców. Przeprowadzane konkursy nie miały jednak na celu zdobycie poważania w środowisku nauczycielskim, ponieważ nie była oceniana ich praca jako pedagoga, lecz agitatora, o czym świadczy skład komisji konkursowej. Jurorami konkursu byli nie pedagodzy, lecz działacze partyjni wysokiego szczebla: Luhe, Zofia Dzierżyńska, Stanisław Budzyński, Antoni Srzedziński i Stefan Borski⁶⁷. Poza konkursem na najlepszego nauczyciela organizowano także konkurs na najlepszą polską szkołę sowiecką. Jak wyglądało ogłoszenie i co zawierało mówi niniejszy cytat: *Zarząd stowarzyszenia wydawniczego „Kultura” zwrócił się do CPBO w sprawie ogłoszenia konkursu na najlepszą szkołę polską. Szkoły biorące udział w konkursie powinny nadesłać konkretny materiał potwierdzony przez inspektorów kultury polskiej.*

⁶⁵ *O polskiej literaturze na Białorusi*, „Trybuna Radziecka” 1934, s. 3.

⁶⁶ *O czym pisać?*, „Stroniczka Czerwonego Oświatowca” 1925, nr 2(57).

⁶⁷ *Komunikat jury konkursu na najlepszego nauczyciela w sowieckiej szkole polskiej*, „Młot” 1925, nr 52.

W materiałach powinny być uwzględnione najbardziej charakterystyczne cechy danej szkoły, jej stosunek do otoczenia: krótki rozwój szkoły, cele i zadania znaczenia miejscowego, które szkoła stawiała przed sobą, wyniki i rezultaty pracy. Z punktu metodycznego należy podkreślić przejście do systemu wykładania kompleksowego i w jaki sposób szkoła dostosowała się do nowych warunków pracy. Wszelkie odchylenia szkoły w kierunku podniesienia wiadomości gospodarczo-agronomicznych w szkole i poza nią oraz praktyczne postępy w tej dziedzinie powinny być należycie odcienione (...) Konkurs na najlepszą szkołę polską posiada wielkie znaczenie społeczne i polityczne. Powiększająca się z każdym rokiem sieć szkół polskich świadczy wymownie o tym, że ludność polska na Białorusi posiada wszelkie warunki do kulturalnego rozwoju⁶⁸.

Likwidacja polskiej prasy- przyczyny i skutki

Po zmianie orientacji na światową rewolucję w Komitecie Centralnym Wszechrosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) nastąpiła diametralna zmiana polityki w stosunku do Polaków zamieszkałych na Białorusi. Do tej zmiany przyczyniła się polityka zagraniczna Polski. Zbliżenie Polski z Rumunią i Niemcami hitlerowskimi odczytane zostało przez rząd radziecki jako zagrożenie niepodległości. To, a także późniejsza „Operacja Polska”, doprowadziły do zaprzestania polskiej działalności publicystycznej i edytorskiej. W dniu 19 marca 1938 roku zamknięto uczelnie narodowe i szkoły zawodowe dla mniejszości narodowych. Od tego momentu język białoruski i rosyjski stały się językami urzędowymi. Uderzenie w polskość potęgował brak prasy polskojęzycznej, książek polskich pisarzy i poetów. Polscy działacze społeczni i polityczni pracujący w polskich instytucjach narodowych, szkołach wszystkich szczebli, prasie i placówkach kultury zostali poddani represjom za rzekomą działalność kontrrewolucyjną, odchylenia prawicowe, trockizm, szpiegostwo na rzecz Polski itd.

Trzeba zaznaczyć, że związana ze szkolnictwem i oświatą prasa w BSRS przestała wychodzić w języku polskim. Nie ukazywały się książki polskich pisarzy i poetów – członków Oddziału Polskiego Białoruskiego Zrzeszenia Pisarzy Proletariackich (później przemianowanego na Sekcję Polską Związku Pisarzy Sowieckich BSRS), nie nadawano audycji polskojęzycznych w białoruskim radiu. Na początku 1939 roku wszystkie instytucje narodowościowe w BSRS zlikwidowano. Polska działalność kulturalno-oświatowa została ostatecznie zniszczona⁶⁹.

⁶⁸ *O konkursie na najlepszą szkołę polską*, „Stroniczka Czerwonego Oświatowca” 1925, nr 21(76).

⁶⁹ В. Жук, *Польскоэнациональноеменьшинство...*, s. 83–87.

Bibliografia

I. Źródła

Narodowe Archiwum Republiki Białoruś, zespół 4p, Komitet Centralny Komunistycznej Partii Białorusi, Opis 1, Teczka 2459.

II. Opracowania

Dombrowski Czesław, *Materiały dyskusyjne w sprawie reformy pisowni polskiej*, Mińsk 1932.

Драбовіч Л.М., *Память Дзяржынскі Раён*, Минск 2004.

Валахович А.И., Кулагин А.Н., *Дзржынцызна: Прошлое и настоящее*, Минск 1986.

Жук В. Н., *Польскоенационально-меньшеинство в БССР (1921–1939 гг.)*, Минск 2008.

III. Prasa

„Gwiazda Młodzieży” 1927.

„Млот” 1922-1927.

„Orka” 1926-1927.

„Stroniczka Czerwonego Oświatowca” 1925.

„Szturmowiec Kojdanowszczyzny” 1931-1932.

„Sztandar Młodzieży” 1922.

„Szturmowiec Dzierżyńszczyzny” 1932.

„Trybuna Radziecka” 1934.

Streszczenie

Artykuł dotyczy gazet polskojęzycznych występujących na Białorusi Sowieckiej, przedstawia ich cechy agitacyjno-propagandowe, opisuje strukturę oraz omawia tematy i zagadnienia, które były najczęściej poruszane.

Summary

The article concerns Polish-language newspapers appearing in Soviet Belarus. It presents their agitation and propaganda characteristics, describes their structure and discusses the topics and issues that were most frequently discussed.

Słowa kluczowe: gazeta , agitacja, propaganda, „Млот”, „Orka”, „Gwiazda Młodzieży”

Keywords: newspaper, agitation, propaganda, “Hammer”, “Orca”, “Star of Youth”

Marta Łepicka

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0009-0005-6412-0778

*Nie tym się chwal, że masz
sławną ojczyznę, ale staraj się
tak żyć, żebyś był jej godny.*

Arystoteles

Powstanie styczniowe w świadomości lokalnej społeczności – perspektywa socjologiczna

The January Uprising in the consciousness of local community – a sociological perspective

Człowiek jest istotą społeczną, co oznacza, że na jego rozwój wpływają inni ludzie. To wzorce wyniesione z domu, postawy osób, które są dla nas autorytetami, a także system wartości, w jakim się wychowujemy i kultura, która nas otacza, powodują, że z wiekiem dojrzewa poczucie przynależności do danego miejsca i odpowiedzialność za tradycje. Za tą edukacją idzie duma z bycia obywatelem swojej małej ojczyzny.

Świadomość przynależności do danego narodu i tym samym różnic, jakie w trakcie rozwoju społeczno-kulturowego narodziły się pomiędzy nim a innymi narodami, dochodzi do głosu, gdy człowiek zdaje sobie z nich sprawę. Dzieje się tak dzięki zdolności coraz doskonalszego poznania - zarówno siebie, jak i otoczenia.

Dostrzeganie różnic, a tym samym identyfikacja z daną wspólnotą oraz umiejscowienie siebie w niej i przyznanie sobie w niej przynależności i członkostwa, a nawet posiadanej samooceny określamy jako tożsamość narodową, która *szczególnie mocno akcentowana jest w sytuacjach trudnych dla danego narodu*¹. Jako przykład na potwierdzenie powyższych stwierdzeń może posłużyć sytuacja społeczeństwa polskiego w czasach powstań narodowych, ze szczególnym uwzględnieniem powstania styczniowego.

Z chwilą stłumienia powstania wydawać by się mogło, że nad marzeniami o wolnym kraju, niepodległości, swobodzie władania językiem polskim i dumie z bycia Polakiem zapadła postyczniowa noc². Wśród wielu późniejszych historyków poja-

---

¹ Jan Paweł II, *Przemówienie na forum ONZ*, [w:] „Tygodnik Powszechny” 1995, nr 42.

² I. Ichnatowicz, *Spoleczeństwo polskie 1864-1914*, Warszawa 1988, s. 1.

wiały się stwierdzenia, jakoby nastąpiła wtedy: *epoka ludzi zamkniętych w sobie, pełnych trwogi, i rezygnacji, niezdolnych do inicjatywy i czynu, chroniących się na grunt prywatności, żyjących rozpamiętywaniem minionego czasu*³. Jeśli słowa te niosły w sobie ziarno prawdy w sensie zbrojnym i odnośnie popowstaniowych represji, tak w kwestii wciąż tłącej się nadziei, patriotyzmu i ducha społecznej inicjatywy - już nie.

Trzeba podkreślić, że represje, znane przecież już wcześniej, po powstaniu styczniowym przybrały nadzwyczajne rozmiary. Różniły się w zależności od wewnętrznej polityki wobec mieszkańców w poszczególnych zaborach. O ile rozwiązania akceptowane przez Austrię dały w rezultacie Galicji szeroką autonomię oraz swobodę podtrzymywania tradycji narodowej, o tyle pozostali dwaj zaborcy prowadzili politykę bezwzględna, zmierzającą do unifikacji i wyzysku ziem polskich, wynarodowienia i pełnego posłuszeństwa. Świadomość tej różnicy między zaborcami była na tyle powszechna, że przeniknęła opowieści i pieśni ludowe przekazywane kolejnym pokoleniom⁴. Działania te nie pozostały bez znaczenia w procesie kształtowania się postaw społecznych wobec zaborcy.

W świetle powyższych faktów rysuje się też zależność, dla której można postawić hipotezę: im większa intensywność polityki antypolskiej, tym mocniejsze poczucie solidarności i dbałość o podtrzymanie kultury polskiej. Tu nie powiodły się zamierzenia zaborców, żeby Polaków zniechęcić do trwania przy poczuciu odrębności narodowej bez względu na pochodzenie społeczne.

Jak zauważa Ireneusz Ichnatowicz: *Choć Polska pod wieloma względami istotnie wiek XIX straciła, to jednak ciągłość trwania kultury polskiej nie została przerwana i stanowić miała fundament powolnej odbudowy całości*⁵.

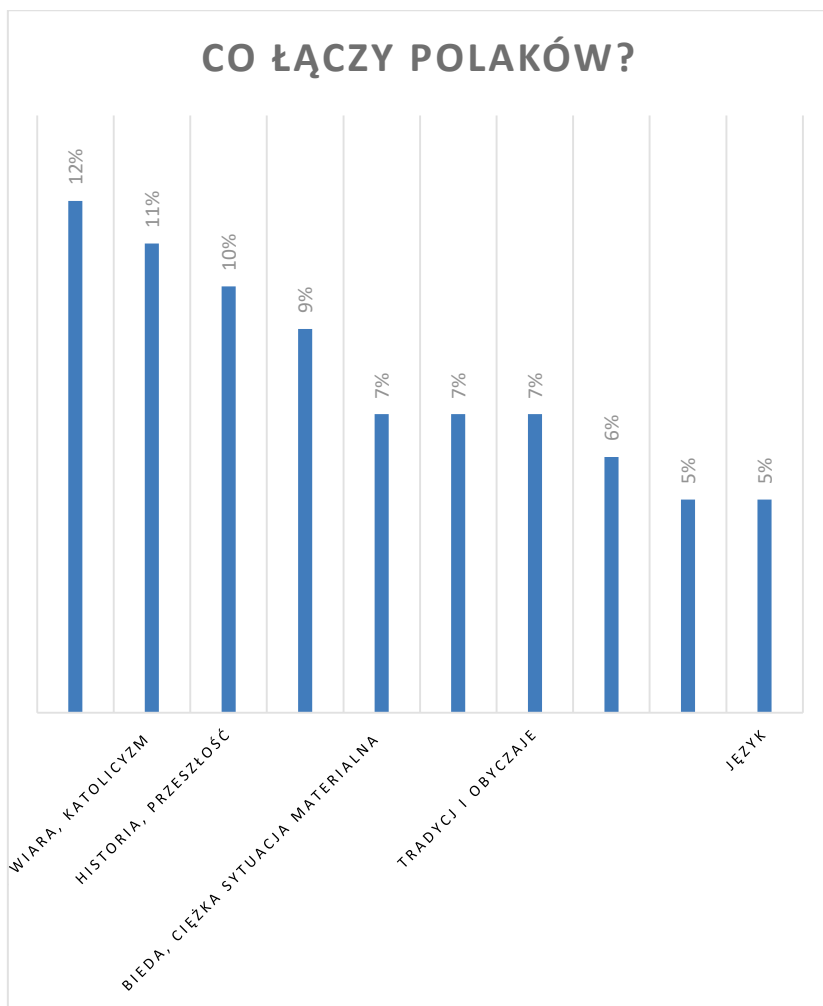
Warto przyjrzeć się czynnikom, które o tym zaważyły. Po pierwsze, skutecznie działał nadal żywy efekt polskiego dziedzictwa szlacheckiego, szerzej: kulturowanego etosu rycerskiego. Po drugie, wcześniejsze porażki również nie były w stanie złamać ducha narodu, przeciwnie, im większe naciski i trudności, tym można było zaobserwować większą motywację i mobilizację w społeczeństwie. To cecha odbierana jako charakterystyczna dla Polaków: jednoczą się w chwilach zagrożenia, katastrof i ważnych wydarzeń. Potwierdzają to współczesne badania, w których na pytanie - co łączy Polaków? - najczęściej padającą odpowiedzią było: katastrofy, wielkie tragedie, zagrożenie, kataklizmy, sytuacje kryzysowe. Pozostałe najczęściej wymienione odpowiedzi prezentuje wykres nr 1.

---

³ Tamże.

⁴ Przykłady można odnaleźć m.in. w opracowaniach ks. W. Skierkowskiego.

⁵ I. Ichnatowicz, *Spoleczeństwo polskie*, s. 80.

Źródło: Centrum Badania Opinii Społecznej, *Co łączy Polaków? – Komunikat z badań*, Warszawa 2013, s. 4.

Badania udowadniają, że dla poczucia tożsamości narodowej i świadomości bycia częścią narodu nie jest istotny okres historyczny ani stan posiadania czy pochodzenia. Warto zauważyć, że wobec zagrożenia bezpieczeństwa ojczyzny walka o zachowanie polskości dla przyszłych pokoleń nie odnosi się do wybranych grup społecznych. Podejmowane działania były i pozostają nadal proporcjonalne do możliwości ich spełnienia. Ta identyfikacja ze swoim narodem, poczucie z nim przynależności tworzy swoiste więzi emocjonalne, które zdołały m.in. przeciwstawić się zaborcy. Przykładem jest wspomniany opór, stawiany po upadku powstania styczniowego. Co istotne, wartości te nie zależały od pochodzenia, pozycji społecznej ani płci. Ilustracją tej tezy jest rola kobiet w sytuacji powstania i tuż po nim.

Gwałtowne wydarzenia, takie jak wojny czy powstania zaburzają tradycyjny podział ról w społeczeństwie, ponieważ kobiety angażują się wtedy w sferę publiczną, w zwykłych czasach zarezerwowaną tylko dla mężczyzn⁶. W czasie powstania kobiety podejmowały działania związane z akcjami konspiracyjnymi, były kurierkami (przenosiły tajne rozkazy, organizowały ucieczki z obozów, zapewniały opiekę medyczną nad powstańcami, dostarczały żywność i odzież). Zdarzały się przypadki walki z bronią w rękę. Wpływała na to ogromna presja psychiczna, wynikająca z niepokoju o najbliższego sobie mężczyznę.

Kobiety spełniały też ideowe powinności. To na ich barkach spoczął obowiązek wychowania dzieci w poczuciu patriotycznego obowiązku, wsparcie powracających powstańców czy wdów. Co ciekawe, kobiety bardzo płynnie i szybko zaczęły organizować się w mniej lub bardziej sformalizowane grupy (żeńskie stowarzyszenia patriotyczne) tak, aby podejmować spójne i skuteczne działania, które były, co charakterystyczne dla tego czasu, spontanicznie – z potrzeby serca. Należały do nich: zbieranie funduszy na powstańcze cele (kwesty np. w kościołach, wnoszenie własnych składek), opieka nad rodzinami walczących, aresztowanych lub represjonowanych, zaopatrywanie powstańców w żywność, środki opatrunkowe i ubrania. Ponadto, jako znak żałoby narodowej, kobiety zaczęły nosić czarne suknie oraz specjalną, również ciemnej barwy biżuterię. Było to niezwykle formą i manifestem odwagi⁷. Według dr Elżbiety Orman, podczas powstania styczniowego te ciche bohaterki *podniosły godność i etos tej walki. Nadały jej wielki sens. [...] przyczyniły się do wychowania wspaniałego pokolenia, które wywalczyło niepodległą Polskę*⁸.

Wydarzenia historyczne to także motyw przewodni w sztuce XIX wieku. Pisane ku pokrzepieniu serc patriotyczne utwory, dramaty historyczne za wzór dawały tych bohaterów, którzy swoją postawą świadczyli o nieodstępności i woli walki. Bohater ceniony i waleczny ucieleśniał wszystkie cechy wzorowego Polaka, patrioty i obywatela. Malarstwo historyczne przypominało czasy chwały, a w muzyce dały się słyszeć elementy ludowe, budzące czułe emocje. Te wszystkie elementy ściśle ze sobą współgrały.

Wysiłkom zmierzającym ku podtrzymaniu kultury i polskości przeciwstawiała się stanowcza postawa zaborców, którym zależało na całkowitym ich unicestwie-

⁶ D. Dąbrowska, *Udomowiony świat. O kobiecym doświadczeniu historii*, Szczecin 2012, s. 68-71, [w:] A. Markiewicz, [w:] *Matki, żony i narzeczone zesłańców styczniowych – postawy kobiet wobec zesłania mężczyzn na Syberię*, [w:] *Powstanie Styczniowe: Reinterpretacje pamięci. Studia*, pod red. J. Ławskiego, I. E. Rusek, P. Wojciechowskiego, Białystok 2019, s. 405.

⁷ Za publiczne „okazywanie żałoby” władze rosyjskie wprowadziły specjalny taryfikator kar. Przywydywano je również na chociażby właścicieli karet i dorożek wiozących kobiety, które swym strojem wyrażały choćby wstążką żałobę; Za: *Ciche bohaterki, niewiasty z bronią w rękę. Kobiety w powstaniu styczniowym* za: polskieradio.pl, (dostęp: 03.10.2023 r.).

⁸ Tamże.

niu. Polacy mieli zniknąć tak, jak zniknął ich kraj. Czasy popowstaniowe przyniosły istotne zmiany w kwestii wartości. Upadły uznawane autorytety, pojawiła się wiara w nowy porządek społeczny. Zachwiał się autorytet Kościoła - w dwóch z trzech zaborów religią przeważającą nie był katolicyzm, a po drugie zaborcy doskonale wiedzieli, że wartości reprezentowane przez Kościół, jego długa tradycja i głęboki związek z ludnością, będą miał istotny wpływ na kultywowanie i krzewienie patriotycznych postaw. Stąd np. wśród osób represjonowanych za „bunt”, czyli powstanie, duchowni byli traktowani szczególnie. I tak księża i zakonnicy diecezji płockiej byli spisani na osobną listę, wraz z wiekiem, miejscem zamieszkania i powodem pozostawiania pod nadzorem⁹. Warto też dodać, że zmieniło się spojrzenie na Zachód. Jak pisze Magdalena Ewa Grzywa: *Dla niejednego pokolenia Polaków było to zamknięcie mitu, że Polska odrodzi się tylko przy pomocy państw zachodnich*¹⁰. Od tej pory dla wielu bardziej realnymi, pozwalającymi egzystować w warunkach niewoli, stały się hasła pracy organicznej i pracy u podstaw.

Na Kurpiach Zielonych również na długo osłabł duch walki. Reforma uwłaszczeniowa 1864 roku, będąca wynikiem powstania styczniowego, nie przyniosła poprawy sytuacji Kurpiów. Głównym zmartwieniem puszczaków w kolejnych latach były problemy typu: zakaz wypasu bydła w lasach rządowych, pozbawienie możliwości użytkowania tzw. "odpadów leśnych", sprawa uwłaszczenia bezrolnych czy też segregacja gruntów. Prześladowania doprowadziły np. do zbiorowego podpisywania aktów lojalności wobec cara. Niemniej jednak, już po 20 latach Kurpie znowu zaczęli się przeciwstawiać zaborcy. Powodem było naruszenie ich ważnego przywileju - posiadania broni.

Wobec tak trudnych warunków utrzymywania poczucia polskości, każdy jej przejaw był gloryfikowany i pielęgnowany. Niezwykle istotne stało się wspieranie każdej nowopowstałej inicjatywy. Jedną z nich jest powstanie Ochotniczych Straży Ogniowych. Druhowie, pod osłoną zapewniania bezpieczeństwa przeciwpożarowego, w mundurach przypominających polskich żołnierzy, wielokrotnie stali na straży polskich tradycji i kultury. To oni – strażacy ochotnicy - byli jedyną organizacją społeczną, która w swoich zarządach miała tylko obywateli polskich i która, ze względu na niesioną pomoc, nie była kontrolowana przez zaborcę. Wykorzystywano to, organizując kolportaż tajnej prasy i organizując wieczorki, na których czytano literaturę polską lub wystawiano w języku polskim przedstawienia.

To tylko nieliczne przykłady sposobów przeciwstawiania się zakusom zaborców, żeby zlikwidować polskość. Historia oceniła je za zasadne i wartościowe, gdyż udało się zachować odrębność narodową, podtrzymać wartości patriotyczne oraz własne tradycje kulturowe i historyczne, tworząc solidne podstawy pod bu-

⁹ Mazowsze północne w XIX i XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 190.

¹⁰ M. E. Grzywa, *Tradycje napoleońskie w Puszczy Zielonej w czasie powstania styczniowego*, [w:] „Studia Łomżyńskie” 2007, t. XVIII, s. 144.

dowę przyszłej, niepodległej już II Rzeczypospolitej. Gdy Polska odzyskała wolność, miała „do dyspozycji” ludzi, którzy przez ponad 120 lat represji przechowali język, tradycje, wiedzę historyczną i odrębną, narodową kulturę.

Sensowność i ważność tych działań ma też inną wartość. Mianowicie jest doskonałą lekcją dla młodych pokoleń, ponieważ podtrzymywanie lokalnych tradycji, przykazywanie historii i kultywowanie miejsc ważnych dla społeczności lokalnych jest jednym z elementów jej tożsamości. Bardzo cieszy, że w wielu przypadkach są to tradycje, o których pamięć żywa jest tylko z dostępnych źródeł i faktów historycznych. Przykładem takiego myślenia są zachowane i utrzymywane w dobrym stanie przez mieszkańców wsi cmentarze z czasów I wojny światowej, np. w Zawadach w gminie Baranowo. Mimo że są tam złożone szczątki Niemców, czyli najeźdźców, szacunek dla zmarłych nie pozwala zniszczyć mogił. Tak także polski obyczaj. Nie ma już tych, których dotyczyły walki, a jednak żywa idea przypominania o tamtych wydarzeniach nadal funkcjonuje.

Dbałość o zachowanie tradycji powstania styczniowego na ziemiach północno-wschodniego Mazowsza daje się zauważyć m.in. dzięki pomnikom. Szczególnie w okolicach Myszynca, gdzie rozegrała się duża bitwa (nietypowo, bo powstanie styczniowe składało się raczej z niewielkich potyczek), upamiętniając tamte wydarzenia, organizowane są wystawy, przedstawiane są etiudy teatralne, odbywają się konferencje, prelekcje i koncerty. W różnorodności inicjatyw pojawia się pytanie: czy mieszkańcy Kurpi swoją postawą dali przykład młodym? Odpowiedź jest prosta i krótka. Tak. Kurpie bez wahania stanęli po stronie walczących powstańców. Ich walki miały głównie charakter partyzancki, wykorzystywali niezwykle umiejętności strzeleckie. Według Stanisława Sylwestra Kamińskiego, Kurpie byli bardzo dobrymi strzelcami. Ze źródeł historycznych można się dowiedzieć, że byli w stanie trafić wroga z odległości nawet 400 metrów¹¹.

Waleczny charakter puszczaków i ich duch walki budził lęk pośród zaborców, co w efekcie przyczyniło się do utrzymania większego niż w innych miastach garnizonu wojskowego¹². Szczególnie w walkach wstawili się mieszkańcy okolic Myszynca, bo to tam rozegrała się zacięta bitwa powstania, w której, pomimo licznej przewagi wojsk rosyjskich, Kurpie walczyli dzielnie. Niemal całe społeczeństwo wykazywało dużą ofiarność. Do oddziałów partyzanckich licznie przybywali chłopcy, drobna szlachta i mieszczaństwo¹³. Potwierdzają to spisy osób represjonowanych po powstaniu: na północnym Mazowszu na ok. 2 tys. szlachciców walczyło ponad 4 tys. kmieci¹⁴.

---

¹¹ O przebiegu Powstania Styczniowego, jego początkach oraz konsekwencjach, rozmawiano podczas konferencji popularnonaukowej w Lelisie. 18 kwietnia 2013 za: epowiatostrolecki.pl (dostęp: 10.10.2023 r.).

¹² Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka dzieje miasta*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 174.

¹³ Tenże, *Ostrołęka dzieje miasta*, Warszawa 1979, s. 183.

¹⁴ *Mazowsze Północne w XIX i XX wieku*, s. 189-190.

Postawę Kurpiów najlepiej oddaje relacja jednego z powstańców - Bronisława Deskura, opisującego postawę mieszkańca Kurpiowszczyzny, który odmówił przyjęcia zapłaty za wyżywienie: *Cóż to, chcecie nam płacić, czy to nie nasz obowiązek dzieci własne żywić, czy my nie tacy Polacy jak wy, żebyśmy mieli brać pieniądze za marną strawę, kiedy wy życie dajecie dla Polski?*¹⁵. Ten sam wspominał również, że był świadkiem, jak we wszystkich kuźniach: *przekuwano na gwałt kosa, a masy włościan, nie wolane jeszcze zaczęły się zbierać*¹⁶. Okazuje się, że do wsparcia powstania przeciwko zaborcy nie trzeba było Kurpi namawiać. Szczególnie cennymi były działania konspiracyjne oraz przechowywanie broni i kolportaż tajnej prasy przez ostrołęckich bernardynów.

Dzisiaj nadal jest co robić na rzecz pielęgnowania kultury narodowej i podtrzymywania ciągłości historycznej pokoleniowej, ze szczególnym uwzględnieniem tradycji lokalnej. Rolą dzisiejszych pokoleń jest ochrona dziedzictwa narodowego, jego cyfryzacja, otwarty dostęp do jego zasobów, rozwój edukacji obywatelskiej i kulturalnej, udział w kształceniu ogólnym oraz wsparcie potencjału stowarzyszeń i organizacji pozarządowych zajmujących się tą problematyką¹⁷. I chociaż w dobie krzykliwej kultury masowej wydawać by się mogło, że nikt już nie pamięta o wydarzeniach sprzed 160 lat, to jednak to, co ważne i z czego jesteśmy dumni, pomimo czasu nie zacierają się w pamięci. Co roku pamięć ta odradza się na nowo. W innych postaciach i formach, ale ciągle pozostaje żywa. Świadczy to o ogromnym znaczeniu tych wydarzeń dla Kurpi. Warto więc pamięć zachowywać.

Bibliografia

I. Opracowania

Ihnatowicz I., *Spoleczeństwo polskie 1864-1914*, Warszawa 1988.

Materiały do historii powstania styczniowego 1863-1864, t. II, cz. II, Lwów 1890.

Mazowsze Północne w XIX i XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa – Pułtusk 1997.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka dzieje miasta*, Warszawa 1979.

Niedziałkowska Z., *Ostrołęka dzieje miasta*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

Powstanie styczniowe: Reinterpretacje pamięci. Studia, pod red. J. Ławskiego, I. E. Rusek, P. Wojciechowskiego, Białystok 2019.

II. Prasa

„Studia Łomżyńskie” 2007, nr 18.

„Tygodnik Powszechny” 1995, nr 42.

¹⁵ B. Deskur, *Z pamiętnika dla moich wnuków*, [w:] *Materiały do historii powstania styczniowego 1863-1864*, t. II, cz. II, Lwów 1890, s. 160-170.

¹⁶ Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka dzieje miasta*, wyd. III, s. 185.

¹⁷ Tamże.

Streszczenie

Rezultatem klęski i upadku powstania styczniowego była bezwzględna, zakrojona na szeroką skalę, antypolska polityka zaborców. Liczne represje, zakazy, konfiskaty majątków i masowe zsyłki na Syberię to tylko nieliczne z działań wymierzonych w społeczeństwo polskie. Celem tak zakrojonej akcji miało być pozbawienie Polaków ich tożsamości, a co za tym idzie zmuszenie do zaprzestania walki o podtrzymanie kultury i tradycji polskiej. Zwycięstwo w sensie zbrojnym nie było jednak w stanie zgasić wciąż tłęcej się nadziei, patriotyzmu i ducha społecznej inicjatywy w narodzie, który wielokrotnie udowydniał, że im większa intensywność polityki antypolskiej jest wobec niego stosowana – tym w Polakach mocniejsze poczucie solidarności i dbałości o kultywowanie kultury polskiej.

Summary

The result of the defeat and fall of the January Uprising was the ruthless, large-scale anti-Polish policy of the occupiers. Numerous repressive measures, bans, confiscations of property, and mass exiles to Siberia were only a few examples of actions taken against Polish society. The aim of such wide-ranging campaign was to deprive Poles of their identity, and thus force them to cease the fight for maintaining Polish culture and tradition. However, victory in a military sense was not able to extinguish the still smouldering hope, patriotism and spirit of social initiative in the nation, which repeatedly proved that the greater the intensity of anti-Polish politics applied to it, the stronger the sense of solidarity and care for cultivating Polish culture among Poles.

Słowa kluczowe: społeczność lokalna, tożsamość narodowa, świadomość narodowa, postawy społeczne, kultura polska, naród, pokolenie.

Keywords: local community, national identity, national consciousness, social attitudes, Polish culture, nation, generation.

Krzysztof Głowiak

Digital Group Marketing, Tarnów

ORCID: 0000-0002-9244-3516

Problem sieroctwa społecznego w Polsce

The problem of social orphanhood in Poland

Wstęp

Wśród dotkliwych zjawisk, jakie mają miejsce w Polsce, można wymienić bezrobocie, pauperyzację społeczeństwa, bezdomność i wiele innych. Jednym ze szczególnych skutków występowania owych zjawisk jest kryzys życia rodzin, w tym często coraz trudniejsza ich sytuacja materialna i coraz większe problemy z realizacją ich podstawowych funkcji¹. W celu poprawy swojej sytuacji część ludzi przemieszcza się z miejsca na miejsce, pragnąc szybko zdobyć środki materialne i uposażyć własną rodzinę. Niestety, wielokrotnie nie dostrzegają, że ich wyjazd wywołuje określone konsekwencje². Efektem ww. czynników jest m.in. wzrost liczby dzieci opuszczonych przez rodziców i wychowywanych poza rodziną naturalną, tzw. sierot społecznych³.

Celem artykułu jest chęć zwrócenia uwagi na wagę problemu sieroctwa społecznego i wskazanie na potrzebę podjęcia działań, aby zapewnić dzieciom pozostawionym przez rodziców ochronę ze strony instytucji państwowych oraz propozycja, aby ograniczyć skalę tego zjawiska w przyszłości. Artykuł składa się z 4 części. Pierwsza zajmuje się przyczynami sieroctwa społecznego, druga – rodzicielstwem zastępczym, w trzeciej omówiono skutki osamotnienia dla dziecka, natomiast ostatnia część artykułu traktuje o zaspokajaniu potrzeb u osieroconych dzieci.

Autor jako metodę badawczą stosuje analizę danych zastanych. Podstawę tejsze analizy stanowią publikacje naukowe w postaci książek i artykułów w czasopiśmie naukowych zajmujących się przedmiotem podejmowanej w pracy problematyki. W pracy wykorzystano 31 opracowań w postaci książek i artykułów.

---

¹ J. Szczepaniak, *Problem zwalczania i kompensacji sieroctwa społecznego w Polsce*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2004, nr 4, s. 425.

² A. Szwedzik, *Skutki sieroctwa dziecka w wymiarze społecznym, moralnym i osobowościowym w wyniku emigracji rodziców*, Centrum Polityki Społecznej, „Homo Et Societas. Wokół Pracy Socjalnej” 2019, nr 4, s. 54-63.

³ J. Szczepaniak, *Problem zwalczania*, s. 425.

I. Przyczyny sieroctwa społecznego

Przyczynami sieroctwa społecznego są z jednej strony czynniki pośrednie, zwane też makrosocjalnymi, z drugiej zaś czynniki bezpośrednie, których upatruje się w nieprawidłowym funkcjonowaniu podstawowego środowiska naturalnego, jakim jest rodzina, określane też mianem mikrosocjalnych. Wiele badań wskazuje, iż praca jest jednym z najistotniejszych czynników wpływających na trwałość rodziny, prowadzących do opuszczenia dziecka przez rodziców naturalnych⁴.

Wynika to wprost z niekorzystnych skutków związanych m. in. z nisko płatną pracą, obniżeniem poziomu życia i często poważnymi trudnościami materialnymi, prowadzącymi do ubóstwa i uniemożliwiającymi wypełnienie podstawowych funkcji społecznych, związanych z wychowaniem, opieką i utrzymaniem rodziny. Czynniki ww. stanowią największy problem rodzin polskich, prowadzący do osierocenia społecznego dzieci. Zła sytuacja ekonomiczna rodzin często prowadzi bowiem do rozkładu życia rodzinnego. Dzieje się tak głównie z powodu braku stałego źródła utrzymania gospodarstwa domowego, w tym z powodu niewystarczających środków na zapewnienie odpowiednich warunków socjalno-bytowych i właściwe zaspokajanie edukacyjnych, zdrowotnych i innych podstawowych potrzeb dzieci. Ponadto trudna sytuacja materialna stanowi przyczynę wielu napięć w stosunkach między członkami rodziny. Na tym tle, a także z powodu innych czynników, takich jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość rodziców, pojawiają się sytuacje prowadzące często do ograniczenia lub pozbawienia rodziców przez sądy władzy rodzicielskiej. Z punktu widzenia prawa takie dziecko staje się sierotą. W takiej sytuacji dziecko - podobnie jak w przypadku sieroctwa naturalnego - może zostać adoptowane, umieszczone w rodzinie zastępczej lub skierowane do placówki opiekuńczo-wychowawczej⁵.

Sieroty społeczne, korzystające z różnego rodzaju form opieki zastępczej, wywodzą się z rodzin, które nie potrafiły im zapewnić odpowiednich warunków do prawidłowego rozwoju. Nie można stwierdzić jednej zasadniczej przyczyny kierowania dziecka do określonego typu placówki opiekuńczo-wychowawczej, zazwyczaj jest to splot wielu czynników ściśle ze sobą powiązanych. Jednakże możemy wyróżnić dwa najczęstsze powody umieszczenia dziecka poza biologiczną rodziną. Są to: rodziny dysfunkcyjne, w których występuje np. alkoholizm, narkomania, przestępczość, prostytutka; rodziny z deficytami w sferze uczuć, intelektu i materialnej⁶.

Jak wykazują badania, jedną z najczęstszych przyczyn umieszczenia dziecka w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych jest problem alkoholowy w rodzinie pochodzenia. W badaniach przeprowadzonych przez M. Sędzickiego aż 67,8%

⁴ S. Kozak, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1986, s. 103.

⁵ Tamże, s. 104.

⁶ B. Passini, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1996, s. 13.

przypadków to właśnie alkoholizm rodziców był powodem rozpadu życia rodzinnego i przyczyną skierowania dziecka do placówki opiekuńczo-wychowawczej. Przy czym trudno stwierdzić, czy alkoholizm prowadził do dezorganizacji życia rodzinnego, czy był on wtórny wobec tego i innych specyficznych dla danej rodziny problemów⁷. W badaniach B. Passini wskazuje, że odsetek ten jest jeszcze wyższy – wśród wychowanków domów dziecka 89% wywodziło się z rodziny z problemem alkoholowym, uzależnienie obojga rodziców było powodem umieszczenia dziecka w placówce socjalizacyjnej w 61% przypadków⁸. Z problemem alkoholizmu w rodzinie wiąże się szereg innego rodzaju patologii. Jak wykazały badania B. Czeredreckiej, w parze z alkoholizmem rodziców występują niepokojące zjawiska, takie jak: maltretowanie fizyczne dziecka (30%), dręczenie psychiczne (10%). Jak wynika z dokumentacji placówek socjalizacyjnych, dzieci z rodzin alkoholowych były świadkami libacji, awantur i bójek, w które często były wciągane. Uzależnieni od alkoholu rodzice nie zajmowali się swoimi dziećmi, pozostawiali je na długi czas bez opieki, nie zaspokajali ich podstawowych potrzeb fizycznych i psychicznych, co w bardzo negatywny sposób wpływało na psychikę potomka. Problem alkoholowy stanowi jeden z najważniejszych powodów niedostatku albo wręcz nędzy w rodzinie. Skutkiem takiej sytuacji jest to, że 70% wychowanków placówek socjalizacyjnych doświadczyło niezaspokojenia podstawowych potrzeb biologicznych, 52% - oczekiwań psychicznych i emocjonalnych. Dzieci te zostały odrzucone przez swoich rodziców, mają one ogromną potrzebę bezpieczeństwa, miłości, afiliacji⁹.

Innym dość częstym powodem konieczności zewnętrznej ingerencji w środowisko rodzinne jest niewydolność i zaniedbanie wychowawcze rodziców oraz ich ogólna niezaradność życiowa. Na tę kategorię problemów składają się: bezrobocie (19% matek i 16% ojców), niezaradność życiowa (20% matek i 15% ojców), zły stan zdrowia, choroba psychiczna (7% matek, 4% ojców), niepełnosprawność (po 2% matek i ojców), bezdomność (1% matek i ojców)¹⁰.

Jak wynika z badań M. Sędzickiego, możemy wyróżnić następujące przyczyny umieszczania dziecka w placówce socjalizacyjnej: nadużywanie alkoholu przez rodziców, niedopełnianie obowiązków rodzicielskich, trudna sytuacja finansowa rodziny, choroba jednego z rodziców, śmierć rodzica, opiekunów, rozpad rodziny, niepełna rodzina, długotrwałe bezrobocie, brak odpowiednich warunków mieszkaniowych, niezaradność życiowa, agresja, awantury, bijatyki, przemoc w rodzinie,

⁷ M. Sędzicki, *System opieki na rodziną i dzieckiem – badania w obszarze eurosieroctwa*, Warszawa 2008, s. 9.

⁸ B. Passini, *Sieroctwo społeczne*, s. 14.

⁹ B. Czeredrecka, *Klimat i atmosfera życia w domu dziecka, a zaburzenia rozwoju i zachowania sierot społecznych*, [w:] *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*, pod red. M. Heine, Zielona Góra 1999, s. 113-119.

¹⁰ M. Kolankiewicz, *Opieka instytucjonalna*, [w:] *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, pod red. M. Kolankiewicz, Warszawa 1998, s. 329.

brak realizacji obowiązku szkolnego, przemoc wobec dziecka, narkomania rodziców, demoralizacja dziecka, wielodzietność, porzucenie przez rodziców, opiekunów, pobyt rodzica w więzieniu lub innym ośrodku, rozwiązanie rodziny zastępczej, maltretowanie seksualne dziecka¹¹.

Reasumując, należy jeszcze raz podkreślić, że trudno jest wyróżnić jeden powód umieszczenia dziecka poza jego biologiczną rodziną – najczęściej są to sploty okoliczności i wydarzeń życiowych, tak różne jak różnorodne są rodziny i rodzaje patologii społecznej¹².

II. Rodzicielstwo zastępcze

Rodzicielstwo zastępcze wydaje się być formą optymalną dla wychowania dziecka osieroconego, w przeciwieństwie do form instytucjonalnych, takich jak dom dziecka czy wioska dziecięca, które pogłębiają syndrom sieroctwa i dokonują pewnej stygmatyzacji. W percepcji dziecka rodzina zastępcza jest wsparciem i zaspokaja najważniejsze potrzeby, choć nie jest formą stałej opieki¹³. „W najszerszym znaczeniu rodzina zastępcza jest małą grupą społeczną, w której centralnymi rolami są role rodziców, to środowisko wychowawcze utworzone przez osoby niebędące naturalnymi rodzicami”¹⁴. Taką rodzinę mogą tworzyć osoby blisko spokrewnione z dzieckiem, np. dziadkowie, rodzina, starsza rodzeństwo, jak i osoby obce, także samotne. E. Różańska i A. Tynelski pojęciem rodziny zastępczej określają rodzinę, „która bierze pod opiekę i na wychowanie dziecko pozbawione rodziców lub dziecko znajdujące się w warunkach losowych zagrażających jego zdrowiu bądź rozwojowi moralno-społecznemu”¹⁵.

Ta „czasowość” pobytu w rodzinie zastępczej jawi się jako tymczasowość, a to dla dziecka, które utraciło dom nie rokuje dobrze. Tymczasowość oznacza kolejne zmiany, utrudnia realizację poczucia bezpieczeństwa i przynależności. Okresowy charakter rodzicielstwa zastępczego uwarunkowany jest możliwością i chęcią przemiany trybu życia rodziny biologicznej, zmianą sytuacji w rodzinie biologicznej. Z założenia ten czas rozłąki dziecka z rodziną biologiczną podkreśla tymczasowość, stan przejściowy, w którym podejmuje się pracę zarówno z dzieckiem, jak i jego biologiczną rodziną w kierunku zmian na lepsze. Kontakty z rodziną pozwalają, w zależności od konkretnej sytuacji, na zachowanie „więzi emocjonalnej”, na możliwość powrotu dziecka do rodziny. Tymczasowość rodzicielstwa zastępczego ukazuje problem niezauważalny, niepodnoszony, niedoceniony a jakże istotny.

¹¹ M. Sędzicki, *System opieki*, s. 11.

¹² J. Chwaszcz, W. Augustynowicz, *Zasoby adaptacyjne sierot społecznych*, [w:] *Skazani na wykluczenie*, pod red. M. Kalinowskiego, I. Niewiadomskiej, Lublin 2010, s. 142.

¹³ T. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2013, s. 72.

¹⁴ U. Kusio, *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*, Lublin 1998, s. 20.

¹⁵ E. Różańska, A. Tynelski, *Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem*, Kielce 1981, s. 31.

Owa „tymczasowość” jest przeciwieństwem stałości, dziecko ma świadomość niestabilności sytuacji, niepewności, nie może, boi się głębokich więzi emocjonalnych w obawie przed kolejną rozłąką i bólem, jaki ona niesie¹⁶.

Rodzicielstwo zastępcze jest z zasady okresowe (choć zdarza się, że dziecko zostaje w takiej rodzinie na stałe), w każdej chwili może być odwołane, dziecko może wrócić do rodziców biologicznych, może okazać się też, że nie zostanie pokochane, nie będzie czasu ani takiej potrzeby, bo będzie musiało odejść, zostanie ponownie oderwane od rodziny zastępczej w momencie, gdy zawiążą się jakieś bliższe więzi. Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej, jeśli okaże się, że biologiczna rodzina zabiega o względy, kokietuje dziecko, wykazuje zazdrość w stosunku do matki zastępczej, a nie dokonuje zmian, które pozwoliłyby na powrót dziecka do domu. Nie można i nie należy utożsamiać rodziny zastępczej z rodziną naturalną; z punktu widzenia prawa to dwa różne typy rodzin. Rodzina zastępcza jest w zasadzie i z reguły okresowa, a przyjęcie dziecka do rodziny zastępczej nie pociąga za sobą szeregu konsekwencji prawnych, takich jak: nadanie nazwiska, obowiązek alimentacyjny czy spadkowy. Rodzicielstwo zastępcze wymaga jednak wzajemnej akceptacji i zrozumienia, gdyż dziecko z mocy prawa uczestniczy zarówno w rodzinie biologicznej, jak i zastępczej, choć nie zawsze z punktu widzenia rodziców zastępczych jest to korzystne dla dziecka. Potrzebne są: uznanie potrzeb dziecka, respektowanie potrzeb rodziny, duża umiejętność rozwiązywania powstających sytuacji konfliktowych, wynikających z rozbieżnych interesów obu typów rodzin¹⁷.

W Europie przyjęto zasadę, że interwencja na rzecz dziecka nie może być oddzielna, powinna obejmować całą jego rodzinę. Cała praca koncentruje się na profilaktyce, podejmowaniu działań zmierzających do zapobiegania umieszczenia dziecka poza środowiskiem rodzinnym, ewentualnie umieszczeniu go na krótki czas w rodzinie zastępczej z zachowaniem stałych kontaktów z rodziną biologiczną. Niezwykle ważnym czynnikiem jest aktywne uczestnictwo rodziców w podejmowaniu ważnych decyzji, w procesie interwencji i opieki, przy czym interwencja ma służyć wsparciu rodziny i odzyskaniu przez nią możliwości funkcjonowania, powrotu dziecka do biologicznej rodziny¹⁸. Rodzina zastępcza jest w zasadzie traktowana jako instytucja o jednolitym charakterze prawnym oraz identycznych funkcjach opiekuńczo-wychowawczych wobec małoletniego dziecka. W sytuacji, gdy rodzina zastępcza staje się „otwartą” dla rodziców biologicznych, należałoby wyznaczyć nie tylko jej zadania, ale prawa i obowiązki, szczególnie wtedy, gdy rodzice biologiczni, uczestniczący w życiu rodziny zastępczej, przez swoją obecność, interwencjonizm, często i roszczeniowość mają wyraźnie zaznaczone prawa. Tym-

---

¹⁶ T. Olearczyk, *Sieroctwo*, s. 73.

¹⁷ Tamże, s. 143.

¹⁸ Z. W. Stelmaszczuk, *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem – wybór tekstów*, Warszawa 1999, s. 62.

czasem rodzina zastępcza ma tylko obowiązki w stosunku do dzieci, którymi się opiekuje i ich rodziców, którzy zaniedbywali swoje dzieci¹⁹.

Umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej poprawia jego sytuację materialną, bytową, wychowawczą, zmianie ulega funkcjonowanie społeczne i sytuacja szkolna dziecka, nowa rodzina zastępcza jawi się jako szansa przygotowania do samodzielnego życia, jednak nie zmienia faktu świadomości poczucia bycia sierotą. Do rodzin zastępczych trafiają przede wszystkim dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. Z powodu dysfunkcyjności czy dezintegracji rodzina nie wypełnia podstawowych funkcji, co skutkuje często traumatycznymi przeżyciami związanymi z rozstaniem²⁰. Każde dziecko, które przechodzi do zastępczych form opieki, ma poczucie odrzucenia. Konieczność opuszczenia domu rodzinnego uświadamia mu brak miłości rodziców do niego, obojętność w stosunku do jego losu, utratę domu²¹.

Sieroctwo jako stan prawny powoduje, że dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej ma prawo do bezpośredniego kontaktu z rodzicami oraz osobami bliskimi. Często sąd na wniosek rodzica daje zgodę na pobyt dziecka w rodzinie, w dni wolne od nauki i w wakacje zezwala na pobyt w środowisku rodzinnym, z którego dziecko zostało zabrane z ważnych powodów, a które najczęściej nie uległy zmianie. Pomimo sytuacji tymczasowości nie podlega dyskusji, że rodzicielstwo zastępcze jest dla dziecka korzystniejszą formą opieki od instytucjonalnych form, ale mimo wszystkich zalet rodzicielstwo zastępcze jest „protezą”, najlepszą jaka może być w zamian za rodzinę biologiczną, jednak przypominającą dziecku o jego sieroctwie, także o niewydolności czy dysfunkcyjności rodziny biologicznej. Rodzina zastępcza w świadomości dziecka pozostaje „nieprawdziwa”, nieautentyczna, nie „moja” - już sam ten fakt może powodować perturbacje wychowawcze dziecka osamotnionego. A przecież rodzicielstwo zastępcze to nieco inny rodzaj rodzicielstwa, nie biologicznego a psychicznego, które ma za zadanie uzupełnienie braków emocjonalnych powstałych w czasie przebywania w rodzinie naturalnej, wskutek zaniedbań, niewydolności wychowawczej rodziców bądź przemocy stosowanej w rodzinie. Ma także obowiązek zaspokojenia potrzeb kompensacji, co wydawać się może trudniejsze i bardzo odpowiedzialne. Rodziny zastępcze wymagają wsparcia i pomocy²².

III. Skutki osamotnienia dla dziecka

Z uwagi na fizyczną nieobecność jednego lub obojga rodziców - i wynikające z tego powodu problemy – dziecko jest w dużym stopniu narażone na doświadczenie różnego rodzaju zaburzeń adaptacyjnych, a w konsekwencji na marginalizację

¹⁹ T. Olearczyk, *Sieroctwo*, s. 74.

²⁰ M. Jarosz, *Problemy dezorganizacji rodziny. Determinanty i skutki społeczne*, Warszawa 1979, s. 43.

²¹ T. Olearczyk, *Sieroctwo*, s. 75.

²² Tamże.

społeczną²³. Separacja dziecka od jednego lub obojga rodziców prowadzi do rozbięcia fundamentalnej relacji: dziecko-rodzic-świat, w wyniku czego z jednej strony zostaje przez młodą osobę utracone poczucie bezpieczeństwa, a z drugiej – zaczyna przeżywać silne osamotnienie²⁴.

Skutki osamotnienia u dziecka mogą mieć różnorodny charakter. Reakcją na deprivację podstawowych potrzeb – miłości i bliskości – mogą być zaburzenia: somatyczne – moczenie nocne, otyłość stanowiąca efekt przejadania się; psychiczne – objawy depresyjne, jękanie, trudności tożsamościowe; emocjonalne – nacechowanie uczuć powierzchownością, chwiejnością i wyraźną oziębłością uczuciową; zachowania – akty autoagresji w postaci samookaleczeń, prób samobójczych, ucieczkowe używanie substancji psychoaktywnych; w relacjach społecznych – egocentryzm, niewdzięczność, nielojalność i brak życzliwości dla ludzi²⁵.

Należy podkreślić ścisły związek między skutkami osamotnienia a wiekiem osoby, która doświadcza tego stanu. Separacja rodziców we wczesnym dzieciństwie wywołuje bardziej trwałe i nieodwracalne skutki niż opuszczenie starszego dziecka²⁶. Przykładem potwierdzającym przedstawioną prawidłowość jest choroba sieroca, będąca skutkiem zerwania naturalnej więzi między dzieckiem a matką²⁷.

Sieroctwo jest zjawiskiem, które naraża dziecko na wiele bolesnych przeżyć. U małych dzieci w wieku 0-3 lat objawy sieroctwa społecznego występują w warunkach zakładowych w postaci choroby sieroczej, będącej skutkiem zerwania naturalnych więzi łączącej dziecko z matką. Wiodącym motywem chorobotwórczym w patogenezie choroby sieroczej jest nasilająca się trwoga, lęk przed rozstaniem powstały w wyniku niemożności zaspokojenia wrodzonych dzieciom potrzeb – przynależności uczuciowej i obdarzania uczuciem jednej i tej samej osoby²⁸. Wczesna i trwała separacja dziecka od rodziny, a głównie od matki, stanowi poważne zagrożenie dla jego rozwoju i prowadzi do wypaczeń w strukturze jego osobowości²⁹.

Po raz pierwszy systematycznego i szczegółowego opisu choroby sieroczej dokonał R. A. Spitz. Autor wykazał w swoich badaniach, że po rozłące z matką rozwój psychomotoryczny dzieci z zakładu znacznie się pogorszył. Nastąpiło obniżenie poszczególnych ilorazów rozwojowych. Specyficzne formy zachowania u dzie-

²³ L. Bogusz, *Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodzin*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 9, s. 27-33.

²⁴ B. Lachowska, *Samotne macierzyństwo*, [w:] *Oblicza macierzyństwa*, pod red. D. Koronas-Biela, Lublin 1999, s. 281-288.

²⁵ P. C. Kendall, *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, Gdańsk 2004, s. 13.

²⁶ A. Łuczyński, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*, Lublin 2008, s. 97-98.

²⁷ M. Sendyk, *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Kraków 2001, s. 59.

²⁸ S. Kozak, *O przyczynach zaburzeń w zachowaniach dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1973, nr 6, s. 11.

²⁹ M. Sendyk, *Społeczne przystosowanie*, s. 59.

ci przebywających w sierocińcach R. A. Spitz nazwał „depresją analiktyczną”. Cechowała się ona takimi objawami jak: apatia, ogólna bierność, martwa mimika, wtulanie się w poduszkę z wyrazem zamierania, bezwładna pozycja ciała, a ponadto zaburzenia łaknienia, bezsenność i obniżona odporność na infekcje³⁰. Podobne wyniki otrzymała M. Ribble, która na podstawie obserwacji sześciuset dzieci doszła do wniosku, że brak opieki macierzyńskiej może prowadzić do ciężkich zaburzeń somatycznych. Autorka twierdzi, że tego typu zaburzeń nie spotyka się u niemowląt żyjących nawet w bardzo niehigienicznych warunkach, ale mających zapewniony stały, fizyczny kontakt z matką³¹. Zdarzają się one natomiast nawet w najlepiej prowadzonych instytucjach, mających wyposażenie umożliwiające opiekę racjonalną z punktu widzenia medycznego, a właściwie fizjologicznego, ale niebędących w stanie zapewnić dziecku subtelnych oddziaływań osobowych, stanowiących niezbędny warunek zdrowego rozwoju dziecka³².

Zdaniem J. Bowlby’ego dzieci wychowywane od urodzenia w zakładzie oraz w wysokim stopniu zaniedbywane przez matki są spokojne, posłuszne i zdyscyplinowane, dopóki przebywają w zakładzie, z chwilą opuszczenia go bardzo mocno przeżywają niepowodzenia, okazują niedostosowanie społeczne. Te zaś, które zostały nagle rozłączone z rodziną w późniejszym okresie, stają wobec trudności nie do pokonania, na skutek czego cofają się w rozwoju, zapominają wszystko, czego się nauczyły, przejawiają wybitną niezdolność do osiągnięcia wyższych stanów dojrzałości w zakresie emocjonalnym, intelektualnym, a nawet fizycznym³³.

J. Bowlby, podsumowując w 1952 roku rezultaty badań nad skutkami sieroctwa, przygotował sprawozdanie dla Światowej Organizacji Zdrowia ONZ. Twierdził w nim między innymi, że *dziecko pozbawione opieki matki jest prawie zawsze opóźnione w rozwoju fizycznym, umysłowym i społecznym, a skutki tych wczesnych doświadczeń deprywacyjnych są z reguły trwale i nieodwracalne, przy czym okresem krytycznym jest w przypadku rozłąki z matką wiek życia między szóstym miesiącem a ukończonym trzecim rokiem. Tolerancja na rozłąkę jest znacznie większa u dzieci starszych*³⁴.

Osierocenie dziecka w starszym wieku może również prowadzić do rozmaitych zaburzeń w zachowaniu, które wynikają głównie z dwu czynników: jednym jest brak rodziny, drugim – wychowanie instytucjonalne. Zdaniem B. Czerdeckiej dzieci wychowywane w domu dziecka mocno odczuwają brak indywidualnego podjęcia, brak przynależności, która dawałaby im poczucie, że są dla kogoś osobą

³⁰ B. Baran, *Rola więzi społeczno-emocjonalnej w kształtowaniu osobowości dziecka*, Warszawa-Poznań 1981, s. 17-18.

³¹ M. Sendyk, *Spoleczne przystosowanie*, s. 60.

³² K. Obuchowski, *Przez galaktykę potrzeb*, Poznań 1996, s. 213-214.

³³ J. Maciaszkowa, J. Raczkowska, *Sieroctwo jako problem badawczy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1979, nr 9.

³⁴ S. Kozak, *Sieroctwo społeczne*, s. 63.

najbliższą, potrzebną, kochaną³⁵. Zachowanie dzieci wskazuje na zaburzenia sfery emocjonalno-motywacyjnej. Niezaspokojona potrzeba bezpieczeństwa oraz potrzeby afiliacyjne, w których zakresie mieszczą się potrzeby przynależności, miłości i więzi emocjonalnej, wywołują różne urazy psychiczne, poczucie zagrożenia, osamotnienia, a co za tym idzie – budzą poczucie własnej niższości, niepełnej wartości. W tej sytuacji obniża się samoocena dziecka, zaniżają się aspiracje, co stwarza kłopoty natury wychowawczej, takie jak brak wiary we własne siły, niechęć do podejmowania wysiłku, słabe wyniki w nauce. W zachowaniu tych dzieci trudno uchwycić istnienie racjonalnych motywów postępowania, często decydują tu przypadki i chwilowe emocje. Nie zawsze potrafią operować zdobytym doświadczeniem i myśleć perspektywnie³⁶.

Zaburzenia przejawiają się jednak w nieprawidłowym nawiązywaniu kontaktów społecznych. Według A. Szymborskiej dzieci młodsze przeważnie manifestują swoim zachowaniem głód uczuciowy, poszukują kogoś, kto by je pokochał, zainteresował się nimi, lgną do każdej dorosłej osoby³⁷. Natomiast dzieci starsze – od dawna osamotnione, częściej przejawiają postawę obojętności czy nawet chłodu uczuciowego, izolacji wobec otoczenia, niechęci nawiązywania bliższego i głębszego kontaktu uczuciowego z kimkolwiek. Dzieci wychowywane w instytucjach opiekuńczych, mające więcej okazji do nawiązywania bliższego i głębszego kontaktu uczuciowego z kimkolwiek, dzieci wychowywane w instytucjach opiekuńczych, mające więcej okazji do nawiązywania kontaktów społecznych niż dzieci żyjące w rodzinach, wykazują pewien brak zdolności lub chęci do kontaktu emocjonalnego z innymi. Ten pozorny paradoks wyjaśnia K. Obuchowski, podkreślając, że sama obecność wielu różnych ludzi przy dziecku nie zapewnia jeszcze kontaktu emocjonalnego, a nawet „pociąga za sobą zjawisko wręcz odwrotne: zagnębienie i samotność, z którym łączy się lęk. Lęk ten powoduje wyuczenie negatywnej reakcji na ludzi lub wygasza reakcję pozytywną nawet wówczas, gdy zaczyna się ona rozwijać”³⁸.

W kontekście zaburzeń przystosowawczych należy podkreślić związek między osamotnieniem a obrazem siebie. Wymienione procesy tworzą negatywne sprzężenie zwrotne – osamotnienie doprowadza do wzrostu pejoratywnego obrazu siebie, a przypisywanie sobie niekorzystnych atrybutów nasila wycofanie z relacji. Osoba osamotniona z negatywnym obrazem siebie najczęściej rezygnuje z kontaktów, a nawet odrzuca tych, którzy próbują nawiązać z nią bliskie relacje. Pozytywny obraz siebie i taka samoocena tworzą podstawę oczekiwań osoby, że próby nawiązania kontaktów z innymi zakończą się sukcesem. A w wyniku nawiązania i podtrzymywania nagradzających związków z innymi człowiek otrzymuje zewnętrzny

³⁵ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, Warszawa 1988, s. 60.

³⁶ M. Sendyk, *Spoleczne przystosowanie*, s. 62.

³⁷ A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969, s. 91.

³⁸ K. Obuchowski, *Przez galaktykę*, s. 202-203.

system podtrzymujący, który sprawia, że czuje się potrzebny. Natomiast negatywny obraz siebie i także samoocena prowadzą do zachowań obronnych, które jednocześnie są wzmacniane podobnymi odpowiedziami ze strony innych, wskutek czego dochodzi do wyeliminowania lub wyobcowania jednostki z „sieci społecznych”³⁹.

IV. Zaspokajanie potrzeb u osieroconych dzieci

Zaspokajanie podstawowych potrzeb dziecka ma zasadnicze znaczenie dla jego pełnego, harmonijnego rozwoju. Niezaspokojenie potrzeb, zwłaszcza podstawowych, wpływa ujemnie na rozwój psychofizyczny dziecka, powoduje zaburzenia w przystosowaniu. Najbliższe dziecku środowisko, które najlepiej zaspokaja jego podstawowe potrzeby, to środowisko rodzinne, zwane przez niektórych psychologów środowiskiem naturalnym, w którym przebywa ono najczęściej, które zaspokaja jego różnorodne potrzeby, wdraża je do rozmaitych czynności, zaszczerpia określone nawyki, wpaja pewne postawy uczuciowe, przekazuje takie wiadomości o rzeczach, zjawiskach i zasadach współżycia, jakie samo posiada. Atmosfera domu rodzinnego, uczucia pozytywne lub negatywne, odpychające dziecko od rodziców lub przyciągające do nich, odczuwa dziecko zanim zacznie rozumieć sens słów⁴⁰.

Rodzina stanowi komórkę bardzo skomplikowaną i wpływ jej na kształtowanie się osobowości dziecka może być różnoraki w zależności od struktury wewnętrznej rodziny, wpływu rodziny na psychikę dziecka. Bardzo ważną rolę odgrywa skład rodziny. Z reguły braki charakterologiczne mają dzieci z rodzin rozbitych. Najlepsza dla dziecka pod względem wychowawczym jest rodzina pełna, tzn. składająca się z dwojga rodziców i rodzeństwa. Brak jednego z rodziców, a także jedynactwo stanowią mankament, który może być wyrównany przez inne czynniki, takie jak: dobra atmosfera, serdeczny stosunek do dziecka, właściwe oddziaływanie wychowawcze⁴¹.

Maria Ziemska wymienia cztery podstawowe potrzeby, których zaspokojenie gwarantuje harmonijny rozwój dziecka. Są to: „potrzeba żywności, troski i miłości, potrzeba kontaktu z rodzicami i ich czujności oraz współdziałanie, potrzeba samourzeczywistnienia, potrzeba szacunku dla rozwijającej się odrębnej jednostki i potrzeba wzoru⁴². Potrzeba miłości, życzliwości i ciepła uczuć, nazywana także postawą kontaktu emocjonalnego, jest pierwsza i najważniejsza, od której zaspokojenia zależy harmonijny rozwój psychiczny i społeczny dziecka. Dziecko, doznając życzliwych uczuć ze strony rodziny, czuje się pewne, potrzebne i bezpieczne. Zo-

³⁹ V. Sernat, *Some situational and personality correlates of loneliness*, [w:] *The Anatomy of Loneliness*, pod red. J. Hartog, R. Audy, Y. Cohen, New York 1980, s. 79-80.

⁴⁰ Z. Węgiński, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006, s. 54.

⁴¹ Tamże.

⁴² M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973, s. 26-29.

staje więc zaspokojona potrzeba bezpieczeństwa i przynależności. Dziecku do prawidłowego rozwoju potrzebny jest częsty kontakt z rodzicami, ich czynna obecność i stałe zainteresowanie, określane jako potrzeba kontaktu społecznego. W rozwoju dziecka bardzo duże znaczenie ma zaspokojenie potrzeby szacunku, zwanej przez niektórych psychologów potrzebą uznania społecznego. Dziecko lekceważone, poniżane, krytykowane ma skłonność do poczucia mniejszej wartości, braku zaufania do otoczenia⁴³.

Dzieci pozbawione rodziny własnej nie mogą zaspokoić w pełni swojej potrzeby kontaktu z dorosłymi. Potrzeba bliskiego kontaktu jest wyraźnie widoczna w zachowaniach sierot społecznych, według S. Garczyńskiego: „Kontakty powierzchowne nie wystarczają. Można mieć ich pod dostatkiem, a mimo to cierpieć na osamotnienie”⁴⁴. Ludzie potrzebują nie tylko kontaktów w ogóle, ale kontaktu bliskiego, intensywnego. Potrzebna jest serdeczna i szczerą rozmowa z kimś, kogo my żywo obchodzimy, kto naprawdę chce wiedzieć, co się z nami dzieje, co czujemy. Pragniemy, aby ktoś znał nasze tragedie i rozterki, ambicje, lęki, nadzieje⁴⁵. Na swoistość potrzeb psychicznych sierot społecznych wpływa przede wszystkim fakt, że w większości zaspokajaniu potrzeb biologicznych nie towarzyszy zaspokajanie kontaktu emocjonalnego i innych, co dokonuje się w środowisku rodzinnym⁴⁶. Potrzeba bliskiego kontaktu emocjonalnego z dorosłymi musi być zaspokojona przez częste przejawy serdeczności. Do jej zaspokojenia wystarczy dziecku świadomość, że je kochają. Częsta obecność dorosłych przy dziecku, zwracanie na nie uwagi, uśmiechanie się, przytulanie i radość z jego osiągnięć są dla dziecka bardzo potrzebne, a szczególnie dziecka osieroconego. „Bliski stosunek wzmacnia poczucie bezpieczeństwa. Być kochanym znaczy mieć pewność troski na co dzień i ofiarnej opieki w razie choroby lub katastrofy”⁴⁷.

Dzieci wychowywane poza rodziną szczególnie mocno odczuwają potrzebę bezpieczeństwa, która należy do podstawowych potrzeb psychicznych. Uważa się ją za bliską potrzebom biologicznym, pierwotnym. Dziecko im jest młodsze, a więc w wieku niemowlęcym, poniemowlęcym, przedszkolnym, tym bardziej przeżywa rozstanie z osobami najbliższymi. Dzieje się tak dlatego, ponieważ im dziecko jest młodsze, tym silniejsza jest jego więź z najbliższymi, tym trudniej zrozumieć mu konieczność rozstania. Takim dzieciom towarzyszy wówczas poczucie bezradności. Poczucie bezpieczeństwa dzieci opiera się całkowicie na miłości najbliższego otoczenia, na opiece i akceptacji oraz stabilności życia. To rodzina jest tym środowiskiem, które wywiera największy wpływ na zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa. Jeśli dziecko czuje się dobrze, nie przeżywa wówczas strachu, lę-

⁴³ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem*, s. 54.

⁴⁴ S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne, niedosyt, zaspokojenie*, Warszawa 1972, s. 89.

⁴⁵ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem*, s. 56.

⁴⁶ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne*, s. 64.

⁴⁷ S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne*, s. 93.

ków, obaw, osamotnienia⁴⁸. W warunkach wychowania zakładowego do sytuacji w szczególności sposób zagrażających poczuciu bezpieczeństwa należy przenoszenie wychowanków z jednej placówki do drugiej, a także nie dość wnikliwa opieka dorosłych⁴⁹. Braki poczucia bezpieczeństwa i stabilizacji nasilają również częste zmiany wychowanków uniemożliwiające nawiązanie trwałej więzi emocjonalnej z opiekunami i nabywanie umiejętności współżycia społecznego⁵⁰.

Istotną potrzebą sierot społecznych jest także potrzeba przynależności i miłości. Dziecko pozbawione rodziny silnie odczuwa brak przynależności, która dawałaby poczucie, że jest komuś bliskie, potrzebne, przez kogoś kochane. Niezaspokojona potrzeba związku emocjonalnego wywołuje najrozmaitsze urazy psychiczne, poczucie zagrożenia, osamotnienia, a co za tym idzie – budzi poczucie niższości, niepełnej wartości. W tej sytuacji obniża się samoocena dziecka, zaniżają się jego aspiracje, co stwarza kłopoty wychowawcze, takie jak: brak wiary we własne siły, niechęć do podejmowania wysiłku, niskie wyniki nauczania⁵¹. Przynależność nie tylko zmniejsza poczucie zagrożenia, ale także ułatwia zaspokojenie potrzeby zwracania uwagi, kontaktów, sensownej aktywności, wartości, uznania, znaczenia⁵². Niezaspokojona potrzeba przynależności i miłości może prowadzić do wzrostu głodu uczuć, pojawiającego się w stałym dążeniu do zwracania na siebie uwagi bądź zaniku potrzeb emocjonalnych, gdy na nikim im nie zależy, z nikim nie wiążą się uczuciowo, nikomu nie ufają⁵³.

Analizując zagadnienia potrzeb psychicznych sierot społecznych i możliwości ich zaspokajania, uważamy, iż warto posłużyć się trafną uwagą G. Gajewskiej, iż: „kompensacja tego zjawiska jest działaniem na już zaistniałe negatywne skutki w sytuacji dziecka, co wyraźnie pomniejsza efektywność opieki”⁵⁴. Dlatego lepiej skierować wysiłek na zapobieganie temu zjawisku⁵⁵. Na uwagę zasygnalizowanych problemów zwraca E. Jundził, podkreślając, że: „problematyka potrzeb wydaje się szczególnie ważna, gdyż poprzez ich prawidłowe zaspokajanie zapewniamy dzieciom i młodzieży zdrowie psychiczne”⁵⁶.

W sytuacji, kiedy dziecko doświadcza sieroctwa, konieczne staje się zatem podjęcie różnych form kompensacji tego stanu. Podejmowane działania kompensacji

⁴⁸ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem*, s. 56.

⁴⁹ B. Czeredrecka, *Specyficzne potrzeby wychowanków domów dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1987, nr 3, s. 4.

⁵⁰ W. Woronowicz, *Podstawy refleksyjnej edukacji opiekuńczo-wychowawczej*, Słupsk 1998, s. 6.

⁵¹ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne*, s. 60.

⁵² S. Garczyński, *Potrzeby psychiczne*, s. 108.

⁵³ B. Czeredrecka, *Specyficzne potrzeby*, s. 120.

⁵⁴ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka. Wybrane zagadnienia teorii, metodyki i praktyki opiekuńczo-wychowawczej*, Zbąszynek-Zielona Góra 2004, s. 124.

⁵⁵ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem*, s. 57.

⁵⁶ E. Jundził, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Gdańsk 2003, s. 26.

cyjne koncentrują się wokół celowego organizowania zabiegów mających za zadanie wyrównywanie braków, uzupełnianie lub zastępowanie niekorzystnych czynników występujących w życiu jednostki. W przypadku dziecka doświadczającego sieroctwa, zdaniem Maciarz niezbędna jest kompensacja psychiczna oraz opiekuńczo-wychowawcza⁵⁷. Kompensacja psychiczna sieroctwa to przede wszystkim zaspokojenie potrzeb psychoemocjonalnych, natomiast kompensacja opiekuńczo-wychowawcza obejmuje wyrównywanie zaniedbań o charakterze socjalizacyjnym, wychowawczym, edukacyjnym i zdrowotnym poprzez działania określane jako opieka kompensacyjna⁵⁸.

Zakończenie

Przeobrażenia, jakie zachodzą we współczesnej rodzinie, nie zawsze wywierają pozytywny wpływ na jej funkcjonowanie. Niejednokrotnie rodzina napotyka liczne trudności, które mogą doprowadzić do jej dysfunkcyjności, a nawet patologii. Negatywne skutki złego funkcjonowania rodziny najbardziej odczuwają najmłodsi członkowie rodziny. Z roku na rok powiększa się w związku z tym zjawisko szeroko rozumianego sieroctwa społecznego⁵⁹. Jednym z obserwowanych od wielu lat problemów jest brak skutecznych działań pozwalających na jego zwalczanie i kompensowanie⁶⁰.

Bibliografia

- Baran B., *Rola więzi społeczno-emocjonalnej w kształtowaniu osobowości dziecka*, Warszawa 1981.
- Bogusz L., *Przyczyny sieroctwa społecznego a szanse reintegracji rodzin*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2001, nr 9.
- Kalinowski M., Niewiadomska L. (red.), *Skazani na wykluczenie*, Lublin 2010.
- Heine M. (red.), *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*, Zielona Góra 1999.
- Czeredrecka B., *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, Warszawa 1988.
- Czeredrecka B., *Specyficzne potrzeby wychowanków domów dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1987, nr 3.
- Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka. Wybrane zagadnienia teorii, metodyki i praktyki opiekuńczo-wychowawczej*, Zielona Góra 2004.
- Garczyński S., *Potrzeby psychiczne, niedosyt, zaspokojenie*, Warszawa 1972.

⁵⁷ A. Maciarz, *Sieroctwo duchowe dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1991, nr 6, s. 14.

⁵⁸ J. Matejek, *Kompensacja sieroctwa społecznego w działalności Rodzinnych Domów Dziecka – wybrane aspekty metodyczne*, „Labor et Educatio” 2014, nr 2, s. 95.

⁵⁹ A. Łuczyński, *Przemiany współczesnej rodziny a problem sieroctwa społecznego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 4, s. 274.

⁶⁰ J. Szczepaniak, *Problem zwalczania*, s. 433.

- Jarosz M., *Problemy dezorganizacji rodziny. Determinanty i skutki społeczne*, Warszawa 1979.
- Jundziłł E., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży*, Gdańsk 2003.
- Kendall P. C., *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, Gdańsk 2004.
- Kolankiewicz M. (red.), *Zagrożone dzieciństwo. Rodzinne i instytucjonalne formy opieki*, Warszawa 1998.
- Kozak S., *O przyczynach zaburzeń w zachowaniach dzieci*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1973, nr 6.
- Kozak S., *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1986.
- Kusio U., *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*, Lublin 1998.
- Kornas-Biela D. (red.), *Oblicza macierzyństwa*, Lublin 1999.
- Łuczyński A., *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych*, Lublin 2008.
- Łuczyński A., *Przemiany współczesnej rodziny a problem sieroctwa społecznego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, nr 4.
- Maciaszkowa J., Raczkowska J., *Sieroctwo jako problem badawczy*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1979, nr 9.
- Matejek J., *Kompensacja sieroctwa społecznego w działalności Rodzinnych Domów Dziecka – wybrane aspekty metodyczne*, „Labor et Educatio” 2014, nr 2.
- Obuchowski K., *Przez galaktykę potrzeb*, Poznań 1996.
- Olearczyk T., *Sieroctwo i osamotnienie*, Kraków 2013.
- Passini B., *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1996.
- Różańska E., Tynelski A., *Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem*, Kielce 1981.
- Hartog J., Audy R., Cohen Y., (red.), *The Anatomy of Loneliness*, New York 1980.
- Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, Kraków 2001.
- Sędzicki M., *System opieki na rodziną i dzieckiem – badania w obszarze eurosieroctwa*, Warszawa 2008.
- Stelmaszczuk Z. W., *Współczesne kierunki w opiece nad dzieckiem – wybór tekstów*, Warszawa 1999.
- Szczepaniak J., *Problem zwalczania i kompensacji sieroctwa społecznego w Polsce*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy” 2004, nr 4.
- Szwedzik A., *Skutki sieroctwa dziecka w wymiarze społecznym, moralnym i osobowościowym w wyniku emigracji rodziców*, „Homo Et Societas. Wokół Pracy Socjalnej” 2019, nr 4.
- Szymborska A., *Sieroctwo społeczne*, Warszawa 1969.
- Węgiński Z., *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń 2006.
- Woronowicz W., *Podstawy refleksyjnej edukacji opiekuńczo-wychowawczej*, Słupsk 1998.
- Ziemska M., *Postawy rodzicielskie*, Warszawa 1973.

Streszczenie

Sieroctwo jest sytuacją, w której dziecko nie ma zapewnionej właściwej opieki rodzicielskiej. Problem sieroctwa społecznego jest niepokojącym zjawiskiem społecznym i należy podejmować działania, by mu zapobiec. Rozwiązaniem tego zjawiska jest współpraca różnorodnych i kompetentnych instytucji powołanych do pomocy rodzinie i dziecku, których działania powinny koncentrować się na zapewnieniu opieki tym dzieciom oraz wprowadzenie przez państwo przepisów ułatwiających proces adopcyjny osieroconych dzieci przez inną rodzinę.

Summary

Orphanhood is a situation in which a child is not provided with proper parental care. The problem of social orphanhood is a disturbing social phenomenon and actions must be taken to prevent it. The solution to this issue lies in the cooperation of various competent institutions and authorities appointed to help families and children. Their actions should focus on providing care for these children, and the introduction of regulations by the state to facilitate the adoption process of orphaned children by another family.

Słowa kluczowe: sieroctwo, rodzina, dziecko, adopcja.

Keywords: orphanhood, family, child, adoption.

DZIAŁ II

Historia

Jerzy Kijowski

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0009-0009-3252-8284

Powstanie styczniowe w Kurpiowskiej Puszczy Białej

The January Uprising in Kurpie White Forest

Na wstępie zostanie wskazany zasięg terytorialny omawianych wydarzeń. Określenie Puszcza Biała odnosi się do terenów położonych w widłach Bugu i Narwi¹. W czasie powstania znajdowały się one w guberni płockiej, powiecie ostrołęckim i pułtuskim, obecnie wchodzi w skład trzech powiatów: ostrowskiego, wyszkowskiego i pułtuskiego. Ich rola w przygotowaniach do wybuchu walki zbrojnej i jej prowadzenia była bardzo istotna z kilku względów. Znajdowały się one stosunkowo blisko Warszawy, przy trakcie kowieńskim, przechodziła przez nie uruchomiona w 1962 r. kolej warszawsko-petersburska i szosa białostocka oraz szlaki przerzutowe na Litwę. Korzystny dla powstańców był fakt stosunkowo małego nasycenia wojskami rosyjskimi² oraz zwarte skupiska leśne i bagna. Zamieszkane były przez patriotyczną ludność, przeważnie polską (Kurpie, drobną szlachtę i chłopów pańszczyźnianych)³. Była także pewna ilość ludności żydowskiej i kolonistów niemieckich.

O powstaniu styczniowym na tym terenie pisali m. in.: Adam Dobroński⁴, Mieczysław Bartniczak⁵, Janusz Szczepański⁶ i Sylwester Szklarski⁷. Powstanie styczniowe w Puszczy Białej znalazło również swoje odbicie m. in. w twórczości

---

¹ Nazwa Puszcza Biała pochodzi z XX wieku, wcześniej ziemie te określano jako Puszcza Nadbużna, Południowa, Wyszkowska Brańszczykowska lub Biskupia.

² Tylko w Pułtuskach znajdował się batalion piechoty, bateria artylerii i sotnia kozacka, a w Ostrowi bateria artylerii polowej.

³ Oprócz Polaków zamieszkiwali tu Żydzi oraz koloniści niemieccy.

⁴ A. Dobroński, *Brok i Puszcza Biała w latach 1815-1864*, [w:] *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów 1989, s. 84-117 oraz *Powstanie styczniowe*, [w:] A. Dobroński, *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 r.*, Ostrów Mazowiecka 2007, s. 73-92.

⁵ M. Bartniczak, *Powstanie styczniowe w Ostrowi Mazowieckiej i okolicy*, [w:] *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. Stanisława Russockiego, Ostrów Mazowiecka 1975, s. 99-161; *Bitwa pod Nagoszewem 3 czerwca 1863 r.*, „Rocznik Mazowiecki” 1972, t. IV, s. 157-216; *Bitwa pod Stokiem*, [w:] „*Nauczyciel Krajoznawca na Mazowszu*”, t. 4, Warszawa 1964, s. 14-24.

⁶ J. Szczepański, *Powstanie styczniowe na ziemi pułtuskiej*, Warszawa-Pułtusk 1994.

⁷ S. Szklarski, *Partyzantka w Puszczy Białej w powstaniu styczniowym*, Ostrołęka 1981.

naszego regionalnego pisarza, honorowego członka OTN, Henryka Syski. W przedmowie do swej publikacji „Na wiązance z białej róży” pisał: *Wydarzenia roku 1863 w Puszczy Białej popolicie zwane tu ruchawką, czekają na pełen obrachunek. Na licznych polach bitew, oczywiście na miarę powstania styczniowego, potyczek, starć podjazdów wywiadowczych, przemarszów i obozowisk leśnych młodź kurpiowska istotnie „kipiała siłą”, pospołu z młodzieżą okolicznej szlachty zagonowej. Warto by spisać te nieistniejące dziś kuźnie dworskie i wiejskie, gdzie sposobiono kosa, gwintowano dwururki, ostrzono szable, kuto bagnety i karczmy, w których pod hasłem „wolność, równość, niepodległość”, wyjaśniano chłopom słowa Rządu Narodowego o zniesieniu pańszczyzny*⁸.

Przygotowując powstanie, Centralny Komitet Narodowy⁹ wyznaczył Puszczę Białą jako jeden z dwóch rejonów koncentracji oddziałów polskich w Królestwie. Agitacja niepodległościowa i związana z tym praca konspiracyjna były dość ograniczone, głównym ośrodkiem była Ostrów¹⁰. Pracę agitacyjną prowadzili głównie późniejsi dowódcy oddziałów leśnych: Wacław (Maksymilian) Broniewski, Karol Frycze, Ignacy Mystkowski i ks. Florian Jastrzębski. Ponieważ nie udało się na tym obszarze przeprowadzić mobilizacji i koncentracji powstańców, toteż nie podjęto również żadnych zaczepnych akcji. Udało się jedynie uszkodzić szlak kolejowy. Pierwszą akcją bojową było wkroczenie powstańców do Ostrowi 1 lutego i zabranie kasy z magistratu. Na początku lutego w Puszczy Białej pojawił się oddział płk. Władysława Cichorskiego ps. Zameczek liczący około 600-700 osób. *Po klęsce siemiatyckiej – pisał Stanisław Zieliński – część oddziałów Zameczka wyruszyła w Płockie; tutaj pozostawał przez dłuższy czas Cichorski z 700 ludźmi, uwijając się między Wyszkowem a Ostrowiem. Ćwicząc nieustannie oddział, niepokoił wciąż nieprzyjaciela i tak d(nia) 22 lutego zabrał pieniądze magistrackie z magazynu solnego w Wyszkanie, w kilka dni później pieniądze magistrackie w tymże mieście, dwukrotnie napadł na pocztę i pieniądze skonfiskował*¹¹. Działania Cichorskiego ściągnęły uwagę wojsk rosyjskich i 25 lutego z Pułtuszka wyruszył przeciw niemu oddział majora Golicyna liczący około 500 żołnierzy (2 kompanie piechoty i sotnia kozaków). Do pierwszego starcia doszło w nocy z 27 na 28 lutego 1863 r. w Przetyczce, gdzie oddział powstańczy z powodzeniem stoczył potyczkę z nieprzyjacielem.

W marcu na teren Puszczy przybył ppłk Zygmunt Padlewski, który z ramienia Rządu Narodowego przejął oddział „Zameczka” z ilością około 1 000 powstańców. Ponieważ zmobilizowane siły carskie pod dowództwem gen. Tolla liczyły 6 000 żołnierzy, Padlewski wyprowadził swój oddział, przekroczył Narew w okolicach No-

⁸ H. Syska, *Na wiązance z białej róży*, Warszawa 1986, s. 17.

⁹ Po wybuchu powstania przemianowany na Rząd Narodowy.

¹⁰ W tym czasie nazwa miasta to Ostrów, dopiero w 1926 r. zmieniona na Ostrów Mazowiecka.

¹¹ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863-1864, (województwo płockie)*, Ostrołęka 2014, s. 31.

wogrodu i dotarł do Puszczy Myszynieckiej. Po odejściu Padlewskiego powstaniem na tym terenie kierował Ignacy Mystkowski i Bronisław Deskur. Ignacy Mystkowski ur. w 1823 r. w Mystkach, w ziemi łomżyńskiej, podpułkownik, był inżynierem komunikacji kolejowej (pracował m. in. przy budowie kolei warszawsko-petersburskiej), aktywnym działaczem konspiracyjnym, brał udział w Wiośnie Ludów, w powstaniu węgierskim w stopniu porucznika, następnie studiował we Francji. Kilka dni po wybuchu powstania, 27 stycznia na czele niewielkiego oddziału dokonał udanego ataku na straże rosyjskie pilnujące mostu na Liwcu i opanował miejscowość Łochów, a 6 lutego na czele oddziału kosynierów brał udział w bitwie pod Siemiatyczami. Dowodził w zwycięskiej bitwie pod Stokiem, po której został awansowany do stopnia podpułkownika oraz mianowany naczelnikiem wojennym powiatu pułtuskiego i przasnyskiego. W bitwie pod Kietlanką (13 maja) dwukrotnie ranny zmarł na polu bitwy. Żona Mystkowskiego, Elżbieta Mystkowska także zaangażowała się w działania powstańcze. Była kurierką i sanitariuszką. Aresztowana, po rocznym pobycie w twierdzy warszawskiej trafiła na zesłanie.

Ciekawą postacią był Bronisław Deskur. Właściciel majątku na Podlasiu, naczelnik cywilny powiatu radzyńskiego, następnie województwa podlaskiego, od początku marca walczył w Puszczy Białej w składzie pułku Ignacego Mystkowskiego, m. in. w bitwach pod Stokiem, Kietlanką i Łączką. Po otrzymaniu od Rządu Narodowego polecenia powrotu na Podlasie brał udział w walkach na terenie powiatów łukowskiego i zamojskiego. Aresztowany i osadzony w więzieniu w Ołomuńcu zbiegł i wyjechał do Drezna, następnie do Paryża i Lwowa. W 1890 r., na pięć lat przed śmiercią wydał materiały o powstaniu pt. „Do moich wnuków”¹².

W Puszczy Białej działał także oddział Władysława Wilkoszewskiego „Wiriona” i Konstantego Ramotowskiego „Wawra”. W czasie jednej z potyczek patrolu z partii Sieroszewskiego, stoczonej pod Feliksowem-Kaczkowem z oddziałem Kozaków ciężko ranny został student Instytutu Leśnego Ludomir Benedyktowicz. Amputowano mu przedramię lewej ręki i dłoń prawej. Mimo tego kalectwa podjął studia malarskie w Warszawie u Wojciecha Gersona, potem cztery lata studiował w Monachium i rok w Krakowie (u Jana Matejki), zostając doskonałym malarzem. Malował głównie pejzaże, w tym o tematyce powstańczej, przy pomocy metalowej obrączki zakładanej na przedramię prawej ręki. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości był szanowanym weteranem powstania, brał udział w obchodach kolejnych rocznic, miał rodzinę (w 1876 r. ożenił się z Marią Skalską), przyjaciół i udzielał się społecznie. W 1919 r. został awansowany do stopnia porucznika i odznaczony Krzyżem Virtuti Militari. Zmarł w Krakowie w 1926 r. w wieku 82 lat. Był też autorem wiersza wzorowanego na Słowackim („Smutno mi Boże”):

¹² M. Bartniczak, *Powstanie styczniowe*, s. 150-152; *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, s. 427.

*Smutno mi Boże, żeś mi młodość moją
 Zbroczoną we krwi, nieszczęściem nazaczył
 Żeś ją hartowną przed tym ciosem zbroją
 Okryć nie raczył
 Aleś ją rzucił na Prokusta¹³ łożę
 Smutno mi Boże (...)¹⁴.*

Liczący około 1200 powstańców oddział dowodzony przez Ignacego Mystkowskiego (od 17 marca 1863 r. wojskowego naczelnika powiatu ostrołęckiego) odniósł dwa zwycięstwa (po Stokiem i Laskowizną). Stoczono w nocy z 4 na 5 maja bitwę między kolumną carską księcia Tichomirowa na trakcie ostrołęckim w pobliżu wsi Stok. *Dowiedziawszy się w dniu 4.05, że z Ostrołęki do Ostrowia – relacjonował Ignacy Mystkowski- pod dowództwem kapitana Rynarzewskiego i Puchały-Cywińskiego wyszła jedna moskiewska kompania i 80 koni kawalerii, urządziłem koło Komorowa zasadzkę. Jakoż około godziny 2 w nocy nadszedł moskiewski oddział. Walka trwała przez godzinę, Moskwa straciła 31 żołnierzy i podoficerów w zabitych, tudzież 2 oficerów i 6 żołnierzy rannych, których zabraliśmy ze sobą, udzieliliśmy im pomocy lekarskiej, niemniej 4 wziętych do niewoli¹⁵. W bitwie wzięty został do niewoli m.in. mjr Denisewicz, naczelnik ostrołęckiej komendy żandarmów, na rozkaz Mystkowskiego powieszony na sośnie w uroczysku „Moczydło”. Kilka miesięcy później syn majora, Andrzej Denisewicz, dezerterski z armii carskiej, poległ w walce z wojskiem rosyjskim¹⁶.*

Z bitwą pod Stokiem wiąże się osoba Konstantego Rynarzewskiego. Był on oficerem carskim w stopniu kapitana niżegorodzkiego pułku piechoty. Wciągnięty w zasadzkę wraz z kolumną wojsk rosyjskich 5 maja 1863 r. przez oddział Ignacego Mystkowskiego został wzięty do niewoli i przeszedł na stronę powstańców. Utworzył własną partię powstańczą i walczył na jej czele w Puszczy Zielonej, odnosząc zwycięstwo nad Rosjanami 29 października pod Czarnią. Został ostatnim naczelnikiem wojskowym powiatu ostrołęckiego. W dniu 6 listopada w boju pod wsią Żelazna został śmiertelnie ranny. Jego imię nosi centralny plac w Myszynie.

Pisząc o bitwie pod Stokiem, regionalny, miejscowy historyk Sylwester Szklarowski słusznie podkreśla, że: *Bitwa pod Stokiem zasługuje na uwagę nie tylko dlatego, że była to jedna z większych zwycięskich bitew powstania. Stanowi ona doskonały przykład dobrej taktyki partyzanckiej – zasadzki na siły nieprzyjaciela, poprzedzonej właściwym rozpoznaniem¹⁷. Specyficzne dla działań w Puszczy Białej były m.in.*

¹³ Prokust – mityczny zbójnik attycki.

¹⁴ Za: A. Dobroński, *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 r.*, Ostrow Mazowiecka 2007, s. 84.

¹⁵ *Tajna prasa*, cz. 1, s. 494-495.

¹⁶ Imię kapitana Andrzeja Denisewicza nosi jedna z ostrołęckich ulic na osiedlu Goworowska.

¹⁷ S. Szklarowski, *Partyzantka w Puszczy Białej w powstaniu styczniowym*, Ostrołęka 1981, s. 11.

walki „o kolej”, co było o tyle istotne, że tędy napływały posiłki dla Rosjan¹⁸. 13 maja powstańcy urządzili zasadzkę w Kietlance na pociąg z wojskiem jadący z Czyżewa do Małkini. Na skutek zdrady i złego zorganizowania bitwa zakończyła się przegraną powstańców. *Wobec obstawienia tylko jednej strony nasypu – czytamy w sprawozdaniu z jej przebiegu – wojska carskie miały zabezpieczone tyły. Brawurowy atak powstańców zwiększył ich straty. Poległo wielu, wśród nich dowódcy, dawni pracownicy kolei Pluciński i Mystkowski oraz zawodowi oficerowie Podbielski i Ostaszewski. Po stracie dowódców kosynierzy i strzelcy rozpierzchli się. (...) Bitwa zakończyła się niepowodzeniem i roz biciem oddziału, utratą słynnych już dowódców powstańczych. Przez niedokładnie przemyślany i opracowany plan siły powstańcze utraciły możliwość opanowania linii kolejowej*¹⁹.

Kolejna potyczka „na torach” rozegrana została 17 maja 1863 r. między Czyżewem a Małkinią. Dowódca powstańczego oddziału, były kleryk Stasinkiewicz, otrzymawszy wiadomość, że dwie rotę mają przejeżdżać pociągiem nadzwyczajnym, postanowił zaatakować nieprzyjaciela i rozstawił strzelców po obu stronach toru. Gdy maszynista na wystawiony przez dróżnika, trzymanego przez podoficera Laszkowskiego, znak bezpieczeństwa zatrzymał pociąg, przyjęto moskali celnym ogniem, od którego zginęło kilkudziesięciu moskali bądź zabitych bądź rannych²⁰.

Swoisty rewanż miał miejsce 1 czerwca, a o jego przebiegu możemy się dowiedzieć z materiałów Stanisława Zielińskiego: *Kłeska Mystkowskiego w kilka tygodni później została pomszczona. W niewielkiej odległości od lasku, w którym moskale rozbili oddział powstańczy, na torze kolejowym był nasyp na malej przestrzeni błot, porośłych olszyną. Tu jeden z budników kolejowych, należących do organizacji, urządził sam zasadzkę dnia 1 czerwca. Odbił szyny na nasypie, połączył je długą linewką, której koniec trzymał, ukryty w olszynie i tak czekał na pociąg z wojskiem. Wówczas sprowadzano gwardię z Petersburga i jednym z pociągów jechało około 600 żołnierzy. Maszyna z wagonem rekonesansowym, które dla pewności wysyłano zwykle 10 minut przed właściwym pociągiem, przeszły bez przeszkód po odbitych szynach, ukryty zaś budnik, po przepuszczeniu tego rekonesansu, ściągnął w bok szyny z nasypu, a wskutek tego, gdy nadjechał pociąg z wojskiem, spadł z nasypu, druzgocąc się w kawałki. Pozostała tylko jedna masa z ciał i szczątków wagonów. Obywatel, który tak pomścił klęskę Mystkowskiego, uszedł szczęśliwie*²¹.

¹⁸ Wprawdzie pierwsze próby wykorzystania pociągów pancernych do działań wojennych podjęli Francuzi jeszcze w 1826 roku i Austriacy w 1846 ale pełniejsze ich wykorzystanie nastąpiło dopiero w czasie amerykańskiej wojny secesyjnej (1861-1865) i wojnach o zjednoczenie Niemiec z Austrią (1866) oraz Francją (1870-1871).

¹⁹ S. Łaniec, *Partyzanci żelaznych dróg roku 1863, Kolejarze i drogi żelazne w powstaniu styczniowym*, Warszawa 1974, s. 208.

²⁰ Za: S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 49.

²¹ Tamże, s. 48.

Po śmierci Mystkowskiego pod Kietlanką dowództwo nad oddziałem liczącym około 1000 ludzi oraz nominację wojskowego naczelnika powiatu ostrołęckiego otrzymał pułkownik Maksymilian Waclaw Broniewski, wsławiony śmiałą ucieczką z więzienia moskiewskiego²².

Największym starciem w powstaniu styczniowym w Puszczy Białej była bitwa pod Nagoszewem (między Ostrowią i Wyszkowem), stoczona 2-3 czerwca 1863 roku. Wojskami powstańczymi dowodził Broniewski. Siły rosyjskie stanowiły trzy rotę²³ piechoty, szwadron huzarów i 50 Kozaków. Była to kolumna interwencyjna majora Suchotina²⁴. Walka trwała od godziny 12.30 do 17.00. Zakończyła się zwycięstwem Polaków, Rosjanie stracili około 500 zabitych, powstańców zaś poległo około 110. W bitwie tej udział wzięli kosynierzy i miejscowi chłopci. *Kosynierzy zachwiali się z razu lecz parci przez miejscowych chłopów, Kurpiów - czytamy w pracy Stanisława Zielińskiego - którzy w kije uzbrojeni przybyli z pomocą, dziarsko rzucili się w zboża na moskali. (...) Ponieważ zaś moskale zawzięcie bronili się, zapalono budynki, a podpalili je sami tychże sadyb właściciele, gospodarze z Nagoszewa: Maciej Kozieł, Łukasz i Stefan Stelmachczykowie i Sobieski, którzy niszcząc własne mienie, wraz z zabarykadowanymi moskalami chlubną śmierć ponieśli*²⁵.

Po bitwie nagoszewskiej Waclaw Maksymilian Broniewski ze względu na zły stan zdrowia wziął za zgodą Rządu Narodowego urlop zdrowotny. Zastąpił go Jakub Jasiński, uczestnik powstania listopadowego, mianowany w połowie czerwca 1863 r., w stopniu majora, naczelnikiem powiatu ostrołęckiego. Pod dowództwem Jasińskiego i Konstantego Ramotowskiego Polacy stoczyli dwie bitwy- koło Rząśnika i koło Porządzia.

Ostatnia akcja powstania na tym terenie przeprowadzona była 20 maja, a więc niemal półtora roku od jego wybuchu i miała miejsce w Wyszkowem. Był to napad na kasę rządową rosyjskiego magazynu solnego zakończony zabraniem z kasy 170 rubli. Spośród mieszkańców Wyszkowa szczególnym patriotyzmem wykazali się dzierżawca folwarku Wyszków Seweryn Bogdaszewski i ks. Narcyz Wilewski. Bogdaszewski, zwany popularnie „rewolucyjnym” naczelnikiem Wyszkowa, prowadził agitację patriotyczną i dostarczał powstańcom broń sprowadzaną przez pruska granicę. Ks. Wilewski błogosławił idących do powstania i organizował zbiórki pieniężne, m.in. na wyposażenie powstańczych lazaretów. Za swą działalność wyrokiem sądu polowego skazany został na zesłanie na Syberię²⁶.

²² Tamże, s. 51.

²³ Rota w wojsku carskim oznaczała kompanię piechoty i liczyła około 200 żołnierzy.

²⁴ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 51.

²⁵ Tamże, s. 52.

²⁶ J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998, s. 108.

Aktywnego poparcia dla powstania udzieliło wielu chłopów, o czym świadczyć może m.in. fragment raportu władz powstańczych: „Usposobienie ludu między Narwią i Bugiem w pułtuskim i ostrołęckim nie pozostawia nic do życzenia”²⁷.

Piękną kartę w powstaniu zapisał mieszkaniec Ostrołęki Adam Wojciechowski, pochodzący z rodziny założycieli ostrołęckiej dzielnicy Wojciechowice. Już w styczniu 1863 r. jako partyzant w oddziale Fryczego dokonał przerzutu przez granicę pruską w Myszyncu transportu belgijskich sztucerów. Następnie brał udział w bitwie pod Stokiem i Kietlanką. Mianowany naczelnikiem wywiadu na powiat łomżyński i ostrołęcki śledził ruchy wojsk carskich, przyjmował pocztę, dostarczał rozkazy i fundusze do oddziałów i zbierał podatek narodowy. Udało mu się uniknąć aresztowania, po powstaniu gospodarował w swoim majątku w Wojciechowicach, potem mieszkał w Piotrkowie Trybunalskim. Zmarł w 1935 roku w wieku 100 lat i pochowany został z honorami wojskowymi w rodzinnym grobie na cmentarzu parafialnym w Ostrołęce²⁸. W powstaniu brał także udział ojciec Adama – Marcin Wojciechowski, pracownik poczty w Ostrołęce, pełniący w jednej z partii powstańczych funkcję skarbnika. Za pomoc powstańcom został aresztowany i więziony w wieży pułtuskiej²⁹.

Zarządzeniom represyjnym poddanych zostało wiele osób. Decydowały o tym przede wszystkim takie instytucje znajdujące się w Ostrołęce jak: Komisja Wojenno-Śledcza, Komenda Żandarmów oraz naczelnik wojenny i cywilny powiatu. Stosowane były różne kary- od kary chłosty przez zesłanie na Syberię aż do kary śmierci. Szczególne ich nasilenie nastąpiło wiosną 1964 r. Wśród zatrzymanych znalazł się m. in. burmistrz Ostrowi, Adam Lisbrandt aresztowany 7 maja 1863 r. i pełniący po nim obowiązki burmistrza, dotychczasowy kasjer miejski, Feliks Szablowski (14 września 1863 r.). Wyroki śmierci w Ostrowi wykonywane były przy trakcie ostrołęckim obok rogatki i po lewej stronie traktu różańskiego. Przykładowo za M. Bartniczakiem warto zacytować pismo płk. Surkowa z 4 stycznia skierowane do burmistrza Ostrowi: *Wedle confirmacji naczelnika wojennego oddziału petersbursko-warszawskiej drogi żelaznej z 22 m. b. za N.427 – przestępca polityczny, dymisjonowany żołnierz Feliks Ambrozieński, za powieszenie bezbronnego mieszkańca przywiązanego do prawego rządu, a także za dostarczanie powstańcom kaszy, grochu, słoniny, koszul i za przechowywanie broni dla powstańców – został skazany na pozabawienie wszelkich praw stanu i na karę śmierci przez powieszenie, która to kara ma być wykonana w dniu jutrzejszym o godzinie 10 rano przy trakcie ostrołęckim*³⁰. Wśród represjonowanych znaleźli się Żydzi (co prawda nieliczni), kobiety i żołnierze rosyjscy, którzy przeszli na stronę powstańców (w stosunku do nich najczęściej wy-

²⁷ E. Halicz, *Kwestia chłopska w Królestwie Polskim*, Warszawa 1955, s. 272.

²⁸ M. Bartniczak, *Powstanie styczniowe*, s. 160-161; relacja Bogdana Wojciechowskiego.

²⁹ M. Bartniczak, *Powstanie styczniowe*, s. 161.

³⁰ Tamże, s. 125-126.

rokowana była kara śmierci). Natomiast niechętny, a nawet wrogi stosunek do powstania był kolonistów niemieckich³¹.

Pomniki upamiętniające walki powstańców na terenie Puszczy Białej znajdują się m.in. w Stoku (odsłonięty w 2013 r.), Nagoszewie (wystawiony w 1917 r.), tablica w kościele w Wąsewie (z 1983 r.) i krzyż w Porządziu (1963 r.).

Bibliografia

- Bartniczak M., *Bitwa pod Nagoszewem – 3 VI 1863*, „Rocznik Mazowiecki”, t. IV, s.157-216.
- Chądzyński Z., *Wspomnienia powstańca z lat 1861-1863*, Warszawa 1963.
- Demokracja polska w powstaniu styczniowym*, wybór źródeł, pod red. E. Halicza, Warszawa 1961.
- Deskur D., *Z pamiątek dla moich wnuków*, [w:] *Wydawnictwo materiałów z historii powstania styczniowego 1861-1864*, Lwów 1888.
- Dobroński A., *Brok i Puszcza Biała w latach 1815-1864*, [w:] *Brok i Puszcza Biała*, Ciechanów 1989, s. 84-117.
- Dobroński A., *Dzieje Ostrowi Mazowieckiej do 1914 roku*, Ostrów Mazowiecka 2007.
- Gadomski S., *Powstanie styczniowe w powiecie pułuskim*, Pułtusk 1989.
- Gimpel D., *Dzieje Wyszkowa*, pod red. H. Samsonowicza, Warszawa 1984.
- Karbowski W., *Zygmunt Padlewski (1835-1863)*, Warszawa 1969.
- Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1983.
- Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, pod red. Stanisława Russockiego, Warszawa 1975.
- Szczepański J., *Dzieje Wyszkowa i okolic*, Warszawa 1998.
- Szklarski S., *Partyzantka w Puszczy Białej w powstaniu styczniowym*, Ostrołęka 1981.
- Szklarski S., *Zarys powstania styczniowego w Puszczy Białej*, [w:] *120 rocznica powstania styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego 1863-1983*, Warszawa 1984, s. 51-59.
- Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863-1864 (województwo płockie)*, Ostrołęka 2014.

Streszczenie

Artykuł dotyczy walk powstańczych toczonych w latach 1863-1864 w trakcie powstania styczniowego na terenie Kurpiowskiej Puszczy Białej. W owych latach był to powiat ostrołęcki i pułtusk. Działo tam kilkanaście partii powstańczych liczących od kilkunastu do tysiąca partyzantów. Do najważniejszych starć zaliczyć trzeba bitwy pod Nagoszewem, Kietlanką i Stokiem. Główni dowódcy oddziałów party-

³¹ J. Szczepański, *Dzieje Wyszkowa*, s. 109.

zanckich na tym terenie to: Ignacy Mystkowski, Bronisław Deskur, Karol Frycze, Wacław Maksymilian Broniewski i Konstanty Ramotowski.

Summary

The article concerns the insurgent fights fought in the years 1863-1864 during the January Uprising in Kurpie White Forest. In those years, it was part of the Ostrołęka and Pułtusk counties. Several insurgent parties operated there, ranging from a few dozen to a thousand partisans. The most important clashes included the battles of Nagoszewo, Kietlanka and Stok. The main commanders of the guerrilla units in this area were: Ignacy Mystkowski, Bronisław Deskur, Karol Frycze, Wacław Maksymilian Broniewski and Konstanty Ramotowski.

Słowa kluczowe: Kurpiowska Puszcza Biała, powstanie styczniowe, Stok, Kietlanka, Nagoszewo, Mystkowski, Deskur

Keywords: Kurpie White Forest, January Uprising, Stok, Kietlanka, Nagoszewo, Mystkowski, Deskur

Dariusz Budelewski

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0009-0005-5575-8200

Powstanie styczniowe na ziemi makowsko–różańskiej

The January Uprising in the Maków- Różan region

W ubiegłym roku obchodziliśmy 160. rocznicę wybuchu powstania styczniowego, które zaczęło się 22 stycznia 1863 roku. Było jednym z największych polskich powstań, choć swoim zasięgiem objęło jedynie ziemie zaboru rosyjskiego. Walki powstańcze miały charakter wojny partyzanckiej, podczas której stoczono łącznie ok. 1 200 bitew i potyczek, w tym 253 na Mazowszu.

W przeddzień powstania styczniowego konspiracja objęła również Maków i okolicę. Trzeba przyznać, że okolice Makowa sprzyjały prowadzeniu walk partyzanckich. Lasy i bagna pozwalały zatrzymywać się oddziałom partyzanckim na dłuższy czas. Prawdopodobnie walczył tu oddział Tomasza Kolbego. Partyzanci zostali zaatakowani przez wojska rosyjskie w okolicy Gąsewa i tylko nielicznym udało się wydostać z okrążenia. Warto wspomnieć, że Tomasz Kolbe był naczelnikiem powiatowym w powiecie przasnyskim¹, natomiast naczelnikiem cywilnym woj. mazowieckiego został Ludwik Świątkowski. Podczas powstania styczniowego ziemia makowsko–różańska należała do powiatu pułtuskiego i województwa płockiego. We władzach powstańczych powiatu makowskiego byli m.in.: Franciszek Młodzianowski z Młodzianowa, Stefan Rzechowski z Szelkowa i Bronisław Niżuński ze wsi Zakliczewo pod Makowem. W samym Makowie i w okolicy przygotowaniami do rozpoczęcia powstania kierował okręgowy makowski Tytus Steinkeller, administrator Dóbr Donacyjnych Smrock, synowiec znajomego niegdyś bankiera warszawskiego².

---

¹ Tomasz Kolbe zmarł w trakcie bitwy pod Rydzewem 5 maja 1863 r. Nie chcąc oddać się do niewoli, odebrał sobie życie strzałem z własnego pistoletu. Dowodzący wojskami rosyjskimi płk. Wałujew kazał ciało Kolbego złożyć na wóz i w pierwszej napotkanej wsi zwołanej szlachcie zapowiedział, że mają go porządnie pochować, w przeciwnym razie każe im wymierzyć po sto batów. Pogrzeb Kolbego zgromadził ogromne tłumy włościan. Ciało zostało pochowane na cmentarzu w Unierzyżu. Po Tomaszu Kolbem pozostała legenda bohaterskiego dowódcy, wykorzystywali to inni dowódcy powstańczy, przybierając nazwisko Kolbego jako pseudonim konspiracyjny. Jego pomnik znajduje się w Ciechanowie-R. Juskiewicz, *Powstanie Styczniowe na Północnym Mazowszu*, Warszawa 1992, s. 63–64; *Tomasz Kolbe*, pl.wikipedia.org, (dostęp: 3.11.2023 r.)

² M. Berg, *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach (1863 – 1864)*, Warszawa 1911, ks. VII, s. 68; S. Popkowski, *Powstanie styczniowe w płockim i płońskim*, „Głos Mazowiecki”

Na terenie Płockiego Okręgu Wojskowego Rosjanie zgromadzili ok. 14 tys. żołnierzy stacjonujących w 21 garnizonach. W Makowie stacjonowała kompania piechoty w liczbie ok. 200 ludzi.

Warunkiem swobody działania, a jednocześnie możliwością osiągnięcia efektywnych sukcesów, było zaskoczenie i rozbitcie niektórych mniejszych garnizonów. Gdy zawiódł plan zaskoczenia garnizonu w Pułtusku przy pomocy oddziału Dzieci Warszawy, główny wysiłek sprzysiężenia pułtuskiego skierowano na Maków, gdzie liczone na udział oddziałów okręgu makowskiego i różańskiego. Przygotowaniem ataku na załogę rosyjską w Makowie, którą stanowiła 5 rota 22 pułku piechoty w liczbie 40 weteranów i 10 kozaków, kierował naczelnik miejscowej organizacji Tytus Steinkeller. Powstańcy mieli jednocześnie wkroczyć do miasta w 4 punktach na znak zapalonych smolnych pochodni umieszczonych na skrzydłach wiatraka, znajdującego się na wzniesieniu blisko Makowa. Powstańcy w liczbie ok. 400 byli dobrze przygotowani i zaopatrzeni w broń. W związku z tym atak na załogę rosyjską powinien się udać. Tymczasem wieczorem 21 stycznia pocztylion wiozący depeszę z Przasnysza do Pułtuszka powitał zbierających się powstańców makowskich i udając się w dalszą drogę wystrzelił z pistoletu, ostrzegając prawdopodobnie niechcący Moskali przebywających w mieście. Wobec powyższego do walki w nocy z 21 na 22 stycznia nie doszło.

Naczelnik woj. płockiego Zygmunt Padlewski wydał rozkaz komisarzowi powiatu pułtuskiego Zbigniewowi Chądzyńskiemu *po zebraniu i uzbrojeniu wszystkich ludzi zdolnych do noszenia broni w powiecie pułtuskim uderzyć i zdobyć miasto Maków, odczytać uwłaszczenie włościanom, pomianować i ustanowić stosowne władze, utworzyć z jednej trzeciej części sił swych Gwardię Narodową i tej obronę miasta powierzyć, następnie z resztą sił uderzyć na miasto Ciechanów i tam podobnie jak w Makowie postąpić, a w końcu z resztą sił przybyć do lasów pod miastem Raciąż i tam oczekiwać dalszych rozkazów*³.

2 lutego 1863 r. Zbigniew Chądzyński z 20 ludźmi zebranymi przez Tytusa Steinkellera zajął Maków. Uderzenie na Maków zbiegło się z odmarszem garnizonu rosyjskiego. W mieście pozostawiono tylko 40 weteranów i 10 kozaków. Kozacy uciekli, a weteranów partyzanci rozbroili⁴. Realizację dalszych zadań powierzono Wacławowi Steinkellerowi, który dzięki napływowi ochotników w ciągu 3 dni utworzył oddział liczący 200 ludzi. 6 lutego w Karniewie powstańcy zostali zaatakowani przez lotny oddział wysłany z Płońska pod dowództwem płk. Piotra Wałujewa (2 roty piechoty i 150 Kozaków). Walczący zdołali jednak skryć się w lesie, gdzie doszło do starcia, któremu dopiero noc położyła kres. Po obu stronach doszło

---

1939, nr 19, s. 8-9.; A. Kociszewski, *Tomasz Kolbe – zapomniany bohater powstania styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe na Mazowszu Północnym*, pod red. A. Kociszewskiego, Warszawa – Ciechanów 1994, s. 73–75.

³ Z. Chądzyński, *Wspomnienia powstańca z lat 1861 – 1863*, Warszawa 1963, s. 84 – 88.

⁴ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863 – 1864*, Rapperswil 1913, s. 224.

do niewielkich strat w ludziach. Jest bardzo prawdopodobne, że poległych pochowano na miejscowym przykościelnym cmentarzu. W trakcie odwrotu część oddziału rozeszła się, tylko 70 ludzi dysponujących 32 strzelbami myśliwskimi zajęło stanowisko pod Podosiem.

7 lutego do Makowa dotarł z wojskiem płk. Wałujew. Nakazał okolicznym chłopom przygotować furmanki i ruszył pod Podoś w pościg za powstańcami. Józef Malinowski, który o wszystkim wiedział, zamiast ostrzec ludzi przed zbliżającymi się Rosjanami, oddał dowództwo Tytusowi Steinkellerowi, a sam udał się do Płoniaw, do Franciszka Młodzianowskiego. Następnego dnia podczas śniadania opowiedział mu o tym, co zrobił. Młodzianowski oburzony udał się natychmiast do lasu, aby ostrzec powstańców. Niestety, przybył za późno, bowiem Wałujew, który miał pod swoim dowództwem 500 osobowy oddział rosyjskiej piechoty z kozakami, całkowicie rozbił oddział powstańczy. W trakcie walki zginęło 25 powstańców, w tym Tytus Steinkeller, który objął komendę po chorym bracie⁵.

Jak podaje W. Przyborowski, 16 poległych powstańców pochowano w lesie około 500 metrów na południowy zachód od wsi, zaś 9 innych pogrzebano na cmentarzu parafialnym w Płoniawach. 36 rannych powstańców Rosjanie przywieźli do Makowa, gdzie tylko 9 się wyleczyło, zaś pozostali zmarli⁶.

Potyczka pod Podosiem była jedną z najkrwawszych w tych stronach i wywarła przynębiające wrażenie. Zamyka ona okres powstania styczniowego na ziemi makowsko-róžańskiej, w którym działały oddziały powstańcze na niej zorganizowane i dowodzone przez miejscowych przywódców. Powstanie trwało dalej, a mieszkańcy Makowa i okolic zgłaszali się do oddziałów organizowanych lub działających w sąsiednich powiatach⁷.

W Makowie Mazowieckim na tzw. Starym Cmentarzu chrześcijańskim przy ul. Moniuszki znajduje się mogiła powstańców styczniowych. W związku z tym, że w Makowie nie odbyła się większa bitwa, w wyniku której byliby jacyś polegli, nasuwa się więc wniosek, że ranni przywiezieni przez Wałujewa do Makowa zmarli i zostali pochowani w tejże mogile. Ogółem w makowskiej mogile pochowanych jest 27 powstańców⁸.

⁵ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 225–226; W. Przyborowski, *Dzieje 1863 roku, historia dwóch lat*, T. I, Kraków 1897, s. 80. Tytus Steinkeller ginąc, najpierw został dźgnięty dźdzą kozacką w głowę, a następnie dobity wystrzałem z rewolweru przez adiutanta Wałujewa. Oprócz Steinkellera zginęli, m.in. Marceli Pomaski, uczeń szkoły wojskowej w Cuneo, Łempicki, urzędnik kolei żelaznej i Daniel Bebłszyński. Natomiast później w wyniku ciężkich ran zmarł w Modlinie Ignacy Goldmann.

⁶ W. Przyborowski, *Dzieje 1863 roku, historia dwóch lat*, T. I, Kraków 1897, s. 197.

⁷ W. Poczman, *Powstańcze śniadanie*, to.com.pl, (dostęp: 8.10.2023 r).

⁸ R. C. Gallera, *Przebieg powstania styczniowego na terenie Mazowsza Północnego ze szczególnym uwzględnieniem okolic Makowa i Przasnysza*, Maków Mazowiecki 2013, s. 39.

12 marca 1863 r. oddział powstańców Zygmunta Padlewskiego został zaatakowany pod Drażdżewem przez lotny oddział ppłk. Gorielowa (dwie kompanie piechoty, pół sotni kozaków oraz dwa działa). Oddział przebił się przez rzekę Orzyc, ale poniósł duże straty w liczbie około 50 poległych. W bitwie zginął m.in. adiutant Zygmunta Padlewskiego – Edward Rolski⁹. Mogiła powstańców w postaci kopca z głazów granitowych znajduje się na byłym cmentarzu przykościelnym. Pomnik ten wystawiono w 1928 r., po wcześniejszej ekshumacji zwłok powstańców oraz poległych w niewielkiej liczbie żołnierzy rosyjskich. Na pomniku widnieje tablica z napisem: *POLEGLYM POWSTAŃCOM • WDZIĘCZNI RODACY • 1863 - 1928*¹⁰.

W miejscowości Raki, gm. Krasnosielec też znajduje się zbiorowa mogiła, w której spoczywa 7 powstańców. Według relacji miejscowej ludności, część powstańców po klęsce pod Drażdżewem próbowała wyrwać się z okrążenia i przepłynęła się przez rzekę Orzyc. Niestety, wpadli w zasadzkę i zostali schwytani przez kozaków. Powieszono ich we wsi Raki, a miejsce to do dziś nazywane jest „Szubienicą”. Mogiła ta jest położona przy polnej drodze na skraju lasu, w odległości 300 m na wschód od wsi Raki w kierunku miejscowości Grabowo. W latach 80-tych XX wieku na zbiorowej mogile wzniesiono pomnik z tablicą: *W holdzie poległym powstańcom z 1863 roku*¹¹.

Wiosną ożywiła się organizacja powstańcza, a żandarmeria narodowa kontrolując wykonanie zarządzeń Rządu Narodowego, ścierała się z drobnymi oddziałami. Na terenie ziemi makowsko-różańskiej również została utworzona żandarmeria narodowa, która walczyła, m.in. z Rosjanami 20 kwietnia pod Łukowem i 24 kwietnia pod Chrzanowem i Różanem. Pod Chrzanowem odnotowane są tylko straty po stronie rosyjskiej: jeden zabity i jeden jeńiec. Nieznane jest miejsce pochówku, ale należy przypuszczać, że będą to okolice Chrzanowa. Natomiast pod Różanem zginął jeden powstaniec i jeden został ranny, a po stronie rosyjskiej: jeden zabity i 5 rannych. Tak jak w przypadku potyczki pod Chrzanowem nieznane jest miejsce pochówku poległych¹².

Do zaciętych walk z wojskami rosyjskimi doszło na tzw. „Płaskiej Górze” położonej na bagnistych rozlewiskach rzeki Orzyc pod Drażdżewem, gdzie przez 3 dni, od 27 do 29 czerwca 1863 r., kpt. Józef Trąpczyński z 240 powstańcami stawiał opór 1700 osobowemu oddziałowi płk. Riediczkina i płk. Gorielowa (5 rot piechoty, sotnia kozaków, 1 szwadron huzarów i 3 działa). Trąpczyński, mając tylko 103 strzelców z bronią palną i 93 kosynierów, postanowił wraz z ppor. Pale-

⁹ Obecnie imię Edwarda Rolskiego nosi Publiczna Szkoła Podstawowa w Drażdżewie.

¹⁰ R. Juskiewicz, *Powstanie Styczniowe*, s. 37. Drewniany kościół został w 2007 r. przeniesiony do skansenu w Sierpcu.

¹¹ *Karta cmentarza nr 197*, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Ostrołęce; *Powstanie styczniowe w Makowie i okolicy*, makowonline.pl, (dostęp: 8.10.2023 r.).

¹² S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 232.

monem Nowickim znaleźć taką pozycję, która byłaby trudna do zdobycia. Wybór padł na wysepkę zwaną „Płaską Górą”, leżącą niedaleko granicy pruskiej, skąd Trąmpczyński spodziewał się łatwiejszego pozyskania broni. Dostęp do tej wysepki był bardzo trudny i tylko miejscowa ludność znała do niej dojście w postaci zabagnionej wąskiej drożyny. Pozycja ta była prawie nie do zdobycia i tylko ostrzelanie jej i oblężenie mogłoby zmusić załogę do poddania się. Dlatego też Trąmpczyński, przewidując możliwość oblężenia, zaopatrzył się w znaczne zapasy żywności i amunicji. Ponadto kazał oszańcować ziemnymi wałami zachodnią stronę kępy, która była oddalona tylko ok. 500 metrów od stałego lądu. Oprócz tego, w celu niepokojenia nieprzyjaciela oblegającego wyspę, wydzielił około 40 ludzi częściowo uzbrojonych w broń palną, a częściowo w kosy, pod dowództwem por. Bogusławskiego z poleceniem nieustannego krążenia wokół obozu i niezwłocznego uderzenia na tyły nieprzyjaciela w razie ataku. Ponadto powiadomił dowódcę ostrołęckiego oddziału mjr. Jakuba Jasińskiego, aby zbliżył się do Drądzewa w celu udzielenia pomocy w przypadku oblężenia jego załogi.

26 czerwca wieczorem Rosjanie zbliżyli się do stanowiska Trąmpczyńskiego i pokonawszy ludzi Bogusławskiego, nazajutrz rankiem o godzinie 4.00 otworzyli ogień w kierunku „Płaskiej Góry”. Jednak szybko go przerwali i dopiero po jej okrążeniu o godzinie 10.00 skierowali w stronę załogi silny ogień karabinowy i kartaczowy, trwający bez przerwy aż do nocy. Jednak dzięki dobrze usypanym szańcom nie udało się Moskalom wyrządzić większych szkód, gdyż tylko jeden powstańiec został zabity, a czterech odniosło rany, i to tylko dlatego, że nieostrożnie wysunęli się spoza wału. Po przerwaniu ognia ze strony nieprzyjaciela Trąmpczyński nakazał swoim ludziom wzmocnić uszkodzone bombardowaniem szańce, co zajęło im całą noc. W tym czasie Rosjanie spuściwszy wodę podsunęli się jak najbliżej wyspy i o świcie otworzyli ogień karabinowy i armatni. Powstańcy w celu dodania sobie otuchy, wśród huku dział, świstu kul i grzmotu rozrywających się granatów zaśpiewali hymn pt. „Z dymem pożarów”¹³. Pomimo słabego ognia ze strony powstańców Moskale nie zdecydowali się na zajęcie wyspy szturmem i kontynuowali jej ostrzelanie, zwłaszcza górzystego miejsca, gdzie znajdowały się zapasy żywności. Ostrzał trwał całą noc. W tym dniu oblężeni mieli tylko jednego rannego. W końcu, kiedy Riediczkinowi zaczęło brakować amunicji, rzucił swoich żołnierzy do szturm. Ci, brnąc po kolana w grząskim błocie, ruszyli ku wyspie. Widząc to Trąmpczyński, ustawił trzy czwarte swoich sił na zagrożonym punkcie i zasypał nieprzyjaciela gradem kul. Zmusiło to Moskale do odwrotu, podczas któ-

¹³ „Z dymem pożarów” to jedna z pieśni, które u schyłku XIX wieku pełniły rolę hymnu narodowego. Powstała pod wpływem tragicznych wydarzeń, jakimi była rzeź szlachty dokonana przez chłopów w Galicji w 1846 roku. Swoją popularność zyskała już w czasie Wiosny Ludów. Śpiewana była w przededniu powstania styczniowego, stając się hymnem powstańców - R. Marcinek, *Encyklopedia Polski*, Kraków 1996, s. 100; *Z dymem pożarów*, pl.wikipedia.org, (dostęp: 7.10. 2023 r.).

rego ponieśli największe straty. Powodem odwrotu było też nagłe pojawienie się na tyłach nieprzyjaciela oddziału Jasińskiego. Zaatakował on Rosjan tylko w jednym punkcie, dając im możliwość odwrotu. Po niezbyt długiej wymianie ognia Jasiński cofnął się w stronę ziemi łomżyńskiej. Moskale zaś, upatrując w tym jakiś manewr i obawiając się oblężenia, szybko zaczęli wycofywać się pozostawioną przez Jasińskiego luką. Podczas tego manewru zostali zaatakowani przez oddział kosynierów, których celem było odebranie armat. W końcu, mimo jednak małej odległości dzielących ich od wroga, kosynierzy zrezygnowali z tego zamiaru i wycofali się. Jeszcze przed nadejściem nocy Trąmpczyński również opuścił „Płaską Górę”, kierując się w stronę Różana. Opuszczając pośpiesznie drażdżewską twierdzę, chciał uniknąć spotkania z Wałujewem nadciągającym od strony Płońska. Straty polskie wyniosły: 5 zabitych i 8 rannych, zaś rosyjskie: 38 zabitych i 80 rannych. Powstańcy zostali pochowani na byłym cmentarzu przykościelnym w Drażdżewie¹⁴.

Partyzanci broniący „Płaskiej Góry” odnieśli największy sukces spośród wszystkich walczących na ziemi makowsko-różańskiej grup partyzanckich, gdyż po trzydniowej bitwie, dzielnie powstrzymując napór Rosjan, zmusili nieprzyjaciela do ustąpienia.

Do większej bitwy doszło też 16 lipca 1863 r. pod Szygami, gdzie płk. Piotr Wałujew, ścigając resztki rozbitych oddziałów płk. Józefa Konstantego Ramotowskiego „Wawra” i mjr. Jakuba Jasińskiego natknął się na oddział Trąmpczyńskiego, który, po opuszczeniu „Płaskiej Góry” pod Drażdżewem, maszerował w kierunku Różana, by połączyć się z potrzebującymi pomocy oddziałami „Wawra”. Po drodze Trąmpczyński przyłączył pod swoją komendę płocki oddział Zbigniewa Chądzyńskiego, przasnyski Wiktora Dobrosielskiego (Dobrowolskiego) i płoński Teofila Witkowskiego (Kolbego II). Razem dowodził oddziałem liczącym około 500 ochotników. Wałujew natomiast miał pod swoim dowództwem pięć rot piechoty z dwoma działami, szwadron ułanów i sotnię kozaków. Rozstawił on swoją piechotę w tyralieri w polu porośniętym bujnym zbożem, starając się zbliżyć do powstańców zajmujących stanowiska bojowe w lesie. Nie przypuszczając, że ma do czynienia z nowym oddziałem, lecz sądząc, że to oddział „Wawra”, zawahał się. Wtedy Trąmpczyński, wysunąwszy się nieco z lasu, rozpoczął żwawy ogień. Strzelanina trwała około godziny. Piechota rosyjska zaczęła powoli przesuwać się do lasu. Wysłani przeciw piechocie kosynierzy, dowodzeni przez Witkowskiego, rzucili się z animuszem do ataku, wypierając Moskali z lasu, zabijając przy tym kilkudziesięciu z nich. Wałujew rozkazał wtedy wystrzelić w stronę kosynierów kilka rakiet i sam poprowadził huzarów do ataku. W pewnej chwili znalazł się osamotniony wśród kosynierów i cięty kosą w głowę, spadł z konia. Został jednak szybko

¹⁴ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 237–239; A. Kociszewski, *Poszli nasi w bój*, [w:] *Powstanie Styczniowe na Mazowszu Północnym*, pod red. R. Juszkiewicza, Warszawa 1988, s. 46. Informacja o bitwie znalazła się też w ówczesnej prasie, a mianowicie w „Dzienniku Poznańskim” z 12 lipca 1863 r., nr 156, s. 5.

uratowany przez swoich żołnierzy. Natomiast strzelcy przasnyscy nie dotrzykali placu. Mimo to oddział trzymał się jeszcze przez kilka godzin i dopiero po złamaniu lewego skrzydła, dowodzonego przez Dunina, poszedł w rozsypkę ze stratą 80 rannych i tyluż zabitych. Tymczasem ciężko ranny Trąmpczyński został przewieziony na plebanię, gdzie na wiadomość o przybyciu kozaków kulą z rewolweru honorowo odebrał sobie życie. Nad częścią rozbitków dowództwo objął Palemon Nowicki. Resztę oddziału Jasińskiego rozproszył po błotnistej okolicy nad Narwią pod Różanem esaul Stocki z sotnią kozaków dońskich, należących do pułkownika Żeltuchina, urządzającego oblawę na Jasińskiego.

Straty polskie wyniosły 80 rannych i tyle samo zabitych, zaś rosyjskie liczyły kilkudziesięciu rannych i zabitych. Polegli powstańcy zostali pochowani w trzech miejscach: w Glinkach Starych, w mogile na skraju parku podworskiego ksiąząt Woronieckich, w Zawadach na cmentarzu przy kościele św. Trójcy (34 powstańców) i w okolicy wsi Szygi (wraz z poległymi Rosjanami)¹⁵. Mikołaj Pawliszczew podaje natomiast, że po bitwie pod Szygami wójt gminny pochował 600 ciał¹⁶.

Na pamiątkę tamtych wydarzeń mieszkańcy Szyg i Zawad postawili duży drewniany krzyż na zbiorowej mogile powstańców poległych pod Szygami, znajdującej się na wzgórzu przy kościele pod wezwaniem św. Trójcy w Zawadach. W 1963 roku z inicjatywy Antoniego Częścika – nauczyciela, więźnia obozu Mauthausen – powstała mogiła poświęcona powstańcom. 6 lipca 1984 r., w 101. rocznicę bitwy Koło ZBOWiD-u w Różanie ufundowało płytę nagrobną z napisem: *Powstańcom poległym za wolność w bitwie pod Szygami 16 VII 1863 roku*. Pomnik powstał z inicjatywy Henryka Bogdańskiego – nauczyciela, radnego Rady Miejskiej w Różanie. W 2010 r., dzięki ofiarności społeczeństwa Gminy Różan, na mogile powstańców wzniesiono nowy pomnik z krzyżem i trójpolowym herbem jako godłem Rzeczypospolitej. Obok hasła WOLNOŚĆ RÓWNOŚĆ NIEPODLEGŁOŚĆ widnieje napis: *Powstańcom Styczniowym pod dowództwem kpt. Józefa Trąmpczyńskiego poległym w bitwie pod Szygami 16 lipca 1863 roku*. Odślonięciu pomnika towarzyszyła uroczystość, w której wziął udział żyjący potomek Józefa Trąmpczyńskiego – Wojciech Trąmpczyński. Natomiast 16 lipca 2023 r., z okazji obchodów 160. rocznicy wybuchu powstania styczniowego, postawiono pamiątkową tablicę, zawierającą informacje o bitwie pod Szygami.

¹⁵ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 241–242; D. Budelewski, *Walki narodowo-wyzwoleńcze na ziemi rózańskej w latach 1795–1918*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2008, nr XXII, s. 152–153. Wśród zabitych znajdował się, m.in. Józef Klat, wezwany z Gdańska, w celu objęcia obowiązków naczelnika wojennego województwa po Janie Turowskim (Sokolnickim). Klat mając krótki wzrok, biorąc jazdę Jasińskiego za kozaków, obawiając się otoczenia, odebrał sobie życie. Natomiast wśród pojmanyh znalazł się Narcyz Wojciechowski (Kosobudzki), adiutant Jakuba Jasińskiego.

¹⁶ M. Pawliszczew, *Tygodnie Polskiego Buntu 1863–1864*, Warszawa 2003, s. 299.

12 sierpnia 1863 r. odbudowany oddział Jasińskiego, liczący 250 ludzi, został rozбитy pod Magnuszewem przez wojska rosyjskie (4 roty piechoty, szwadron huzarów i oddział artylerii z dwoma działami) pod dowództwem gen. por. Boggowutowa. Straty wyniosły: po stronie polskiej 21 powstańców, a po stronie rosyjskiej 26 zabitych. Brak informacji o miejscu pochówku poległych Polaków, chociaż prawdopodobnie pochowano ich w okolicach Magnuszewa. Wśród poległych był kapitan Karoly, znany z wielkiego męstwa i porucznik Adolf Zduńczyk. Rosjan pochowano w dwóch miejscach, również w okolicach Magnuszewa¹⁷. Resztki tego oddziału zostały ostatecznie rozbite 21 sierpnia w okolicach Różana przez kozaków dońskich esaula Stockiego należących do kolumny pułkownika Zełtuchina. W walce zginęło 10 powstańców, w tym sam naczelnik wojskowy powiatu mjr Jakub Jasiński, zaś 4 zostało rannych. Poległych pochowano prawdopodobnie na cmentarzu w Różaniu. Rosjanie nie ponieśli żadnych strat¹⁸.

3 września 1863 r. pod Czarnostowem oddział jazdy Ziemińskiego został rozбитy przez 75 kozaków kapitana sztabu Szuleszkin. Polegli powstańcy zostali pochowani na cmentarzu parafialnym w Szwelicach, gm. Karniewo¹⁹.

Na tym właściwie walki na terenie ziemi makowsko-różańskiej się kończą. Próby odbudowy organizacji cywilnej i tworzenia wojsk partyzanckich za dyktatury Romualda Traugutta już nie były uwieńczone w tych rejonach powodzeniem²⁰.

Sądy carskie bez litości obeszły się z tymi, którym udowodniono udział w powstaniu. Jak pisze w swojej „Monografii Makowa” Izaak Wesołek: *nie brak było wtedy i zdrajców, którzy wydawali siepaczom miejsca schronu nieszczęsnych niedobitków. Bardzo wielu zakuto w kajdany i zesłano na Sybir. Tam w rozrzuczonych po mroźnych stepach, zapomnianych grobach znaleźli wieczny spoczynek między innymi wielcy synowie ziemi makowskiej, którzy do ostatniego tchnienia swego ofiarnego życia byli przy tej co nie zginęła*²¹.

Za czynny udział w powstaniu styczniowym zesłaniem na Syberię lub w inny sposób zostali ukarani m.in.: Aleksander Dzwonkowski z Chrzanowa (2 lata aresztanckich rot), Stanisław Olszewski z Małek, były wójt gminy (rok kary w twierdzy Modlin), Piotr Ojrzyński z Chrzanowa (15 lat ciężkich robót w syberyjskich kopalniach), Jan Głazewski z Napiórek–Gardziołek (syberyjska katorga), Kazimierz

¹⁷ S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 244–245. Oddziałowi Boggowutowa przyszyły na pomoc oddziały Tolla i kolumna z Ostrołki składająca się z jednej roty piechoty i 170 kozaków.

¹⁸ Tamże, s. 246.

¹⁹ S. Gadomski, *Powstanie styczniowe w powiecie pultuskim*, [w:] *Powstanie styczniowe na ziemi pultuskiej*, pod red. J. Szczepańskiego, Warszawa 1994, s. 54.

²⁰ Ostatni oddział powstańczy dowodzony przez Palemona Nowickiego, liczący 20 strzelców konnych został rozбитy 24 grudnia 1863 r. na pograniczu powiatów makowskiego i przasnyskiego pod Janowem nad rzeką Orzyc, L. Ratajczyk, *Urzędowy wykaz potyczek wojsk carskich w Królestwie Polskim w 1863 r. Studia i materiały do historii wojskowości*, t. VIII, cz. 2, Warszawa 1962, s. 320.

²¹ I. Wesołek, *Monografia m. Makowa Maz.*, Maków Mazowiecki 1938, s. 25.

Trypponder (Trippenbach) z Prycanowa, żandarm powstańczy (zesłany na Sybir), Aleksander Modzelewski ze Strzemiecznej (3 lata zesłania), Feliks Ciesielski z Napiórek (20 lat areztanckich rot), Stefan Rzechowski z Szelkowa (grzywna w wysokości 150 rubli), Konstanty Ostrowski z Załuża (skazany na osiedlenie się na Syberii), Adam Maniński (Mamiński) z Młynarzy, żandarm powstańczy (20 lat katorżniczych robót w kopalniach na Syberii) i Paweł Wiśniewski z Załuża (3 lata areztanckich rot)²². Za udział w powstaniu zostały też ukarane kobiety: Teofila Anafalska, utrzymująca karcznię i zajazd w Kruszewie, Marianna Żytowiecka z Obludzinka, żandarm powstańczy (30 lat katorgi na zesłaniu) i Teofila Kowalska, żona karczmarza z Dyszobaby²³.

Upadek powstania styczniowego przyniósł zwątpienie i przygnębienie wśród społeczeństwa polskiego, a co gorsze, niewiarę w możliwość odzyskania niepodległości własnymi siłami. Jednak mimo tego Polacy nadal wierzyli w to, że kiedyś znów będą wolnym narodem.

Bibliografia

I. Źródła drukowane, elektroniczne, relacje

Berg M., *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach (1863 – 1864)*, ks. VII, Warszawa 1911.

Chądzyński Z., *Wspomnienia powstańca z lat 1861 – 1863*, Warszawa 1963.

Karta cmentarza nr 197, Wojewódzki Konserwator Zabytków w Ostrołęce.

Poczman W., *Powstańcze śniadanie*, to.com.pl, (dostęp: 8.10.2023 r.).

Powstanie styczniowe w Makowie i okolicy, makowonline.pl, (dostęp: 8.10.2023 r.)

Przyborowski W., *Dzieje 1863 roku, historia dwóch lat*, T. 1, Kraków 1897.

Tomasz Kolbe, pl.wikipedia.org, (dostęp: 3.10.2023 r.).

Z dymem pożarów, pl.wikipedia.org, (dostęp: 7.10. 2023 r.).

Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863 – 1864*, Rapperswil 1913.

²² T. Suski, *Różan, Sieluń i okolice–szkice z dziejów*, Różan 2017, s. 212–213; S. Bojarski, *Kapitan Józef Trąmpczyński–powstaniec styczniowy godzin szczególnego szacunku*, „Kraśnosielecki Zeszyt Historyczny” 2012, Nr 9/10, s. 9. Roty areztanckie–przymusowe roboty pod rygiem wojskowym w carskiej Rosji, nazywane również kompaniami poprawczymi. Stosowane jako kara dla przestępców politycznych i kryminalnych. Utworzone w związku z przepelnieniem więzień miały na celu maksymalne wykorzystanie siły roboczej więźniów, *Roty areztanckie*, pl.wikipedia.org, (dostęp: 8.10. 2023 r.)

²³ B. Konarska-Pabiniak, *Kobiety Mazowsza w Powstaniu 1863*, „Notatki Płockie” 2003, nr 48/1, s. 20. Teofila Anafalska oskarżona została za utrzymywanie w swoim zajęzdzie stałego schroniska dla powstańców żandarmów, do których oboje z mężem należeli. Więziła ona w swoim domu donosicieli skazanych na śmierć przez dowództwo powstańcze i groziła donosicielom, że za wydanie powstańców zostaną natychmiast powieszani lub zginą w inny sposób.

II. Opracowania

- Bojarski S., *Kapitan Józef Trąpczyński–powstaniec styczniowy godzinę szczególnego szacunku*, „Krasnosielcki Zeszyt Historyczny” 2012, Nr 9/10.
- Budelewski D., *Walki narodowo–wyzwoleńcze na ziemi różańskiej w latach 1795–1918*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2008, nr XXII.
- Gadomski S., *Powstanie styczniowe w powiecie pułtuskim*, [w:] *Powstanie styczniowe na ziemi pułtuskiej*, pod red. J. Szczepańskiego, Warszawa 1994.
- Gallera R. C., *Przebieg powstania styczniowego na terenie Mazowsza Północnego ze szczególnym uwzględnieniem okolic Makowa i Przasnysza*, Maków Mazowiecki 2013.
- Juszkiewicz R., *Powstanie Styczniowe na Północnym Mazowszu*, Warszawa 1992.
- Kociszewski A., *Poszli nasi w bój*, [w:] *Powstanie Styczniowe na Mazowszu Północnym*, pod red. R. Juszkiewicza, Warszawa 1988.
- Kociszewski A., *Tomasz Kolbe – zapomniany bohater powstania styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe na Mazowszu Północnym*, pod red. A. Kociszewskiego, Warszawa – Ciechanów 1994.
- Konarska–Pabiniak B., *Kobiety Mazowsza w Powstaniu 1863*, „Notatki Płockie” 2003, nr 48/1.
- Marcinek R., *Encyklopedia Polski*, Kraków 1996.
- Pawliszczew M., *Tygodnie Polskiego Buntu 1863-1864*, Warszawa 2003.
- Ratajczyk L., *Urzędowy wykaz potyczek wojsk carskich w Królestwie Polskim w 1863 r. Studia i materiały do historii wojskowości*, t. VIII, cz. 2, Warszawa 1962.
- Suski T., *Różan, Sieluń i okolice–szkice z dziejów*, Różan 2017.
- Wesołek I., *Monografia m. Makowa Maz.*, Maków Mazowiecki 1938.

III. Prasa

- „Dziennik Poznański” 1863, nr 156.
- „Głos Mazowiecki” 1939, nr 19.

Streszczenie

Powstanie styczniowe swoim zasięgiem objęło również ziemię makowsko–różańską. Na jej terenie stoczono dwie bitwy: pod Szygami i Drażdżewem oraz kilka potyczek, min. w Karniewie, Podosiu, Różanie i Chrzanowie. Powstańcy pomimo tego, że byli o wiele słabiej uzbrojeni, dzielnie walczyli z przeważającymi siłami wojsk rosyjskich. Niestety często musieli uznać wyższość wroga. Najwięcej powstańców zginęło pod Drażdżewem, Szygami, Podosiem i Magnuszewem. Wśród nich znaleźli się, m.in. Edward Rolski–adiutant Zygmunta Padlewskiego, kpt. Józef Trąpczyński, por. Adolf Zduńczyk i mjr Jakub Jasiński. Miejsca ważniejszych bitew i potyczek zostały upamiętnione pomnikami i mogiłami. Sądy car-

skie bezlitośnie obeszły się z tymi, którym udowodniono udział w powstaniu, karząc ich wysokimi wyrokami lub zsyłając na Syberię.

Summary

The January Uprising spread also in the area of Maków – Różan. There were two battles that were fought there: at Szygi and Drażdżewo, as well as several skirmishes, including in Karniewo, Podoś, Różan and Chrzanowo. Despite being much less well-armed, the insurgents bravely fought against the overwhelming Russian forces. Unfortunately, they often had to acknowledge the enemy's superiority. The most insurgents died at Drażdżewo, Szygi, Podoś and Magnuszew. Among them were: Edward Rolski - adjutant to Zygmunt Padlewski, Captain Józef Trampczyński, Lt. Adolf Zduńczyk and Major Jakub Jasiński. The sites of the more significant battles and skirmishes have been commemorated with monuments and graves. The tsarist courts were merciless towards those who were found to have participated in the uprising, punishing them with severe sentences or sending them to Siberia.

Słowa kluczowe: powstanie, walki partyzanckie, bitwy, potyczki.

Keywords: uprising, partisan fighting, battles, skirmishes

Zbigniew Kudrzycki

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chetnika

ORCID: 0009-0005-8484-2444

Kurpie i Mazurzy w okresie powstania styczniowego¹

Kurpie and Masurians during the January Uprising

Na pograniczu Mazur i Kurpi zachowały się ślady działań powstańców styczniowych. Na cmentarzu katolickim w Klonie 19 września 2013 r. odsłonięto tablicę upamiętniającą powstańca Jakuba Pałaszewskiego walczącego w oddziale płka Zygmunta Padlewskiego, który zmarł 28 lutego 1938 r. w wieku 98 lat i został pochowany przez ks. Joachima Ziemeckiego. Jakub Pałaszewski, mieszkając w Klonie, uprawiał rolę, jeździł do Pup (Spychowa), kupował i sprzedawał w Klonie ryby zakupione od rybaków. W sklepie, jak i u sołtysa zawsze witał się po staropolsku: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus” i nikt nie mógł mu tego wykorzenić. Języka niemieckiego nie znał². W reportażu Edwarda Martuszeńskiego z 1958 r. starzy mieszkańcy Klonu wymieniali pochowanych powstańców: Kubę Pałanieckiego, Wojciecha Żarnockiego, Norkowskiego, Grzybka, Kiernożka, Ścibaka i Michała Kostarzewskiego, który schronił się w Klonie i aby nie zostać wydanym Rosjanom, przybrał nazwisko gospodarza, u którego ukrywał się – Zyśk. Michał Kostarzewski spokrewniony był z poetą Janem Dopatką z Klonu. Córka Zyśka-

---

¹ Wersja rozszerzona tego artykułu została opublikowana pt. *Pogranicze mazursko-kurpiowskie w powstaniu styczniowym 1863–1864*, „Rocznik Mazurski” 2023, t. XXVII. Tematyka udziału Mazurów i Warmiaków, także ich współdziałania z Kurpiami w polskich powstaniach narodowych w XIX w. była przedmiotem wielu artykułów ale przede wszystkim należy wymienić: J. Chłosta, *Kontakty mieszkańców Kurpiowszczyzny z Mazurami i Warmiakami w okresie walki o niepodległość Polski w latach 1794–1864*, [w:] *Migracja ludności na pograniczu mazursko-kurpiowskim w XIX i XX wieku*, pod red. J. Gołoty, Ostrołęka–Olsztyn 2008, s. 39–65; J. Jasiński, *Kontakty Mazurów z Kurpiami w czasie powstania styczniowego*, „Rocznik Mazurski” 1998, t. III, s. 41–48; tenże, *W czasie wojen napoleońskich, Wiosny Ludów i powstania styczniowego*, [w:] *Powiat szczycieński. Przeszłość – współczesność*, pod red. G. Jasińskiego, Z. Kudrzyckiego i A. Misiuka, Szczytno 2006, s. 207–239; Z. Kudrzycki, *Dzieje Rozóg. Pogranicze mazursko-kurpiowskie w XVII–XX wieku*, Toruń 2003, s. 85–100; *Rok 1863. Prasa polska o odgłosach powstania styczniowego na Warmii i Mazurach*, wybór i oprac. G. Jasiński, J. Jasiński, D. Kasperek, Olsztyn 2013; T. Wyzlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni dla powstańców styczniowych*, [w:] *Wielkie wojny w Prusach XIII–XX wiek*, pod red. W. Gieszczyńskiego, N. Kasparka, J. Maronia, Dąbrówno–Olsztyn 2021, s. 343–361.

² *Rok 1863*, s. 59.

Kostarzewskiego, Eufrozyna, wyszła za mąż za Gustawa Dopatkę, ojca poety³. W Klonie osiedlił się też powstaniec Pentkowski – dziadek Karola Pentkowskiego, działacza plebiscytowego. Na cmentarzu w Farynach pochowany został Jan Biały. Jego wnuk Siegfried Scheiba z Niemiec odkrył, że Jakub Biały, ojciec Jana Białego, walczył w oddziale powstańczym na Kurpiach⁴.

Na Mazurach w 1907 r. przebywała grupa wielkopolskiej inteligencji, która spotkała się z Janem Kerstanem z Rozóg, Mazurem, poetą, powstańcem urodzonym w 1828 r., mieszkającym w Kiparach koło Wielbarka, następnie w Wawrochach i w Rozogach. W reportażu adwokat Adam Poszwiński napisał: *Szczególnie jeden z nich, 79-letni Jan Kerstan ujmuje nas swoją szczerą i zapalną naturą. Oryginalny typ o wychudłej twarzy przemawia, ciesząc się jak dziecko. Na Mazurach jedyny pewny typ powstańca z 63 roku. Opowiada nam ze łzą w oku o potyczkach, które przeżył. Wrażenia owych czasów, owej siły ekspansywnej i żywiołowej odczuwa się u niego i dziś. Zapalny, szczery Polak całym sercem i duszą śpiewa z nami z zapalem młodzieńca «Polak nie sługa». Rozczuła nas swoim przemówieniem, w którym w prostych biblijnych słowach dziękuje Bogu, że dozwolił mu doczekać chwili, w której poznał braci z Poznania, synów tych, którzy wraz z nim walczyli o wolność Polski, Ojczyzny⁵*. Przedstawione przykłady postaci żyjących na pograniczu mazursko-kurpiowskim i uczestniczących w działaniach powstańczych świadczą o aktywności Mazurów i Kurpiów w zrywie niepodległościowym narodu polskiego. 19 września 2013 r., z okazji wybuchu 150. rocznicy powstania styczniowego, w Rozogach odsłonięto tablicę na pomniku przy kościelnej alei upamiętniającą powstanie styczniowe, w którym uczestniczyli: Mazurzy, Warmiacy, Kurpie, Żydzi i działacze organizacji powstańczej.

Pogranicze Mazur i Kurpi stało się terenem działań powstańców z uwagi na najdogodniejsze warunki zaopatrywania w broń oddziałów w Płockiem. Rząd pruski postanowił uniemożliwić kontakty ludności Mazur i Warmii z ziemiami polskimi. 29 stycznia 1863 r. naczelny prezydent prowincji Prusy Franza Augusta Eichmanna wydał starostom w nadgranicznych powiatach tajne zarządzenie nakazujące prowadzenie kontroli ruchu ludności przekraczającej granicę z Królestwem Polskim, natomiast policji polecono obserwowanie ruchu granicznego. Następnie 11 lutego 1863 r. wydano zakaz przesyłania broni i amunicji do Królestwa Polskiego. Wzmocniono też dodatkowymi oddziałami nadgranicza Prus Wschodnich, najsilniejsze ugrupowania utworzono w Ełku i Nidzicy, stosunkowo najsłabszą załogę miały powiaty szczycieński i jańsborski (piski). Rozlokowanie wojsk pruskich wpłynęło na możliwości pomocy przez Mazurów i Warmiaków powstańcom. Aż 80% transportów z bronią i amunicją kierowanych z Królewca do województwa

³ Tamże, s. 57.

⁴ Tamże, s. 34.

⁵ A. Poszwiński, *Pierwsza wycieczka wielkopolska na Mazury*, „Praca” 1907, nr 23, s. 378, za: *Rok 1863*, s. 31–33.

płockiego przez powiaty żądzborski (mragowski) i biskupiecki przechodziło przez Rozogi⁶. Istotną rolę w tej działalności odgrywał powiat szczycieński i jańsborski ze względu na dogodne położenie, tradycyjne kontakty z Kurpiami i stosunkowo słabszy kordon graniczny, co umożliwiało transport broni do planowanej bazy wojskowej na Kurpiach.

Główną siedzibą organizacji powstańczej założonej w marcu 1862 r., ukrywającej się pod szyldem spółki handlowej „Bracia Chotomscy, Koronowicz & Spółka w Królewcu w/Pr.”, zajmującej się przemytem broni i amunicji do Królestwa Polskiego, był Królewiec. Za pośrednictwem Władysława Chotomskiego, najczęściej przebywającego w Anglii, spółka miała kontakty z firmami z Niemiec, Anglii i Francji. Z firmą tą w szmuglowaniu broni współpracowali: kupiec Józef Nepomucen Gościcki, fabrykant broni Fryderyk Wilhelm Johannsohn, Hermann Buzello, fabrykant octu Levin Josephsohn, handlarz bronią Oskar Rosenkranz, kupiec Ferdynand Penski, firma handlowa Fischer, Henze, Mahlow & Comp.; pośrednicy: Holz, Merrem, Weber, rusznikarz Becker, siodlarz Hintze oraz student historii na Uniwersytecie Królewieckim, późniejszy badacz i rewindykator polskość na Mazurach Wojciech Kętrzyński (Winkler) i student medycyny Walerian Reutt⁷.

W celu ukrycia transportów broni przed rosyjską strażą graniczną naczelnik województwa płockiego płk Zygmunt Padlewski wydał rozkaz zorganizowania polskiej straży granicznej i jej siłami rozpedzenia rosyjskiej straży granicznej. Wykonując ten rozkaz, Robert Skowroński z ponad 140 insurgentami, przeważnie warszawiakami, uderzył 2 lutego 1863 r. na rosyjską komorę celną w Dąbrowach, bronioną przez 36 żołnierzy straży granicznej (obieszczyków) i 12 Kozaków. Atak trwał kwadrans, zginęło 18 Rosjan, rannych zostało 5, a do niewoli wzięto 4, których powieszono. Do Rozóg uciekło 22 Kozaków i strażników rosyjskich. Polacy zdobyli 3 konie, 18 karabinów, 2 pistolety i 2 pałasze, okupili to śmiercią Stępkowskiego z Warszawy i 4 rannymi towarzyszami. Po zwycięstwie oddział pomaszewował w lasy i 3 lutego 1863 r. przekroczył granicę pruską. Zakwaterował się we wsi Wujaki, oczekując na transport broni. Robert Skowroński z adiutantem Wedemanem (zginął w potyczce pod Starą Wsią w Lubelskiem 18 stycznia 1864 r.), nie

⁶ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich w Powstaniu Styczniowym*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (dalej: „KMW”) 1960, nr 1, s. 6–8, 15; Z. Grot, *Rok 1863 w zaborze pruskim*, Poznań 1963, s. 107; J. Jasiński, *Powiat piski a powstania polskie 1794–1864*, Olsztyn 1970, s. 10; tenże, *Kilka szczegółów z pobytu Wojciecha Kętrzyńskiego na pograniczu Mazursko-Kurpiowskim w 1863 roku*, „KMW” 1975, nr 1, s. 79; tenże, *Prusy Wschodnie a powstanie styczniowe ze szczególnym uwzględnieniem województwa płockiego*, „KMW” 1984, nr 3, s. 252.

⁷ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 4–5, 13; Z. Grot, *Rok 1863*, s. 107; J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński w Powstaniu Styczniowym*, „KMW” 1967, nr 1–2, s. 91–92; tenże, *Powiat piski*, s. 10; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, t. 1, pod red. J. Sikorskiego, S. Szostakowskiego, Warszawa 1981, s. 357.

mogąc doczekać się obiecanej dostawy broni, pojechał po nią do miejscowych agentów, przekazując dowództwo Gintowtowi, który „odebrał psim figlem” pieniądze swym podkomendnym i uciekł do Warszawy. Powstańcy bez dowódców rozeszli się „w najokropniejszy sposób demoralizując okolicę”. R. Skowroński za lekkomyślne postępowanie i zabranie kilku tysięcy złotych z kasy narodowej został przez płk. Z. Padlewskiego skazany na rozstrzelanie, uciekł jednak do Prus⁸.

Pułkownik Zygmunt Padlewski i Władysław Cichowski (ps. „Roman Zameczek”) z zakwaterowanym w Myszyncu dość licznym oddziałem, co prawda słabo uzbrojonym (zaledwie jedna strzelba na 7 kos), w nocy 8 marca 1863 r., po uzyskaniu informacji od Aleksandra Zabielskiego (wysłanego w pierwszych dniach powstania za granicę po broń), o nadejściu do Rozóg zakupionej w Liege broni i ukryciu jej w okolicy, zaatakowali rosyjską straż graniczną w Dąbrowach. Zdobyli trochę uzbrojenia i amunicji, kilka koni, ujęli 5 strażników (pozostali uciekli do Rozóg), jednak broni nie znaleźli. Pomimo zapewnień A. Zabielskiego, nie dotarła ona na miejsce. Stało się tak z powodu cofnięcia transportu w wyniku decyzji komisarza nadzwyczajnego Prus Wschodnich Jana Röhra, który uznał za nieodpowiedni sposób zorganizowania przesyłki, o czym A. Zabielski nie wiedział⁹.

W pierwszych miesiącach powstania styczniowego w Rozogach trzykrotnie schronili się rosyjscy pogranicznicy. Trzeci raz 3 lutego 1863 r., a chronologicznie drugi, uciekli do Rozóg rosyjscy strażnicy z komendy w Chorzelach, zaatakowani przez powstańców dowodzonych przez Tomasza Kolbego. Powstańcy, mimo wcześniejszych planów i przygotowań, nie wykorzystali dogodnych szans na przerzucenie broni przez Rozogi do oddziałów płk. Z. Padlewskiego w Płockiem. Tu też główną przyczyną tego stanu rzeczy była wspomniana wyżej decyzja cofnięcia wysyłki transportów drogą wskazaną przez Edwarda Rolskiego, komisarza województwa płockiego, o czym płk Z. Padlewski nie wiedział¹⁰.

Nowy od 17 maja 1863 r. komisarz Prus Wschodnich dr Kazimierz Szulc zorganizował zaopatrywanie w broń i amunicję powstańcze oddziały województwa płockiego, tworząc bazę przerzutu w Rozogach. Kazimierz Szulc, znający Mazury z okresu przygotowywania powstania trójzaborowego w latach 1845–1846, w celu stworzenia lokalnej sieci agentów przerzucających broń do Królestwa, odbywał liczne podróże, a w maju 1863 r. przyjechał do powiatu szczycieńskiego, do Ro-

⁸ Z. Chądzyński, *Wspomnienia powstańca z lat 1861–1863*, Warszawa 1963, s. 91–92; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 8–9; S. Zieliński, *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913, s. 225; M. Złotorzycka, *Z korespondencji Z. Padlewskiego*, „Przegląd Historyczny” 1954, t. XLV, s. 751–756; „Ostpreussische Zeitung” 1863, nr 32.

⁹ Z. Chądzyński, *Wspomnienia powstańca*, s. 96; J. Dziewirski, *Powstanie Styczniowe w Puszczy Zielonej*, [w:] *120. rocznica Powstania Styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego 1863–1983. Materiały sesji popularnonaukowej, Ostrów Mazowiecka 12 II 1983*, pod red. L. Ratajczyka, Warszawa 1984, s. 42, 44; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 10; Z. Grot, *Rok 1863*, s. 107; S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 228.

¹⁰ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 9.

zóg¹¹. Ze względów bezpieczeństwa często zmieniał nazwiska, przedstawiał się jako Otto Kunst lub Schmidt czy też Schultz, szlachcic z Narwy. Ten działacz powstańczy zorganizował siatkę agentów w Rozogach przerzucających broń na Kurpie. Wiosną 1863 r. kontaktował się z płk. Z. Padlewskim w celu uzgodnienia przetrzutu, natomiast w lipcu 1863 r. mieszkał u Henryka Kosiora w Rozogach i korzystając z jego pomocy jeździł do Myszynca¹².

W czasie powstania styczniowego w Rozogach przebywał Wojciech Kętrzyński (1838–1918), wówczas student historii Uniwersytetu Królewskiego, a późniejszy wybitny historyk i dyrektor Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Pochodził ze zgermanizowanej szlachty kaszubskiej, był synem Józefa von Winklera, pruskiego żandarma i Niemki Eleonory Raabe. Po odkryciu pochodzenia swej rodziny poczuł się Polakiem i rozpoczął szeroką działalność polonizacyjną na Mazurach¹³. Po latach W. Kętrzyński wspominał: „Następnie otrzymałem polecenie nawiązania stosunków z walczącymi Kurpiami i uformowanym w Myszyncu naszym oddziałem”¹⁴. Polecenie takie otrzymał od komisarza Prus Wschodnich K. Szulca. Określenie „naszym oddziałem” może dotyczyć oddziału powstańczego składającego się z Mazurów i Warmiaków. Rząd Narodowy podjął działania zmierzające do sformowania mazurskiego oddziału powstańczego przez wysłanie specjalnych agentów mających prowadzić rekrutację na terenie Mazur i Warmii. Zachowało się zeznanie Gotlieba Pilskyego z Rozóg z 18 maja 1863 r. złożone pruskim władzom, w którym czytamy: *Jan Kosiński przyszedł z Myszynca po to, aby werbować do powstania. Był u kilku osób, u mnie także. Z polecenia wyższych władz był upoważniony tym, którzy chcieli udać się do insurgentów w Polsce, wypłacić po 10 rubli na koszty podróży, stawiał im tylko warunek, aby każdy z nich zabrał ze sobą nóż, za który zresztą miały im zostać zwrócone pieniądze*¹⁵. Na Kurpiach na początku czerwca 1863 r. były por. Józef Trąpczyński wraz z przybyłym z Prus por. Palemonem Nowickim utworzyli oddział liczący 240 powstańców – Kurpiów i Mazurów. Pewny jest udział Mazurów i Warmiaków w po-

¹¹ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 14; J. Jasiński, *Baza powstańcza w Rozogach*, „Gazeta Olsztyńska” 1978, nr 29; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 253; tenże, *Wojciech Kętrzyński*, s. 95; tenże, *Działalność konspiracyjna na Mazurach i Warmii w latach 1845–1846*, [w:] *Wiek XIX. Prace ofiarowane Stefanowi Kieniewiczowi w 60. rocznicę urodzin*, Warszawa 1967, s. 254; T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku*, Warszawa 1983, s. 307.

¹² J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Wojciech Kętrzyński*, s. 95; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 80; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358.

¹³ T. Oracki, *Słownik biograficzny*, s. 155–157.

¹⁴ W. Kętrzyński, *Z młodości*, „Kronika Powszechna” 1913, t. 5, s. 85; tenże, *Szkice*, oprac. A. Wakar, Olsztyn 1977, s. 33.

¹⁵ J. Jasiński, *Baza powstańcza, passim*; tenże, *Wojciech Kętrzyński*, s. 97; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 80; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 259.

wstaniu, np. pochodzących z powiatu szczycieńskiego Krzysztofa Fidora i Wilhelma Szeli ze Szczytna. Warto nadmienić, iż stosunek Mazurów do powstania, szczególnie w pierwszej jego fazie, na podstawie zachowanych relacji, był w zasadzie obojętny. Liczba niemal 300 Mazurów biorących udział w tym zrywie podana jest w korespondencji „Od Mazur” do gazety „Nadwiślanin” z 1865 r. Informację tę trudno zweryfikować, lecz wydaje się prawdopodobna¹⁶.

Podczas wykonywania misji W. Kętrzyński spotkał w Myszyńcu H. Kosiora i zamieszkał u niego w Rozogach¹⁷. W swych wspomnieniach opisuje taki oto interesujący epizod: [...] *w czasie mojego tutaj pobytu zaatakowano obóz. Już z granicy pruskiej widziałem cwałujących wśród huku strzałów, Kozaków. Tutaj znowu okazał mi i rzeczy naszej niemałe względy oficer graniczny Niemiec, który miał tylko jedno pragnienie, poznać bliżej bitnych Polaków i znaleźć się na chwilę w ich obozie*¹⁸. Profesor Janusz Jasiński odnalazł relację w piśmie „Mazur” z 1929 r. o powstaniu. Oto jej treść: [...] *pewien student Uniwersytetu Królewieckiego mieszkający w Rozogach przy granicy polskiej wraz z kilkoma kolegami poszedł obalić słup graniczny z rosyjskim orłem dwugłowym. Kozacy w pogoni za nimi wpadli na rynek w Rozogach i gdyby nie łapówka dla komendanta i poczęstunek dla żołnierzy, sprawa skończyłaby się fatalnie*. Profesor Jasiński doszedł do wniosku, że ta relacja dotyczyła W. Kętrzyńskiego, który pisząc swe wspomnienia najprawdopodobniej nie pamiętał dokładnie tych wydarzeń lub wstydził się przyznać do tego niepoważnego czynu, mogącego w konsekwencji przynieść tragiczne następstwa. Wydarzenie to, według profesora, przebiegało tak: *W. Kętrzyński jadąc z Rozóg do Myszyńca, powodowany młodzieńczą brawurą obalił na ziemię nienawistny symbol carskiego despotyzmu. Wiadomość ta dotarła do Kozaków, którzy szukając sprawców natrafili na obóz polski w Myszyńcu. Ścigając następnie W. Kętrzyńskiego, wpadli za nim, aż do Rozóg. I tutaj przyszedł mu z pomocą ów «oficer graniczny», który ulagodził Kozaków «łapówką» i zapewne wódką. Trzeba dodać, że niemiecki oficer czuł się do obowiązku ratowania W. Kętrzyńskiego, będącego przecież poddanym króla pruskiego*¹⁹. Przytoczone opisy sprawiają wrażenie, że Kętrzyński całej prawdy nie napisał.

Do Rozóg broń docierała dwójako: przesyłana była pocztą na adresy miejscowych kupców oraz bezpośrednio transportowano ją z Królewca pod opieką członków organizacji ustaloną trasą z punktami tranzytowymi, gdzie następowała wy-

¹⁶ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 5–6, 34, 44–45; E. Mosiądz-Nowicka, *Dowódcy Powstania Styczniowego na Kurpiowszczyźnie*, [w:] *120. rocznica*, s. 29; *Rok 1863*, s. 20, 25; H. Skok, *Polacy z zaboru pruskiego na zesłaniu po 1863 roku w świetle archiwum moskiewskiego*, „KMW” 1963, nr 1, s. 54; „Nadwiślanin” 1865, nr 106.

¹⁷ J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Wojciech Kętrzyński*, s. 97.

¹⁸ W. Kętrzyński, *Z młodości*, s. 85; tenże, *Szkice*, s. 33.

¹⁹ J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński*, s. 97; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79–81; K. Korzon, *Wojciech Kętrzyński 1838–1918. Zarys biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 73; J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński*, s. 95; „Mazur” 1929, nr 48.

miana konwojentów. Zaopatrywanie powstańców z województwa płockiego w broń, wykorzystując teren powiatu szczycieńskiego, zorganizował Kazimierz Szulc. Do Królewca broń dostarczano z Anglii, Francji (Legie), Niemiec (Lipska, Hamburga, Düsseldorfu, Eberfeldu, Solingen) i następnie transportowano ją dalej furmankami lub pocztą do Biskupca lub Żądzborka. Kupiec Ludwik Klein otrzymywał przesyłki z bronią od Koronowicza i F. Josephsohna, a kupiec Kowalewski od Koronowicza. Henryk Kosiorek [Heinrich Kotschorrek] odbierał broń z Żądzborka oraz Biskupca i transportował ją przez Świętajno do Rozóg, skąd chłopci kurpiowscy i mazurscy z Wujak, Spalin, Jerut, Rozóg przewozili ją przez zieloną granicę do Dąbrów lub Myszyńca²⁰. W jednej z takich akcji szmuglu 15 czerwca 1863 r. uczestniczył agent Rządu Narodowego z Myszyńca Jan Kosiński, przybyły do Rozóg w celu werbunku do oddziałów powstańczych²¹. W lipcu i sierpniu 1863 r. na polecenie królewskiej organizacji powstańczej pośrednik handlowy Mey z Królewca około 10 razy wysyłał furmankami przez Biskupiec lub Żądzbork, Świętajno do H. Kosiorka skrzynie z bronią owiniętą w płótno lniane. Wysyłała je również na adres Kosiorka firma Fischer Henze i Malow, rzekomo jako pszenicę umieszczoną w dwóch dużych beczkach²².

Ten sprawnie działający system stworzony przez K. Szulca został rozbity przez policję pruską reprezentowaną przez królewskiego inspektora Josefa Jagielskiego, który za zasługi w tropieniu szmuglu broni w Prusach Wschodnich otrzymał z rąk rosyjskiego konsula w Królewcu Krzyż Świętej Anny²³. Inspektor J. Jagielski 22 sierpnia 1863 r. zatrzymał w Królewcu L. Josephsohna, przy którym znalazł list w jidysz, napisany 17 sierpnia 1863 r. w Rozogach przez żydowskiego kupca Rosen z Myszyńca do żydowskiego kupca Mosche. W treści listu był wymieniony kupiec Kowalewski z Żądzborka. J. Jagielski 28 sierpnia 1863 r. przeprowadził rewizję u kupca Kowalewskiego w Żądzborku i znalazł 116 funtów prochu. Jeszcze tego samego dnia udał się do Rozóg i w nocy z 28 na 29 sierpnia 1863 r. przeprowadził przeszukanie u E. Kellera, lecz znalazł jedynie kilka listów w jidysz. Następnego dnia, 29 sierpnia 1863 r. przeprowadził rewizję i przesłuchanie u Kosiorka, który powiedział, że listy napisane były specjalnym kodem, zamiast wyrazu proch używano „50 ct” (cetnar), a słowo „barany” według policjanta Schmidta z Rozóg oznaczało broń²⁴. W Biskupcu 30 lipca 1863 r. policja pruska zarekwiro-

²⁰ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 15- 16; J. Jasiński, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Powiat piski*, s. 10- 11; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 253; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 357- 358.

²¹ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 15.

²² J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358.

²³ J. Jasiński, *Prusy Wschodnie*, s. 252.

²⁴ T. Wyżlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 350–352. W artykule na podstawie akt Najwyższego Sądu Pruskiego w Berlinie (Kammergericht) szczegółowo przedstawiono prowadzone śledztwo przez inspektora J. Jagielskiego.

wała broń z Düsseldorfu, po którą jeździł do Królewca Simon Lichtenstein, a 22 sierpnia 1863 r. transport prochu wysłanego przez królewską firmę Paulini et Comp. do Kosiorka. Przechwycenie tych przesyłek spowodowało zwrócenie uwagi przez prezydium policji w Królewcu na rolę Rozóg w przemyśle broni. W Królewcu 15 sierpnia 1863 r. inspektor J. Jagielski aresztował J.N. Gościckiego, wysyłającego broń do kupców żądzborskich, wyeliminowało to Żądzbork z sieci przetrzutu broni i spowodowało zatrzymanie 22 sierpnia 1863 r. transportu broni do tego miasta. Śledztwo inspektora J. Jagielskiego w powiecie żądzborskim zakończyło się aresztowaniem 29 sierpnia 1863 r. L. Kleina, Kowalewskiego i F. W. Josephsohna. Odkryto też powiązania L. Kleina z E. Kellerem i H. Kosiorkiem z Rozóg. Bolesław Chotomski i Koronowicz zostali aresztowani 17 września 1863 r. i odesłani 22 września 1863 r. do Berlina²⁵. Likwidacja spółki „Bracia Chotomscy i Koronowicz”, wykrycie pośredników w Biskupcu i Żądzborku nie załamały całkowicie organizacji powstańczej na Mazurach, która została odbudowana przez Piotra Drzewieckiego, od 1 sierpnia 1863 r. komisarza Rządu Narodowego w Prusach Wschodnich²⁶. Ważne dla powstańców stało się pominięcie w śledztwie i w czasie aresztowań przez policję pruską agentów z Rozóg i okolic, co na pewno w bardzo znacznym stopniu umożliwiło dalszy szmugiel broni do Królestwa Polskiego.

Sprawując nadzór nad śledztwem sędzia śledczy pruskiego sądu najwyższego radca Krüger 26 listopada 1863 r. polecił landratowi szczycieńskiemu zbadanie działalności kupców E. Kellera i H. Kosiorka. Eyssig [Eisig] Keller z Rozóg urodził się w 1830 r. w Myszyncu, do Żądzborka przybył w 1842 r. i następnie w 1848 r. przeprowadził się do Rozóg, gdzie zajmował się handlem. W 1850 r. ożenił się z Caroliną Conrad z Jańsborka, z którą miał siedmioro dzieci. Około 1853–1854 r. został poddany pruskiemu. W aktach sądowych podano informację, że nie posiadał nieruchomości. E. Keller kilkakrotnie jeździł do Królewca i przekazywał listy adresowane do hr. Chotomskiego, Koronowicza, Reutha i Kętrzyńskiego²⁷. W Rozogach prowadził gospodę i zajmował się przemytem broni na dużą skalę, ponadto dostarczał powstańcom konie. Utrzymywał stosunki ze spółką Chotomscy i Koronowicz, z L. Josephsohmem, z Rosenkranzem, z Kuhnke, Giżyckim, Schrage w Królewcu, z kupcem Adamem w Węgorzewie, z Kleinem i Kowalewskim w Żądzborku (Mrągowie), kupcem Büchertem ze Szczytna, karczmarzem Gotliebem Pilskim, z kupcem Robertem w Górowie Iławeckim. Publiczną tajemnicą było, że sprzedaje broń do Polski, sam twierdził w czasie przesłuchiwania przez policję pruską, że handlował bronią z „miłości do Polski” a nie dla zarobku. Warto to podkreślić, że osoby zatrzymane z powodu pomocy powstaniu tłumaczyły się, iż czyniły to dla zarobku. Na zakup broni E. Keller otrzymał od żydowskiego kupca Isidora Flatowa 2400 rubli i kupił w firmie Rosenkranz broń za 1300 talarów. Od

²⁵ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 18- 19; J. Jasiński, *Kilka szczegółów*, s. 79.

²⁶ T. Oracki, *Słownik biograficzny*, s. 96.

²⁷ T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 353- 354, 359.

agenta Rządu Narodowego, kwatermistrza powiatu ostrołęckiego, ks. Józefa Łębińskiego dostał 3700 rubli. Ksiądz Łębiński oczekiwał w Berlinie na proces i w trakcie przesłuchania zaprzeczył temu faktowi²⁸. Latem 1863 r. E. Keller z rzeźnikiem Franzem Wallisem i chłopem Adamem Cerullą pojechali po broń do Królewca, niezależnie przybyli tam też W. Bütow i Goldschmid. F. W. Josephsohn przekazał im broń załadowaną do 6 skrzyń. Wracali przez Bartoszyce, Reszel, Żądbork, lecz bez E. Kellera, który dołączył do nich w Starych Kielbonkach. A. Cerulla, F. Wallis i E. Keller ładunek ukryli w lesie koło Kokoszek, następnie A. Cerulla odjechał do Rozóg, a po broń przyjechali chłopci z Kurpiowszczyzny. W. Bütow ze swoją furmanką udał się do Jabłonki, gdzie broń przeładowano na wóz Jana Kerstana z Rozóg. W Starych Czajkach E. Keller dołączył do niego i razem dowieźli ten ładunek na Wilcze Bagno między Klonem a Wilamowem. Nocą po broń przybyło około 20 chłopów kurpiowskich, E. Keller pojechał z nimi do Myszyńca. We wrześniu 1863 r. ponownie jeździł po broń i to aż do Berlina i Lipska. Wysłał ją następnie koleją do Królewca, a stąd sprowadzał furmankami do Rozóg, do swoich znajomych, często Żydów, np. Juliusa Mannheima ze Szczytna i Wolfa Miodowskiego z Rozóg; ten ostatni woził przesyłki na granicę lub do E. Kellera. Nie wszystkie transporty-docierały do powstańców, np. jeden z nich adresowany do Grossa z Rozóg, a konwojowany przez kupca Ritterbonda, został zatrzymany w październiku 1863 r. przez pruski patrol wojskowy²⁹. Innym razem, w grudniową noc 1863 r. oddział powstańców na koniach podjechał pod dom położony blisko polskiej granicy i poprosili gospodarza o schronienie dla koni, natomiast insurgenci pieszo udali się do Rozóg do swoich dowódców, którzy mieli na nich czekać. E. Keller przyjechał po konie i je przeprowadził do gospodarza Rhode, odpłacając ich dwutygodniowy pobyt³⁰. Policja pruska 10 lutego 1864 r. przeszukała dom E. Kellera. Znaleziono 2 rewolwery z 80 nabojami, 42 $\frac{3}{4}$ funtów prochu, 606 ładunków i 2 formy do kul. W domu farbiarza Michaela Gerlacha z Rozóg pod jego nieobecność – już po jego aresztowaniu za przemyt broni w połowie grudnia 1863 r. na terenie Kurpi – 11 lutego 1863 r. znaleziono 42 funty prochu. Zeznania kupca S. Lichtensteina z Wujak pozwoliły 13 lutego 1864 r. znaleźć policji na torfowisku Israela Silbermanna z Piasutna 2 karabiny i 4 pistolety kawaleryjskie, a w jego mieszkaniu proch i 3 angielskie siodła z cuglami oraz w lesie skrzyń z nabojami i 5 skrzyń z prochem. U kupca Goldschmidta w Świętajnie 12 lute-

²⁸ J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Warmia wobec Powstania Styczniowego*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. 2, s. 238; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 256; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 16; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 354, 358–359.

²⁹ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 22; J. Jasiński, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358.

³⁰ T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 357.

go 1864 r. major von Bahr znalazł 29 jednolufowych pistoletów kawaleryjskich, 20 karabinów jednolufowych, 20 szabli, 4 dubeltówki, 6 małych rewolwerów angielskich, 7 podwójnych pistoletów, 25 000 sztuk ładunków karabinowych, 20 skórzanych rapci do szabli i 20 nowych strzemiączek do pik. W domu kupca Goldmanna w Świętajnie znaleziono 15 karabinów. Ta odnaleziona podczas przeszukań broń należała do E. Kellera, który ponadto ukrył u Wenzla z Kokoszek 80 szabli. Kupcy zostali aresztowani i umieszczeni w areszcie w Szczytnie i następnie 14 marca 1864 r. przewiezieni do aresztu w Olsztynie. W handlu bronią i amunicją współpracowali z Kellerem również kupcy Böhme i Hirschberg ze Szczytna oraz Dorsch z Faryn³¹. W przerzutach broni przez granicę uczestniczyli również: leśniczy Jan Przetak, Fryderyk Karbowski i Michał Glinka z Zawojek. Także Michał August ze Szczytna kupił broń w Elblągu i przechowywał ją u Bielińskiej w Kokoszkach i u Guratowskiej w Farynach; po broń do Królewca jeździł też furman Mieck ze Szczytna³². Handlem bronią w czasie powstania trudnił się również kupiec Simon Lichtenstein i karczmarz Gotlieb Pilsky³³ (grobowiec rodziny Pilskich znajduje się na cmentarzu w Rozogach). Kupiec Ludwik Busse z Rozóg zeznał 19 lutego 1864 r. pruskim władzom śledczym, że kupiec Simon Lichtenstien, Żyd z Wujak, jeździł po broń do Królewca i zawiózł listy od Eyssiga [Eisig] Kellera do Bolesława Chotomskiego, Koronowicza i W. Kętrzyńskiego w sprawie broni dla Rozóg³⁴. W trakcie śledztwa przeciwko E. Kellerowi, na podstawie informacji zawartej w jednym z listów, jego żona Caroline 10 lipca 1864 r. została za przemyt stu płaszczy wojskowych aresztowana i osadzona w areszcie w Szczytnie. Po wyjaśnieniach E. Kellera 17 września 1864 r. zwolniono ją z aresztu³⁵.

Do aktywnych agentów w prowadzeniu działalności związanej z przemytem broni należał właściciel gospody i kupiec z Rozóg, Mazur – który już wyżej został przywołany – Henryk Kosiorek [Heinrich Kotschorrek]. Odgrywał on ważną rolę w organizacji powstańczej w Prusach Wschodnich. Utrzymywał bezpośrednie kontakty z Królewcem, jeździł do K. Szulca w Królewcu i napisał do niego list w sprawie broni w „mowie mazurskiej”. W jego gospodarstwie często zatrzymywali się agenci powstańczego Rządu Narodowego, miał bezpośrednie kontakty z powstańcami, wysyłał do nich transporty z bronią, jeździł do Myszyńca. Przynajmniej dzie-

³¹ J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Warmia*, s. 238; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 353–354.

³² B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 23; J. Jasiński, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358.

³³ J. Jasiński, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Warmia*, s. 238; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 256; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 16.

³⁴ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 15; J. Jasiński, *Wojciech Kętrzyński*, s. 100; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79.

³⁵ T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 358.

sięć razy sprowadzał broń do Rozóg od Chotomskich, uzgadniał również z Levinem Josephsohnem, znajomym ze Świętajna, wysyłanie transportów broni do Rozóg. Utrzymywał ożywione kontakty z firmami zagranicznymi. W wyniku rewizji u H. Kosiorka znaleziono korespondencję K. Szulca, a on sam figurował w dokumentach Alberta Mahlera z Węgorzewa, agenta pogranicznego będącego zastępcą Piotra Drzewieckiego, któremu podlegali agenci pogranicza, zwłaszcza między Szczytnem a Jańsborkiem (Piszem). W połowie lutego 1864 r. nie został co prawda aresztowany jak inni kupcy, u których przeprowadzono przeszukania, ponieważ nie znaleziono u niego broni i amunicji, ale zakazano mu wychodzenia z domu po godzinie 21.00, a w przypadku złamania zakazu zostałby natychmiast aresztowany³⁶.

Aktywnie w pomocy powstaniu uczestniczył również Michał Gerlach urodzony w Jonkowie, farbiarz i właściciel karczmy, przybyły do Rozóg z Jarot na Warmii w 1859 r., jego ojciec był karczmarzem w Rusi. Wysyłał broń do Myszyńca, odlewał kule, gościł u siebie wielu Polaków³⁷. M. Gerlach dostarczał broń powstańcom, korzystając z pomocy urzędnika komory celnej w Dąbrowach, Wojdyły oraz Jakoba Linki z Myszyńca i niejakiego Śledzika. Wspólnie sprzedawali broń u kupca Ackermanna w Dąbrowach agentowi Rządu Narodowego Studzińskiemu. Śledzik okazał się rosyjskim szpiegiem i M. Gerlach w połowie grudnia 1863 r. w trakcie kolejnego przemytu broni w Dąbrowach został aresztowany przez Rosjan i uwięziony w Ostrołęce, natomiast Wojdyła, Studnicki i Muszyński uciekli do Prus. M. Gerlachowi udowodniono sprzedaż 51 karabinów, 20 funtów prochu, 10 koszy kapiszonów i 2 form do odlewania kul. Jako poddany króla pruskiego przekazany został władzom pruskim w Szczytnie. Natomiast Śledzik za szpiegostwo został przez powstańców zlikwidowany³⁸.

Zorganizowany przez K. Szulca system przerzutu broni mimo wszystko dalej funkcjonował. Ważną rolę w tej działalności odgrywali mieszkańcy Rozóg, świadczy o tym duża ilość transportów przysyłanych do tej miejscowości od września 1863 r. do stycznia 1864 r. na adresy: Wyszomirskiego, J. Pilskyego, Grossa, Fakowskiego vel Flakowskiego, H. Kosiorka³⁹. Wspomniany E. Keller, wspólnie z piekarzem ze Szczytna Wilhelmem Bütowem i kupcem Goldschmidem ze Świętajna, zamówili broń u fabrykanta F. W. Josephsohna z Królewca. F. W. Josephsohn,

³⁶ J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Warmia*, s. 238; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 256; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 15–17, 23, 40; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 353.

³⁷ J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Kilka szczegółów*, s. 79; tenże, *Warmia*, s. 238; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 256; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 352.

³⁸ J. Jasiński, *Warmia*, s. 238–239; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 355–356.

³⁹ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 22–23.

wcześniej mieszkający w Świętajnie, zakupił broń w Düsseldorfie i dostarczył ją do gospody wdowy Neumann z Biskupca. E. Keller wysłał po tę broń furmankę, informując woźnicę, że będzie wioził szkło i porcelanę. Niestety, przesyłka została zarekwirowana przez policję pruską przed przybyciem furmanki z Rozóg⁴⁰.

Broń do powiatu szczycieńskiego przesyłana była jeszcze do jesieni 1864 r. Zgodnie z denuncjacją Rejchlanda z 17 lipca 1864 r. kupiec Goldmann z Dźwierzut otrzymał 24 maja 1864 r. broń z Drezna. Kupcy z Rozóg: E. Keller, H. Brost, Purdkowski, H. Kosiorek, Falkowski, Pilsky czterokrotnie (17 maja, 6 i 29 czerwca i 20 sierpnia) otrzymywali broń i z pomocą chłopów: Kaliny i Syski z Kolonii, Kloscha i Jana Rudnika z Kowalika przesmuglowali ją przez granicę do powstańców. H. Kosiorek i Müller 17 lipca 1864 r. dostarczyli 2 beczki pistoletów do Dąbrów i oddali „nieznanemu oficerowi polskiemu”. Alfred Leski, mający dostarczyć broń w ilości 400 sztuk karabinów z belgijskiej firmy Broona Antoniemu Wolskiemu, mającemu wejść ze swym oddziałem z powiatu szczycieńskiego do Królestwa, został z jednym z transportów 12 kwietnia 1864 r. koło Biskupca aresztowany i osadzony w więzieniu w Reszlu. Jednocześnie 12 kwietnia 1864 r. landraturę szczycieńską poinformowano o przesłaniu broni do H. Kosiora. Jesienią 1864 r. Grand z Wielbarka przewiózł 57 pistoletów w pobliże Suchorowca, do miejsca oddalonego o pół mili od granicy Królestwa, została ona odnaleziona przez pruskie władze policyjne wiosną 1865 r. Ostatnią przesyłkę do Rozóg wysłał Büchert ze Szczytna, a ostatni przerzut broni palnej i szabli zorganizował 8 marca 1865 r. kupiec Feicke ze Spalin. Tyle osób potrafiła znaleźć policja pruska, jednak na pewno w akcji przerzutu broni do Królestwa uczestniczyło znacznie więcej mieszkańców regionu niż udało się to wykryć władzom⁴¹. Prokurator prowadzący śledztwo doszedł do wniosku, że wprawdzie obwinieni sprzedawali broń powstańcom do Polski, lecz robili to z chęci zysku, dlatego 9 listopada 1864 r. z aresztu w Szczytnie wyszedł E. Keller. 9 lutego 1865 r. prokurator złożył do sądu wnioski o umorzenie postępowania wobec E. Kellera i innych wcześniej aresztowanych kupców, do czego 25 lutego 1865 r. przychylił się sąd, umarzając postępowanie⁴².

Zimą 1863/1864 r. Mazurzy z powiatu szczycieńskiego udzielali pomocy powstańcom, kwaterując ich u siebie. W Rozogach mieszkali: agenci Rządu Narodowego Studziński (ukrywał się pod nazwiskiem Kamiński) i Świdorski, a także ksiądz z powiatu ostrołęckiego Józef Łębiński, były celnik z Dąbrów Wojdyłło, Borowski z Warszawy oraz Sabutowski, Podlewski, Stadellek. J. Kerstan z Rozóg przenocował nieznanego oficera powstańczego, który przybył w zniszczonym wierzchnim okryciu. W Klonie insurgenci przebywali od listopada 1863 r., m.in.

⁴⁰ J. Jasiński, *Baza powstańcza, passim*.

⁴¹ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 36, 39; J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358.

⁴² T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 359.

u kupca Beseka. Byli to czeladnik młynarski Ludwik Brazer i August Klewiński. W Kwiatuskach w lutym 1864 r. przebywali Kordzik i Staikellek, natomiast w Cisie mieszkał Franciszek Kurowski. Członkowie oddziału W. Ostaszewskiego, rozbitego pod Cykiem 21 listopada 1863 r., uciekali na Mazury w kierunku Suchorowca przed Kozakami, lecz ci zaczęli strzelać i Ciesielski został śmiertelnie ranny na samej granicy, Marcinkowskiego już po pruskiej stronie granicy Kozacy zabili, zginął również Szarski, jedynie uratował się pewien ksiądz⁴³. Na Mazurach zimą chroniły się również całe oddziały powstańcze, którymi opiekowali się specjaliści agencji zajmujący się kwaterowaniem, dozorem i finansowaniem. W powiecie szczycieńskim i jańsborskim powstańcami przebywającymi w Jańsborku, Szczytnie, Rozogach, Świętajnie, Klonie i okolicznych wsiach opiekowali się: H. Kosiorrek, Leonowicz, Aleksander z Białej, Solaski, Kazimierski, Chrzanowski, Studziński oraz T. Schrubka, opiekujący się też m.in. 5 oficerami powstańcami mieszkającymi w Rozogach. Wymienieni agenci podlegali agentowi pogranicznemu, będącemu jednocześnie zastępcą Drzewieckiego, a był nim Albert Mahler z Węgorzewa. W początkach grudnia 1863 r. duża grupa powstańców przeszła do Rozóg i okolicznych wsi. Wiadomo o oddziale Antoniego Wolskiego i jeździe Kaziegrodzkiego przebywających w powiecie szczycieńskim. Oddziały te weszły wiosną 1864 r. do Królestwa Polskiego⁴⁴. Morstin Kordzik ukrywał się najpierw w styczniu i lutym 1864 r. u Piotra Czerwińskiego w Rozogach, a później we wsi Kwiatuszki. Powstańców kwaterował Michał Siwicki w Małych Spalinach⁴⁵. Warto zaznaczyć, że po zakończeniu walk powstańczych niektórzy powstańcy powrócili na stałe na Mazury, np. w Klonie osiedlili się następujący powstańcy: Michał Kontarzewski, przybrał on nazwisko Zysk i Pentkowski – dziadek Karola Pentkowskiego, działacza plebiscytowego. Potomkami powstańców osiadłych w powiecie szczycieńskim byli: poeta Jan Dopatka i przyjaciel Michała Kajki – Fährmann⁴⁶. Nastroje insurgentów przebywających na Mazurach były wojownicze i patriotyczne. Świadczy o tym zachowana relacja żony M. Gerlacha, Matyldy, prowadzącej karczmę pod nieobecność męża: *Polacy mówili, że gdy skończą z Rosją, przyjdą do swych braci i odbiorą kraj, który im Prusy zabrały. [...] Mówili też, że będą wierni swej przysiędze, dopóki nie tylko rosyjska Polska zostanie oswobodzona, ale również niegdyś polskie części zostaną Prusom odebrane. Wydawało mi się, że gdy to mówił pozostali mu potakiwali. [...] Świdorski zaś powiedział, że Polacy muszą, nawet gdyby wszyscy pozbawieni byli broni i zaopatrzeni choćby tylko w kije i no-*

⁴³ Z. Chądzyński, *Wspomnienia powstańca*, s. 168; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 30, 32; J. Jasiński, *Baza powstańcza*; tenże, *Prusy Wschodnie*, s. 256; S. Zieliński, *Bitwy i potyczki*, s. 250.

⁴⁴ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 22, 31, 33.

⁴⁵ Tamże, s. 32.

⁴⁶ E. Sukertowa-Biedrawina, T. Grygier, *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur*, Olsztyn 1956, s. 21-23.

że, powrócić do Polski i tam trwać aż do ostatniego człowieka⁴⁷. W miejscowościach powiatu szczycieńskiego zimą 1863/1864 r. przebywało około 200 powstańców⁴⁸. Niewątpliwie była to duża liczba, biorąc pod uwagę zarządzenie Prezydium Policji w Królewcu z 30 grudnia 1863 r. o sankcjach karnych wobec mieszkańców prowincji przechowujących zbiegów z Polski. Kara za to wynosiła 10 talarów lub 14 dni aresztu, a landratura szczycieńska 18 czerwca 1864 r. rozesała okólnik o konieczności informowania o przebywających w powiecie powstańcach. Warto dodać, iż jeszcze w 1865 r. landratura szczycieńska poszukiwała zbiegów z Polski w Rozogach i Spalinach Wielkich⁴⁹. O znaczeniu, jakie przypisywano zapobieganiu szmuglowi broni i ukrywaniu powstańców, świadczy wizytacja w 1863 r. terenów przygranicznych przez następcę tronu Fryderyka Hohenzollerna, który odwiedził stacjonujących w Rozogach dragonów. Przy tej okazji dzieci szkolne zaśpiewały mu pieśni mazurskie⁵⁰.

Mazurzy pomagali powstańcom w przygotowaniach do walki. H. Kosiorek ekwipował insurgentów w ubrania, szyte przez krawców Ludwiga Pawelczika i Sakowskiego z Rozóg, z sukna i skór kupowanych w Reszlu, wysyłał im także chleb, skóry i sukno. Aresztowanych współpracowników Kosiorek nie zostawiał w potrzebie i dostarczał im pieniądze do więzienia⁵¹. Hrabia Napoleon i Zygmunt Dąmbscy, mieszkający w majątku Mycielinie w powiecie szczycieńskim, kupionym w 1862 r., a położonym w pobliżu południowego cypla jeziora Sępłaty, schowanym wśród lasów na uboczu głównych dróg, też angażowali się w pomoc powstańcom. Bracia Dąmbscy kwaterowali u siebie powstańców, Napoleon jeździł do Rozóg w celu organizacji przerzutu broni do Królestwa Polskiego. Zygmunt Dąbski wspólnie z sołtysiem Walentym Barwińskim z Nerwika wytopił 12 tys. kul. Do Rozóg ładunek ten przywiózł parobek Dąbskich Johann Heinrich. Bracia Dąmbscy wyekwipowali też oddział powstańczy liczący 120 żołnierzy, który 12 kwietnia 1864 r. udał się w kierunku granicy i następnie 14 kwietnia 1864 r. stoczył zwycięską potyczkę pod Gontarzami, natomiast 16 kwietnia 1864 r. poniósł porażkę pod Kuziami. W. Barwiński i obaj Dąmbscy zostali aresztowani 4 czerwca 1864 r., podczas rewizji w ich domu znaleziono literaturę powstańczą i beczkę

⁴⁷ J. Jasiński, *Prusy Wschodnie*, s. 252; tenże, *Warmia*, s. 239; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 356-357.

⁴⁸ B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 32.

⁴⁹ Tamże, s. 33, 42, 43; „Ostpreussische Zeitung” 1863, nr 2.

⁵⁰ G. Odłozieński, E. Bucholski, *Friedrichshof – das Dorf an der Grenze*, Ortelsburger Heimatblatt/Der Yorksche Jäger, 1965, nr 4.

⁵¹ J. Jasiński, *Warmia*, s. 236; tenże, *Warmia i Mazury a polskie powstania narodowe (1794–1864)*, [w:] *Dzieje Warmii i Mazur*, s. 358; T. Wyźlic, *Wschodniopruscy dostawcy broni*, s. 357-358.

z amunicją⁵². Innym rodzajem pomocy, wymiernej, były przypadki organizacji ucieczek powstańcom z więzień pruskich. W kwietniu 1864 r. w Rozogach na kilka godzin przed przekazaniem Rosjanom uciekli: Ksawery Górczewski, Juliusz Bisko, Fabian Jańczyk, Paweł Jagiellak i Leon Frejdowski. Pomoc ta nie zawsze okazała się skuteczna, np. 3 lipca 1864 r. policja pruska w Rozogach przekazała patrolowi rosyjskiemu powstańców Kisiela i Kopelkę. Z kolei Jan Nowak przeszedł z Królestwa i ukrywał się w Rozogach, został jednak aresztowany 28 października 1864 r. i osadzony w więzieniu w Szczytnie, skąd przez mieszkańca Szczytna zawiadomił o swym losie agenta polskiego Schrubkę, przebywającego u chłopca Fremdta w Nowym Marcinkowie pod Biskupcem. Ten 1 listopada 1864 r. zorganizował ucieczkę uwięzionego powstańca. J. Nowak w liście do I. Kraszewskiego tak wspominał ten epizod: „Przy dużym staraniu i przy pomocy obywateli dobrych w Scytnie, którzy wyłamali kraty, [...] i takim sposobem uciekłem i pan Fremdt przywiózł mnie do siebie”⁵³.

Opisane wydarzenia przedstawiają zaangażowanie w pomoc powstańcom styczniowym mieszkańców pogranicza mazursko-kurpiowskiego, pokazują wzajemne związki ludzi żyjących po obydwu stronach kordonu. Gdyby nie istniały powiązania, to na pewno opisane fakty nie zaistniałyby, dlatego warto przytoczyć jeszcze relację Adama Chętnika, wprawdzie z późniejszego okresu i ubarwioną, lecz charakteryzującą panujące wówczas w regionie nastroje. A. Chętnik napisał: *Jeden z przywódców partii powstańczej, ciężko ranny odprowadzony był dla bezpieczeństwa do Prus, do pobliskiej wsi Klon. Ludność mazurska przyjęła rannego ochotnie, pielęgnowała go w chorobie. Ale pocięty i pokłuty przywódca nie przyszedł do zdrowia i zmarł w tejże wsi. Przed śmiercią jednak poprosił, by go pochowano w Polsce, tej, o której wolność walczył. Mazurzy o tym pamiętali i wykonali wolę zmarłego. Ponieważ jednak w dzień płątały się nad granicą patrole rosyjskie, więc pogrzeb wyprawiono w nocy. W pogrzebie wzięła gromadnie udział ludność wiejska, Kurpie i Mazurzy pruscy, którzy zebrali się wielką gromadą. Zmarłego włożono na wóz i prowadzono w cichości od wsi Klon do samego Myszyńca, przez bory i zarośla, unikano bowiem traktów. Zebrana ludność niosła w rękach zapalone drzazgi lub pochodnie, a nawet świece, co sprawiało w nocy imponujący widok. Zmarłego pochowano w Myszyńcu bez żadnych przeszkód*⁵⁴.

Mazurzy, aktywnie uczestnicząc w powstaniu styczniowym, wykazali swoje świadome związki z narodem polskim. Wojciech Kętrzyński zauważył, że choć mówili po polsku, to jednak rzadko słyszało się od nich, że są Polakami, pręcej

⁵² J. Jasiński, *Rola hrabiów Dąbskich na Mazurach w czasie powstania styczniowego*, „Rocznik Mazurski” 2014, t. XVIII, s. 3- 6; T. Wyżlic, *Sprawa braci Dąbskich*, „Rocznik Mazurski” 2019, t. XXIII, s. 105- 112.

⁵³ „Kreis-Blatt Königlich Preußischen Landraths-Amtes Ortelsburg” 1864, nr 17; B. Groniowska, *Rola Prus Wschodnich*, s. 43- 44; J. Jasiński, *Prusy Wschodnie*, s. 260- 261.

⁵⁴ A. Chętnik, *Mazurskim szlakiem*, Łomża 1939, s. 189- 190.

odpowiadali, że są Prusakami⁵⁵, lecz biorąc udział w dostarczaniu broni powstańcom, przechowując ich podczas zimy i udzielając pomocy, swym postępowaniem rozbudzali poczucie narodowe i więź z Polską.

Bibliografia

I. Źródła drukowane

Chądzyński Z., *Wspomnienia powstańca z lat 1861–1863*, Warszawa 1963.

Kętrzyński W., *Szkice*, oprac. A. Wakar, Olsztyn 1977.

Kętrzyński W., *Z młodości*, „Kronika Powszechna” 1913, t. 5.

„Kreis-Blatt Königlich Preußischen Landraths-Amtes Ortelsburg” 1864.

„Nadwiślanin” 1865.

„Ostpreussische Zeitung” 1863.

II. Opracowania

Chętnik A., *Mazurskim szlakiem*, Łomża 1939.

Chłosta J., *Kontakty mieszkańców Kurpiowszczyzny z Mazurami i Warmiakami w okresie walki o niepodległość Polski w latach 1794–1864*, [w:] *Migracja ludności na pograniczu mazursko-kurpiowskim w XIX i XX wieku*, pod red. J. Gołoty, Ostrołęka–Olsztyn 2008, s. 39- 65.

Groniowska B., *Rola Prus Wschodnich w Powstaniu Styczniowym*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1960, nr 1, s. 3- 45.

Jasiński J., *Wojciech Kętrzyński w Powstaniu Styczniowym*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1967, nr 1- 2, s. 85- 120.

Jasiński J., *Warmia wobec Powstania Styczniowego*, „Roczniki Humanistyczne” 1972, t. 20, z. 2, s. 227- 242.

Jasiński J., *Kilka szczegółów z pobytu Wojciecha Kętrzyńskiego na pograniczu Mazursko – Kurpiowskim w 1863 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1975, nr 1, s. 79- 81.

Jasiński J., *Baza powstańcza w Rozogach*, „Gazeta Olsztyńska” 1978, nr 29, z. 4- 5.

Jasiński J., *Prusy Wschodnie a powstanie styczniowe ze szczególnym uwzględnieniem województwa płockiego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1984, nr 3, s. 251- 263.

Jasiński J., *Kontakty Mazurów z Kurpiami w czasie powstania styczniowego*, „Rocznik Mazurski” 1998, t. III, s. 41- 48.

Jasiński J., *W czasie wojen napoleońskich, Wiosny Ludów i powstania styczniowego*, [w:] *Powiat szczytyński. Przeszłość – współczesność*, pod red. G. Jasińskiego, Z. Kudrzyckiego i A. Misiuka, Szczytno 2006, s. 207- 239.

⁵⁵ W. Kętrzyński, *O Mazurach*, oprac. J. Jasiński, Olsztyn 1988, s. 32.

- Jasiński J., *Rola hrabiów Dąbskich na Mazurach w czasie powstania styczniowego*, „Rocznik Mazurski” 2014, t. XVIII, s. 3- 7.
- Korzon K., *Wojciech Kętrzyński 1838-1918. Zarys biograficzny*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993.
- Kudrzycki Z., *Dzieje Rozóg. Pogranicze mazursko-kurpiowskie w XVII-XX wieku*, Toruń 2003, s. 85-100.
- Mosiądz-Nowicka E., *Dowódcy Powstania Styczniowego na Kurpiowszczyźnie*, [w:] *120. rocznica powstania styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego 1863-1864*, pod red. L. Ratajczyka, Warszawa 1984, s. 26- 33.
- Odloziński G., Bucholski E., Friedrichshof – das Dorf an der Grenze, Ortelsburger Heimatblatt/Der Yorksche Jäger, 1965, nr 4.
- Oracki T., *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983.
- Rok 1863. Prasa polska o odgłosach powstania styczniowego na Warmii i Mazurach*, wybór i oprac. G. Jasiński, J. Jasiński, D. Kasperek, Olsztyn 2013.
- Skok H., *Polacy z zaboru pruskiego na zesłaniu po 1863 roku w świetle archiwum moskiewskiego*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1963, nr 1, s. 48- 60.
- Sukertowa-Biedrawina E., Grygier T., *Walka o społeczne i narodowe wyzwolenie ludności Warmii i Mazur*, Olsztyn 1956.
- Wyźlic T., *Sprawa braci Dąbskich*, „Rocznik Mazurski” 2019, t. XXIII, s. 105-112.
- Wyźlic T., *Wschodniopruscy dostawcy broni dla powstańców styczniowych*, [w:] *Wielkie wojny w Prusach XIII–XX wiek*, pod red. W. Gieszczyńskiego, N. Kasparka, J. Maronia, Dąbrówno–Olsztyn 2021, s. 343–361.
- Zieliński S., *Bitwy i potyczki 1863–1864*, Rapperswil 1913.

Streszczenie

Artykuł przedstawia wybrane aspekty w temacie stosunku Kurpiów i Mazurów do powstania styczniowego. Ukazane zostały wybrane przykłady powstańców wywodzących się ze wspomnianych regionów. Przykłady te wskazują na żywe kontakty mieszkańców pogranicza kurpiowsko-mazurskiego.

Summary

The article presents selected aspects of the attitude of Kurpie and Masurians to the January Uprising. Selected examples of insurgents originating from the mentioned regions were shown. These examples indicate lively interactions between the inhabitants of the Kurpie-Masurian border.

Słowa kluczowe: Kurpiowszczyzna, Mazury, powstanie styczniowe, wojna 1863-1864

Keywords: Kurpie region, Masuria, January Uprising, war 1863–1864

Małgorzata Lubecka

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0009-0008-6751-1100

Kościół katolicki na Mazowszu Północno-Wschodnim wobec powstania styczniowego

The Catholic Church in Northeastern Mazovia and the January Uprising

Wstęp

Zryw narodowo-wyzwoleńczy z 1863 r. był kolejną próbą odzyskania przez Polskę niepodległości. Wzięły w nim udział wszystkie warstwy społeczne, w tym duchowieństwo katolickie. Celem niniejszego artykułu jest więc przedstawienie stosunku i postaw księży diecezjalnych i zakonnych wobec powstania styczniowego na terenie Mazowsza Północno-Wschodniego.

Sytuacja na Mazowszu przed wybuchem powstania

W okresie poprzedzającym wybuch powstania styczniowego w Warszawie, ale też na całym Mazowszu Północno-Wschodnim odbywały się manifestacje patriotyczne i wystąpienia przeciwko carskiej Rosji. Ruch patriotyczny zapoczątkowały wydarzenia w Warszawie w dniach 25–27 lutego 1861 r., kiedy manifestantów krwawo rozpędziło wojsko rosyjskie. Zginęło ponad 100 osób, a kilkaset zostało rannych¹. Ogłoszono żałobę narodową. Mieszkańcy Ostrołęki i okolic na wieść o masakrze w Warszawie wyszli z inicjatywą uczczenia poległych poprzez wystawienie figury Matki Boskiej na tzw. Górze Felkowej (w pobliżu Zespołu Szkół Zawodowych nr 1). Wzburzenie ludności na wieść o masakrze było ogromne i tylko zdecydowana postawa gubernatora płockiego i namiestnika Michaiła Gorczakowa przekreśliły inicjatywę wzniesienia pomnika². W piśmie z 16 kwietnia 1861 roku zwrócił się on nie tylko do naczelnika powiatu ostrołęckiego z poleceniem, aby „wystawienia pomnika zabronił (...) do jego budowy nie dopuścił”³, ale również do administratora diecezji płockiej o wydanie „odpowiednich zarządzeń

---

¹ Por. J. Szczepański, *Powstanie Styczniowe na Mazowszu*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, nr 25, s. 52.

² Cz. Parzych, *600 lat parafii w Ostrołęce (Rys historyczny)*, Ostrołęka 1999, s. 41-42.

³ Cyt. za Cz. Parzych, *600 lat parafii*, s. 42.

proboszczowi oraz przełożonemu księży bernardynów m. Ostrołęki, aby swoimi wpływami starali się skłonić mieszkańców tamtejszych do zaniechania jakiegokolwiek protestacji oraz stawiania pomnika”⁴.

Kolejną okazją dla ostrołęczan do zmanifestowania patriotycznych uczuć była 30. rocznica bitwy pod Ostrołęką. 26 maja 1861 r. po odprawieniu nabożeństwa w kościele parafialnym procesja z udziałem kilkutysięcznego tłumu mieszkańców miasta i okolicznych wsi udała się nad Narew, pod krzyż, gdzie złożono kwiaty i odśpiewano pieśń „Boże coś Polskę”⁵. Podczas uroczystej manifestacji ks. Michał Wiśniewski, wikariusz ostrołęcki w zastępstwie chorego proboszcza ks. Wojciecha Dłużniewskiego, wygłosił patriotyczną homilię. Mówił o cierpieniach i prześladowaniach Polaków w okresie zaborów. Podkreślił, że niepodległość trzeba wywalczyć zbrojnie, o ile nie ma innej możliwości. Odnosząc się do bieżącej sytuacji Polski, stwierdził, że taki czas właśnie nastąpił. Wystąpienie kapłana było wzruszające i bardzo emocjonalne. Wielu uczestników, w tym żołnierze prawosławni, miało łzy w oczach. Płomienna homilia kapłana nie przeszła bez echa. Wkrótce został aresztowany i osadzony w twierdzy w Modlinie. Oskarżono go o wygłaszanie podburzających kazań, w których zachęcał do buntu, zbierał pieniądze na rewolucyjne sztandary i uroczyście je święcił⁶. Podobny los spotkał innego uczestnika tych wydarzeń, ks. Michała Nowka, proboszcza rzekuńskiej parafii, który również został osadzony w modlińskiej twierdzy⁷. Aby pożegnać odważnych kapłanów w sierpniu 1861 roku przed urzędem pocztowym w Ostrołęce zgromadzili się mieszkańcy, doszło wówczas do starć z wojskiem. Rok później ks. Wiśniewski powrócił do Ostrołęki, a ks. Nowek do parafii w Rzekuniu. Pobyt w więzieniu nie zniechęcił ich do patriotycznej działalności. Obaj w późniejszych latach zostali powtórnie aresztowani.

Okres manifestacji patriotycznych na Mazowszu Północno-Wschodnim zakończył się, choć niecałkowicie, z chwilą wprowadzenia 14 października 1861 roku stanu wojennego. Pomimo zaostrzenia prawa nadal, choć rzadziej, organizowano manifestacje patriotyczne. Z uwagi na utrudnienia carskie odprawiano w miejscowych kościołach msze żałobne. Takie przypadki odnotowano na terenie całego Mazowsza, a więc i w Ostrołęce⁸.

⁴ Tamże. Ostatecznie figurę Matki Bożej ustawiono w 1872 r. obok kościoła farnego, gdzie stoi do dziś.

⁵ Tamże. Wśród manifestantów były głównie kobiety, ponieważ mężczyźni zostali zatrzymani w miejscu pracy- Z. Niedziałkowska, *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002, s. 171.

⁶ M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo katolickie diecezji płockiej w okresie powstania styczniowego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2013, nr 5, s. 40.

⁷ Cz. Parzych, *600 lat parafii*, s. 42.

⁸ J. Szczepański, *Powstanie Styczniowe*, s. 56.

Wybuch powstania i reakcja Kościoła

Początek powstania styczniowego zapowiedziało bicie kościelnych dzwonów w nocy z 22 na 23 stycznia 1863 r. Wielu parafian z Ostrołęki i okolic, w tym księża, stanęło do walki. Pod Ostrołęką zgromadziło się około półtora tysiąca osób gotowych do walki i gdyby wówczas otrzymali broń, bez wahania powiększyliby szeregi powstańcze⁹. Była to ludność, która w przeszłości już nie raz udowodniła swój patriotyzm i poświęcenie dla dobra Ojczyzny. W raporcie płk. Konstantyna Ramotowskiego do Rządu Tymczasowego z marca 1863 roku czytamy: *Co dzień liczba powstańców powiększa się. Oby[watele] są bardzo przychylni i dostarczają wszystkiego, w Łomżyńskim i Augustowskim zażądałem 400 koni z ludźmi. Broń palną zbieram, gdzie mogę. Kosy mam dla wszystkich*¹⁰. Warto dodać, że mieszkańcy Puszczy Kurpiowskiej, znając dobrze teren, często byli przewodnikami powstańców, dla których las był schronieniem i miejscem wytchnienia. Bezinteresownie dostarczali oddziałom powstańczym również wyżywienie i paszę dla koni, udzielali schronienia rannym żołnierzom, pożyczali pieniądze na zakup broni (400 talarów)¹¹. Godny podkreślenia jest również fakt, iż ofiarność i poświęcenie dla powstania była powszechna, mimo znacznego ubóstwa mieszkańców Kurpiowszczyzny¹². W przekazach źródłowych z tego okresu czytamy o Kurpiach: *Lud ten poczciwy, sprawie naszej przychylny, ciągle nalega, by mu dać broń i chce przypomnieć, jak dzielny jest Kurp, jak wysoko miłuje kraj, jak żadnych najeźdźców, tak jak niegdyś szwedzkich, tak dziś pruskich i moskiewskich nie cierpi*¹³. Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że Kurpie nie byli ani dobrze uzbrojeni, ani wyszkoleni, niejednokrotnie wyposażeni tylko w kosy przekute na broń i osadzone na sztorc, a mimo to wyróżniali się niebywałą odwagą i męstwem¹⁴. W pomoc powstańcom

⁹ J. Kijowski, *Powstanie w Zielonej Puszczy Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” (dalej: „ZN OTN”) 2003, nr XVII, s. 25.

¹⁰ Cyt. za J. Szczepański, *Powstanie Styczniowe*, s. 67.

¹¹ J. Kijowski, *Powstanie w Zielonej Puszczy Kurpiowskiej*, s. 25.

¹² W okresie powstania styczniowego Kurpiowszczyzna znajdowała się w trzech powiatach: ostrołęckim, przasnyskim (gubernia płocka) i łomżyńskim (gubernia augustowska). Spośród 10 gmin tego regionu cztery należały do powiatu ostrołęckiego (Dylewo, Myszyniec, Nasiadki i Wach), trzy do przasnyskiego (Baranowo, Jednorozec, Zaręby) i trzy do łomżyńskiego (Gawrychy, Łyse, Turośl). Ogółem było tu 188 wsi, z czego 79 leżało w powiecie ostrołęckim, 68 w łomżyńskim i 41 w przasnyskim- J. Kijowski, *Powstanie Zielonej Puszczy*, s. 19.

¹³ Cyt. za J. Dziewirski, *Powstanie styczniowe w Puszczy Zielonej*, [w:] *120 rocznica powstania styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego*, Warszawa 1984, s. 42.

¹⁴ Dla Rosjan byli niewygodnym przeciwnikiem. Znali dobrze okolicę, a to sprzyjało walkom o charakterze partyzanckim. Teren Puszczy Kurpiowskiej był doskonałym miejscem do prowadzenia tego typu działań, z jednej strony ułatwiał walkę obrońcom z uwagi na swoje zalesienie, a z drugiej utrudniał przeciwdziałania regularnej armii carskiej. Poza tym Puszcza Kurpiowska z uwagi na ukształtowanie terenu, sieć wodną i stosunkowo niezły stan dróg umożliwiała zorganizowanie bezpiecznych obozów partyzantom, koncentrację

zaangażowało się miejscowe duchowieństwo, na przykład w podziemiach klasztoru bernardynów szyto czapki konfederatki, zgromadzono również trochę broni i amunicji¹⁵. Coraz częściej ambona stawała się trybuną, z której księża odczytywali rozkazy Komitetu Centralnego i zachęcali do walki o niepodległość. Władze carskie nie były obojętne na to zachowanie, mnożyły się aresztowania, a mimo to księża brali czynny udział w walkach powstańczych. Prawie każdy oddział miał swojego kapelana, wielu z nich poniosło śmierć w walce¹⁶.

W przeciwieństwie do duchowieństwa diecezji płockiej (w jej skład wchodził dekanat ostrołęcki) niechętną postawę wobec zrywu niepodległościowego zajął bp płocki, Wincenty Teofil Chościak-Popiel, który nie wierzył w powodzenie powstania¹⁷. Tym bardziej dotkliwie przeżył kasatę klasztorów, grabież i wywożenie zakonników do miejsc odosobnienia. Ostrołęcki klasztor bernardynów został zamknięty przez władze carskie w nocy z 27 na 28 listopada 1864 roku¹⁸. Nieruchomości, które należały do zakonu, przeszły na własność rządu carskiego. Akcją likwidacyjną prowadził komisarz Płatek¹⁹. Bracia zakonnicy ostrołęckiego konwentu, podobnie jak księża diecezjalni, także zaangażowali się w działalność niepodległościową. Na korytarzach ostrołęckiego klasztoru uczyli ludzi strzelać do tarcz. W czasie powstania w klasztorze mieszkało dziewięciu zakonników, z czego siedmiu było prześladowanych. Należeli do nich księża: Fortunat Bereszyński (Bereszczyński)²⁰, Dobski Dobrski²¹, Leonard Jabłoński²², Dominik Małecki²³, Melchior Miller²⁴, Antoni Spira²⁵ i Emil Śniegocki²⁶.

---

rozproszonych oddziałów, skuteczne prowadzenie różnych akcji bojowych i co ważne- dawała możliwość bezpiecznego ukrycia się przed wrogiem.

¹⁵ Cz. Parzych, *Kościół w Ostrołęce (1794-1914)*, „ZN OTN” 1995, nr IX, s. 142.

¹⁶ W bitwie pod Nagoszewem zginął benedyktyn ks. Feliks Andrzej Rostkowski, kapelan z oddziału Jasińskiego, który w jednej ręce trzymając krzyż, a w drugiej kosę przewodził grupie kosynierów. Innym razem pod Gostkowem zginął pułtuski kapłan- ks. Laurenty Kruszewski, zakłuty bagnetami przez Rosjan, gdy wracał z najświętszym Sakramentem od rannych powstańców z oddziału Jasińskiego. Inny z pułtuskich księży, ks. Placyd Podgórski, w czasie powstania jeździł po wsiach i odprawiał nabożeństwa za poległych w walce powstańców- J. Szczepański, *Powstanie Styczniowe*, s. 68.

¹⁷ Młody, 38-letni biskup, pomimo swoich przekonań często odwiedzał w płockim więzieniu kapłanów represjonowanych za udział w powstaniu. A podczas wyjazdów i wizytacji był również częstym gościem duchownych uwięzionych w Mławie, Sierpcu, Ostrołęce, Łomży, Pułtusk i Lipnie- J. Szczepański, *Powstanie Styczniowe*, s. 68; Zob. także M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej w walce o wolność narodu i Kościoła po roku 1863*, „Studia Płockie” 1991-1992, nr 19-20, s. 234.

¹⁸ M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, s. 234.

¹⁹ Cz. Parzych, *Kościół w Ostrołęce*, s. 145.

²⁰ Został oskarżony o udzielanie powstańcom sakramentów, zatrzymany przez wojsko- H. Syska, *Skrzypią wrota*, Warszawa 1974, s. 152, 156.

²¹ Oskarżony o odprawianie publicznych nabożeństw za poległych powstańców i głoszenie podburzających kazań, śpiewanie pieśni patriotycznych, odbieranie przysięgi powstańczej- Tamże, s. 152, 156.

Co interesujące, również biskup płocki za nieposłuszeństwo i nieustępliwą postawę wobec władz carskich podzielił los zesłańców i represjonowanych. Został w 1868 roku skazany na 7 lat odosobnienia w Nowogrodzie Wielkim²⁷. Na ogólną liczbę 288 księży, których miała w 1863 r. diecezja płocka, 26 było aresztowanych i skazanych na ciężkie więzienia, w tym 17 proboszczów, 7 wikariuszy, 1 profesor seminarium i 1 pracownik kurii diecezjalnej. Najcięższe kary otrzymywali ci, którym władze zarzucały lub udowodniły czynny udział w powstaniu. Najbardziej dotkliwą karą dla kapłanów było pozbawienie ich godności kapłańskiej, praw stanu i zesłanie na katorgę. Do represjonowanych księży Mazowsza Północno-Wschodniego należeli: ks. Gargilewicz Seweryn, proboszcz w Zarębach Kościelnych w powiecie ostrołęckim guberni łomżyńskiej²⁸, ks. Józef Kowalewski, proboszcz parafii Wąsewo²⁹, ks. Ludwik Mierzyński, proboszcz parafii Myszyniec³⁰,

²² Oskarżony o sympatie rewolucyjne, został aresztowany 23 grudnia 1863 r. razem z ks. Melchiorzem Millerem-Tamże, s. 152, 156.

²³ W 1862 r. wikariusz parafii w Ostrołęce. Za rozdawanie wierszy patriotycznych oddany pod nadzór policyjny- Tamże, s. 152, 156.

²⁴ W latach 1862- 63 wikariusz w Ostrołęce, aresztowany 23 grudnia 1863 r. razem z Leonardem Jabłońskim- Tamże, s. 152, 156.

²⁵ Po kasacie zakonu kustosz kościoła pobernardyńskiego w Ostrołęce. Aresztowany w 1867 r. i osadzony na czas śledztwa w cytadeli warszawskiej. Został pochowany na cmentarzu parafialnym w Ostrołęce- J. Ziółek, *Diecezja płocka w latach 1832-1863*, [w:] *Kościół Płocki XI-XX wieku. Jubileuszowa Księga Pamiątkowa 900-lecia diecezji*, pod red. J. Kłoczowskiego, „Studia Płockie” 1975, T. III, cz. I, s. 305.

²⁶ Od 1862 r. w Ostrołęce. W 1863 r. spowiednik w Przasnyszu. Za nieprawomyślność oddany pod nadzór policyjny. Według raportu władz carskich w 1871 r. nie stwierdzono poprawy jego zachowania- H. Syska, *Skrzypią wrota*, s. 156.

²⁷ M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, s. 234.

²⁸ Został schwytyany przez władze carskie 1 lutego 1864 roku. Oskarżono go o to, że w kościele wygłaszał podburzające kazania, błogosławił powstańców przed akcją „niszczenia kolei”, wzywał parafian, by szli bronić ojczyzny. Został skazany na 12 lat katorgi na Syberii, pozbawiony wszystkich praw stanu. Mieszkał w guberni penzeńskiej. Powrócił do kraju prawie obłąkany- M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo katolickie*, s. 28

²⁹ Został aresztowany w marcu 1863 roku za udział w powstaniu. Ponadto postawiono mu zarzut przyjęcia i przechowywania broszur o treści podburzającej ludność i dostarczanie powstańcom nielegalnej korespondencji. Oskarżono go również, że w czasie rewizji znaleziono korespondencję jakiegoś powstańca z Zygmuntem Padlewskim. Wojenny Sąd Polowy pozbawił kapłana godności duchownego i skazał na karę śmierci poprzez rozstrzelanie- P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915: materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich i archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, T. 2, cz. 1, Sandomierz 1933, s. 562.

³⁰ Oskarżony o przynależność do zarządu powstańczego w Myszyncu i udział razem z powstańcami w napadzie na kordon straży pogranicznej. Z zeznań świadka, Żyda, u księdza Mierzyńskiego na plebanii zbierali się dowódcy powstania, na podwórzu stały konie powstańców, obok domu znaleziono skład broni. W 1865 roku został skazany na wywózkę na Syberię. Później władze przeniosły go do guberni tamborskiej. W 1875 roku powrócił do kraju- Tamże, s. 580-581.

ks. Stefan Olszewski, wikariusz w Myszyncu³¹, ks. Jan Uszyński, proboszcz z Kleczkowa³², ks. Florian Jastrzębski, wikariusz z Ostrowi Mazowieckiej³³, ks. Leon Krzyczkowski, proboszcz z Ostrowi Mazowieckiej³⁴, księża: Bolesław Kwiatkowski³⁵ i Michał Wiśniewski³⁶, wikariusze ostrołęckiej parafii i ks. Michał Nowek, proboszcz parafii Rzekuń³⁷. Represje i prześladowania kapłanów nie przyniosły spodziewanych efektów, a wręcz przeciwnie- Kościół stał się silniejszy, a księża cieszyli się jeszcze większym zaufaniem wiernych. Nic zatem dziwnego, że świątynie nadal były pełne wiernych. Ten fakt również wykorzystali Rosjanie, aby poprzez autorytet kapłana wpłynąć na powstańców pozostających w lesie. W tym kontekście interesująco brzmi odezwa naczelnika powiatu ostrołęckiego z 1864 r. skierowana do proboszcza rzekuńskiej parafii, w której wzywa księdza, aby w dwie kolejne niedziele ogłosił z ambony, że przedłuża się o dwa tygodnie

---

³¹ Aresztowany w 1864 roku i przetrzymywany w więzieniu w Ostrołęce. Oskarżony o przyjęcie przysięgi od powstańców zgromadzonych w Czarni, udzielanie rozgrzeszenia parafianinowi, Józefowi Śledzikowi, który wskazał wojskom carskim broń powstańców. Został skazany na osiedlenie w bliższej guberni cesarstwa. Zamieszkał w Tobolsku, gdzie od 20 lutego 1865 roku otrzymywał 15 kopiejek dziennie na życie i przez jeden rok 20 kopiejek miesięcznie na mieszkanie- Tamże, s. 590.

³² Aresztowany 23 listopada 1863 roku. Został oskarżony o to, że brał czynny udział w powstaniu, prowadził korespondencję z komitetem powstańczym i różnymi przewodcami, wydawał parafianom nakazy, aby gromadzili różne rzeczy i żywność dla powstańców, zbierał podatki na rzecz powstania i ukrywał powstańców. Wyrokiem sądu z 18 lipca 1864 roku został pozbawiony wszelkich praw stanu i skazany na 10 lat katorgi na Syberii. Jego majątek został skonfiskowany na rzecz państwa. Zmarł na wygnaniu- Tamże, s. 629-630.

³³ Został oskarżony o odebranie przysięgi na wierność dla sprawy powstania od parafian z Pisk i kolportowanie powstańczego znaczka. Jednocześnie nakazał zebranim słuchać swoich naczelników i wykonywać ich rozkazy. Ponadto wygłaszał podburzające kazania i wzywał ludność do powstania. Został zesłany do guberni włodzimierskiej, ale ostatecznie ułaskawiony z chwilą wstąpienia na tron cara Aleksandra II- Tamże, s. 556

³⁴ Został oskarżony o to, że w czasie powstania pochował ciało powstańca Stanisława Skudzińskiego ze wsi Ugniewo tylko w oparciu o kartkę rewolucyjną, którą otrzymał od jednego z powstańców partii Mystkowskiego, nie czekając na śledztwo sądowe. Karę odbywał w Pawilonie X cytadeli warszawskiej, w której przesiedział sześć miesięcy- Tamże, s. 566-567.

³⁵ Oskarżono go o odprawienie w kościele, w pierwszym dniu powstania, patriotycznego nabożeństwa, podczas którego wystawiono katafalk nakryty sukniem z białymi, jednogłowymi orłami. Za to „przestępstwo” został skazany na 6 miesięcy pobytu karnego w klasztorze karmelickim w Oborach- Tamże, s. 567-568.

³⁶ Kapłan został aresztowany 15 czerwca 1863 roku i skazany na zamieszkanie w Rosji w guberni kostromskiej, wcześniej na krótko przebywał w guberni wołogradzkiej. Oskarżano go o wygłaszanie podburzających kazań, w których zachęcał wiernych do buntu. Ponadto organizował zbiórki pieniędzy na powstańcze sztandary, które później uroczyście poświęcił, opiekował się rannymi powstańcami. W 1875 został zwolniony z wygnania, powrócił do kraju- Tamże, s. 637-638.

³⁷ Został aresztowany 15 września 1863 roku, a zwolniony miesiąc później, 26 listopada tego roku- Tamże, s. 585-586.

termin do powrotu dla wszystkich, którzy pozostali w oddziałach powstańczych i nadal nie powrócili do domu. Jednocześnie autor odezwy gwarantował powstańcom przebaczenie. Ci zaś, którzy pomimo apelu zdecydowali się pozostać w lesie, a później zostali ujęci, mieli być osądzeni zgodnie z obowiązującym prawem³⁸. Jak można sądzić z niniejszej odezwy, jeszcze w połowie 1864 roku w lasach Mazowsza Północno-Wschodniego przebywało wielu powstańców, skoro do księży zwrócono się z takim apelem.

Zakończenie

Powstanie styczniowe odcisnęło piętno na życiu mieszkańców Mazowsza Północno-Wschodniego. Nie ominęły ich represje ze strony carskich urzędników. Wśród ukaranych było wielu duchownych diecezjalnych i zakonnych, którzy w czasie powstania święcili sztandary, odprawiali msze święte, spowiadali, błogosławili przed bitwą czy dołączali do oddziałów jako kapelani. Wsparcie, którego udzielili powstańcom, na trwałe zapisało się na kartach lokalnej historii i w zbiorowej pamięci mieszkańców tych terenów.

Bibliografia

- Dziewirski J., *Powstanie styczniowe w Puszczy Zielonej*, [w:] *120 rocznica powstania styczniowego na ziemiach województwa ostrołęckiego*, Warszawa 1984.
- Grzybowski M. M., *Duchowieństwo diecezji płockiej w walce o wolność narodu i Kościoła po roku 1863*, „Studia Płockie” 1991-1992, nr 19-20.
- Grzybowski M. M., *Duchowieństwo katolickie diecezji płockiej w okresie powstania styczniowego*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2013, nr 5.
- Kijowski J., *Powstanie w Zielonej Puszczy Kurpiowskiej*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2003, nr XVII.
- Kubicki P., *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach 1861-1915: materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich i archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, T. 2, cz. 1, Sandomierz 1933.
- Niedziałkowska Z., *Ostrołęka. Dzieje miasta*, Ostrołęka 2002.
- Parzych Cz., *Kościół w Ostrołęce (1794-1914)*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1995, nr IX.
- Parzych Cz., *600 lat parafii w Ostrołęce (Rys historyczny)*, Ostrołęka 1999.
- Syska H., *Skrzypią wrota*, Warszawa 1974.
- Szczepański J., *Powstanie Styczniowe na Mazowszu*, „Rocznik Mazowiecki” 2013, nr 25.

³⁸ J. Kijowski, *Powstanie w Zielonej Puszczy*, s. 27.

Ziółek J., *Diecezja płocka w latach 1832-1863*, [w:] *Kościół Płocki XI-XX wieku. Jubileuszowa Księga Pamiątkowa 900-lecia diecezji*, pod red. J. Kłoczковского, „Studia Płockie” 1975, T. III, cz. I.

Streszczenie

Artykuł przedstawia stosunek Kościoła katolickiego na Mazowszu Północno-Wschodnim wobec wybuchu powstania styczniowego. Przybliża postawę i zaangażowanie księży diecezjalnych i zakonnych w okresie walk powstańczych oraz represje, które dotknęły kapłanów po upadku powstania.

Summary

The article presents the attitude of the Catholic Church in Northeastern Mazovia towards the outbreak of the January Uprising. It highlights the attitude and commitment of both diocesan and monastic priests during the period of the insurgent fights, as well as the repressions that affected the clergy after the fall of the uprising.

Słowa kluczowe: Kościół, powstanie styczniowe, księża, więzienie, represje

Keywords: Church, January Uprising, priests, prison, repression

Jan Mironczuk

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0000-0003-1222-2973

Społeczność żydowska Mazowska Północno-Wschodniego wobec powstania styczniowego

The Jewish community in Northeastern Mazovia and the January Uprising

Wprowadzenie

Celem pracy jest zarysowanie stosunku ludności żydowskiej na Mazowszu Północnym (w guberni płockiej) wobec powstania styczniowego. By zrozumieć przyczyny zachowania społeczności żydowskiej w czasie tego polskiego zrywu niepodległościowego, uznano za zasadne ogólne przybliżenie egzystencji Żydów oraz wcześniejszych relacji z ludnością polską w omawianej dzielnicy.

Podstawę źródłową pracy stanowią materiały archiwalne pochodzące z Archiwum Głównego Akt Dawnych (ADAD) w zespołach akt Centralnych Władz Wyznaniowych (CWW) oraz Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (KRSW). Pewne aspekty położenia Żydów w Polsce porozbiorowej naświetlają też zachowane prace magisterskie (PM) pisane na UW pod kierunkiem prof. Majera Bałabana do 1939 r., złożone w archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (ŻIH). Korzystano także ze źródeł drukowanych oraz opracowań o społeczności żydowskiej na Mazowszu¹.

Osadnictwo żydowskie na Mazowszu

Proces przybywania Żydów na Mazowsze rozpoczął się jeszcze w XIII w. (najstarsza wzmianka o Żydach w Płocku pochodzi z 1237 r.)². Szlaki handlowe wzdłuż Wisły, Narwi i Bugu zachęcały kupców żydowskich do osiedlania się w: Płocku, Warszawie, Wyszogrodzie, Pułtusk, Wyszkwowie. Prześladowania religijne w Europie Zachodniej, zwłaszcza w Niemczech, w XVI w. nasiliły migrację ludności żydowskiej do Rzeczypospolitej.

---

¹ Największe dokonania w zakresie „całościowych” badań nad społecznością żydowską na Mazowszu posiada Janusz Szczepański.

² Zob. J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa 1993, s. 7.

Mazowsze wyróżniało się wśród innych dzielnic Rzeczypospolitej swą jednością: polskością, katolicyzmem oraz słabą urbanizacją. Wedle spisu ludności żydowskiej w 1765 r. w województwie mazowieckim mieszkało 10379 Żydów, w płockim (Mazowsze Północne) - 3960, gdy tymczasem np. w ruskim - 100111, w trockim - 33738, a w podlaskim - 19403. Co ciekawe, ludność żydowska mieszkała przeważnie w miastach i miasteczkach (np. w woj. kaliskim - 98,79%, łęczyckim -66,36%, sieradzkim -77,53%). Inaczej było w woj. mazowieckim, gdzie na łączną liczbę 10379 Żydów w miastach mieszkało 4092 (39,43%), a na wsi - 6287 (60,57%)³.

U schyłku Rzeczypospolitej, w związku z ideami oświecenia, zaczęto zwracać uwagę na kwestię emancypacji ludności żydowskiej⁴, która pod względem prawnym żyła poza społeczeństwem (dotąd wiele zależało właściwie od warunków lokalnych). II i III rozbiór uniemożliwiły realizację tych planów przez władze polskie. W wyniku rozbiorów Mazowsze przypadło Królestwu Pruskiemu. Wówczas to „oświecone” władze pruskie rozpoczęły proces „uobywatelnienia” Żydów na zajętych ziemiach polskich. 17 kwietnia 1797 r. król Fryderyk Wilhelm II wydał patent „Jeneralne urządzenie Żydów w prowincjach Prus Południowych i Nowowschodnich”, a 6 lutego 1802 r. rząd pruski zniósł przywileje miast „de non tolerandis Judaeis” (król zatwierdził tę deklarację 23 lutego 1802 r.); oznaczało to możliwość przenoszenia się do miast⁵. *Twórcy generalnego regulaminu dla spraw żydowskich [...] nie zamierzali przez wprowadzenie tegoż regulaminu przeprowadzić wewnętrzne reformy Żydów, lecz dążyli do osiągnięcia pewnego porządku w zewnętrznych stosunkach Żydów*⁶. Jednym z pierwszych postanowień władz pruskich wobec kwestii żydowskiej była sprawa obowiązkowego przyjmowania stałych nazwisk⁷.

³A. Podraza, *Żydzi i wieś w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław-Warszawa 1991, s. 243.

⁴Por. A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988.

⁵W 1808 r., a więc tuż po ustaniu rządów pruskich, Żydzi stanowili już większość w miastach departamentu płockiego - mieszkało ich tam 24924 wobec 22110 chrześcijan - H. Grossman, *Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego na podstawie spisów ludności 1808-1810*, „Kwartalnik Statystyczny” 1925, s. 99-100, za: *Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956*, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997, s. 28-29.

⁶ŻIH, PM, sygn. 117/40 (I. Bartfeld, *Przyczynki do historii Żydów w Prusach Południowych i Nowowschodnich*, Warszawa bd), s. 29.

⁷Zob. AGAD, KRSW, sygn. 6006. Odpowiednie postanowienie wydały władze pruskie 17 kwietnia 1797 r. W kwietniu 1821 r. namiestnik Królestwa Polskiego w imieniu Aleksandra I wydał kolejne takie zarządzenie - tamże, k. 3-4. Stąd Żydzi w Królestwie Polskim nosili nazwiska niemiecko- lub rzadziej polsko-brzmiące.

Sytuacja ludności żydowskiej okazała się jednak złożona. Wiele miast (np. Warszawa) nie chciało równego traktowania Żydów. Rządy pruskie na Mazowszu zresztą szybko się skończyły, a nowe władze po początkowych deklaracjach wolnościowych (Konstytucja Księstwa Warszawskiego) zaczęły przywracać stare przywileje. W kwietniu 1809 r. Rada Stanu Księstwa Warszawskiego zatwierdziła *rewir*, tj. obszar wydzielony dla ludności żydowskiej w Warszawie (w ślad poszły inne miasta, np. Płock w 1811 r., Maków i Przasnysz w 1813 r., Pułtusk w 1822 r.)⁸. Żydzi mieszkający dotąd poza *rewirem*, byli zmuszani do opuszczenia zajmowanego terenu; bardzo to komplikowało ich położenie⁹. Z drugiej strony trwało rugowanie Żydów ze wsi przez władze Królestwa Polskiego realizujące postulaty zubożałej szlachty, która dążyła do przejęcia po nich niektórych funkcji (gorzelników, arendarzy, karczmarzy)¹⁰.

Powyżej zarysowane procesy spowodowały sporą migrację ludności żydowskiej do miast Mazowsza, zwiększając ich udział nawet 2-3-krotnie (Tab. 1). Wyjątkiem był Maków, gdzie od dawna istniał kahał (od lat 20 XIX w. – okręg bożniczy) i przy pewnym napływie ludności chrześcijańskiej odsetek Żydów malał, pozostając jednak bardzo wysoki.

Tab. 1. Liczebność ludności żydowskiej w miastach Mazowsza Północnego w 1827 r. i 1857 r.

Miasto	1827			1857		
	ludność ogółem	ludność żydowska	% ludności żydowskiej	ludność ogółem	ludność żydowska	% ludności żydowskiej
Brok	1165	163	14,0	1707	703	41,2
Ciechanów	2640	1644	62,3	3338	2241	67,1
Chorzele	1803	639	35,4	1868	950	50,9
Łomża	3265	948	29,0	5881	2608	44,3
Maków	4541	4090	90,1	5217	4231	81,1
Mława	2230	792	35,5	3290	1650	50,2
Nasielsk	2578	1654	64,2	3139	2469	78,6

⁸A. Eisenbach, *Rozprzestrzenienie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu z 1815 r.*, „Biuletyn ŻIH” 1958, nr 1, s. 50-54; A. Kociszewski, *Mazowsze w epoce napoleońskiej*, Ciechanów 1984, s. 316-319; J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 27; J. Szczepański, *Społeczność żydowska Mazowsza w XIX-XX wieku*, Pułtusk 2005, s. 34.

⁹ ŻIH, PM, sygn. 117/1 (R. Szmulewicz, *Dzieje Komitetu Starozakonnych w Warszawie 1825-1837*, Warszawa b.d.), s. 29: *Żydzi byli właścicielami domów w wielu miastach [...] ludność zaś chrześcijańska – uboższa, nie mogła od nich domów tych wykupić [Żydzi – J. M.] z braku funduszy, nie mogli zbudować nowych dzielnic. Biedniejsi mieszkali bez względu na porę roku pod gołym niebem.*

¹⁰J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 35-36.

Miasto	1827			1857		
	ludność ogółem	ludność żydowska	% ludności żydowskiej	ludność ogółem	ludność żydowska	% ludności żydowskiej
Nowogród	1563	497	31,8	2171	986	46,3
Nowy Dwór	1234	334	27,5	2685	1305	48,6
Ostrołęka	3030	496	16,4	3371	1128	33,5
Ostrów	2061	809	39,3	3972	2412	60,7
Płock	9212	3412	34,8	12430	5259	42,3
Płońsk	3879	2304	59,4	3959	2630	66,4
Przasnysz	3580	1162	32,5	3766	1830	48,6
Pułtusk	4151	688	16,6	4341	1913	44,1
Raciąż	1476	216	14,6	1884	855	45,4
Różan	1127	310	27,5	1507	861	57,1
Serock	985	375	38,1	1637	920	56,2
Sierpc	3663	1929	52,7	4905	2515	51,3
Wyszaków	960	278	29,0	1590	1067	67,1
Wyszogród	3387	2458	72,6	3820	2841	74,4
Zakroczym	1057	503	47,6	2917	1719	58,9
Żuromin	1366	415	30,4	1539	579	37,9
Razem	60953	26116	23,3	80934	43672	53,9

Źródło: Za: J. Szczepański, *Spoleczność żydowska Mazowsza*, s. 63.

W obliczu powstania styczniowego

W *regulowaniu* spraw żydowskich, w tym *rewirów* w miastach, przez władze Królestwa Polskiego przeszkodził wybuch powstania listopadowego. Czasami ta kwestia mogła „fizycznie” stracić swoje znaczenie. I tak np. w czasie wielkiej bitwy w Ostrołęce 26 maja 1831 r. część domów w *rewirze* uległa zniszczeniu, w tym drewniana bóżnica. Na swój sposób wybuch powstania listopadowego wykorzystali Żydzi w Myszynie: *Starozakonni mając przysposobiony Materiał, z takiego w Epoce Rewolucyjnej za zezwoleniem miejscowego Burmistrza, dla ocalenia go od uszkodzenia przez Wojska w czasie przechodów, wystawili Bóżnicę, przed otrzymaniem nato zupełnego od wyższej władzy zezwolenia*¹¹.

Już w czasie procesu „uobywatelniania” Żydów pojawiały się głosy, że kierunek wyrażony hasłem: „najpierw ucywilizować, a potem dać prawa”, był nieskuteczny. Narastanie sytuacji rewolucyjnej w Królestwie Polskim na przełomie lat 50. i 60. XIX w. (tzw. wiosna posewastopolska) pogłębiło krytykę nierównego trakto-

¹¹ Za: J. Mironczuk, *Żydzi w powiecie ostrołęckim do I wojny światowej*, Ostrołęka 2011, s. 58.

wania Żydów. Rzecznikiem pełnego zrównania prawnego Żydów z ludnością chrześcijańską był Aleksander Wielopolski - dyrektor Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a następnie naczelnik Rządu Cywilnego. Władze carskie w celu uspokojenia społecznego wyszły naprzeciw postulatom postępowych działaczy społecznych. 5 czerwca 1862 r. Aleksander II podpisał 3 ukazy (przygotowane przez Wielopolskiego przed rokiem) - ukaz 2. uchylał większość ograniczeń wobec Żydów (m. in. miejsca zamieszkania, pełnienia funkcji publicznych, nabywania nieruchomości, dodatkowe podatki)¹². Tym samym sprawy *rewirow* dla ludności żydowskiej pod względem formalno-prawnym upadły. Mimo że kolejny namiestnik Królestwa Polskiego, Teodor Berg -na fali reakcjonizmu- ogłosił nieważność ukazów Wielopolskiego, to przecież powziętych ustępstw nie dało się już całkowicie cofnąć.

Zmieniające się nastawienie postępowej opinii polskiej do kwestii żydowskiej zaowocowało w pewnej mierze poparciem sprawy polskiej przez Żydów w dobie powstania styczniowego. Badacze tego zagadnienia zauważają: *Stanowisko Żydów [...] było różne w poszczególnych miejscowościach, było uzależnione od warunków lokalnych, stopnia zadrażnienia stosunków z urzędem, stopnia wpływów żydowskich elementów konserwatywnych i nasilenia ruchu powstańczego*¹³. Stefan Kieniewicz, autor monumentalnej pracy o powstaniu stwierdza, że można mówić o pewnej równowadze podejścia żydowskiego – podobne liczby opowiadały się po obu stronach konfliktu¹⁴; potęgowało to dramatyzm wydarzeń¹⁵.

Rzeczywiście, trudno nie zgodzić się z wyżej wyrażonymi ocenami. Dopiero badanie lokalnych warunków i wydarzeń daje odpowiedź na postawiony problem. I tak np. w powiecie ostrołęckim udział żydowski w powstaniu był nikły, w przypadku Puszczy Zielonej nie potwierdzoni jakiegokolwiek¹⁶. Całkiem sporo za to zaangażowali się we wspieraniu powstania Żydzi z Serocka – oprócz wysłędzonej i skazanej czwórki obojga płci (Tab. 2), należałoby domniemywać, że byli też inni, nierozpoznani przez komisję wojenno-śledczą. Szacuje się, że z całego Mazowsza Północnego władze carskie represjom poddały ponad 100 Żydów¹⁷.

¹² A. Eisenbach, *Emancypacja Żydów*, s. 477 i n.; S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795-1918*, Warszawa 1987, s. 241.

¹³ A. Eisenbach, D. Fajnhauz, A. Wein, *Żydzi a Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1963, s. 6, za: J. Szczepański, *Dzieje społeczności żydowskiej*, s. 62.

¹⁴ S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972, s. 552.

¹⁵ Żandarmeria powstańcza zabijała, często przez powieszenie, podejrzewanych o współpracę z caratem (m.in. Mejer Goworower i Wolf Grinberg z Makowa), a władze carskie później karały śmiercią „wieszatieli”, wśród nich także Żydów – zob. J. Szczepański, *Społeczność żydowska Mazowsza*, s. 128.

¹⁶ Por. J. Mironczuk, *Społeczność żydowska Kurpiowszczyzny wobec powstania styczniowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2023, nr XXXVII, s. 29-39.

¹⁷ Za: J. Szczepański, *Społeczność żydowska Mazowsza*, s. 129.

Wydaje się, że zaangażowanie Żydów serockich wynikało z faktu bliskości ze zrewolucjonizowaną Warszawą. Wejście do akt gminy w Serocku raczej sprawia wrażenie, że miejscowi wraz z rabinem Dawidem Judkowiczem zajmowali się wyłącznie sprawami wewnętrznymi, jak *etaty bożnicze* czy budowa łaźni¹⁸. Podobnie wygląda to w innych gminach: Ostrołęce, Chorzela, Nowogrodzie. Jedynie w aktach gminy w Makowie odnaleziono sprawę oskarżeń Zelmiana Horowitza i Majera Neumarka wobec tamtejszego Dozoru Bożniczego i Bractwa Pogrzebowego o nadużycia finansowe, *co wszystko z uciemieniem ogółu mieszkańców Starozakonnych ma miejsce*¹⁹. Gubernator płocki, gen.-mjr Jewgienij Rożnow uznał jednak skargi te za bezzasadne²⁰.

Tab. 2. Żydzi z Serocka skazani za pomoc powstańcom styczniowym

Imię i nazwisko, zawód	Czyn	Kara
From Orensztajn, kupiec	Ofiarował niektóre materiały wykorzystywane w powstańczym lazarecie we wsi Zatory	Kara pieniężna 25 rbs
Lewek Rips, krawiec	Szył odzież dla powstańczego lazaretu w Zatorach, nie wiedząc o tym	Po wypuszczeniu na wolność, zalecono obserwację
Dwojra Estera Rozenberg, żona kupca	Wspomagała lazaret w Zatorach różnymi materiałami	Kara pieniężna 25 rbs
Karolina Michelson, żona właściciela szynku	Oskarżona o udział w wykonaniu wyroku śmierci wydanym przez powstańców na Żyda Ożarowa	Skazana na zesłanie w głąb Syberii

Źródło: *Pomoc Żydów z Serocka dla powstańców*, [w:] *Mazowsze Północne*, s. 178.

Powyżej wskazane przypadki zaangażowania Żydów po stronie polskich powstańców, czasami wskazujące na dramatyczny wybór, jak w sprawie Karoliny Michelson (Tab. 2), nie mogą jednak zmienić generalnej oceny, że społeczność żydowska z obojętnością lub nawet wielkimi obawami podchodziła do polskiego powstania. Ocena ta zresztą odnosi się i do innych mniejszości narodowych/wyznaniowych. Jeszcze w okresie wprowadzania stanu wojennego (14 października 1861 r.) w kościele ewangelickim w Płocku odprawiono nabożeństwo

¹⁸ AGAD, CWW, sygn. 1669 (Akta dotyczące się gminy żydowskiej w Serocku w województwie płockim 1822-1862).

¹⁹ AGAD, CWW, sygn. 1661, s. 551, Pismo starozakonnego Zelmiana Horowitza z 4 czerwca 1861 r. do JW. Dyrektora Głównego Prezydującego w KRWRiOP (był nim wówczas Aleksander Wielopolski).

²⁰ AGAD, CWW, sygn. 1661, s. 559-564, Pismo gubernatora płockiego z 1/13 sierpnia 1861 r. do KRWRiOP.

przeciw prawemu rządowi²¹, jednak już po wybuchu powstania Niemcy w Wyszogrodzkiem, dając wiarę przez agentów Moskwy puszczonej pogłosce, jakoby szlachta sprowadziła warszawiaków [powstańców – J.M.] celem ich wyróżnienia i wymordowania, uzbroili się w cepy, widły, siekiery, gromadząc się w celu obrony w razie ich atakowania, o czym nikomu ani się śniło, sami widać poczuli się do winy. Do wszystkich władz moskiewskich wysyłali oni deputacje z prośbą o udzielenie im pomocy²².

Wobec konfliktu polsko-rosyjskiego władze carskie liczyły na antagonizmy narodowościowe, a nawet na wsparcie mniejszości religijnych: *Na kilka godzin [przed] zamierzonym atakiem Moskale [...] Maków opuścili pozostawiający w nim 40 weteranów nędznie uzbrojonych, wraz z 10 kozakami. Za wejściem naszych do miasta kozacy uciekli, weterani zaś pod łóżka w mieszkaniach żydowskich pokryli się, spod których potem z niemałym trudem za lby ich wyciągać trzeba było*²³. Opisana sytuacja świadczyłaby, że Rosjanie, obawiając się ludności polskiej, liczyli na pomoc Żydów.

Już po upadku powstania władze carskie przygotowywały się do poboru wojskowego także mieszkańców żydowskich. Znany wcześniej z propolskiego kursu nadrabina warszawski Dow Ber Meisels zwrócił się do namiestnika Teodora Berga (świadczyłoby to jednak o jego wysokiej pozycji w oczach caratu) z prośbą *oszczędzenia od zaciągu wojskowego młodych ludzi wyznania żydowskiego sposobiących się na rabinów*²⁴. Wydział Wyznań Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych został poproszony o *jak najspiesniejsze przygotowanie odpowiedniego projektu rozporządzenia do Władz właściwych, obejmować mającego szczegółowo, w jakiej liczbie w każdej miejscowości Królestwa Polskiego, pod jakimi warunkami i przy zachowaniu jakich mianowicie formalności, będą mogli być przedstawieni do oszczędzenia od zaciągu wojskowego spisowi wyznania Mojżeszowego kształcący się przy Rabinach*²⁵.

Po wspomnianych pismach dokonano „lustracji” rabinów w poszczególnych powiatach. Z załączonej poniżej Tab. 3 o rabinach z powiatu ostrołęckiego wynika, że uzyskiwali oni dobrą opinię u władz carskich, nie wyłączając w tym rabina ostrowskiego Szapiry, przesłuchiwanego w maju 1864 r. przez komisję wojenno-

²¹ *Dochodzenie w sprawie nabożeństwa odprawionego 14 października 1861 r. w kościele ewangelickim w Płocku w czasie którego wystawiono antyrządowe emblematy*, [w:] *Mazowsze Północne*, s. 151, 156.

²² *Przygotowanie do walki zbrojnej na Mazowszu Północnym po ogłoszeniu „branki”*, [w:] *Mazowsze Północne*, s. 160.

²³ *Powstanie styczniowe w Pułtuskiem w lutym 1863 r.*, [w:] *Mazowsze Północne*, s. 168.

²⁴ AGAD, CWW, sygn. 1447, s. 6-7, Pismo KRSWiD Wydz. Administracyjny Sekcja Zaciągu z 19/31 maja 1865 r. do Wydz. Wyznań.

²⁵ AGAD, CWW, sygn. 1447, s. 5, Pismo naczelnika Sekcji Zaciągu Brandela w KRSWiD Wydz. Administracyjny z 18/30 czerwca 1865 r. do Wydz. Wyznań.

śledczą płka Surkowa²⁶. Bez względu na przynależność do *sekt*y żydowskiej wszyscy rabini składali przysięgę wierności władzom, i jej dotrzymani. Niewątpliwie ich postawa miała wpływ na pozostałych członków gmin wyznaniowych, co z kolei sytuowało „niepokornych” jako „odszczępieńców”. Dość wyjątkowa chyba sprawa dotyczyła rabina Płocka Chaima Mendela Landau’a, usuniętego ze stanowiska²⁷. Oczywiście należałoby prowadzić dalsze badania, „przeglądając” wszystkich rabinów Królestwa Polskiego, co do ich lojalności wobec władz carskich w okresie powstania styczniowego, ale to już wykracza poza niniejszy artykuł.

Tab. 3. Rabini w okręgach bożniczych w pow. ostrołęckim (stan na listopad 1865 r.)

Rabini	Ostrołęka	Goworowo*	Myszyniec	Ostrów	Brok	Czyżew	Zaręby Kościelne
Imię i nazwisko	Michał Goldszlak	Szymon Kalmański	Eliasz Sorekon(?)	Chaim Szapira	Abram Lejb Kozak	Lejzor Paj	Kielman Rubintajn
Wiek (lat)	35	65	67	42	45	43	48
Przysięga wierności, data	Składał, 1855 r.	Składał, 1855 r.	Składał, 12/24 VIII 1842 r.	Składał	Składał	Składał w Cesarstwie	Składał
Od kiedy pełni funkcję rabina	1857 r.	1824 r.	12/24 VIII 1840 r.	1861 r.	1861 r.	1853 r.	1840 r., a w m. od 1863 r.
Do jakiej <i>sekt</i> y żyd. należy	Ogólnej/ zwykłej	Ogólnej/ zwykłej	Misznegad	Talmudyści	Chasydzi	Misznegad	Misznegad
Postępowanie, poglądy polityczne	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.	Post. dobre, politycznie niezaangaż.

Źródło: AGAD, CWW, sygn. 1447, s.428-436, *Vedomost Ravvinam Ostrolenskogo ujezda*, sostavlena 28 nojabra/9 diekabra 1865 g. (tłum. z ros. własne).

Uwaga: * - w Goworowie przebywał też podrabbin Enoch Rubinberg, lat 73, ur. w Dąbku pow. ostrołęcki, przysięgę składał w 1855 r., uczył się w Stawiskach pow. łomżyński, funkcję pełnił od 1838 r., pensji w 1865 r. nie pobierał, *sekt*a „ogólna”, postępowanie dobre, politycznie niezaangażowany.

²⁶ M. Bartniczak, *Powstanie styczniowe w Ostrowi Maz. i okolicy*, [w:] *Ostrów Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu*, praca zbiorowa, pod red. St. Russockiego, Warszawa 1975, s. 130.

²⁷ Za: J. Szczepański, *Spoleczność żydowska Mazowsza*, s. 129.

Podsumowanie

Jakkolwiek pierwsi Żydzi na Mazowszu Północnym pojawili się już w epoce średniowiecza, to ich większe społeczności zaczęły kształtować się już na początku XIX w. w wyniku splotu procesów polityczno-prawnych, społecznych i gospodarczych. Generalnie pozostawali raczej na uboczu głównych wydarzeń, skupiając się na organizacji swego życia religijnego i gospodarczego. Działania powstańców styczniowych w jakimś zakresie warunkowały żydowskie zachowania, zarówno propolskie, jak i prorosyjskie. Jednak trzeba się ostatecznie zgodzić z faktem, że w swojej przeważającej masie małomiasteczkowi Żydzi pozostawali biernymi świadkami wydarzeń.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (Rada Administracyjna 1821, Księgi miasta Ostrołęki 1809-1846), Centralne Władze Wyznaniowe (Okręgi bożnicze 1832-1865, Szkoła Rabinów 1865-1871).
Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, Prace Magisterskie pisane na UW pod kierunkiem prof. Majera Bałabana do 1939 r.

II. Źródła drukowane

Eisenbach A., Fajnhauz D., Wein A., *Żydzi a Powstanie Styczniowe*, Warszawa 1963.
Mazowsze Północne w XIX-XX wieku. Materiały źródłowe 1795-1956, zebrał i przyg. J. Szczepański, Warszawa-Pułtusk 1997.
Źródła historyczne do dziejów Ziemi Mławskiej 1065-1956, zebrał i przyg. A. Grochowski i R. Juszkiewicz, Mława-Ciechanów 1998.

III. Opracowania

Eisenbach A., *Emancypacja Żydów na ziemiach polskich 1785-1870 na tle europejskim*, Warszawa 1988.
Eisenbach A., *Rozprzestrzenienie i warunki mieszkaniowe ludności żydowskiej w Warszawie w świetle spisu z 1815 r.*, „Biuletyn ŻIH” 1958, nr 1.
Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972.
Mironczuk, J., *Społeczność żydowska Kurpiowszczyzny wobec powstania styczniowego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2023, nr XXXVII, s. 29-39.
Mironczuk J., *Żydzi w powiecie ostrołęckim do I wojny światowej*, Ostrołęka 2011.

Podraza A., *Żydzi i wieś w dawnej Rzeczypospolitej*, [w:] *Żydzi w dawnej Rzeczypospolitej. Materiały z konferencji „Autonomia Żydów w Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Wrocław-Warszawa 1991.

Szczepański J., *Dzieje społeczności żydowskiej powiatów Pułtusk i Maków Mazowiecki*, Warszawa 1993.

Szczepański J., *Spoleczność żydowska Mazowska w XIX-XX wieku*, Pułtusk 2005.

Streszczenie

Praca odnosi się do relacji polsko-żydowskich na Mazowszu Północnym w okresie zaborów. Skupiono się na postawach Żydów wobec powstania styczniowego.

Summary

The present dissertation refers to Polish-Jewish relations in Northern Mazovia during the partitions of Poland. The emphasis has been put on the attitudes of Jews towards the January Uprising.

Słowa kluczowe: Mazowsze Północne, Żydzi, powstanie styczniowe.

Keywords: Northern Mazovia, Jews, January Uprising.

Lukasz Gut

Związek Kurpiów

ORCID: 0009-0004-3214-1972

Sprawozdanie i list Mieczysława Orłowicza o uroczystości Bożego Ciała w Myszyńcu 27 maja 1937 roku

Report and letter by Mieczysław Orłowicz on the Corpus Christi celebration in Myszyniec on May 27, 1937

Wprowadzenie

Uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa, potocznie zwana Bożym Ciałem, to święto obchodzone w Kościele katolickim jako święto ruchome i nakazane. Nieodłącznym elementem tej uroczystości jest procesja prowadzona do czterech ołtarzy, w której udział biorą często liczni wierni, tak jak 27 maja 1937 roku w Myszyńcu. Wtedy to procesja zgromadziła nie tylko miejscowych, ale i wielu gości, wśród których znalazł się m.in. Mieczysław Orłowicz (1881-1959) – znany miłośnik turystyki, autor licznych przewodników, krajoznawca, którego bogata spuścizna znajduje się w zasobach Polskiej Akademii Nauk Archiwum w Warszawie¹.

Uroczystość Bożego Ciała w Myszyńcu z 1937 r. nie mieści się w kanonach historii zamkniętej w wąskim gronie specjalistów. Od kilku lat przy okazji święta artykuły internetowe nawiązują do myszyńskich obchodów Bożego Ciała, a treści tych artykułów wypełniają z reguły dwa znakomite i cenne źródła: fotografie Henryka Poddębskiego (1890-1945) i film wyprodukowany przez Polską Agencję Telegraficzną (PAT) pt. *Święto na Kurpiach*². Oba te źródła funkcjonują również w obrębie mediów społecznościowych, np. na grupach poświęconych fotografiom dawnych wsi czy na grupach dedykowanych Kurpiowszczyźnie.

---

¹ Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie (dalej: APAN), Materiały Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92.

² W Narodowym Archiwum Cyfrowym (dalej: NAC) zachowało się 120 zdjęć z Myszyńca i 29 ze wsi Wolkowe, które fotograf wykonał w trakcie swego pobytu na Kurpiach. Zob. NAC, Archiwum fotograficzne Henryka Poddębskiego, sygn. 137, sygn. 276, sygn. 534. Należy do tego doliczyć 19 fotografii z NAC, Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum ilustracji, sygn. 333. Fotografie dostępne są na portalu <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl> (data dostępu: 21.10.2024 r.). Film Polskiej Agencji Telegraficznej dostępny jest w Repozytorium Cyfrowym Filмотeki Narodowej: <http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/8240> (dostęp: 21.10.2024 r.).

O wydarzeniach z 27 maja 1937 r. pisano kilkakrotnie w formie naukowej czy popularnonaukowej, a podstawą źródłową wszystkich opracowań, oprócz fotografii Poddębkiego i filmu PAT, była prasa, która sporo miejsca poświęcała barwnej procesji³. Autorzy tekstów podkreślali wyjątkowość uroczystości z 1937 roku i trudno nie zgodzić się z Marią Weroniką Kmoch, że jest to najlepiej udokumentowane wydarzenie na Kurpiach przed II wojną światową⁴.

Wśród materiałów Mieczysława Orłowicza, które gromadzi Polska Akademia Nauk Archiwum w Warszawie, znajdują się sprawozdania z wycieczek i korespondencja tego krajoznawcy. Orłowicz był 27 maja 1937 r. w Myszyńcu, a jego obecność potwierdza też relacja z kroniki oddziału Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w Myszyńcu. Autor kroniki pisał: Idąc z większą grupą młodzieży o godz. 5ej rano, spotkałem furmankę wiozącą dwóch panów do wioski Wolkowe; jednego z nich poznałem, był to p. Orłowicz, Naczelnik Wydziału Ministerstwa Komunikacji. Jechali zwiedzać okoliczne wioski, bo sama uroczystość ma się rozpocząć o godz. 8ej⁵.

Źródła

Poniżej prezentujemy dwa dokumenty źródłowe, wcześniej niewykorzystane w kontekście uroczystości Bożego Ciała w 1937 r. w Myszyńcu. Owe dokumenty to sprawozdanie Orłowicza z odbytej wycieczki i jego list do ks. Eugeniusza Kłóskowskiego, ówczesnego wikariusza myszyńskiekiej parafii⁶.

Mieczysław Orłowicz w latach 1932-1939 był kierownikiem referatu w Wydziale Turystyki Ministerstwa Komunikacji. Możemy domniemywać, że pierwszy dokument, który niżej zacytujemy, to sprawozdanie sporządzone, tak jak inne sprawozdania Orłowicza, na potrzeby działalności ministerstwa. Sugeruje to w kontekście całej jednostki archiwalnej fakt, że Orłowicz przy większości tego

³ Mowa tu m.in. o takich tytułach jak „Ilustrowany Kurier Codzienny”, „Kurier Warszawski”, „Polska Zbrojna”. Ciekawostką jest fakt, że fotografia Kurpianek niosących feretrony na procesji pojawiła się nawet we francuskiej „Le Matin” z 2 czerwca 1937 r.

⁴ M. W. Kmoch, *Najlepsza promocja Kurpiów ever! Boże Ciało w Myszyńcu w 1937 r.*, „Kurpianka w wielkim świecie” <http://www.kurpiankawwielkimswiecie.pl/2021/06/najlepsza-promocja-kurpiow-ever-boze.html> (dostęp: 21.10.2024 r.). Jest to najbardziej skrupulatny ze znanych tekstów na ten temat. O Bożym Ciele w Myszyńcu pisali też: M. Bondarczuk, *Boże Ciało w Myszyńcu roku Pańskiego 1937*, „Kurpie” 2003, nr 3(8), s. 18–20; Ł. Gut, *Boże Ciało na Kurpiach w 1937 roku*, „Kurpie – historia i trwanie” <http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com/2014/05/boze-ciao-na-kurpiach-w-1937-roku.html> (dostęp: 21.10.2024 r.); M. Tomczak, *Boże Ciało w Myszyńcu Anno Domini 1937*, „Przydroża” 2016, nr 3, s. 163-167.

⁵ Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Gomułickiego w Ostrołęce, Kronika KSMŻ oddziału Myszyńiec-Wieś, [1938], b. p.

⁶ O ks. Eugeniuszu Kłóskowskim zob. M. Przytocką, *Duchowieństwo parafialne myszyńskie od 1925 roku do 2009 roku*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyńcu*, pod red. M. Przytockiej, Myszyńiec 2009, s. 302-303.

typu sprawozdań, jako ich nadawca, podawał, oprócz danych osobowych, dopisek „Min. Komunikacji, Wydział Turystyki”. Co więcej, chociaż sprawozdanie dotyczące wycieczki do stolicy Kurpiów jest niedatowane, to sądząc po innych, wcześniejszych tego typu notatkach, zostało napisane najprawdopodobniej dzień po uroczystości. Sprawozdanie zawiera m.in. spis mijanych miejscowości i wskazówek, które punkty na trasie wycieczki fotografowano, jak również nazwiska fotografów i liczbę wykonanych zdjęć.

Drugi dokument, czyli list Orłowicza z 28 maja 1937 r. do ks. Eugeniusza Kłoskowskiego wskazuje na tego drugiego jako głównego organizatora uroczystości. Autor opisał zalety myszyńckiego wydarzenia i wskazał na niedociągnięcia związane z organizacją transportu kolejowego dla turystów. Oba źródła, sporządzone niedługo po wydarzeniach, już tylko z tego względu zasługują na uwagę. Dodatkowo, jak należy sądzić, dorzucają kilka informacji do znanego nam obrazu Bożego Ciała w Myszyńcu i pozwalają ten obraz pogłębić i uszczegółowić. Niemniej istotny wydaje się i ten drobny fakt, że oba źródła wskazują na kilku fotografów, którzy obecni byli na procesji. Być może lektura tekstów Orłowicza pozwoli na dokonanie kolejnych odkryć w tym, wydawałoby się znanym już, temacie.

W obu tekstach ich autor wspomina Henryka Poddębskiego, jednego z najwybitniejszych przedstawicieli fotografii krajoznawczej. Poddębski objeździł znaczną część terytorium II Rzeczypospolitej, a jego spuścizna w samym Narodowym Archiwum Cyfrowym to zespół liczący ponad 22 tys. zdjęć. Współpraca Poddębskiego i Orłowicza wykraczała poza relacje oficjalne. Można zaryzykować stwierdzenie, że łączyły ich stosunki przyjacielskie – stwierdzała znawczyni życiorysu Poddębskiego⁷. Dla interesującego nas tematu najważniejsze w kontekście relacji Orłowicza i Poddębskiego jest to, że opisy tego pierwszego stanowią niejako komentarz do zdjęć wybitnego fotografa.

Tekst źródłowy, który znajduje się w formie maszynopisu, poprawiono jedynie pod kątem interpunkcji, a także usunięto literówki. Pozostawiono pisownię oryginalną. Odręczne dopiski podkreślono kursywą.

---

⁷ M. Florczak, *Misje fotograficzne Henryka Poddębskiego – od Wileńszczyzny po Śląsk, od Pomorza po Huculszczyznę (Część II)*, „Dagerotyp” 2009, nr 18, s. 98.

Aneks 1.**SPRAWOZDANIE Z WYCIECZKI DO OSTROŁĘKI I MYSZYŃCA
NA KURPIOWSKĄ PROCESJĘ BOŻEGO CIAŁA 26-27 MAJA 1937 R.**

Środa 26 maja przy niezwykle wysokim upale 35°C w cieniu, który powiększał fakt, że powietrze było zupełnie bez wiatru, nastąpił o godz. 13.05 w rozpalonych jak piece wagonach odjazd z dworca wileńskiego. Przyjazd do Ostrołęki o godz. 15.35. Stąd wykorzystując godzinny pobyt, przy pomocy dorożki odbyto podróż z dworca „Ostrołęka” na dworzec „Ostrołęka-wązkotorowa”, fotografując po drodze Ostrołękę, tj. kościół pobernardyński i kościół farny, rynek z ratuszem i starostwem, ruinę synagogi, nową synagogę, widok z nad Narwi oraz pomnik na pobojuwisku z 1831 r. O godz. 16.34 nastąpił odjazd koleją wązkotorową do Myszynca, po drodze kilka fotografii kolejki wązkotorowej Ostrołęka-Myszyniec. Przyjazd do Myszynca o godz. 18.30, kolacja i zakwaterowanie w miejscowym hotelu.

Czwartek 27 maja (Boże Ciało). Dzień był równie pogodny i upalny jak poprzedni. Do godz. 5.00 popoł. niebo niemal bez chmurki. O godz. 6.00 rano nastąpił wyjazd furmanką z Myszynca do sąsiednich wiosek kurpiowskich celem fotografii tych wiosek. Kolejno fotografowano i zatrzymywano się w Starym Myszyncu, zrobiono kilka zdjęć szosy z Myszynca do granicy pruskiej z Kurpiankami idącymi na procesję Bożego Ciała, oraz kilkadziesiąt zdjęć ze wsi Wolkowe, która należy do najpiękniej i najbardziej charakterystycznie zabudowanej wsi kurpiowskiej. Całą wieś zastano w drodze lub na przygotowaniach do wyjścia do Myszynca na procesję Bożego Ciała.

Po powrocie do Myszynca skierowano się również furmanką na drogę do Czarni, aby odfotografować stojący na skraju lasu pomnik powstańców z 1863 r. Nastąpił powrót do Myszynca, drugie śniadanie, a następnie w czasie odbywającej się w kościele sumy kilkadziesiąt zdjęć Kurpianek zebranych bardzo licznie na cmentarzu kościelnym oraz na placu przed kościołem.

O godz. 11.15 wyszła z kościoła procesja Bożego Ciała celebrowana przez ks. biskupa Łukomskiego z Łomży. Imponująco przedstawiał się blisko 1 km długi pochód Kurpianek w bardzo barwnych strojach oraz dziewczynek w strojach kurpiowskich. Procesja skończyła się o godz. 12.45, a pociąg popularny z Warszawy, który miał przybyć o godz. 11.25, spóźnił się o trzy kwadranse i przyjechał dopiero o godz. 12.10. Pociągiem tym między innymi przyjechali mama z bratem, pp. Millerowie, inż. Łubieński z Ostrowca, p. Cybulska, p. Szyndler i sporo innych znajomych, którzy częściowo towarzyszyli nam przy popołudniowym zwiedzaniu Myszynca. Udało się jeszcze zastać procesję przy czwartym ołtarzu, umieszczonym naprzeciw kościoła i zobaczyć cały barwny tłum kurpiowski, ustawiony w szeregi przed kościołem.

Po obiedzie w miejscowej restauracyjce udała się grupa wycieczkowców na błonia w sąsiedztwie stacji kolejowej w Myszyncu, gdzie urządzono na niewiel-

kiem podjum popisy regionalne i odegrano fragmenty Wesela Kurpiowskiego. Niestety, ponieważ na podjum i w jego sąsiedztwo wtargnął ogromny tłum, mało kto widział produkcję, zresztą wśród ciżby nie robiły one wrażenia i nie mogły być wykorzystane dla celów fotograficznych.

Ogółem zrobił p. Poddębski przeszło 200 fotografii, inż. Miller i inż. Łubieński po kilkanaście fotografii. Fotografował też p. Szyndler. Zauważyłem p. Platę (Photoplat), który również uwijał się z aparatem przy końcu procesji.

O godz. 17.10 nastąpił odjazd z Myszyńca pociągiem wązkotorowym w chwili, gdy od zachodu zaczęły się pojawiać burzowe chmury. Spotkanie z jedną z nich nastąpiło w Ostrołęce: ogromny wichur, kurz, dużo grzmotów, mało deszczu. Powrót do Wawy 23.30.

Pieszo 14 km

Orł

Źródło: APAN, Materiały Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92, j. 275, k. 107.

Aneks 2.

Warszawa, dn. 28 maja 1937 r.

Do Przewielebnego Księdza
Eugenjusza Kłoskowskiego
W Myszyńcu

Odjechałem wczoraj z Myszyńca pociągiem popularnym o godz. 17.10 w tylnych wagonach otwartych, gdzie siedziałem razem z Kurpiami i Kurpiankami. W przelocie widziałem jeszcze Księdza na dworcu żegnającego nasz pociąg, ale nie miałem już sposobności osobiście podziękować za urządzenie całej uroczystości i gratulować osiągniętych wspaniałych wyników, gdyż zdaje mi się, że cała uroczystość udała się tak doskonale przede wszystkim dzięki niestrudżonym zabiegom Księdza.

Jedna rzecz była tylko zadobra, tj. upał wprost abisyński, dzięki któremu jestem jeszcze dzisiaj jakby zaczadziały. Chmura, która przy naszym odjeździe pojawiła się od zachodu, dogoniła nas dopiero w Ostrołęce, gdyż dla pokazania matce miasteczka, jechaliśmy powozem z dworca wązkotorowego na dworzec główny. Już w odległości 1 km od dworca w Ostrołęce o godz. 19.45 złapała nas wichura o charakterze trąby powietrznej, cała okolica pokryła się tumanami kurzu, a z drzew zaczęły lecieć na szosę łamane gałęzie. Na szczęście zdołaliśmy dopaść dworzec w Ostrołęce jeszcze przed rozpoczęciem ulewy, która rozpętała się na dobre dopiero przy odjeździe pociągu z Ostrołęki. W Warszawie deszczu nie było wcale, skończyło się tylko na wichurze.

Po noclegu w myszyńskim hoteliku, z którego byliśmy bardzo zadowoleni, tembardziej że słowik pięknie koncertował, wyjechaliśmy o 6.00 rano wynajętą furmanką do Starego Myszyńca i Wolkowego wraz z p. Poddębskim, gdzie zrobiliśmy kilkadziesiąt zdjęć chat wiejskich i ulicy we Wolkowem z gromadkami ładnie ubranych Kurpianek, które szły już do Myszyńca. Następnie pojechaliśmy do pomnika powstańców, a o godz. 9.30 wróciliśmy do Myszyńca, aby być w czasie całego nabożeństwa i procesji. Poddębski pofotografował co się zmieści (razem zrobił przeszło 200 fotografii), a ja tymczasem poszedłem na dworzec powitać pociąg warszawski, którym miała przyjechać moja matka i brat, i sporo znajomych. Niestety pociąg spóźnił się o trzy kwadranse, tak, że idąc krótkimi drogami przez zagajnik zdołaliśmy pokazać im tylko całą procesję zebraną przed kościołem przy czwartej ewangelji. Ja widziałem także procesję w marszu do trzeciego ołtarza. Widok był spaniały, przewyższający o wiele to, co się widzi w Łowiczu. Przyznali to wszyscy, którzy widzieli i jedną i drugą procesję. Pociągiem popularnym z Warszawy przyjechał też znany fotograf hr. Plater (Photoplat), który zrobił również kilkadziesiąt fotografii. Jeden ze znajomych przyjechał aż z Ostrowca specjalnie na procesję, jadąc nocy poprzedniej z Ostrowca do Warszawy, a nocy z czwartku na piątek z Warszawy do Ostrowca. Twierdził jednak, że nie żałuje fatygi i wydatków, bo tak pięknej procesji jeszcze nie widział.

Rejestrujemy obecnie różne niedociągnięcia specjalnie kolejowe, aby uniknąć tych niedociągnięć w najbliższych latach. Uważam, że kolejki wąskotorowe stały na wysokości zadania, mimo psujących się parowozów i palących osi. Poniosły duży wysiłek, co trzeba stwierdzić z uznaniem. Pociąg popularny z Białegostoku nie dopisał z powodu niefortunnej pory. Rozmawiałem dziś z naszym naczelnikiem o tem, że na przyszły rok należałoby pociągi popularne zastąpić raczej biletem powrotnym z 50% zniżką z Warszawy, Białegostoku, Łomży, Ostrołęcki do Myszyńca na środę, czwartek i piątek Bożego Ciała. Trochę inaczej należy urządzić widowisko regionalne, gdyż wczoraj w ogromnym tłumie ani ja, ani wiele innych osób nie mogliśmy się tam docisnąć i nic nie widzieliśmy prócz barwnych tłumów na łące.

Proszę o uwagi co do spraw kolejowych

Serdeczny uścisk dłoni

Źródło: APAN, Materiały Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92, j. 275, k. 108.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne

Miejska Biblioteka Publiczna im. W. Gomułckiego w Ostrołęce, Kronika KSMŻ oddziału Myszyńiec-Wieś, [1938].

Polska Akademia Nauk, Archiwum w Warszawie, Materiały Mieczysława Orłowicza, sygn. III-92, j. 275.

II. Opracowania

Bondarczuk M., *Boże Ciało w Myszyncu roku Pańskiego 1937*, „Kurpie” 2003, nr 3(8).

Florczak M., *Misje fotograficzne Henryka Poddębkiego – od Wileńszczyzny po Śląsk, od Pomorza po Huculszczyznę* (Część II), „Dagerotyp” 2009, nr 18.

Gut Ł., *Boże Ciało na Kurpiach w 1937 roku*, „Kurpie – historia i trwanie” <http://kurpie-historia-trwanie.blogspot.com/2014/05/boze-ciao-na-kurpiach-w-1937-roku.html>.

Kmoch M. W., *Najlepsza promocja Kurpiów ever! Boże Ciało w Myszyncu w 1937 r.*, „Kurpianka w wielkim świecie” <http://www.kurpiankawwielkimswiecie.pl/2021/06/najlepsza-promocja-kurpiow-ever-boze.html>.

Przytocka M., *Duchowieństwo parafialne myszynieckie od 1925 roku do 2009 roku*, [w:] *Dzieje parafii i kościoła pw. Trójcy Przenajświętszej w Myszyncu*, pod red. M. Przytockiej, Myszyniec 2009.

Tomczak M., *Boże Ciało w Myszyncu Anno Domini 1937*, „Przydroża” 2016, nr 3.

Streszczenie

Uroczystość Bożego Ciała w Myszyncu 27 maja 1937 roku przeszła do historii jako jedno z najlepiej udokumentowanych wydarzeń na Kurpiach w okresie międzywojennym. W artykule przedstawiono dwa nieznane źródła do tego tematu. Autorem obu jest Mieczysław Orłowicz, znany propagator turystyki. Cytowane teksty pozwalają uszczegółowić obraz procesji Bożego Ciała w Myszyncu.

Summary

The Feast of Corpus Christi in Myszyniec on May 27, 1937, went down in history as one of the best-documented events in Kurpie during the interwar period. This article presents two unknown sources on this topic. The author of both sources is Mieczysław Orłowicz, a well-known promoter of tourism. The quoted texts allow for a more detailed picture of the Corpus Christi procession in Myszyniec.

Słowa kluczowe: Kurpie, Boże Ciało, Myszyniec, Mieczysław Orłowicz, okres międzywojenny, procesja

Keywords: Kurpie, Corpus Christi, Myszyniec, Mieczysław Orłowicz, interwar period, procession

Jan Jerzy Milewski

Uniwersytet w Białymstoku

ORCID: 0000 – 0002 – 5689 – 3552

Władze samorządowe w gminach wiejskich w powiecie ostrołęckim na początku lat trzydziestych XX wieku

Local government authorities in rural municipalities in Ostrołęka County in the early 1930s

Coraz bardziej popularne, także w Polsce, są badania dotyczące historii regionalnej czy wręcz lokalnej, zbieranie materiałów do historii rodzin, wykorzystujące w dużym stopniu „historię mówioną”. Badania regionalne na ogół potwierdzają oceny dotyczące całego kraju. Powoduje to jednakże konieczność zastanowienia się nad przyczynami rozbieżności. W odniesieniu np. do lat II wojny światowej inna będzie pamięć mieszkańców ziem wcielonych do Rzeszy, inna w Generalnej Guberni, a jeszcze inna na terenach, które po 17 września 1939 r. znalazły się pod okupacją sowiecką. Zawsze podczas spotkań, zwłaszcza z młodzieżą szkolną, namawiałem do rozmów z rodzicami, dziadkami, innymi starszymi osobami do podejmowania prób zapisania dziejów własnej rodziny. Chodzi też o to, żeby ta historia nie była hagiografią, ale próbą poszukiwania prawdy (upublicznienie tych zapisów zależy przecież od ich autorów).

Piszę o historii lokalnej i rodzinnej, bo pamięć o ich wielkiej roli przyczyniła się do wyboru tematu tego tekstu. Dzieje powiatu ostrołęckiego w okresie międzywojennym są dosyć dobrze zbadane, głównie dzięki publikacjom Janusza Gołoty, a także dzięki miejscowym historykom, jakim jest np. Jerzy Kijowski. Niejako podsumowaniem tych badań jest artykuł J. Gołoty *Podciągnąć powiat wzwyż (1915/1918-1939)*, zawarty w ostatniej monografii tegoż powiatu¹. Jestem przekonany, że potrzebne jest przypomnienie nazwisk osób wchodzących w skład samorządów gmin wiejskich (w odniesieniu do wielu miast taki skład jest znany). Wykazy władz samorządowych były publikowane w piśmie „Przebój”, które miało podtytuł „Ilustrowane czasopismo regionalne poświęcone samorządom i ubezpieczeniom społecznym”. Niewiele o nim wiemy, poza tym, że wydawane było od 1929 r., a redakcja i administracja mieściła się w Warszawie przy ul. Długiej 26. Tak się złożyło, że w numerze lutowym z 1931 r. znalazły się obszernie materiały

---

¹ *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018. Tam też znajduje się szczegółowa bibliografia.

na temat działalności samorządów terytorialnych w ówczesnym woj. białostockim. We wstępie do wydawnictwa pisano: „numer niniejszy jest zaczątkiem opisu prac samorządów województwa białostockiego, do którego przystąpiliśmy z kolei. Toteż od numeru bieżącego w ogólnym materiale pisma naszego podawać będziemy wiadomości tak województwa warszawskiego, jak lubelskiego i białostockiego, natomiast opisy prac poszczególnych samorządów województwa białostockiego będą z pewnością ciekawym materiałem porównawczym (...). Jeśli podczas długich zimowych wieczorów zaczniecie przerzucać, kochani czytelnicy, stronicę „Przeboju” i zagłębicie się w ich treść, wczytując się w pracę Waszych kolegów samorządowców, to mimo woli nasunie się Wam myśl >>co myśmy zrobili w naszej gminie i jak zrobiliśmy daną rzecz<<?². Niektórzy historycy powoływali się na te publikacje, choć dla części były one nieznane. Szczególnym przypadkiem jest monografia powiatu wysokomazowieckiego, w której bibliografia liczy kilkadziesiąt stron, ale nie ma w niej przywołania „Przeboju”³.

Początek lat trzydziestych to okres, gdy powstała Komisja dla Usprawnienia Administracji Publicznej, która przygotowywała projekt daleko idących zmian w podziale terytorialnym kraju, m.in. likwidację pięciu województw (w tym białostockiego). Spotkało się to ze sprzeciwem społecznym, także ze strony znacznej części samorządów. W ostateczności, ze względu na trudną sytuację gospodarczą, od tej reformy odstąpiono⁴. Najprawdopodobniej ze względów oszczędnościowych rozporządzeniem Rady Ministrów z 21 grudnia 1931 roku zniesiono powiat kolneński. W konsekwencji do powiatu ostrołęckiego przyłączono trzy gminy ze zlikwidowanego powiatu: Gawrychy, Łyse i Turośl, które zostały uwzględnione w niniejszym opracowaniu.

Wykaz władz gminnych został umieszczony w takiej kolejności, w jakiej gminy są w *Skorowidzu gmin* opartym na wynikach spisu powszechnego ludności z grudnia 1931 roku⁵. W celach pomocniczych wykorzystano także *Skorowidz miejscowości RP* opracowany na podstawie danych ze spisu powszechnego z 1921 roku⁶. W zamieszczonych tekstach nie dokonano żadnych zmian: zachowano kolejność nazwisk radnych (choć nie jest ona alfabetyczna i nie wiemy, co o tym decydowało), nie uwspółcześniano pisowni imion, oczywiście nie było możliwości

² „Przebój” 1931, s. 2.

³ J. Maroszek, *Dzieje powiatu Wysokie Mazowieckie 1866-2006*, Białystok 2008.

⁴ J. J. Milewski, *Województwo białostockie. Zarys dziejów (1919-1975)*, Białystok 2011, s. 22-23. Częściowym efektem pracy tej Komisji było odłączenie od woj. białostockiego z dniem 1 IV 1939 r. trzech powiatów: łomżyńskiego, ostrołęckiego i ostrowskiego, które od dawna ciążyły do woj. warszawskiego.

⁵ *Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki. Powierzchnia ogólna i użytki rolne*, cz. I, *Województwa centralne i wschodnie*, Warszawa 1933.

⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej*, t. V, *Województwo Białostockie*, Warszawa 1924.

weryfikacji czy w nazwiskach nie popełniono jakiś błędów. Niestety, brakuje danych dotyczących dwóch gmin: Durlasy (z siedzibą w Nasiadkach) i Rzekuń. Prawdopodobnie ich władze nie przekazały do redakcji odpowiednich informacji. W przypadku Rzekunia udało się jedynie ustalić, że sekretarzem gminy był wówczas Stanisław Rogulski.

Tab. 1. Wykaz władz gminnych

Gmina	Rada Gminy	Wójt	Sekretarz
Czarnia (wcześniej gmina Wach)	Józef Samsel, Szczepan Szyszka, Antoni Skorupski, Józef Dąbkowski, Stanisław Piórkowski, Walenty Zaniewski, Stanisław Wielechowski, Stanisław Rydel, Ignacy Załęski, Władysław Olbrys, Ignacy Nasiadka, Kazimierz Golon	Piotr Młynarski (od 1927 r.)	Edward Owczarek (od 1924 r.)
Czerwin	Józef Suska, Seweryn Krawczyk, Adolf Mierzejewski, Władysław Korzeb, Stanisław Załęgowski, Antoni Olszewski, Stanisław Wójcicki, Piotr Wójcicki, Jan Pstrągowski, Piotr Krajewski, Władysław Kempista, Piotr Malinowski	Piotr Bednarczyk (od lipca 1927 r.)	Zygmunt Maliszewski (od marca 1922 r.)
Gawrychy	Jan Parzych, Jan Nadolny, Piotr Gawrych, Paulin Nadolny, Bronisław Piaścik, Bronisław Pianka, Franciszek Florczyk, Bronisław Sawicki, Dominik Pokornicki, Leon Laskowski, Bolesław Kabacik, Paulin Skopek	Józef Lemański (od sierpnia 1928 r.)	Walenty Piotrowicz (od lipca 1929 r.)
Goworowo	Aleksander Bielicki, Zygmunt Górski, Romuald Ratyński, Grzegorz Kucharczyk, Stanisław Chojnacki, Antoni Mateuszak, Stanisław Kucharczyk, Stanisław Karolak, Antoni Cholewski, Faustyn Barczon, Zelek Papierczyk, Chuna Friedman	Stanisław Wójcik (od listopada 1929 r.)	Franciszek Maliszewski (od grudnia 1918 r.); zastępca sekretarza – Czesław Cudnoch
Kadzidło (z siedzibą w Dylewie)	Piotr Gąska, Józef Jaworski, Franciszek Supniewski, Józef Majewski, Józef Madrak, Józef Gut, Feliks Kamiński, Andrzej Włodarczyk, Jan Szczeciński, Paweł Róziecki, Franciszek Siurnicki, Franciszek Lenkiewicz	Szczepan Sobiech (od grudnia 1926 r.)	Władysław Pudłowski (od lipca 1930 r.); zastępca sekretarza – Maria Kręgulecówna (od 1920 r.)

Lyse	Aleksander Madrak, Stanisław Popielarczyk, Teofil Kowalczyk, Antoni Parada, Teofil Misiorski, Stanisław Nicewicz, Antoni Młynarczyk, Ignacy Drężek, Józef Maus, Adam Pupecki, Józef Bałdyga, Stanisław Dąbkowski	Michał Kawenczyński (od 1921 r.)	Czesław Basiński (od maja 1929 r.).
Myszyniec	Stanisław Brzostek, Stanisław Mówiński, Dawid Olchowski, Konstanty Abramczyk, Moszek Blum, Stanisław Borajkiewicz, Pinches Ulertz, Jan Bastek, Józef Markwas, Eljasz Lerman, Stanisław Plaga, Stanisław Rogala	Konstanty Pyszny (od września 1927 r.)	Stanisław Załuska (od października 1926 r.).
Nakły	Wacław Bagiński, Wiktor Białobrzegi, Gabryel Brzozowski, Bolesław Kossakowski, Władysław Stepnowski, Józef Stepnowski, Aleksander Zabielski, Adolf Żebrowski, Leopold Żebrowski, Wincenty Żerański, Jan Chełstowski, Kazimierz Nakielski	Władysław Przychodzeń (od marca 1923 r.)	Czesław Kukliński (od kwietnia 1925 r.)
Piski	Franciszek Bloch, Marcei Dąbkowski, Hipolit Wilochowski, Piotr Jastrzębski, Szczepan Milewski, Franciszek Szablowski, Szczepan Suchcicki, Czesław Sutkowski, Wawrzyniec Tyszka, Adolf Tyszka, Ludwik Załuski, Stefan Zalewski	Stefan Piskowski (od 1916 r.)	Wacław Żebrowski (od kwietnia 1927 r.); zastępca sekretarza – Michał Walczak
Szczawin	Adam Dudziec, Bolesław Mierzejewski, Józef Machnowski, Aleksander Konarzewski, Władysław Kędziński, Franciszek Chełstowski, Jan Wojciechowicz, Jan Załęski, Józef Kulesza, Józef Szmikowski, Jan Miłek, Władysław Kruszewski	Jan Walczak (od lutego 1923 r.)	Jakób Kornacki (od grudnia 1918 r.); zastępca sekretarza – Władysław Dudziec
Troszyn	Antoni Rupiński, Feliks Załuska, Antoni Stepnowski, Aleksander Nowak, Jan Laskowski, Konstanty Wierzbowski, Bolesław Matuszewski, Bolesław Czarnecki, Stanisław Białobrzegi, Stanisław Choromański, Stanisław Damięcki, Jan Lenkowski	Wincenty Jastrzębski (od kwietnia 1930 r.)	Adolf Rogulski (od 1918 r.); zastępca sekretarza – Franciszek Cieśliak

Turośl	Bronisław Sekściński, Faustyn Grała, Józef Bałdyga, Paulin Kulis, Ludwik Cieloszczyk, Jan Banach, Piotr Rybicki, Jan Słonka, Józef Lipka, Józef Romankiewicz, Józef Sutkowski, Józef Gołaś	Bronisław Baranowski (od stycznia 1929 r.)	Józef Gołębiowski (od września 1928 r.)
--------	--	--	---

Źródło: „Przebój” 1931, s. 24- 29.

Bibliografia

I. Źródła drukowane

Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Ludność i budynki. Powierzchnia ogólna i użytki rolne, cz. I, Województwa centralne i wschodnie, Warszawa 1933.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. V, Województwo Białostockie, Warszawa 1924.

II. Opracowania

Dzieje powiatu ostrołęckiego, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018.

Maroszek J., *Dzieje powiatu Wysokie Mazowieckie 1866-2006*, Białystok 2008.

Milewski J. J., *Województwo białostockie. Zarys dziejów (1919-1975)*, Białystok 2011.

III. Prasa

„Przebój” 1931

Streszczenie

Artykuł przybliży nazwiska osób wchodzących w skład samorządów gmin wiejskich w powiecie ostrołęckim na początku lat trzydziestych XX wieku z uwzględnieniem piastowanych stanowisk i funkcji.

Summary

The article presents the names of people who were members of the local governments of rural municipalities in Ostrołęka County in the early 1930s, taking into account the positions and functions they held.

Słowa kluczowe: gmina, samorząd gminny, wójt, sekretarz

Keywords: municipality, local government, mayor, secretary

Witold Rakowski

Mazowieckie Towarzystwo Naukowe

ORCID: 0000-0001-8814-3943

Mieszkańcy Ostrołęki w latach 1950-1960 i ich warunki mieszkaniowe

Residents of Ostrołęka in the years 1950-1960 and their living conditions

Motto:

„Martwe w oczach laika kolumny danych statystycznych mówią wyraźnie o tendencjach rozwojowych wołają głośno o potrzebach społecznych.”¹

Franciszek Piltz

Wstęp

Charakteryzując społeczeństwo danego punktu osadniczego, mamy na myśli ludność i przypisane jej cechy: demograficzne (między innymi: płeć, wiek, stan cywilny), społeczne (np.: poziom wykształcenia, przynależność do pewnych grup, warstw społecznych), zawodowe (np. czynni zawodowo, bierni zawodowo, pracujący, utrzymywani, niepracujący, ale posiadający własne źródło utrzymywania: emerytury, renty) i inne, np. miejsce urodzenia, zamieszkania. Pewne cechy można łączyć w pary, np. badać, jaka jest współzależność między miejscem urodzenia lub zamieszkania a poziomem wykształcenia, wykonywanym zawodem, zajmowanym stanowiskiem. Dla osób sprawujących władzę na niższym szczeblu zarządzania (firma, gmina, powiat), jak i krajowym, wiedza o danym społeczeństwie jest niezbędnym elementem w formowaniu rozsądnej polityki gospodarczej, społecznej (w tym demograficznej) i jej realizacji. Stąd też istnieje konieczność opisu danych społeczności na różnych szczeblach podziału terytorialnego, w zależności od dostępności danych gromadzonych przez urzędy statystyczne. Najwięcej informacji o społeczeństwie dostarczają spisy powszechne przeprowadzane przez poszczególne państwa na ogół co

---

¹ Cytat zapożyczony od B. M. Bulskiej, *Zagadnienia regionalne i lokalne w spisach powszechnych ludności*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, pod red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego, Warszawa 2002, s. 774.

10 lat. Bardziej szczegółowych i pogłębionych danych o społeczeństwie dostarczają badania socjologiczne² lub też sondaże przeprowadzone przez Centrum Badań Opinii Społecznych (CEBOS). Im mamy do czynienia z mniejszą społecznością, tym mniej jest ona zróżnicowana i łatwiejsza do rozpoznania. Oczywiście, że społeczeństwo danego państwa można uporządkować według podobnych cech, np. według grup wieku, płci, poziomu wykształcenia, jak to czyni Główny Urząd Statystyczny i podległe mu jednostki. Jest to jednak wiedza dla jednych ważna, dla innych tylko zdawkowa. W przypadku opisu społeczeństwa Ostrołęki w tym artykule jesteśmy zdani tylko na dane pochodzące ze spisów powszechnych ludności. W owym czasie nie prowadzono badań socjologicznych dotyczących ludności tego miasta. Niemniej jednak nawet dane pochodzące ze spisów powszechnych pozwalają w uproszczony sposób przedstawić ówczesne społeczeństwo Ostrołęki po to między innymi, by uzmysłwić Czytelnikowi proces jego przekształceń, jaki dokonał się od owego okresu do czasów współczesnych. Opracowanie to w pewnym zakresie nawiązuje do książek poświęconych samej OstrołECE³ lub powiatowi ostrołęckiemu⁴, w których o ludności pisano skrótowo, nie wnikając w ich strukturę demograficzno-społeczno-zawodową. Podobnie, schodząc do szczebla lokalnego, dane statystyczne, w tym pochodzące ze spisów powszechnych, można uporządkować według pewnych cech, np. według płci, wieku, aktywności zawodowej i wzbogacić je danymi pochodzącymi z innych źródeł⁵. W ten sposób dąży się do częściowego opisu danego społeczeństwa, bo kompleksowe ujęcie jest właściwie niemożliwe.

Celem artykułu jest więc charakterystyka mieszkańców Ostrołęki pod względem demograficznym, zawodowym, źródeł utrzymania i ich warunków mieszkaniowych w 1960 r. na tle szczupłych danych pochodzących z 1950 r. Zresztą informacje statystyczne ze spisu 1960 r. zawarte w publikacjach GUS również są bardzo skąpe. Niemniej jednak pozwalają na częściowe uzupełnienie wiedzy o mieszkańcach peryferyjnie usytuowanego ośrodka w przestrzeni krajowej⁶, który w latach 50. XX w. wkraczał na ścieżkę uprzemysłowienia⁷ i przemian społeczno-gospodarczych, które

² J. Malanowski, *Stosunki klasowe i różnice społeczne w mieście*, Warszawa 1967 oraz *Warunki życia wybranych społeczności lokalnych na początku XXI wieku*, pod red. W. Rakowskiego, Warszawa 2003.

³ J. Kijowski, *Dzieje Ostrołęki 1944-2000*, Ostrołęka 2002.

⁴ J. Gołota, *Ostrołęka. Miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000 oraz *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018.

⁵ W. Rakowski, *Zmiany w liczbie ludności Ostrołęki powodowane przyrostem naturalnym i migracjami*, [w:] *Kurpiowszczyzna. Kultura- Historia-Gospodarka*, pod red. J. Gołoty, J. Mironczuka, Ostrołęka 2017, s. 161-176.

⁶ M. Ciechocińska, *Czynniki determinujące procesy rozwojowe obszarów peryferyjnych na przykładzie regionu etnograficznego Kurpi*, Ostrołęka 1990, s. 83-111.

⁷ J. Och, *Problemy uprzemysłowienia i rozwoju infrastruktury Ostrołęki*, [w:] *Z prac Studentckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, Warszawa 1974 oraz

doprowadziły do wykształcenia się regionu⁸ i awansu miasta w 1975 do rangi wojewódzkiej⁹. Opracowanie to należy traktować jako wstęp do śledzenia przemian mieszkańców Ostrołęki w latach następnych.

1. Mieszkańcy Ostrołęki w 1950 r.

Według spisu ludności przeprowadzonego 3 grudnia 1950 r. na terenie miasta o powierzchni 28,5 km² zamieszkiwało 10409 osób, w tym 5006 mężczyzn. Czyli na 100 mężczyzn przypadło 107,9 kobiet. Zaostrzone rygory życia polityczno-gospodarczego w kraju uniemożliwiały urzędowi statystycznemu publikowanie informacji dotyczących struktury wieku, zawodowej, wykształcenia ludności dla miast niestanowiących powiatów miejskich. Z informacji pochodzących ze spisu wiadomo, że 10,4% mieszkańców utrzymywało się z rolnictwa. Struktura zatrudnienia była bardzo zróżnicowana przy niewielkim udziale przemysłu, a mianowicie¹⁰:

	zatrudnienie	w %
przemysł	367	9,9
budownictwo	191	5,2
rolnictwo i leśnictwo	475	12,5
transport i łączność	637	17,0
Handel	389	10,5
oświata, kultura	188	5,1
ochrona zdrowia	87	2,2
gospodarka komunalna, mieszkaniowa	29	0,7
administracja i pozostałe	1370	36,9
razem	3733	100

Tak pokaźne zatrudnienie w administracji wiąże się nie tyle z włączeniem do tego działu sądownictwa, finansów, co milicji, biura bezpieczeństwa, partii politycznych. Tak więc administracja zapewniała najwięcej miejsc pracy i należy sadzić, iż w większości byli w niej zatrudnieni mężczyźni skierowani tu do pracy z innych terenów kraju. Była to raczej społeczność słabo utożsamiająca się z miastem. Warunki życia mieszkańców były bardzo trudne. Potwierdzają to następujące fakty:

1. Na 100 osób pracujących przypadło aż 179 utrzymywanych, przy czym wynagrodzenie pracujących było bardzo niskie.
2. Tylko 56% mieszkań posiadało elektryczność, 4,2% wodociąg, 6,3% zlew, 2,8% ustęp splukiwany, 1,9% łazienkę.

W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji (na przykładzie powiatu ostrołęckiego)*, [w:] jak wyżej.

⁸ S. Berezowski, *Formowanie się regionu Ostrołęki*, Warszawa 1970.

⁹ J. Kijowski, *Powiat „bez powiatu” (1975-1998)*, [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty, J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018.

¹⁰ W. Rakowski, *Uprzemysłowienie*, s. 35.

3. Na izbę mieszkalną przypadało 1,85 osób.
4. Znaczna część budynków była drewniana, kryta słomą.
5. Miasto posiadało znikomą długość sieci wodociągowej i kanalizacyjnej.
6. Większość ulic, najczęściej o nawierzchni gruntowej, posiadało rynsztoki, do których wylewano zanieczyszczoną wodę.

Oczywiście jest to bardzo uproszczony obraz miasta w przededniu zapoczątkowanego w 1953 r. uprzemysłowienia miasta¹¹. Uprzemysłowienie wpływało nie tylko na rosnące zatrudnienie lecz także na powolne zmiany w strukturze społeczno-zawodowej mieszkańców, na rozwój infrastruktury i budownictwa mieszkaniowego, które z kolei zmieniało dotychczasową zabudowę, a poprzez napływ ludności przyczyniało się do wzrostu potencjału demograficznego miasta i wzrastającego oddziaływania na najbliższe otoczenie.

2. Mieszkańcy Ostrołęki w początkowym okresie industrializacji

1.1 Struktura zatrudnienia

W porównaniu do 1950 r. w początkowej fazie uprzemysłowienia, to jest w 1960 r. liczba mieszkańców zwiększyła się o 46,2%, liczba pracujących utożsamianych z zatrudnieniem w mieście zwiększyła się o 53,6%, przy czym w przemyśle zatrudnienie to wzrosło przeszło pięciokrotnie, przy niewielkim wzroście w transporcie, handlu, oświacie oraz przy olbrzymim spadku w administracji. Bardzo małe zatrudnienie było nadal w gospodarce komunalnej i mieszkaniowej, jak też w handlu, łącznie z gastronomią, gdzie na tysiąc mieszkańców ciągle zatrudnienie wynosiło 37 osób. W stosunku do 1950 r. zmieniła się struktura zatrudnienia. Najważniejszym działem gospodarki narodowej, zapewniającym pracę mieszkańcom miasta, był przemysł, gdzie co trzecia osoba znajdowała zatrudnienie. W następnej kolejności był transport (14,8%), po nim budownictwo (11%), handel (10%), rolnictwo (9,5%). W budownictwie, transporcie zdecydowanie dominowali mężczyźni, również w przemyśle, zaś w handlu, oświacie, ochronie zdrowia, w rolnictwie przeważały w zatrudnieniu kobiety (tab. 1). Udział kobiet wśród ogółu pracujących wynosił 36,8%, (pozostała część - 63,2% przypada na mężczyzn), a więc był względnie wysoki, zwłaszcza jeśli uwzględni się duży udział dzieci w wieku 0-7 lat (20,5%) w ogólnej liczbie mieszkańców przy bardzo słabo rozwiniętej infrastrukturze społecznej (żłobki, przedszkola). Na 1596 dzieci w wieku 4-7 lat miejsc w przedszkolach było 206, a uczęszczało do nich w 1960/61 - 275 dzieci¹².

¹¹J. Och, *Problemy uprzemysłowienia*, s. 6- 12.

¹² *Statystyka miast i osiedli 1945-1965*, GUS 1967, s. 768.

Tabela 1. Ludność czynna zawodowo (pracująca) Ostrołęki według działów gospodarki narodowej w latach 1950-1960

Działy gospodarki narodowej	1950	1960		
	razem	mężczyźni	kobiety	razem
Przemysł	367	1295	622	1917
Budownictwo	191	581	52	633
Rolnictwo	475	212	333	545
Leśnictwo		10	10	20
Transport i łączność	637	748	102	850
Obrót towarowy	389	246	330	576
Gosp. komunalna i mieszkaniowa	29	32	15	47
Oświata, nauka, kultura	188	102	190	292
Ochrona zdrowia, kultura fizyczna	87	51	195	246
Organizacje polityczne i społeczne	1370	37	8	45
Instytucje finansowe i ubezpieczeniowe		25	33	58
Administracja i wymiar sprawiedliwości		143	128	271
Pozostałe		140	96	236
Razem	3733	3622	2114	5736

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Struktura zawodowa i demograficzna. Indywidualne gospodarstwa rolne. Województwo warszawskie. NSP 1950*, GUS, 1955; *Dodatkowe informacje dla powiatu Ostrołęka. NSP 1960*, GUS 1965.

1.2 Struktura płci i wieku

Właśnie cechą charakterystyczną mieszkańców Ostrołęki w 1960 r. był ich młody wiek. Aż 36,5% ogółu społeczeństwa to dzieci w wieku 0-14 lat, urodzone w okresie wzrastającego wyżu demograficznego przypadającego na lata 1946- 1955, a następnie opadającego od 1956 r. Dalsze 23,2% stanowiła młodzież i osoby młode w wieku 15-29 lat, urodzone w okresie 1931-1945. Tak więc prawie 60% społeczeństwa Ostrołęki w 1960 r. nie przekraczało 30 lat, w tym 44,2% to dzieci i młodzież do 19 lat, będący na utrzymaniu rodziców. Udział osób w wieku 60 lat i więcej wynosił 7,9%, przy czym wśród mężczyzn 6,3%, a wśród kobiet 9,6%. Przechodząc do bardziej szczegółowej analizy grup wieku, liczących po pięć roczników, warto zwrócić uwagę na zależności między liczbą osób poszczególnych grup a wysokością przyrostu naturalnego w kraju. Ze wszystkich grup wieku zawartych w tabeli 2. najliczniejsza była subpopulacja w wieku 5-9 lat, urodzonych w okresie 1951-1955, kiedy przyrost naturalny w kraju był najwyższy. Oscylował w przedziale 18,6-19,5‰¹³. Subpopulacja w wieku 0-4 lat była tylko nieco mniej liczna od wyżej wymienionej, ponieważ w okresie ich urodzeń (1956-1960) przyrost naturalny zmalał z 19,1 do 15‰. Trzy następne grupy dzieci i młodzieży były coraz mniej liczne ze

¹³ *Rocznik Demograficzny 2021*, s. 24-25.

względem na to, że rodziły się w latach 1946-1950, kiedy przyrost naturalny wynosił 16-19,1% lub w okresie wojny bądź tuż przed wojną, kiedy przyrost był niski. Grupy osób urodzonych w latach 1935-1926 były już liczniejsze od dwóch subpopulacji poprzedzających, ponieważ rodziły się w latach, kiedy przyrost naturalny kształtował się w granicach 12-18%, a ich uczestnictwo w wojnie ze względu na młodociany wiek było minimalne. Większy ubytek dotyczył osób urodzonych w okresie 1921-26, kiedy był wysoki przyrost naturalny. Subpopulacja ta w latach 1939-44 osiągnęła wiek 18-23 i część z nich brała udział w wojnie, co skutkowało większymi zgonami. Wyraźny spadek populacji wystąpił w grupie wiekowej 40-44 lata i nieco mniejszy w następnej. Osoby te urodziły się w latach 1911-1920, czyli tuż przed pierwszą wojną światową i w czasie jej trwania. Ponadto część tych osób uczestniczyła czynnie w działaniach drugiej wojny światowej, podobnie jak roczniki od niej starsze, dlatego subpopulacje od 40. roku życia wżwyz ponosiły względnie większe straty niż roczniki od nich młodsze. Dodatkowo ludność powyżej 40. roku życia, w tym zwłaszcza mężczyźni, wraz z rosnącym wiekiem charakteryzują się coraz wyższym współczynnikiem zgonów, stąd ich liczebność od 55. roku życia maleje (tab. 2).

Tabela 2. Struktura płci i wieku mieszkańców Ostrołęki w 1960 r.

Lata urodzenia	Grupa wieku	W liczbach bezwzględnych			W %		
		M	K	Ogółem	M	K	Ogółem
1960-1958	0-4	1010	926	1936	14,1	11,5	12,7
1955-1951	5-9	978	992	1970	13,6	12,3	12,9
1950-1946	10-14	809	846	1655	11,3	10,5	10,9
1945-1941	15-19	499	677	1176	6,9	8,4	7,7
1940-1936	20-24	436	638	1074	6,1	7,9	7,0
1935-1931	25-29	637	657	1294	8,9	8,2	8,5
1930-1926	30-34	632	617	1249	8,8	7,7	8,5
1925-1921	35-39	537	519	1056	7,5	6,5	6,9
1920-1916	40-44	285	336	621	4,0	4,2	4,1
1915-1911	45-49	318	341	659	4,4	4,2	4,3
1910-1906	50-54	322	409	731	4,4	5,1	4,8
1905-1901	55-59	268	314	582	3,7	3,9	3,8
1900-1896	60-64	194	277	471	2,7	3,5	3,0
1895-1891	65-69	107	197	304	1,5	2,5	2,0
1890 i przed	70+	151	287	438	2,1	3,6	2,9
razem	x	7183	8033	15216	100	100	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Ludność. Dodatkowe informacje dla powiatu Ostrołęckiego. NSP z dnia 6 grudnia 1960 r.*, GUS 1965.

Powiększyły się jednocześnie różnice między liczbą mężczyzn a kobiet. W ogólnej liczbie ludności na 100 mężczyzn przypadało 111,8 kobiet, zaś w wieku:

0-14 lat	98,8
15-29	117,9
30-44	101,2
45-59	117,2
60+	168,4

Wysoka liczba kobiet w wieku 15-20 lat przypadająca na 100 mężczyzn świadczyła o atrakcyjności miasta jako miejsca zamieszkania. Wynikało to być może częściowo z dużego niedoboru mężczyzn w grupie wiekowej 20-24 lata, gdzie aż 146 kobiet przypadało na 100 mężczyzn. Prawdopodobnie spowodowane to było odbywaniem przez część mężczyzn służby wojskowej¹⁴. Przyglądając się grupom wiekowym płci męskiej i żeńskiej warto zwrócić uwagę na liczebność tych subpopulacji w wieku 10-14 i 15-19 lat. Subpopulacja płci męskiej w wieku 15-19 lat była mniejsza od poprzedzającej o 310 osób (o 38%), zaś płci żeńskiej o 169 (o 20%). Czyżby tak duży ubytek chłopców w tym wieku był spowodowany ich nadumieralnością w wyniku ryzykownych zachowań? Podobne zjawisko wystąpiło między grupą w wieku 40-44 a 35-39 lat. Ubytek mężczyzn wynosił 47%, a kobiet 35%. W tym przypadku za tak duży ubytek należy winić drugą wojnę światową, w której osoby mające 18-27 lat uczestniczyły. Ze względu na to, że kobiety będące w wieku rozrodczym, liczące 15-44 rodziły się w latach 1916-1945, ich liczebność była stosunkowo niewielka (3444). Udział ich w ogólnej populacji kobiet wynosił 42,9%. Dlatego przyrost naturalny ludności malał aż do 1973 r., kiedy w wiek rozrodczy wkraczały kobiety urodzone w okresie tzw. wyżu demograficznego. Również liczba mężczyzn w wieku 20-59 lat, o najwyższej aktywności zawodowej, w ogólnej ich populacji nie przekraczała 50%. Przy takiej strukturze płci i wieku ludności Ostrołęki zmuszało to mężczyzn do wysokiej aktywności zawodowej, aby zapewnić źródło utrzymania dla dzieci i kobiet opiekujących się nimi.

1.3 Aktywność zawodowa ludności

Z ogółu mieszkańców Ostrołęki w 1960 roku 37,7% było aktywnych zawodowo, z tego 50,4% mężczyzn i zaledwie 26,3% kobiet. Przyjmując za podstawę poszczególne grupy wieku mieszkańców i pomijając subpopulację najmłodszą i najstarszą w wieku 65+, to aktywność zawodowa mężczyzn zamykała się w przedziale 68,6-98%, czyli z ogółu mężczyzn w grupie wieku 60-64 lat pracowało jeszcze 68,6%, a w grupach wieku 20-54 lat aktywność zawodowa przekraczała 92%.

¹⁴ Zgodnie z instrukcją spisową osoby odbywające służbę wojskową powinni być rejestrowani w miejscowości stałego pobytu przed powołaniem do wojska- Z. Padowicz, *Spis powszechny 1960 r.*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, Warszawa 2002, s. 351). Reguła ta nie była jednak przestrzegana.

Nawet w grupie 15-19 lat co czwarty mężczyzna pracował, a jeszcze wyższą aktywność wykazywali mężczyźni w wieku 65+ (tab. 3). Na tle mężczyzn aktywność zawodowa kobiet od grupy wieku 30-34 lat wżwyż była dwukrotnie niższa.

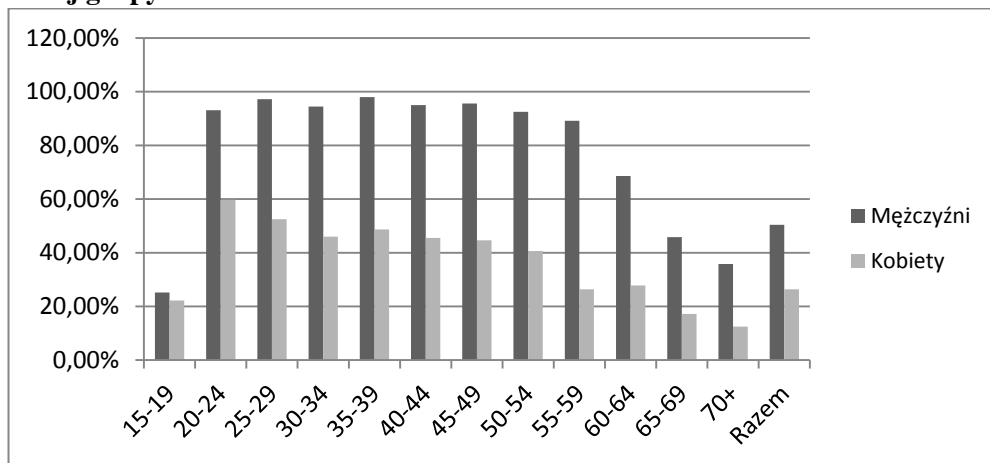
Tabela 3. Aktywność zawodowa mieszkańców Ostrołki w 1960 r. według płci i wieku

Grupa wieku	W liczbach bezwzględnych			W %		
	M	K	Ogółem	M	K	Ogółem
15-19	126	150	276	25,2	22,2	23,5
20-24	406	381	787	93,1	59,7	73,3
25-29	619	345	964	97,2	52,5	74,5
30-34	597	284	881	94,5	46,0	70,5
35-39	526	253	779	98,0	48,7	73,8
40-44	271	153	424	95,0	45,5	68,3
45-49	304	152	456	95,6	44,6	69,2
50-54	298	166	464	92,5	40,6	63,5
55-59	239	83	322	89,2	26,4	55,3
60-64	133	77	210	68,6	27,8	44,6
65-69	49	34	83	45,8	17,2	27,3
70+ ^{a)}	54	36	8	35,8	12,5	20,5
Razem	3622	2114	5736	50,4	26,4	37,7

^{a)}łącznie z wiekiem nieustalonym.

Źródło: jak tabela 2.

Największa różnica w aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet wystąpiła w wieku powyżej 55 lat, a najmniejsza w wieku 15-24 lat (wykres 1), kiedy większość z nich nie posiadała dzieci. Jak już wcześniej nadmieniono najwięcej kobiet znajdowało zatrudnienie w przemyśle (29,4%), w rolnictwie i handlu (po 15,7%), natomiast mężczyzn (tab. 1) w przemyśle (35,7%), transporcie (20,7%) oraz budownictwie (16%). Stopień aktywności poszczególnych grup wieku zależy od stwarzanego popytu na zasoby pracy głównie na lokalnym rynku oraz od rozwoju infrastruktury.

Wykres 1. Stopień aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet w 1960 r. w % danej grupy wieku

1.4 Wykształcenie ludności

Przyjmując za podstawę ogół mieszkańców (15216), to analizując ich poziom wykształcenia należy wykluczyć dzieci w wieku 0-6 lat (2738). Pozostałą część społeczeństwa w wieku 7 lat i więcej (12478) można podzielić na nieuczących się i uczęszczających do szkół. Nieuczących się było 8574, w tym czynni zawodowo liczyli 5434, z tego mężczyźni 3389, kobiety 2045. Liczba biernych zawodowo nieuczących się przedstawiała się następująco¹⁵:

	ukończone	nieukończone
wyższe	200	40
średnie ogólnokształcące	447	454
średnie zawodowe	780	246
zasadnicze zawodowe	447	103
podstawowe	2754	2524
samoucy	186	-
nie umiejący pisać	131	-
nie umiejący pisać ani czytać	240	-
nieustalone	22	-

Zdecydowana więc większość mieszkańców charakteryzowała się niskim poziomem wykształcenia, odziedziczonym z przeszłości. W ciągu 15 lat powojennych przede wszystkim starano się zlikwidować analfabetyzm wśród osób dorosłych. Stąd niewielka była liczba mieszkańców charakteryzujących się wykształceniem średnim, a szczególnie wyższym. Z tym wykształceniem osoby te pojawiały się wraz z budową elektrowni i zakładów celulozowo-papierniczych. Jeśli chodzi

¹⁵ *Ludność. Gospodarstwa domowe. Województwo warszawskie. Tablice powiatowe. NSP 1960, GUS 1965.*

o osoby uczące się w wieku 7 lat i więcej to było ich 3904, z tego 302 czynne zawodowo (233 mężczyzn i 69 kobiet). Następująca liczba osób uczących się uczęszczała do

szkół:	podstawowych	2822
	średnich ogólnokształcących	440
	średnich zawodowych	319
	zasadniczych zawodowych	292
	wyższych	31

Biorąc pod uwagę młodzież w wieku 15-19 lat, liczącą 1176 osób (tab. 2), to niemal wszyscy uczęszczali do szkół średnich. O wiele gorzej sytuacja przedstawiała się w kwestii możliwości studiowania, uwzględniając szansę dostania się na studia i koszty finansowe związane z nauką w odległych ośrodkach akademickich.

1.5 Gospodarstwa domowe i rodziny

Dotychczasowe rozważania dotyczyły ogółu ludności w podziale na płeć, wiek i inne przekroje. Tymczasem poszczególne osoby tkwią w mikrostrukturach, którymi są gospodarstwa domowe i rodziny. To w rodzinie pojawiają się dzieci, dorastają i zakładają nowe rodziny lub decydują się na samotne zamieszkanie. Właśnie gospodarstwa domowe jednoosobowe to gospodarstwa nierodzinne. Pozostałe gospodarstwa są rodzinne i w ich skład może wchodzić jedna, dwie lub trzy rodziny. Ogółem gospodarstw domowych było 4559, czyli jedno gospodarstwo liczyło przeciętnie 3,34 osoby. Jeśli wyłączymy z ogółu gospodarstw domowych jednoosobowe (1038), to przeciętna liczba osób w gospodarstwie wzrośnie do 4,03. Strukturę gospodarstw domowych osób w nich zamieszkujących przedstawia tabela 4.

Tabela 4. Gospodarstwa domowe i liczba osób w tych gospodarstwach

Gospodarstwa domowe według liczby osób	Liczba		W %	
	gospodarstw domowych	osób w gosp. domowym	gospodarstw domowych	osób w gosp. domowym
jednoosobowe	1038	1038	22,8	6,8
dwuosobowe	822	1644	18,0	10,8
trzyosobowe	745	2235	16,3	14,7
czterooosobowe	852	3408	18,7	22,4
pięćoosobowe	585	2925	12,8	19,2
sześćoosobowe	309	1854	6,8	12,2
siedmioosobowe i większe	208	2112	4,6	13,9
razem	4559	15216	100	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Ludność. Gospodarstw domowe. Województwo warszawskie. Tabele powiatowe*. GUS 1965.

W ogólnej liczbie gospodarstw jednoosobowych było 65,8% czynnych zawodowo, podczas gdy w dwuosobowych czynnych zawodowo było 81,9%, a w pozostałych udział ten przekraczał 98%. Gospodarstwa jednoosobowe można podzielić na typowe (830) i nietypowe (208), tworzone przez uczniów przebywających na stacjach (164), przez pomoce domowe (32) i innych. Gospodarstwa jednoosobowe typowe tworzą: wdowy, wdowcy, panny, kawalerowie itp. Udział gospodarstw domowych jednoosobowych w ogólnej ich liczbie był bardzo wysoki, co było spowodowane prawdopodobnie wojną (wdowy). Brak danych dotyczących płci i wieku tworzących gospodarstwa jednoosobowe nie pozwala na wyjaśnienie tak dużej ich liczby. Dodać tylko wypada, że w 1970 r. udział ich w całości gospodarstw domowych wynosił 14,6%. Drugie miejsce pod względem liczby zajmowały gospodarstwa domowe czteroosobowe i one skupiały największy procent mieszkańców (22,4%), przeszło trzykrotnie więcej niż jednoosobowych i dwukrotnie więcej niż dwuosobowych (tab. 4). Jaki był skład osobowy i rodzinny poszczególnych gospodarstw domowych, brakuje informacji. Wiadomo natomiast, że w skład gospodarstw domowych czteroosobowych wchodziła więcej niż jedna rodzina. Gospodarstw domowych dwuosobowych i większych było 3521, zaś kobiet w wieku 15 lat i więcej według liczby dzieci do lat 16 zamieszkałych z nimi było 2483 oraz kobiet nieposiadających dzieci do lat 16 było 2786. Matki posiadające dzieci można podzielić na czynne zawodowo (1097) i pozostające na utrzymaniu rodziny (1386). Następująca liczba matek miała na utrzymaniu:

	czynne zawodowo	utrzymywane
jedno dziecko	404	390
dwoje	381	455
troje	186	320
czworo i więcej	126	222

W sumie z matkami czynnymi zawodowo mieszkało 2428 dzieci, z matkami będącymi na utrzymaniu odpowiednio 3435. Zatem z jedną matką mieszkało odpowiednio 2,21 dzieci i 2,48. Bardziej obciążone dziećmi były matki pozostające na utrzymaniu rodziny i być może dlatego nie podejmowały pracy zawodowej. Dane o liczbie dzieci do 16 lat będących na utrzymaniu wyżej wymienionych rodzin wskazują, że w 1960 r. była zapewniona rozszerzona reprodukcja ludności. Celem uzupełnienia warto jeszcze podać, że z ogółu matek (5269) z pracy w rolnictwie utrzymywało się 548, z pracy poza rolnictwem 4087 i ze źródeł niezarobkowych 634.

1.6 Źródła utrzymania ludności

Ogół mieszkańców pod względem źródeł utrzymania można podzielić na trzy grupy: pracujących, utrzymywanych przez pracujących i posiadających niezarobkowe źródła utrzymania. Podział ten według płci przedstawiał się następująco:

	mężczyźni	kobiety	razem
- pracujący	3622	2114	5736
- utrzymywani	3129	5167	8296
- posiadający niezarobkowe źródło	432	752	1184

Z ogólnej liczby mieszkańców pracowało 37,7%, na utrzymaniu tych osób pozostawało 54,5% dzieci i kobiet niepracujących. Ze źródeł niezarobkowych utrzymywało się 7,8%. Z tego źródła utrzymywało się więcej kobiet – 9% niż mężczyzn – 6%. Na 100 pracujących przypadało 144,6 osób przez nich utrzymywanych, czyli znacznie mniej niż w 1950 r. (179). Wśród utrzymywanych przez pracujących znacznie więcej było kobiet (62,3%) niż mężczyzn (37,7%), odwrotnie niż wśród pracujących (36,9% kobiet i 63,1% mężczyzn). Łącznie 100 osób pracujących utrzymywało 165 biernych zawodowo. W porównaniu z 1950 r. wzrosła co prawda aktywność zawodowa, ale i liczba osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, których w statystykach na szczeblu lokalnym wówczas nie uwzględniano. Inwalidzi wojenni, osoby niepełnosprawne itp. były utrzymywane w 1950 r. głównie przez rodziny a nie przez budżet państwa, co dodatkowo obniżało warunki życia mieszkańców.

1.7 Warunki mieszkaniowe

W 1960 r. na terenie Ostrołki było 1637 budynków mieszkalnych, czyli w jednym mieszkało przeciętnie 9,3 osoby. Były to głównie budynki składające się z dwóch (26,6%), trzech (19,7%) lub czterech izb (18,9%). Budynków, które dysponowały dziewięcioma i większą liczbą izb, było 11%, w tym także wybudowanych po 1950 r. budynków z 50 i więcej izbami (tab.5). Podobnie więc jak w 1950 r. w większości były to budynki parterowe o nieogniotrwałych ścianach. Najbardziej zagęszczone były budynki składające się z jednej lub dwóch izb. Przeciętnie w tych budynkach przypadało powyżej dwóch osób na izbę, pamiętając, że kuchnię o powierzchni 5 m² zaliczano także do izb. Między 1950 a 1960 r. przybyło netto 376 budynków o 1024 mieszkaniach i o 3102 izbach¹⁶. Część nowo wybudowanych budynków była już wyposażona w sieć komunalną, co znacznie poprawiło stan sanitarny miasta. Ponieważ długość sieci wodociągowej zwiększyła się z 2,8 km w 1955 r. do 5,4 km w 1960 r. i odpowiednio kanalizacyjnej z 3,0 km do 7,2 km¹⁷, dlatego wzrastała liczba budynków mieszkalnych podłączanych do sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. Pod koniec 1960 r. do sieci wodociągowej było podłączonych tylko 95 budynków, czyli zaledwie 5,8% całości. Były to głównie budynki nowe, składające się z wielu mieszkań. Do sieci kanalizacyjnej było podłączonych 107 budynków¹⁸.

¹⁶ *Ludność. Gospodarstwa domowe*, s. 221.

¹⁷ J. Och, *Problemy uprzemysłowienia*, s.15

¹⁸ *Statystyka miast i osiedli*, s. 652.

Zdecydowana większość budynków (91,4%) była własnością osób prywatnych, a tylko 6% należało do organów samorządowych, a pozostała część do innych instytucji¹⁹.

Tabela 5. Budynki mieszkalne w Ostrołęce według liczby izb i ludności w nich zamieszkałej w 1960 r. oraz osób przypadających na 1 izbę

Liczba izb w budynku	Liczba			Osób na 1 izbę	
	budynków	izb	ludności	Ostrołęka	wieś powiatu
1 izba	92	92	324	3,52	4,22
2 izby	436	872	1836	2,10	2,48
3 izby	322	966	1645	1,70	1,92
4 izby	310	1240	2038	1,64	1,63
5 izb	114	570	975	1,71	1,56
6-8	183	1268	2121	1,68	1,55
9-10	62	586	939	1,60	1,46
11-15	59	727	1217	1,67	1,66
16-19	18	317	586	1,85	1,68
20-49	28	770	1423	1,85	1,87
50 i więcej	13	964	1375	1,43	-
Razem	1637	8372	14489	1,73	2,24
Nie ustalono ^{a)}	-	-	727	-	-

^{a)} Taka liczba osób mieszkała w budynkach niemieszkalnych (gospodarczych). Źródło: Opracowanie własne na podstawie NSP 6.12.1960. *Mieszkania. Budynki mieszkalne. Województwo warszawskie*, GUS 1965.

W 1497 budynkach prywatnych było 2672 mieszkań (73,4% ogółu), 6036 izb (72,1% ogółu), w których mieszkało 70,3% ludności. Z materiałów ogniotrwałych (mur itp.) zbudowanych było 722 budynków (44,1% całości), w których było 2146 mieszkań (59%), 5140 izb (61,4%), a mieszkało w nich 58,9% ludności.

Budynki te wraz z liczbą mieszkań, izb i ludnością w nich zamieszkałą były wybudowane w latach:

	przed 1945r.	1945-1950	1951-1955	1956-1960
budynki	58,0	14,1	6,7	21,2
mieszkania	64,9	9,7	4,2	21,2
izby	61,3	9,7	4,8	24,2
mieszkańcy	62,6	10,0	5,0	22,4

To oznacza, że budynki wybudowane przed wojną były najbardziej zagęszczone, a najmniej te wybudowane tuż po wojnie. Przeciętna liczba izb w jednym

¹⁹ *Mieszkania. Budynki mieszkalne. Województwo warszawskie. NSP 1960*, GUS, 1965.

budynku wybudowanym w poszczególnych okresach była następująca: przed 1945 r. – 5,40, w latach 1945-1950 – 3,51, w latach 1951-1955 – 3,66, a w latach 1956-1960 – 5,85.

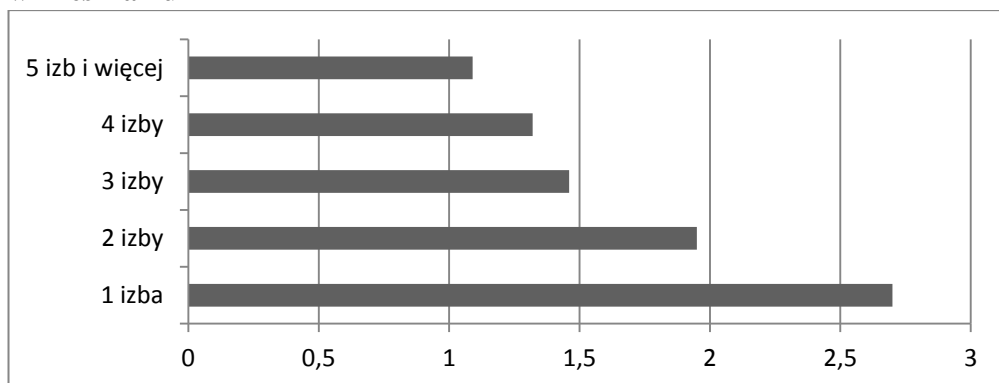
To znaczy, że najskromniejsze budynki wybudowano w okresie dziesięciu lat powojennych, kiedy społeczeństwo było bardzo biedne. Budynki powstałe w okresie 1956-1960 były już bardziej pojemne, bo znaczna ich część została wybudowana przez przedsiębiorstwa przemysłowe i przez miasto.

W związku z tym, że w poszczególnych budynkach znajdowała się zróżnicowana liczba izb, lepiej sytuację mieszkaniową odzwierciedlają mieszkania. W 1960 r., według grudniowego spisu było 3689 mieszkań. Struktura tych mieszkań według liczby izb była następująca:

1 izba	18,2%	przebywało w nich	12,9%	ludności
2 izby	46%	przebywało w nich	45,4%	ludności
3 izby	25,6%	przebywało w nich	28,3%	ludności
4 izby	9,3%	przebywało w nich	12,1%	ludności
5 izb i więcej	0,9%	przebywało w nich	1,3%	ludności

Ogół mieszkań składał się z małej liczby izb. Mieszkania jednoizbowe to razem kuchnia, jadalnia i sypialnia. Dla osób utrzymujących się z rolnictwa kuchnia stanowiła miejsce przygotowania pożywienia dla zwierząt. Liczba osób przypadająca na jedną izbę zmniejszała się wraz z rosnącą ilością izb w mieszkaniu, co ilustruje wykres 2. Szczególnie zagęszczone były mieszkania jednoizbowe.

Wykres 2. Zaludnienie mieszkań w Ostrołęce w 1960 r. według liczby izb w mieszkaniu

Źródło: jak tabela 5.

W sumie, oceniając warunki mieszkaniowe ze współczesnego punktu widzenia, można je uważać za bardzo złe, skoro więcej niż połowa ludności przebywała w mieszkaniach o 1 lub 2 izbach, a $\frac{3}{4}$ mieszkańców nie korzystało z wody z wodociągu i nie miało łazienki. Jednak w stosunku do 1950 r. w tym zakresie nastąpiła

wyraźna poprawa. Okazuje się, że nie samo zagęszczenie decyduje o warunkach mieszkaniowych lecz przede wszystkim ich wyposażenie w infrastrukturę sieciową umożliwiającą instalacje innych urządzeń ułatwiających życie. Następujący procent mieszkań wraz z liczbą ludności w tych mieszkaniach przebywających posiadał:

	mieszkania	ludność
elektryczność	91,9	91,9
wodociąg	25,0	25,0
ustęp spłukiwany	19,6	20,0
zlew lub umywalkę	25,0	25,0
łazienkę	18,3	18,8
centralne ogrzewanie	8,1	8,3

Wyposażenie to wynikało z poziomu rozwoju gospodarczego województwa warszawskiego. W zdecydowanej większości miast tego województwa sytuacja była podobna. W 1960 r. nie było jeszcze w Ostrołęce gospodarstw domowych odbierających gaz.

O warunkach mieszkaniowych ludności, prócz wyposażenia budynków w infrastrukturę komunalną, liczby osób przypadających na jedną izbę oraz lokalizacji budynku w przestrzeni miejskiej i usytuowania mieszkania w budynku, decydują jeszcze inne elementy, w tym liczba gospodarstw domowych mieszczących się w mieszkaniu i ich spokrewnienie. Można przypuszczać, że im więcej gospodarstw domowych i osób w mieszkaniu, tym więcej konfliktów. Z ogółu mieszkań w 86,4% przebywało jedno gospodarstwo domowe, co można uznać za stan zadowalający. W dalszych 11% mieszkań przebywały dwa gospodarstwa domowe. Były jednak mieszkania mieszczące trzy (1,9%) a nawet cztery i pięć gospodarstw domowych. W pewnym stopniu na warunki życia mieszkańców wpływał stan dróg (ulic) w mieście. Na ogólną ich długość wynoszącą 29,2 km tylko 0,5 km miało nawierzchnię ulepszoną. Większość ulic nie miała chodników.

Wielowiekowego zacofania gospodarczego nie da się nadrobić w ciągu 10 lat, tym bardziej, że poniesiono ogromne straty majątkowe w czasie pierwszej wojny światowej, w wojnie obronnej w 1920 r.²⁰ i w drugiej wojnie światowej. Ponadto nie można też pominąć wielu nakazów, zakazów narzuconych w 1944 r. przez nowy ustrój dyktatury proletariatu, który ograniczał inicjatywy gospodarcze ludności.

Podsumowanie

Przedstawiona charakterystyka społeczeństwa Ostrołęki w 1960 r., a szczególnie w 1950 r., jest pobeżna. Wynika ona z braku dodatkowych informacji o mieszkań-

²⁰ J. Szczepański, *Northeastern Mazovia during the war with Bolshevik Russia in August 1920*, Ostrołęka 2017, s. 275-291.

cach, ale też z ograniczenia objętości artykułu narzuconego przez Redakcję. Niemniej jednak w stosunku do dotychczasowego stanu dowiadujemy się więcej o mieszkańcach Ostrołęki w zakresie demograficznym, społeczno-zawodowym i źródeł utrzymania. Ponadto przedstawiono proces zmian w warunkach mieszkaniowych ludności, udowadniając, że nastąpiła wyraźna poprawa w tym zakresie, pomimo że miasto i kraj wciąż odczuwały straty majątkowe poniesione w czasie drugiej wojny światowej. Zatem dane statystyczne pochodzące ze spisów ludności jak najbardziej można wykorzystywać do opisu społeczeństwa danego miasta, gminy, co czyniono już wielokrotnie²¹, ale dostęp do informacji był szerszy niż w 1960 r. Spisy ludności nie są jednak jedynymi źródłami służącymi do charakterystyki danego społeczeństwa. Do tego celu może posłużyć ewidencja bieżąca, statystyka ruchu naturalnego i wędrownego ludności²², informacje znajdujące się w Banku Danych Lokalnych, w różnych rocznikach statystycznych, a nawet księgach kościelnych²³. Z kolei warunki mieszkaniowe ludności można także określać na podstawie danych pochodzących ze spisów ludności²⁴, a także na podstawie badań ankietowych²⁵.

Na podstawie przedstawionych faktów można sformułować następujące wnioski:

- ✓ po pierwsze, zapoczątkowany proces uprzemysłowienia miasta przyczynił się do wzrostu miejsc pracy, zwiększenia liczby mieszkańców, rozwoju infrastruktury i budownictwa mieszkaniowego oraz wyraźnej poprawy warunków życia ludności;
- ✓ po drugie, społeczeństwo Ostrołęki było w 1960 r. młode, co wynikało z ogólnokrajowych procesów demograficznych. Wysoki udział dzieci w ogólnej liczbie mieszkańców przyczyniał się do względnie niskiej aktywności zawodowej kobiet, a zarazem do dużego obciążenia pracujących osobami utrzymywanymi, co z kolei opóźniało poprawę warunków życia ludności; - po trzecie, niemal jedynym źródłem utrzymania mieszkańców była praca w 1950 r., przede wszystkim w szeroko pojętej administracji, a w 1960 r. w przemyśle;
- ✓ po czwarte, aby śledzić dalszy przebieg przeobrażeń społeczeństwa Ostrołęki należy kontynuować badania w tym zakresie, wykorzystując bazę statystyczną z kolejnych spisów ludności.

²¹ G. Paćko, W. Rakowski, *Współczesne społeczeństwo Płocka*, Warszawa 2007, s. 204-222 oraz A. Gawryszewski, *Ludność Warszawy w XX wieku*, Warszawa 2009.

²² W. Rakowski, *Zmiany w liczbie*, s. 161-176 oraz *Przemiany demograficzne miast Polski. Wymiar krajowy, regionalny i lokalny*, pod red. P. Krzysztofika, Warszawa-Kraków 2019.

²³ A. Groth, *Mieszkańcy Elbląga w świetle ksiąg kościelnych 1772-1815*, Elbląg 2008, s. 87-104.

²⁴ W. Rakowski, K. Witkowska, *Warunki mieszkaniowe ludności w Żyrardowie w świetle powszechnego spisu z 2002 r.*, Żyrardów 2005, s. 289-305.

²⁵ *Warunki życia wybranych społeczności lokalnych na początku XXI wieku*, pod red. W. Rakowskiego, Warszawa 2003 oraz *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r.*, Warszawa 2017.

Bibliografia

- Berezowski S., *Formowanie się regionu Ostrołęki*, „Rocznik Mazowiecki” 1970, t. III.
- Bulska B. M., *Zagadnienia regionalne i lokalne w spisach powszechnych ludności*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, pod red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego, Warszawa 2002, s. 743-762.
- Ciechocińska M., *Czynniki determinujące procesy rozwojowe obszarów peryferyjnych na przykładzie regionu etnograficznego Kurpi*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 1998, t. XII., s. 83-111.
- Gawryszewski A., *Ludność Warszawy w XX wieku*, Warszawa 2009.
- Gołota J., *Ostrołęka. Miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000.
- Gołota J., Kijowski J., Mironczuk J. (red.), *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, Ostrołęka 2018.
- Groth A., *Mieszkańcy Elbląga w świetle ksiąg kościelnych 1772-1815*, „Rocznik Elbląski” 2008, t. 21, s. 87-104.
- Kijowski J., *Dzieje Ostrołęki 1944-2000*, Ostrołęka 2002.
- Kijowski J., *Powiat „bez powiatu” (1975-1998)*, [w:] *Dzieje powiatu ostrołęckiego*, pod red. J. Gołoty J. Kijowskiego, J. Mironczuka, Ostrołęka 2018.
- Krzysztofik P. (red.), *Przemiany demograficzne miast Polski. Wymiar krajowy, regionalny i lokalny*, Warszawa-Kraków 2019.
- Kuciński K., *Zróżnicowanie zagospodarowania infrastrukturalnego terenów wiejskich powiatu ostrołęckiego*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, „Monografie i Opracowania” 1974, nr 37.
- Małanowski J., *Stosunki klasowe i różnice społeczne w mieście*, Warszawa 1967.
- Och J., *Problemy uprzemysłowienia i rozwoju infrastruktury Ostrołęki*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, nr 37, Warszawa 1974.
- Paćko G., Rakowski W., *Współczesne społeczeństwo Płocka*, „Rocznik Mazowiecki” 2007, t. 20, s. 204-222.
- Padowicz Z., *Spis powszechny 1960 roku*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, pod red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego, Warszawa 2002, s. 340-358.
- Rakowski W., *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji (na przykładzie powiatu ostrołęckiego)*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, nr 37, Warszawa 1974.
- Rakowski W. (red.), *Warunki życia wybranych społeczności lokalnych na początku XXI wieku*, Warszawa 2003.

Rakowski W., *Zmiany w liczbie ludności Ostrołęki powodowane przyrostem naturalnym i migracjami*, [w:] *Kurpiowszczyzna. Kultura- Historia- Gospodarka*, pod red. J. Gołoty, J. Mirończuka, Ostrołęka 2017, s. 161-176.

Rakowski W., Witkowska K., *Warunki mieszkaniowe ludności w Żyrardowie w świetle powszechnego spisu z 2002 r.*, „Rocznik Żyrardowski” 2005, t. 3, s. 289-305.

Szczepański J., *Northeastern Mazovia during the war with Bolshevik Russia in August 1920*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2017, t. XXXI, s. 275-291.

Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r., Warszawa 2017.

Streszczenie

Celem artykułu jest charakterystyka mieszkańców miasta peryferyjnie usytuowanego w przestrzeni krajowej w początkowej fazie uprzemysłowienia, to jest w 1960 r. na tle 1950 r. Charakterystyka mieszkańców była możliwa dzięki bazie statystycznej pochodzącej ze spisów ludności.

Wyniki badań: między 1946 a 1960 r. ludność Ostrołęki zwiększyła się z 10409 do 15206. Szybciej w tym okresie wzrastało zatrudnienie niż liczba mieszkańców, szczególnie w przemyśle, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu aktywności zawodowej ludności z 35,9% w 1950 r. do 37,7% w 1960 r. Uległo też zmniejszeniu obciążenie 100 osób pracujących osobami przez nieutrzymywanymi. W ciągu tych 10 lat nastąpiła zmiana struktury zatrudnienia. W 1950 r. w dziale „przemysł” zatrudnionych było zaledwie 9,8% zawodowo czynnych, zaś w 1960 r. 33,4%. Nastąpiła poprawa warunków życia mieszkańców. Jeśli w 1950 r. tylko 56% mieszkań posiadało elektryczność, to w 1960 r. 91,9%. Zwiększył się też odsetek mieszkańców korzystających z sieci wodociągowej z 4,2 do 25% i z urządzeń sanitarnych z 2,8 do 20%. Rozwój budownictwa mieszkaniowego przyczynił się do zmiany struktury zasobów mieszkaniowych i do zmniejszenia ich zagęszczenia z 1,85 w 1950 r. do 1,46 osób w 1960 r.

Wnioski: 1. Zapoczątkowany proces uprzemysłowienia miasta przyczynił się do wzrostu miejsc pracy, zwiększenia liczby mieszkańców, rozwoju infrastruktury i budownictwa mieszkaniowego oraz wyraźnej poprawy warunków życia ludności. 2. Społeczeństwo Ostrołęki było w 1960 r. młode, co wynikało z ogólnokrajowych procesów demograficznych. Wysoki udział dzieci w ogólnej liczbie mieszkańców przyczyniał się do względnie niskiej aktywności zawodowej kobiet a zarazem do dużego obciążenia pracujących osobami utrzymywanymi, co z kolei opóźniało poprawę warunków życia ludności.

Summary

The purpose of the article is to characterize the residents of peripheral town in the initial stage of industrialization, i.e. in 1960 against the background of 1950. The

characterization of the residents was made possible thanks to the statistical database derived from population censuses.

Research results: between 1946 and 1960, Ostrołęka's population increased from 10409 to 15206. During this period, employment grew faster than the number of residents, particularly in industry, contributing to an increase in professional activity from 35.9% in 1950 to 37.7% in 1960. There was also a decrease in the burden on 100 working individuals by those they supported. During these 10 years, there was a change in the structure of employment. In 1950, only 9.8% of those professionally active worked in the "industry" sector, whereas in 1960 it was 33,4%. The living conditions of residents improved. While in 1950 only 56% of homes had electricity, in 1960 it was 91.9%. There was also an increase in the percentage of residents with access to water supply systems from 4.2% to 25%, and those with sanitary facilities from 2.8% to 20%. The development of housing construction contributed to a change in the structure of housing resources and a decrease of in their density from 1.85 in 1950 to 1.46 persons per room in 1960.

Conclusions: 1. The initiated process of the industrialization of the city contributed to an increase in jobs, an increase in population, the development of infrastructure and housing, and a marked improvement in the living conditions of the population. 2. The society of Ostrołęka in 1960 was young, as a result of nationwide demographic processes. The high proportion of children in the total population contributed to relatively low professional activity among women and, at the same time, to a high burden on working individuals by their dependents, which in turn delayed the improvement of the population's living conditions.

Słowa kluczowe: ludność Ostrołęki, płeć, struktura wieku, aktywność zawodowa, warunki mieszkaniowe

Keywords: population of Ostrołęka, gender, age structure, professional activity, living conditions

Witold Rakowski

Mazowieckie Towarzystwo Naukowe

ORCID: 0000-0001-8814-3943

Struktura demograficzna i społeczno-zawodowa mieszkańców Ostrołęki w 1970 roku

The demographic and socio-professional structure of Ostrołęka residents in 1970

Motto:

„Nie „cmentarz liczb” jest statystyką,
lecz owocodajnym ogrodem. Ten kto
umie i chce szukać w tym ogrodzie,
zbiera owoce w postaci wskazań dla
swej działalności społecznej.”

*Franciszek Piltz*¹

Wstęp

W warunkach dokonującej się przebudowy gospodarczej kraju, polegającej na zmianie struktury z rolniczej na przemysłową, procesem uprzemysłowienia nie mogły być objęte w jednakowym stopniu wszystkie obszary. Na to nie pozwalały środki inwestycyjne, jakimi ówczesne państwo dysponowało, warunki lokalizacji i musiano brać pod uwagę efekty ekonomiczne, społeczne, ekologiczne wynikające z industrializacji danego terenu.

Położenie Ostrołęki nad rzeką Narwią sprzyjało lokalizacji elektrowni potrzebującej dużej ilości wody do chłodzenia urządzeń oraz zakładów celulozowo-papierniczych zużywających wodę w procesie produkcji. Rzeka dla tych zakładów służyła też jako odbiorca ścieków. Stopień uprzemysłowienia Ostrołęki w postaci nakładów inwestycyjnych, wzrostu zatrudnienia nie był tak intensywny, jak w przypadku: Płocka, Puław, Tarnobrzega, Legnicy, Głogowa, Konina czy Rybnickiego Okręgu Węglowego. Nie mniej jednak, jak na skalę tej wielkości demograficznej

---

¹ Cytat zapożyczony od B. M. Bulskiej, *Zagadnienia regionalne i lokalne w spisach powszechnych ludności*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, pod red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego, Warszawa 2002, s.774.

miasta w Ostrołęce zatrudnienie w przemyśle² wzrastało powoli od 1960 r. Pociągało ono za sobą wzrost zatrudnienia w innych działach gospodarki narodowej³ i przyczyniało się do przyrostu rzeczywistego ludności oraz do dalszych przemian demograficzno-społeczno-zawodowych mieszkańców. Celem artykułu jest udowodnienie tezy, że wraz z uprzemysłowieniem miasta, przyrost miejsc pracy był szybszy niż przyrost mieszkańców wynikający z ruchu naturalnego ludności. Ten fakt spowodował napływ ludności głównie z terenów wiejskich powiatu, przyczyniając się do głębszych zmian demograficznych nie tylko w mieście lecz także na wsi. Do tego niedostatek rąk do pracy w mieście wpłynął na wzrost dojazdów ludności do pracy ze wsi, co skutkowało zmianą źródeł utrzymania mieszkańców wsi i poprawą ich warunków egzystencji. Przeto efekty industrializacji w postaci zmian struktury społeczno-zawodowej ludności, źródeł utrzymania i poprawy warunków życia nie ograniczały się tylko do miejscowości, gdzie lokalizowano zakład przemysłowy lecz ujawniały się ze zróżnicowaną intensywnością w całym kraju⁴.

Materiałem wyjściowym pozwalającym na udowodnienie tezy są dane pochodzące ze spisu ludności z 8 grudnia 1970 roku będące w posiadaniu GUS. Metoda badań sprowadza się do analizy danych statystycznych, ich interpretacji i porównań z danymi pochodzącymi z 1960 roku.

1. Struktura płci i wieku mieszkańców

W dziesięcioleciu 1960-1970 ludność Ostrołęki zwiększyła się z 15,2 do 22,2 tys. W związku z tym, że współczynnik przyrostu naturalnego w tej dekadzie, w porównaniu z poprzednią, był o połowę wyższy⁵, podstawowym składnikiem przyrostu rzeczywistego ludności (7 tys.) było saldo migracji. Można szacować, że wynosiło ono 4600 osób. Na przyrost naturalny przypadało więc tylko 1400 osób. W ogólnej liczbie mieszkańców w 1970 r. przeważała ludność napływowa. Jej udział wynosił 58,9%, z tego większość przybyła ze wsi w latach 1961-1970⁶. Ludność napływowa w przeważającej mierze znajdowała się w wieku 20-34 lat i powiększała zasoby pra-

² J. Och, *Problemy uprzemysłowienia i rozwoju infrastruktury Ostrołęki*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, „Monografie i Opracowania” (dalej „M i O”) 1974, s. 11.

³ W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji (na przykładzie powiatu ostrołęckiego)*, [w:] jak wyżej, s. 35.

⁴ I. Fierla, *Migracje ludności a uprzemysłowienie*, Warszawa 1976. W. Rakowski, *Wpływ nowopowstałych zakładów przemysłowych na zmiany rozmieszczenia i źródeł utrzymania ludności wiejskiej*, „M i O” 1976.

W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, Warszawa 1980.

⁵ W. Rakowski, *Zmiany w liczbie ludności Ostrołęki powodowane przyrostem naturalnym i migracjami*, [w:] *Kurpiowszczyzna. Kultura-Historia-Gospodarka*, pod red. J. Gołoty, J. Mironczuka, Ostrołęka 2017, s. 165.

⁶ W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces*, s. 37.

cy. Dzieląc całą społeczność miasta na grupy wieku liczące po 5 lat, to najliczniej reprezentowana była młodzież w wieku 15-19 lat urodzona w okresie 1951-1955, kiedy przyrost naturalny wynosił około 18%. Mniej liczna była już grupa dzieci w wieku 10-14 lat, urodzonych w latach 1955-1960, kiedy przyrost naturalny malał. Udział tych dwóch subpopulacji w liczbie mieszkańców wynosił 26,8%. Jeśli dodamy do nich dwie najmłodsze grupy wieku, to udział ten zwiększy się do 43,9%. Grupa wieku 20-24 lat dorównywała grupie dzieci w wieku 5-9 lat (tab. 1), ale następna (25-29 lat) była już mniej liczna, bo osoby te urodziły się w czasie wojny (1941-1945), kiedy był minimalny przyrost naturalny. Ponadto część osób z tej subpopulacji i z poprzedniej odpłynęła z Ostrołęki do innych bardziej atrakcyjnych miast. Dwie grupy wieku 30-34 i 35-39 były liczniejsze od subpopulacji 25-29 lat, a każda następna była już mniejsza (tab. 1). Przechodząc od szczegółowego ujęcia do bardziej ogólnego, zawierającego po 20 roczników, to udział ich w liczbie mieszkańców w 1970 r. na tle 1960 r. przedstawiał się następująco:

	1970	1960
0-19	43,9	44,2
20-39	29,6	30,9
40-59	16,9	17,0
60+	9,6	7,9

Takie ujęcie zaciera różnice między 1970 a 1960 r. Tymczasem w podziale na pięcioletnie lub dziesięcioletnie roczniki widać istotne zmiany, jakie nastąpiły w tym zakresie, szczególnie w grupach wieku 0-9 i 10-19 lat (tab. 1). Nie ulega jednak wątpliwości, że społeczeństwo miasta nadal było młode skoro, podobnie jak 10 lat wcześniej, 58,7% nie przekroczyło 30 lat (w 1960 r. 59,7%), 31,7% było w wieku 30-59 lat, 9,6% osiągnęło 60 lat i więcej.

Tabela 1. Ludność Ostrołęki ogółem w 1960 i 1970 r. według grup wieku

Grupy wieku	W liczbach absolutnych		1970 1960	W %	
	1960	1970		1960	1970
0-4	1936	1851	96	12,7	8,3
5-9	1970	1960	99	12,9	8,8
10-14	1655	2359	142	10,9	10,6
15-19	1176	3585	305	7,7	16,2
20-24	1074	1915	178	7,0	8,6
25-29	1294	1378	106	8,5	6,2
30-34	1249	1662	133	8,5	7,5
35-39	1056	1620	153	6,9	7,3
40-44	621	1365	220	4,1	6,2
45-49	659	1067	162	4,3	4,8
50-54	731	634	87	4,8	2,9
55-59	582	670	115	3,8	3,0
60-64	471	718	152	3,0	3,3

65-69	304	556	183	2,0	2,5
70-74	438	407	187	2,9	1,9
75-79		222			1,0
80-84		191			0,9
85+					
razem	15216	22160	146	100	100

Źródło: w tej tabeli i następnych oraz wykresy – jeśli nie wskazano innego źródła – opracowanie własne na podstawie: *NSP 1960. Ludność. Dodatkowe informacje dla powiatu Ostrołęka*, GUS 1965 oraz *NSP 1970 - Ludność i zasoby mieszkaniowe*, GUS 1972.

Porównując grupy wieku z 1970 r. z tymi z przed 10 lat, to najbardziej zwiększyła się populacja w wieku 15-19 lat (trzykrotnie) i w mniejszym stopniu w wieku 40-44 oraz powyżej 64 lat (tab. 1). Przy wzroście liczby mieszkańców ogółem o 45,6%, w grupach 50-54 oraz 0-9 nastąpił spadek. Dynamikę zmian liczby osób poszczególnych subpopulacji należy łączyć z fazami kształtowania się przyrostu naturalnego, a także z wojnami. Przykładowo ubytek ludności w grupie wieku 50-54 urodzonych w okresie 1916-1920 był spowodowany dwiema wojnami. Pierwsza wojna, kiedy się urodzili i druga wojna światowa, kiedy byli w wieku 20-25 lat i znaczna ich część służyła w wojsku, z tego część poniosła śmierć. W dużej mierze dotyczyło to także subpopulacji w wieku 55-59 lat. Warto zauważyć, że subpopulacja w wieku 50-54 lat była o 40,6% mniejsza od subpopulacji ją poprzedzającej (w tym o 47% mężczyzn i o 34% kobiet). Pomijając wiek 70 lat i powyżej, to tylko jeszcze tak skokowe zmniejszenie (o 46,6%) dotyczyło subpopulacji w wieku 20-24 lat, urodzonej w latach 1945-1950. Subpopulacja ją poprzedzająca rodziła się już w okresie wyżu demograficznego, dlatego była tak liczna i większa o 52% od kohorty 10-14 lat. Między pozostałymi grupami wieku nie było już tak dużych różnic w liczebności osób je tworzących. W 1970 r. w stosunku do 1960 r. zmalała różnica między liczbą mężczyzn a kobiet. Na 100 mężczyzn przypadało 107 kobiet, a więc o 5 mniej. Niedobór mężczyzn w 1970 r. występował w grupach wieku 0-14, 30-34 i 45-49 lat, natomiast w 1960 r. odpowiednio w grupach 0-4 i 30-39 (tab. 2), czyli w 1970 r. występowały w większej liczbie grup wiekowych niedobory mężczyzn niż 10 lat wcześniej, co może się wiązać z etapem uprzemysłowienia i większą ruchliwością przestrzenną ludności. Trudno jest natomiast wyjaśnić niedostatek kobiet w wieku 30-39 lat urodzonych w okresie 1931-1940.

Tabela 2. Struktura płci i wieku ludności Ostrołęki w 1970 r.

Grupy wieku	W liczbach absolutnych		W %		$\frac{K}{M} \cdot 100$	
	M	K	M	K	1970	1960
0-4	946	905	8,8	7,9	96	92
5-9	993	967	9,3	8,4	97	101
10-14	1227	1132	11,5	9,9	92	105
15-19	1687	1898	15,8	16,6	112	136
20-24	904	1011	8,4	8,8	112	146
25-29	671	707	6,3	6,2	105	103
30-34	844	818	7,9	7,1	97	98
35-39	841	779	7,8	6,8	93	97
40-44	681	684	6,4	6,0	100	118
45-49	539	528	5,0	4,6	98	107
50-54	285	349	2,7	3,1	122	127
55-59	309	361	2,9	3,1	117	117
60-64	294	424	2,7	3,7	144	143
65-69	212	344	2,0	3,0	162	184
70-74	138	269	1,3	2,3	195	190
75-79	71	151	0,7	1,3	213	
80-84						
85+	55	136	0,5	1,2	247	
razem	10697	11463	100	100	107	112

M-mężczyźni, K-kobiety

Dane zawarte w tabelach 1. i 2. wskazują na znaczne zmiany, jakie się dokonały w ciągu 10 lat w liczbie oraz w strukturze płci i wieku mieszkańców Ostrołęki, powodowane zmiennością ruchu naturalnego i migracji ludności. Proces tych zmian prowadził do powolnego postarzenia się mieszkańców i niwelowania różnic w liczbie mężczyzn i kobiet.

2. Ludność aktywna zawodowo

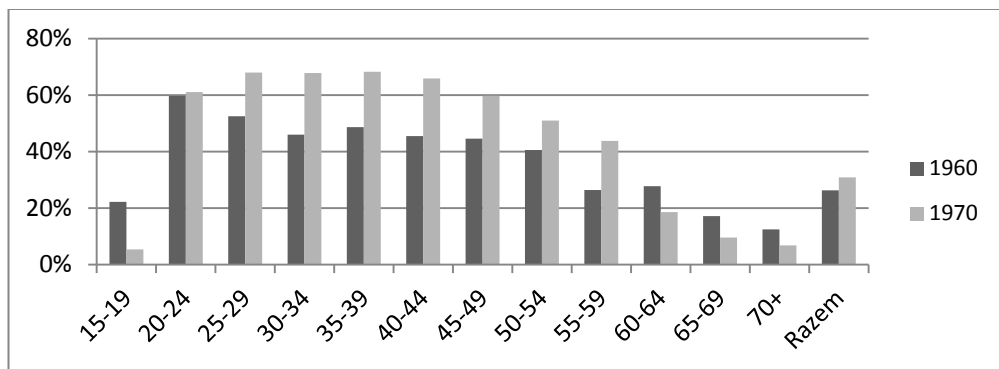
Z ogólnej liczby mieszkańców Ostrołęki pracowało 39,7%, czyli był to nieco wyższy odsetek niż w 1960 r., ponieważ wzrosła aktywność zawodowa kobiet z 26,3 do 30,9%, przy niemal takiej samej aktywności mężczyzn (50,4 i 49,1% w 1970 r.). Pomijając najmłodszą (15-19 lat) i najstarszą grupę (65+) mężczyzn, to aktywność pozostałych subpopulacji kształtowała się w granicach 70,4-97,2%. Aktywność ta była najwyższa w wieku 25-54 lat. Z ogółu mężczyzn w tych subpopulacjach powyżej 90% pracowało (tab.3). Nawet w grupie wiekowej 65-69 więcej niż co czwarty mężczyzna był jeszcze aktywny zawodowo. W porównaniu z 1960 r. aktywność zawodowa mężczyzn była niższa niemal we wszystkich subpopulacjach, a szczególnie w grupach wieku 15-34 i powyżej 54 lat. Spadek aktywności w wieku 15-24 lat należy tłumaczyć podejmowaniem nauki w szkołach, zaś w wieku lat 55+ możliwością przejścia na wcześniejszą emeryturę lub uzyskania renty inwalidzkiej.

Tabela 3. Z ogółu ludności danej grupy wieku Ostrołęki % pracujących w 1970 na tle 1960 r.

Grupy wieku	Mężczyźni		Kobiety		Ogółem	
	1960	1970	1970	1960	1960	1970
15-19	25,2	14,7	5,4	22,2	23,5	9,8
20-24	93,1	82,6	61,1	59,7	73,3	71,3
25-29	97,2	97,2	68,0	52,5	74,5	82,2
30-34	94,5	96,2	67,8	46,0	70,5	82,3
35-39	98,0	96,1	68,3	48,7	73,8	82,7
40-44	95,0	93,4	65,9	45,5	68,3	79,6
45-49	95,6	95,4	59,8	44,6	69,2	77,8
50-54	92,5	90,5	51,0	40,6	63,5	68,8
55-59	89,2	76,3	43,8	26,4	55,3	65,1
60-64	68,6	70,4	18,6	27,8	44,6	39,8
65-69	45,8	27,3	9,6	17,2	27,3	16,4
70+	35,8	14,8	6,8	12,5	20,5	8,7
razem	50,4	49,1	30,9	26,3	37,7	39,7

Jak już nadmieniono, aktywność zawodowa kobiet była niższa aniżeli mężczyzn, i to we wszystkich grupach wieku, zamykała się w przedziale (z pominięciem grupy najmłodszej i w wieku lat 60+) 43,8-68,3%. Najwyższą aktywnością wykazywały się kobiety liczące 25-44 lat, a najniższą roczniki powyżej 50 lat. Aktywność zawodowa kobiet w przeciągu 10 lat wyraźnie wzrosła w grupach 25-59 lat, a zmalała w subpopulacji najmłodszej i najstarszej (wykres 1).

Wykres 1. Aktywność zawodowa kobiet Ostrołęki w 1960 i 1970 r.

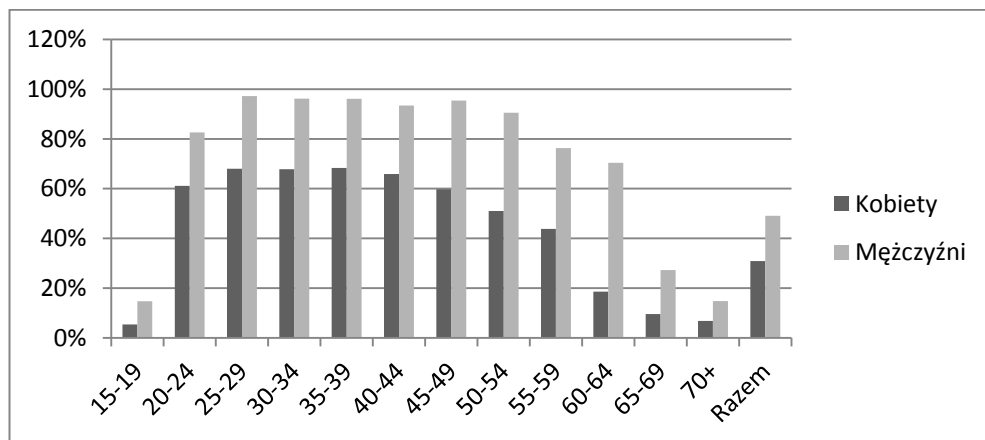

Dodać jednak należy, że pomimo wzrostu aktywności pracowniczej kobiet, przy niewielkim spadku aktywności mężczyzn, wciąż jeszcze różnice w tej aktyw-

ności między płciami w 1970 r. były pokaźne (wykres 2) i przekraczały w niektórych subpopulacjach nawet 40 punktów procentowych (pp).

Wykres 2. Aktywność zawodowa kobiet i mężczyzn Ostrołęki według wieku w 1970 r.

Niższa aktywność pracownicza kobiet niż mężczyzn wiąże się z opieką i wychowaniem dzieci, zbyt niskim popytem na kobiece zasoby pracy, a częściowo z niższymi ich kompetencjami.

3. Działy gospodarki narodowej zapewniające pracę i źródło utrzymania

Aktywność pracownicza ludności, prócz czynników obiektywnych, takich jak struktura wieku, zależy od popytu stwarzanego przede wszystkim na lokalnym rynku, zwłaszcza wtedy, gdy inne rynki są oddalone. Inaczej rzecz ujmując, musi być stworzona baza ekonomiczna⁷ w postaci miejsc pracy zapewniających źródło utrzymania dla mieszkańców. Im silniej rozwinięta jest baza ekonomiczna oznaczająca znaczną przewagę miejsc pracy nad zasobami rąk do pracy, tym dane miasto jest silniej powiązane z otoczeniem. W 1970 r. w Ostrołęce było zatrudnionych 12 tys. osób⁸, zaś pracujących utożsamianych z czynnymi zawodowo i z zasobami pracy było 9 tys. Czyli niedobór zasobów pracy wynosił 3 tys., który był uzupełniany codziennymi dojazdami, głównie z terenów wiejskich macierzystego powiatu. Największy niedobór pracowników miejscowych odczuwały: przemysł (1200 dojeżdżających), transport (około tysiąca osób) oraz budownictwo (około 700

⁷ K. Dziewoński, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowania*, „Prace Geograficzne” 1971, nr 87; W. Rakowski, *Zmiany w strukturze funkcjonalnej miast regionu Warszawy*, „M i O” 1978, nr 60, s. 187- 204.

⁸ Zatrudnienie w 1960 r. w przybliżeniu pokrywało się z liczbą istniejących miejsc pracy.

osób). Natomiast część czynnych zawodowo w oświacie, w administracji znajdowała zatrudnienie poza granicami miasta. Świadczą o tym dane zawarte w tabeli 4., w której wykazano (kolumna 5), że liczba pracujących w tych działach gospodarki narodowej przewyższała zatrudnionych na terytorium miasta (kolumna 4). W pozostałych działach, z wyjątkiem gospodarki mieszkaniowej, zdecydowanie przeważało zatrudnienie w mieście nad pracującymi mieszkańcami miasta. Przeto Ostrołęka miała w 1970 r. przewagę funkcji miejsc pracy nad funkcją mieszkaniową⁹ i w ten sposób przyczyniała się do zmiany źródeł utrzymania ludności wiejskiej z rolniczych na pozarolnicze.

Tabela 4. Liczba miejsc pracy w Ostrołęce w latach 1950-1970 według działów gospodarki narodowej na tle czynnej zawodowo ludności w 1970 r.

Działy gospodarki narodowej	Zatrudnienie			Czynni zawodowo ^{a/}	Dynamika
	1950 ^{a/}	1960 ^{a/}	1970	1970	5:3*100
1	2	3	4	5	6
Przemysł	367	1917	4011	2865	149
Budownictwo	191	633	1985	1261	199
Rolnictwo i leśnictwo	475	565	965	693	123
Komunikacja	637	850	2283	1213	143
Handel	389	576	922	894	155
Gosp. mieszkaniowa i komunalna	29	47	239	244	519
Oświata, nauka, kultura	188	292	677	720	247
Ochrona zdrowia	87	246	519	441	179
Administracja i pozostałe	1370	610	395	670 ^{b/}	110
Razem	3733	5736	11996	9001 ^{c/}	157

^{a/} zatrudnienie utożsamiane z czynnymi zawodowo, a tych z pracującymi,

^{b/} w tym finanse i ubezpieczenia 85, administracja i wymiar sprawiedliwości 235,

^{c/} liczba czynnych zawodowo była większa od pracujących o 202 osób.

Źródło: jak w tab. 1 oraz W. Rakowski, *Uprzemysłowienie a proces*, s. 35.

Wracając do danych zawartych w tabeli 4., należy stwierdzić, że: po pierwsze, ludność Ostrołęki w ciągu 10 lat zwiększyła się o 45,6%, tymczasem liczba czynnych zawodowo o 57%, a zatrudnienie o 109%, do struktury istniejących miejsc pracy w mieście była zbliżona struktura czynnej zawodowo ludności; po drugie, przy niższym ogólnym zatrudnieniu w działach produkcyjnych i w komunikacji, a wyższym w usługach, w których notowano też wysoką dynamikę wzrostu (kolumna 6).

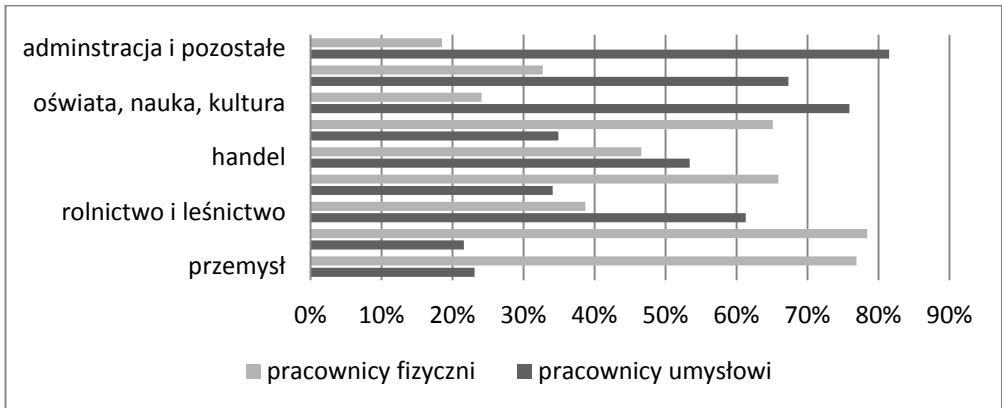
⁹ M. Jerczyński, *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast*, [w:] *Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, Warszawa 1977, s. 98.

Przyjmując ogół pracujących (czynnych zawodowo) w poszczególnych działach gospodarki narodowej za 100, to udział kobiet przedstawiał się następująco (w %): przemysł 32,9 (reszta czyli 67,1 przypadało na mężczyzn); budownictwo 11,9; rolnictwo i leśnictwo 53,7; komunikacja 16,6; handel 73,0, gospodarka mieszkaniowa i komunalna 32,8; oświata, nauka, kultura 69,4; ochrona zdrowia i opieka społeczna 81,4; finanse i ubezpieczenia 76,5; administracja państwowa i wymiar sprawiedliwości 61,3 i pozostałe 38,3. Łącznie wśród pracujących udział kobiet wynosił 40,2% i był wyższy niż w 1960 r. (36,8%). Struktura źródeł utrzymania osób żyjących z pracy tylko nieznacznie się różniła od struktury pracujących, co przedstawiają poniższe dane (w %):

	Struktura	
	pracujących	źródeł utrzymania
- przemysł	31,8	32,7
- budownictwo	14,0	12,6
- rolnictwo i leśnictwo	7,7	10,7
- komunikacja	13,5	16,5
- handel	9,9	7,9
- gosp. mieszkaniowa i komunalna	2,7	3,0
- oświata, nauka, kultura	8,2	5,8
- ochrona zdrowia i opieka społeczna	4,8	3,4
- administracja i pozostałe	7,4	7,4
- razem	100	100

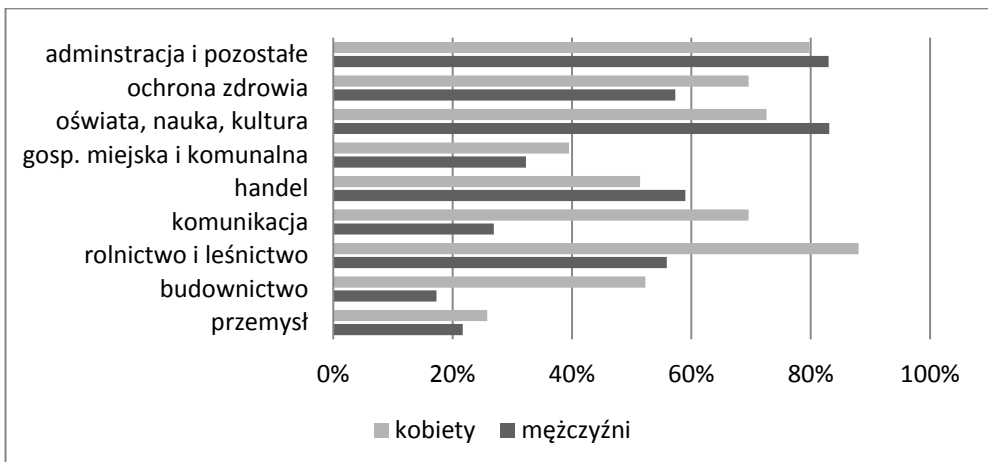
W tych działach, w których w zatrudnieniu przeważały kobiety, mniej osób czerpało źródło z utrzymania w porównaniu z zatrudnieniem. Przykładowo 100 osób pracujących w przemyśle utrzymywało 132,5 niepracujących i odpowiednio w budownictwie 103,2, w rolnictwie 212,6, w komunikacji 176,7, ale już w handlu 80, w oświacie 66,7, w ochronie zdrowia 57,4. To znaczy, że w handlu, oświacie, ochronie zdrowia stosunkowo dużo pracowało młodych osób, w tym kobiet nieposiadających dzieci na utrzymaniu. Najwięcej więc mieszkańców żyjących z pracy utrzymywało się z przemysłu, a w następnej kolejności z komunikacji. Uwzględniając tylko gospodarkę uspołecznioną, gdzie pracowało 90,2% czynnych zawodowo, większość z nich (58%) to pracownicy fizyczni. W większym stopniu dotyczyło to mężczyzn (68%) niż kobiet (42,4%). Pracownicy fizyczni przeważali w przemyśle, budownictwie, komunikacji oraz w gospodarce mieszkaniowej. W pozostałych działach dominowali pracownicy umysłowi, co ilustruje wykres 4.

Wykres 4. Udział % pracowników umysłowych oraz fizycznych Ostrołęki zatrudnionych w poszczególnych działach gospodarki narodowej w 1970 r.

Idąc tym śladem, można obliczyć, jaki procent mężczyzn i kobiet zatrudnionych w działach gospodarki narodowej pracował na stanowiskach umysłowych, a jaki na stanowiskach fizycznych. Wykres 5. uwzględnia tylko pracowników umysłowych, a uzupełnieniem do 100, tak wśród mężczyzn, jak i kobiet, są pracownicy fizyczni. Przykładowo z ogółu kobiet zatrudnionych w przemyśle 25,8% (wykr. 5) zajmowało się pracą umysłową, a 74,2% wykonywało pracę fizyczną i odpowiednio – z ogółu mężczyzn 21,7% i 78,3% (fizyczna). Tylko w dwóch działach gospodarki narodowej więcej kobiet wykonywało pracę fizyczną niż umysłową. Spośród mężczyzn w czterech działach przeważali pracownicy fizyczni, a w pięciu umysłowi, i to głównie w sektorach usługowych.

Wykres 5. Udział pracowników umysłowych w poszczególnych działach gospodarki narodowej według płci w 1970 r.

4. Mieszkańcy utrzymujący się ze źródeł niezarobkowych

Z dotychczasowej treści wynika, że 90% mieszkańców Ostrołęki utrzymywało się z pracy, z tego większość była utrzymywana przez pracujących. Dotyczyło to zwłaszcza kobiet, które także dominowały w niezarobkowych źródłach utrzymania (60,2%). Liczba osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych wynosiła niewiele, bo 2205, z tego w gospodarstwach zbiorowych przebywało 211 i typu specjalnego 11. Wiek osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych był bardzo zróżnicowany, ponieważ 1423 posiadały niezarobkowe źródła, a na ich utrzymaniu pozostawały 782 osoby, do tego na ogół w młodym wieku. Liczby zawarte w tabeli 5. pozwalają na sformułowanie następujących wniosków: po pierwsze, poza grupą wieku 0-14, w pozostałych przeważały kobiety nad liczbą mężczyzn. Przewaga ta szczególnie była widoczna w subpopulacjach 40-64 lat; po drugie, w ogólnej liczbie kobiet utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych 55,5% przekroczyło 59 lat, a jednocześnie 21,8% była w wieku 0-19 lat; po trzecie, mężczyźni utrzymujący się ze źródeł niezarobkowych byli młodszy od kobiet. Mianowicie 48,5% było w wieku 60 lat i powyżej, a 31,9% nie przekraczało 20 lat; po czwarte, w podgrupie mieszkańców posiadających własne źródło utrzymania była niewielka przewaga kobiet nad liczbą mężczyzn (kolumna 2 i 3 tab. 5), natomiast wśród podgrupy będącej na utrzymaniu liczba kobiet przewyższała przeszło dwukrotnie liczbę mężczyzn (kolumna 5 i 6); po piąte, istniały duże różnice w strukturze wieku osób między posiadającymi własne źródło utrzymania a osobami przez nie utrzymywanymi, co ilustrują poniższe dane (w %):

wiek	własne źródło	utrzymywani
0-19	13,8	47,7
20-39	5,3	9,8
40-59	16,1	11,9
60+	64,8	31,3
razem	100	100

I wreszcie po szóste, skoro wśród osób utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych co trzecia osoba nie przekraczała 40 lat, nie można tej subpopulacji kojarzyć tylko z emerytami. Świadczy o tym udział osób w tej subpopulacji liczącej 60 lat i więcej, który wynosił 52,7%.

Tabela 5. Struktura płci i wieku osób posiadających niezarobkowe źródło oraz osób przez nie utrzymywanych w 1970 r.

Wiek	Posiadający własne źródło			Osoby na utrzymaniu			Ogółem		
	M	K	razem	M	K	razem	M	K	razem
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0-14	70	52	122	110	100	210	180	152	332
15-19	33	41	74	67	96	163	100	137	237
20-39	33	42	75	40	37	77	73	79	152
40-54	69	75	144	2	56	58	71	131	202
55-59	28	57	85	-	35	35	28	92	120
60-64	82	152	234	2	77	79	84	229	313
65-69	148	127	275	-	67	67	148	194	342
70-74	106	103	209	2	51	53	108	154	262
75-79	54	62	116	1	24	25	55	86	141
80+	31	58	89	-	15	15	31	73	104
razem	654	769	1423	224	558	782	878	1327	2205

5. Poziom wykształcenia ludności

Spis ludności z 1970 r. dostarczył wiele interesujących informacji dotyczących wykształcenia mieszkańców w wieku 15 lat i więcej, a więc takich osób, które powinny ukończyć szkołę podstawową. Na ogólną liczbę mieszkańców Ostrołęki powyżej 14 lat, wynoszącą 15990, udział osób o wykształceniu podstawowym wynosił 45,7%. Jeśli do tej liczby dołączymy osoby o wykształceniu niepełnym podstawowym oraz samouków (16%), możemy twierdzić, że poziom wykształcenia był niski (tab. 6). Niemniej jednak w porównaniu do 1960 r. nastąpił pewien postęp. Przy wzroście liczby mieszkańców w okresie 1960-1970 o 45,6% liczba osób z wyższym wykształceniem i średnim podwoiła się, a z zasadniczym zawodowym nawet się potroiła.

Tabela 6. Mieszkańcy Ostrołęki w wieku 15 lat i więcej według płci oraz poziomu wykształcenia

Poziom wykształcenia	mężczyźni	kobiety	razem	% czynnych zawodowo
wyższe	283	125	408	93,9
niepełne wyższe	66	75	141	89,4
pomaturalne	52	181	233	90,0
średnie	1207	1459	2666	81,8
niepełne średnie	500	762	1262	40,3
zasadnicze zawodowe	967	447	1414	79,4
podstawowe	3576	3736	7312	47,9

niepełne podstawowe	738	1231	1969	42,0
samoucy itp.	142	443	585	24,0
razem	7531	8459	15990	56,3

Na tle mieszkańców Łomży poziom wykształcenia ludności Ostrołęki był tylko nieznacznie niższy. Mianowicie na tysiąc mieszkańców tych miast przypadało osób z wykształceniem:

	Ostrołęka	Łomża
wyższym	18,4	19,8
wyższym nieukończonym i pomaturalnym	16,9	17,9
średnim ukończonym	120	123
średnim nieukończonym i zasadniczym zawodowym	121	109
podstawowym ukończonym	330	318

Poziom wykształcenia mieszkańców wpływał na aktywność zawodową. Osoby z wyższym wykształceniem wyróżniały się bardzo wysoką aktywnością (tab. 6), co częściowo wiązało się z ich stosunkowo młodym wiekiem. Niska aktywność zawodowa osób z nieukończoną szkołą średnią była spowodowana kontynuacją nauki, bo niemal wszyscy utrzymywali się ze źródeł nierolniczych. Natomiast z ogółu osób charakteryzujących się wykształceniem podstawowym i niepełnym podstawowym z rolnictwa utrzymywało się 14%. Dla porównania odpowiednio z wyższym pełnym i niepełnym tylko 2,7% i ze średnim 6,2%, z zasadniczym zawodowym 3,7%. Z ogółu osób w wieku 15 lat i więcej uczyło się 3753, w tym większość (60%) stanowili uczniowie po ukończonej szkole podstawowej i część (20%) z nieukończoną szkołą średnią. Były to osoby przede wszystkim młode, bierne zawodowo.

6. Tendencje zmian w źródłach utrzymania mieszkańców Ostrołęki i w jej wiejskim zapleczu

Każde społeczeństwo jest w ciągłym ruchu. Dynamika tych zmian zależy od czynników endo- i egzogenicznych. Skoro dokonują się przekształcenia gospodarcze, to pociągają one za sobą zmiany społeczno-zawodowe i zmiany w źródłach utrzymania ludności. Społeczeństwo agrarne wraz z upływem czasu przekształca się w przemysłowo-usługowe, a następnie w usługowe¹⁰. Ponadto wzrost wydajności pracy prowadzi do wypracowania tzw. „nadwyżki znaczeniowej”, która po zaprzestaniu aktywności zawodowej pozwala na zapewnienie źródeł utrzymania tej subpopulacji. Otóż w przypadku Ostrołęki w 1970 r. z ogółu mieszkańców praco-

¹⁰ J. Szczepański, *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*, Warszawa 1973; W. Morawski, *Nowe społeczeństwo przemysłowe. Analiza i krytyka koncepcji*, Warszawa 1975.

wało 39,7%, na ich utrzymaniu znajdowało się 50,3% (tab. 7), a ze źródeł niezarobkowych utrzymywało się 10%. W stosunku do 1960 r. dynamika wzrostu (1970 : 1960) w podziale na płeć przedstawiała się następująco:

	mężczyźni	kobiety	razem
pracujący	45,1	67,6	53,3
utrzymywani	45,8	27,6	34,5
posiadający niezarobkowe źródło	103,2	76,5	86,2
razem	48,9	42,7	45,6

Przyjmując ludność utrzymującą się z pracy za 100, to 9,6% utrzymywało się z rolnictwa, w tym większość stanowiły kobiety.

Tabela 7. Ludność pracująca i bierna zawodowo Ostrołęki w 1970 r. na tle 1960 r.

Wyszczególnienie	1970			1960		
	M	K	razem	M	K	razem
Liczba pracujących	5256	3543	8794	3622	2114	5736
Liczba utrzymywanych	4563	6593	11161	3129	5167	8296
Liczba utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	878	1327	2205	432	752	1184
razem	10697	11463	22160	7183	8033	15216

Jak już wcześniej podkreślano, w 1970 r. brak było równowagi między zasobami pracy a istniejącymi miejscami pracy w Ostrołece. Niedobór rąk do pracy w mieście musiał być uzupełniony osobami dojeżdżającymi, głównie z jej wiejskiego zaplecza. Ludność wiejska podejmująca pracę poza rolnictwem przyczyniła się zarazem do zmiany struktury społeczno-zawodowej ludności, jej źródeł utrzymania i do poprawy warunków życia¹¹. W 1950 i 1960 r. w gminach powiatu ostrołęckiego¹² tylko niewielka liczba mieszkańców utrzymywała się ze źródeł nierolniczych, ponieważ lokalny rynek pracy ograniczał się do zatrudnienia w administracji, w handlu, gastronomii i nieco w rzemiośle (kowalstwo, bednarstwo). Między 1950 a 1960 r. widoczne zmiany w źródłach utrzymania ludności z rolniczych na nierolnicze nastąpiły tylko w jednej gminie (Rzekuń) sąsiadującej z miastem od strony wschodniej, gdzie budowano elektrownie. W pozostałych 10 gminach zmiany w źródłach utrzymania mieszkańców były minimalne (tabl. 8). Zresztą w wielu

¹¹ W. Rakowski, *Wpływ źródeł zarobkowania na warunki bytu ludności wiejskiej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1971, nr 79, s. 145- 172.

¹² J. Kijowski, *Podziały administracyjne na Mazowszu od XVI w. do chwili obecnej ze szczególnym uwzględnieniem regionu ostrołęckiego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2000, t. XIV, s. 22- 33.

gminach leżących z dala od Ostrołęki zmiany te w okresie 1960-1970 były też niewielkie. Wyróżniały się tylko pod tym względem 3 gminy podmiejskie, a zwłaszcza Olszewo-Borki i Rzekuń, a w mniejszym stopniu Lelis. Różnica między gminą Rzekuń, gdzie prawie połowa mieszkańców utrzymywała się ze źródeł nierolniczych, a gminą Czarnia, leżącą w sąsiedztwie ówczesnego województwa olsztyńskiego, wynosiła 36,3 pp. Również w innych gminach oddalonych od Ostrołęki odsetek ludności utrzymującej się ze źródeł nierolniczych nie przekraczał na ogół 20%, ponieważ słabo rozwinięta infrastruktura na obszarach wiejskich powiatu¹³ uniemożliwiała wyjazdy do pracy poza własne środowisko lokalne gminy.

Tabela 8. Ludność nierolnicza w gminach powiatu ostrołęckiego w latach 1950-1970 (w % ogółu)

	Gmina	1950	1960	1970	Wzrost ludności ogółem 1950-1970 w % (1970:1950)
1.	Baranowo	11,5	15,5	22,7	5,2
2.	Czarnia	7,6	7,0	12,3	0,9
3.	Czerwin	9,3	12,0	17,2	-8,2
4.	Goworowo	12,5	18,2	28,1	-1,2
5.	Kadzidło	9,5	13,2	23,8	8,8
6.	Lelis	4,4	11,0	24,9	9,6
7.	Łyse	5,2	10,3	15,2	-3,4
8.	Myszyniec	15,9	20,2	23,7	7,5
9.	Olszewo-Borki	9,3	17,6	34,1	14,0
10.	Rzekuń	16,7	34,8	48,7	26,0
11.	Troszyn	7,5	11,8	15,4	-7,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Ludność i zasoby mieszkaniowe w latach 1946-1974 według podziału administracyjnego kraju z 1 czerwca 1975 r.*, Warszawa 1976, s. 222- 226.

W gminach o najwyższym % ludności nierolniczej nastąpił też znaczący wzrost przyrostu rzeczywistego mieszkańców (tab. 8). Natomiast w czterech gminach w 1970 r. w stosunku do 1950 r. zanotowano spadek liczby mieszkańców. W porównaniu ze wzrostem liczby ludności w poszczególnych gminach następował szybciej wzrost budownictwa mieszkaniowego wyrażany w przyroście netto izb mieszkalnych, przy stosunkowo niewielkim przyroście budynków mieszkalnych, przy jednoczesnym ubytku (netto) mieszkań. Dynamika przyrostu izb miesz-

¹³ K. Kuciński, *Zróżnicowanie zagospodarowania infrastrukturalnego terenów wiejskich powiatu ostrołęckiego*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, „M i O” 1974, s. 52- 74.

kalnych w ciągu 10 lat była najwyższa w dwóch gminach podmiejskich: Olszewo-Borki i Rzekuń (tab. 9). Nie mniej jednak nawet w gminach leżących na obrzeżach powiatu przyrost izb mieszkalnych był pokaźny, co w sposób znaczący wpłynęło na spadek osób przypadających na izbę. Jednak wciąż w niektórych gminach na jedną izbę przypadały więcej niż dwie osoby, co było normą jeszcze niemal we wszystkich gminach powiatu w 1960 r. Problem powiązań źródeł utrzymania ludności z uprzemysłowieniem, z rozwojem infrastruktury i warunków życia mieszkańców wsi powiatu ostrołęckiego szerzej omawia K. Kuciński (1974) i do tego artykułu osoby zainteresowanych odsyłam.

Tabela 9. Przyrost netto zasobów mieszkaniowych w gminach powiatu ostrołęckiego w okresie 1960-1970 oraz ich dynamika i zagęszczenie

Lp.	Gmina	budynków	mieszkań	izb	wzrost %	osób na 1 izbę		
					liczby izb	1950	1960	1970
1.	Baranowo	61	-38	1047	26,3	2,45	2,18	1,71
2.	Czarnia	4	-54	352	20,7	2,49	262	2,13
3.	Czerwin	4	-105	1004	28,6	2,54	1,97	1,47
4.	Goworowo	55	-125	1385	27,3	2,56	2,12	1,66
5.	Kadzidło	84	-73	930	21,8	2,37	2,28	1,90
6.	Lelis	22	-93	767	27,9	2,89	2,52	2,06
7.	Łyse	26	-67	595	14,1	2,82	2,24	1,88
8.	Myszyniec	19	-93	893	20,6	2,45	2,36	1,96
9.	Olszewo-Borki	111	20	1292	51,2	2,75	2,44	1,78
10.	Rzekuń	192	-2	1169	38,8	2,45	2,03	1,64
11.	Troszyn	56	-45	823	28,1	2,32	2,03	1,55

Źródło: jak w tab. 8.

Wracając do podstawowego tematu, w Ostrołęce od 1960 r. przybyło netto¹⁴ 521 budynków mieszkalnych z 1298 mieszkaniami i 5527 izbami. Przeciętna liczba mieszkań w budynku mieszkalnym zwiększyła się z 2,25 w 1960 r. do 2,31 w 1970 r. oraz odpowiednio izb w budynku z 5,16 do 6,48, a izb w mieszkaniu z 2,29 do 2,80. Zmniejszyło się zarazem zagęszczenie izb z 1,73 do 1,46 osób. Najwięcej mieszkań składało się z dwóch (35,1%) lub trzech izb (30,9%), a niewiele z czterech (17,6%) lub z pięciu i więcej izb (6,7%). Ciągle jeszcze co dziesiąte mieszkanie było jednoizbowe. Nastąpiła duża poprawa wyposażenia mieszkań w Ostrołęce w sieć komunalną, a mianowicie: 55% posiadało wodociąg, 44,8%

¹⁴ Od liczby nowo wybudowanych budynków, mieszkań, izb odjęto wyburzenia starych budynków.

ustęp splukiwany, 42,2% łazienkę, 18,1% ciepłą wodę, 36,6% centralne ogrzewanie¹⁵. W porównaniu jednak do miast położonych w zachodniej części kraju wyposażenie to ciągle jeszcze było niskie, co utrudniało życie mieszkańcom i wpływało na ich warunki bytu.

Podsumowanie

Prezentowana treść opracowania pozwala na sformułowanie następujących wniosków:

1. Pod wpływem uprzemysłowienia Ostrołęki w latach 1960-1970 następowały dalsze zmiany demograficzno-społeczno-zawodowe, w źródłach utrzymania i w warunkach mieszkaniowych ludności miasta, jak też mieszkańców wsi;
2. Powiększył się potencjał demograficzny miasta o około 7 tys. osób i to głównie w wyniku napływu ludności;
3. Następowало powolne postarzanie się mieszkańców miasta, albowiem malał przyrost naturalny ludności i zmniejszał się udział dzieci w wieku 0-9 lat w ogólnej liczbie ludności;
4. Zwiększyła się znacznie aktywność zawodowa kobiet, przyczyniając się zarazem do wzrostu dochodów ludności i budownictwa mieszkaniowego oraz do poprawy warunków życia;
5. Wzrost aktywności pracowniczej kobiet spowodował zmniejszenie liczby osób utrzymywanych przez osoby pracujące;
6. Coraz więcej mieszkańców miasta utrzymywało się ze źródeł niezarobkowych.
7. Szybszy wzrost tworzenia miejsc pracy w mieście w porównaniu z przyrostem rąk do pracy przyczyniał się do zwiększania dojazdów do pracy osób ze wsi, do zmian struktury zawodowej i do wzrostu odsetka mieszkańców wsi utrzymujących się ze źródeł nierolniczych. Sprzyjała też temu poprawa infrastruktury i rozwój transportu;
8. Proces uprzemysłowienia Ostrołęki nie ograniczał się więc tylko do miasta, ale pośrednio też do jego demograficznego zaplecza;
9. Uprzemysłowienie przyczyniło się do intensyfikacji powiązań społeczno-ekonomicznych Ostrołęki z bliższym i dalszym zapleczem oraz do integracji gospodarczej z krajem;
10. Dobrodrojeństwo uprzemysłowienia dla mieszkańców miasta i wsi przejawiało się w poprawie warunków życia.

---

¹⁵ *Ludność i zasoby mieszkaniowe*, NSP 1988, miasto Ostrołęka, GUS, 1991, s. 3.

Bibliografia

- Bulska B. M., *Zagadnienia regionalne i lokalne w spisach powszechnych ludności*, [w:] *Spisy ludności Rzeczypospolitej Polskiej 1921-2002*, pod red. Z. Strzeleckiego, T. Toczyńskiego, Warszawa 2002.
- Dziewoński K., *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowania*, „Prace Geograficzne”, nr 87, Warszawa 1971.
- Fierla I., *Migracje ludności a uprzemysłowienie*, Warszawa 1976.
- Jerczyński M., *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast*, [w:] *Statystyczna charakterystyka miast. Funkcje dominujące*, Warszawa 1977.
- Kijowski J., *Podziały administracyjne na Mazowszu od XVI w. do chwili obecnej ze szczególnym uwzględnieniem regionu ostrołęckiego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2000, t. XIV.
- Kuciński K., *Zróżnicowanie zagospodarowania infrastrukturalnego terenów wiejskich powiatu ostrołęckiego*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, „Monografie i Opracowania”, nr 37, Warszawa 1974.
- Morawski W., *Nowe społeczeństwo przemysłowe. Analiza i krytyka koncepcji*, Warszawa 1975.
- Och J., *Problemy uprzemysłowienia i rozwoju infrastruktury Ostrołęki*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, „Monografie i Opracowania”, nr 37, Warszawa 1974.
- Rakowski W., *Wpływ źródeł zarobkowania na warunki bytu ludności wiejskiej*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Planowania i Statystyki” 1971, nr 79.
- Rakowski W., *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji (na przykładzie powiatu ostrołęckiego)*, [w:] *Z prac Studenckiego Koła Naukowego Geografów*, pod red. W. Rakowskiego, Warszawa 1974.
- Rakowski W., *Wpływ nowopowstałych zakładów przemysłowych na zmiany rozmieszczenia i źródeł utrzymania ludności wiejskiej*, „Monografie i Opracowania”, nr 45, Warszawa 1976.
- Rakowski W., *Zmiany w strukturze funkcjonalnej miast regionu Warszawy*, „Monografie i Opracowania”, nr 60, Warszawa 1978.
- Rakowski W., *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, Warszawa 1980.
- Rakowski W., *Zmiany w liczbie ludności Ostrołęki powodowane przyrostem naturalnym i migracjami*, [w:] *Kurpiowszczyzna. Kultura-Historia-Gospodarka*, pod red. J. Gołoty, J. Mironczuka, Ostrołęka 2017, s. 161-176.
- Szczepański J., *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemysłowienia*, Warszawa 1973.

Streszczenie

Zapoczątkowany w latach 50. XX wieku proces industrializacji miasta Ostrołęki został przyśpieszony w okresie 1960-1970. Przyśpieszenie uprzemysłowienia spowodowało szybszy wzrost miejsc pracy od przyrostu zasobów pracy w mieście. Przyczyniło się to do wzrostu dojazdów ludności wiejskiej z zaplecza miasta i do zmian społeczno-zawodowych ludności nie tylko w mieście lecz także w gminach wiejskich, gdzie coraz więcej mieszkańców utrzymywało się ze źródeł nierolniczych. Wzrost aktywności zawodowej kobiet w mieście, a mężczyzn mieszkających na wsi spowodował wzrost dochodów, a te z kolei (dochody) pozwoliły na rozwój budownictwa mieszkaniowego, przyczyniając się do poprawy warunków życia mieszkańców miast i wsi. Przemysłowienie miasta poszerzyło zasięg jego oddziaływania poprzez rozwój infrastruktury i integrację ludności wiejskiej z miejską.

Summary

The process of industrialization of the city of Ostrołęka, initiated in the 1950s, accelerated in the period 1960-1970. The acceleration of industrialization resulted in a faster increase in job opportunities compared to the growth of the labor force in the city. This contributed to an increase in commuting by rural population from the hinterland of the city and to socio-professional changes not only in the city but also in rural municipalities, where an increasing number of inhabitants relied on non-agricultural sources of income. The increase in professional activity of women in the city and men living in the countryside resulted in an increase in income, which in turn allowed for the development of housing, contributing to the improvement of living conditions of urban and rural residents. Therefore, the industrialization of the city extended the range of its influence through the development of infrastructure and the integration of rural and urban population.

Słowa kluczowe: Ostrołęka, struktura demograficzna ludności, aktywność zawodowa, źródła utrzymania

Keywords: Ostrołęka, demographic structure of the population, professional activity, sources of income

Aleksandra Krawczyk

Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-2659-2174

Miasta partnerskie Ostrolęki – współpraca wczoraj, dziś i jutro. 30. rocznica nawiązania współpracy z Meppen

Ostroleka's twin cities - cooperation yesterday, today and tomorrow. 30th anniversary of the partnership with Meppen

Wprowadzenie

Idea miast partnerskich to jedna z międzynarodowych form współpracy między miastami, której celem jest przede wszystkim wymiana informacji i doświadczeń kulturalnych, społecznych i gospodarczych. Pierwszą formalną współpracę nawiązało w latach 40. XX wieku francuskie miasto Montbéliard z niemieckim Ludwigsburgiem, choć idea miast partnerskich, w Europie zwanych również miastami bliźniaczymi, przyjacielskimi lub też zaprzyjaźnionymi, powstała dużo wcześniej¹. Pierwsze wzmianki wskazują, że już w roku 836 powstała nieformalna współpraca pomiędzy niemieckim Rottweil i szwajcarskim Brugg². Pierwszą polską miejską umowę partnerską zawarto natomiast w 1958 r. pomiędzy Kaliszem a Hautmont we Francji³.

Próbą zrzeszenia oraz zinstytucjonalizowania relacji współpracujących ze sobą miast było stworzenie w roku 1951 Rady Miast Europejskich, którą to radę w 1984 r. przekształcono w Radę Miast i Regionów Europy, a obecnie jest to Rada Gmin i Regionów Europy, czyli The Council of European Municipalities and Regions (CEMR)⁴. CEMR jest najstarszym i największym stowarzyszeniem zrzeszającym samorządy lokalne i regionalne z krajów europejskich, jest częścią Światowej Organizacji Miast i Gmin – the United Cities and Local Governments (UCLG)⁵. Obecnie do CEMR należy ok. 60 stowarzyszeń władz lokalnych i regionalnych z 41 państw, w ramach których zrzeszone są dwie organizacje z Polski - Związek Miast Polskich i Związek Powiatów Polskich⁶. Głównym celem CEMR jest promocja silnej, zjednoczonej Europy, opartej na samorządach lokalnych i regionalnych, w której decyzje są podejmowa-

---

¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Miasta_partnerskie (dostęp: 25.06.2024 r.).

² Tamże.

³ <https://otwock.pl/miasta-partnerskie> (dostęp: 25.06.2024 r.).

⁴ <https://www.miasta.pl/strony/rada-gmin-i-regionow-europy-цемr> (dostęp: 25.06.2024 r.).

⁵ <https://uclg.org/> (dostęp: 25.06.2024 r.).

⁶ <https://www.miasta.pl/strony/rada-gmin-i-regionow-europy-цемr> (dostęp: 25.06.2024 r.).

ne najbliższej obywateli, w zgodzie z zasadą subsydiarności⁷. Działalność CEMR obejmuje szeroki wachlarz tematów – m.in. usługi publiczne, transport, politykę regionalną, ochronę środowiska czy równe traktowanie⁸.

Głównym celem partnerstw międzymiejских jest współpraca obywateli oparta na wymianie ich doświadczeń, zmiierzająca ku poprawie warunków ich rozwoju⁹. Co do zasady początek współpracy jest inicjatywą oddolną, powstającą na kanwie osobistych kontaktów mieszkańców, np. grup polonijnych, szkół, organizacji kulturalnych i społecznych. Kolejnym krokiem są oficjalne, wzajemne wizyty władz miejskich oraz stosowne sformalizowanie współpracy, polegające przede wszystkim na podpisaniu obustronnie wiążących dokumentów o partnerstwie¹⁰. Inicjatywa miast partnerskich nie pozostaje bez zainteresowania Unii Europejskiej, która docenia i promuje partnerstwa corocznymi nagrodami: „Dyplom Europejski”, „Medal Europejski”, „Flaga Honorowa” i „Nagroda Europejska”, które to wyróżnienia przyznawane są gradacyjnie¹¹.

Miasto Ostrołęka również uczestniczy w rozwoju międzynarodowym, w ramach którego współpracowało lub współpracuje z miastami z Europy, Azji i Ameryki Południowej. Zgodnie z publicznie dostępnymi informacjami, miasto dotychczas nawiązywało kontakty z dwunastoma miastami: Meppen (Niemcy, 1994 r.), Alytus (Litwa, 1995 r.), Cafelandia (Brazylia, 1999 r.), Balassagyarmat (Węgry, 2000 r.), Mosty (2002 r., Białoruś), Pryluky (Ukraina, 2006 r.), Lagodekhi (Gruzja, 2009 r.), Kemer (Turcja, 2016 r.), Zaslów (Ukraina, 2019 r.), Asker (Norwegia, 2019 r.), Sokal (Ukraina, 2022 r.) oraz Warasz (Ukraina, 2024 r.). Co jednak istotne, z najbardziej aktualnych dostępnych oficjalnych danych – *Raportu o stanie miasta Ostrołęki za 2023 rok*¹², opublikowanego na stronie internetowej Urzędu Miasta Ostrołęki w czerwcu 2024 r. oraz z odpowiedzi na wniosek o dostęp do informacji publicznej z lipca 2024 r. – w 2023 r. miasto Ostrołęka utrzymywało relacje z następującymi miastami partnerskimi z zagranicy (na podstawie umów o partnerstwie): Meppen (Niemcy), Pryluky (Ukraina), Sokal (Ukraina), Zaslów (Ukraina), Alytus (Litwa), Balassagyarmat (Węgry), Mosty (Białoruś), Warasz (Ukraina)¹³. Partnerstwa te prowadzone są z różnym skutkiem, z mniejszym bądź większym zaangażowaniem oraz aktywnością. Celem ni-

⁷ https://ec.europa.eu/enrd/enrd-static/networks-and-networking/eu-organisations/eu-organisations/pl/council-of-european-municipalities-and-regions_pl.html (dostęp: 25.06.2024 r.).

⁸ <https://www.ccre.org/> (dostęp: 25.06.2024 r.).

⁹ L. S. Dąbrowski, *Idea miast partnerskich a jej znaczenie dla rozwoju współczesnych miast – perspektywa geograficzna. Przykład Leszna* [w:] *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii* – t. 8, Kraków 2020.

¹⁰ Broszura informacyjna *Wspólnie dla przyszłej Europy: Tworzenie tematycznych sieci miast bliźniaczych*, przygotowana przez Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich w 2008 r. https://ec.europa.eu/citizenship/pdf/doc321_pl.pdf

¹¹ <https://www.swinoujscie.pl/pl/artukul/28/1158/wspolpraca-zagraniczna> (dostęp: 7.08.2024 r.).

¹² <https://bip.um.ostroleka.pl/artukul/206/15281/raport-o-stanie-miasta-ostroleki-za-2023-rok> (dostęp: 13.07.2024 r.).

niejszego artykułu jest wskazanie oraz krótka charakterystyka najważniejszych zrealizowanych do 2024 r. przez miasto Ostrołękę współprac w ramach inicjatywy miast partnerskich.

Ostrołęka – Meppen (Niemcy, 1994 r.)

Meppen było pierwszym miastem, z którym Ostrołęka nawiązała współpracę zagraniczną¹⁴. Jej inicjatorem był ówczesny burmistrz Meppen - Wilhelm Mevenkamp¹⁵. Deklaracja o współpracy, czyli pierwszy oficjalny dokument o wzajemnym partnerstwie, podpisano 15 września 1994 r., natomiast umowę o współpracy w sprawie dalszego rozwoju kontaktów gospodarczych i kulturalnych zawarto 5 lat później - 30 września 1999 r., która to umowa podniosła rangę partnerstwa¹⁶. Dokument ten podpisał ówczesny Prezydent Ostrołęki, a następnie poseł na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej - Arkadiusz Czartoryski oraz ówczesny Burmistrz Meppen – Heinz Jansen i ówczesny Dyrektor Miasta – Franz Quatmann¹⁷. Jako oficjalne podmioty współpracujące wskazano Miasto Ostrołękę i Komitet Partnerski Miasta Meppen¹⁸.

Zakres przedmiotowy współpracy określono w następujący sposób: 1. szeroka wymiana doświadczeń w zakresie funkcjonowania administracji samorządowej oraz jej jednostek organizacyjnych, oświaty, kultury, spraw socjalnych i osób niepełnosprawnych, ochrony środowiska, organizacji pozarządowych; 2. organizowanie imprez promocyjnych z udziałem przedstawicieli miasta Meppen, celem prezentacji i wymiany ofert gospodarczych; 3. inicjowanie wspólnych imprez kulturalnych i sportowych szczególnie z udziałem młodzieży, wymiana chórów młodzieżowych; 4. wymiana grup młodzieżowych w zakresie praktyk zawodowych; 5. nawiązywanie i kontynuowanie wzajemnych kontaktów między mieszkańcami obu miast; 6. wzajemna wymiana doświadczeń w zakresie realizacji zadań z zakresu gospodarki komunalnej i ochrony środowiska¹⁹.

Meppen leży w północno-zachodnich Niemczech w kraju związkowym Dolna Saksonia, w Okręgu Emsland, w pobliżu granicy z Holandią, niedaleko wybrzeża Morza Północnego²⁰. Liczy około 35 tys. mieszkańców. To miasto powiatowe i jednocześnie gmina samodzielna (niem. Einheitsgemeinde), a także siedziba powiatu Emsland. Dominuje tu przemysł elektromaszynowy, drzewny, naftowy i tworzyw sztucznych. Ze względu na swoje położenie i infrastrukturę drogową, Meppen jest ważnym cen-

¹⁴ https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie/a/25-lecie_partnerstwa_meppen_i_ostroleki (dostęp: 25.06.2024 r.).

¹⁵ <https://www.ostroleka.pl/um/bip/index.php?id=miastapartnerskie.meppen> (dostęp: 25.06.2024 r.).

¹⁶ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 25.06.2024 r.).

¹⁷ <https://www.meppen.de/portal/seiten/begegnungen-in-meppen-900000198-24701.html> (dostęp: 25.06.2024 r.).

¹⁸ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 25.06.2024 r.).

¹⁹ Tamże.

²⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Meppen> (dostęp: 25.06.2024 r.).

trum logistycznym, gdzie znajduje się także port w Haren²¹. Ponadto miasto i jego okolice są atrakcyjnym miejscem turystycznym przede wszystkim z uwagi na rozbudowaną sieć ścieżek rowerowych, pochylnię Hilter Schleuse, czy jezioro Speicherbecken Geeste²² (Nordseite mit Strandabschnitt).

Współpraca Ostrołęki z Meppen to najstarsza i zdecydowanie najbardziej trwała i konsekwentnie realizowana inicjatywa. W roku 2024 r. przypada okrągła rocznica tej współpracy – 30 lat. W ciągu tych trzech dekad przedstawiciele władz miejskich wielokrotnie odbyli wzajemne wizyty oraz spotkania²³. W Meppen w 2019 r. otwarto kładkę pieszo-rowerową nad rzeką Ems, której w celu uczczenia 25-lecia współpracy nadano nazwę „Ostrołęka”²⁴. W maju 2022 r. Ostrołękę odwiedzili delegaci z Meppen, którzy przyjechali do Polski w celu wyrażenia solidarności z uchodźcami z Ukrainy, która od 24 lutego 2022 r. jest ofiarą nieuzasadnionej w świetle prawa międzynarodowego publicznej inwazji ze strony Federacji Rosyjskiej²⁵. Odwiedzający Ostrołękę ówczesny Burmistrz Meppen - Helmut Knurbein – przekazał uchodźcom z Ukrainy artykuły spożywcze - ok. 1000 kg żywności, w tym m.in. płatki śniadaniowe dla dzieci, ciastka, makaron, cukier i mąkę. Spotkanie odbyło się w Miejskim Ośrodku Pomocy Rodzinie w Ostrołęce. W dniach 12-13 maja 2023 r. przedstawiciele miast partnerskich z Meppen (oraz Alytusa, Sokala i Pryluk) wzięli udział w uroczystościach miejskich organizowanych z okazji jubileuszu 650-lecia nadania praw miejskich Ostrołęce²⁶. Ostatnia wizyta przedstawicieli Meppen w Ostrołęce miała miejsce w styczniu i lutym 2024 r., kiedy to goście odbywali rozmowy na temat polskiego i niemieckiego systemu szkolnictwa oraz brali udział w wycieczkach regionalnych²⁷. W sierpniu 2024 r. w dwumiesięczniku *Emsblick Meppen* ukazał się artykuł pt. *Zu besuch in der polnischen Partnerstadt Ostroleka*²⁸ zawierający wzmianki o wyborach samorządowych w Ostrołęce w 2024 r., Młodzieżowej Radzie Miasta, Centrum Inicjatyw Młodzieżowych oraz Radzie Miasta Ostrołęki.

Ostrołęka – Alytus (Litwa, 1995 r.)

Alytus to szóste co do wielkości miasto Litwy, położone w regionie Dzukija nad rzeką Niemen w pobliżu granicy z Białorusią i Polską oraz siedziba obwodu olickie-

²¹ <https://www.roechling.com/de/industrial/haren> (dostęp: 25.06.2024 r.).

²² <https://www.emsland.com/urlaub/sehenswertes/details/speichersee-geeste> (dostęp: 25.06.2024 r.).

²³ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_gosci_z_meppen (dostęp: 25.06.2024 r.).

²⁴ <https://www.meppen.de/portal/seiten/brueckenprojekte-900000434-24701.html> (dostęp: 25.06.2024 r.).

²⁵ <https://to.com.pl/ostrolekameppen-delegacja-z-partnerskiego-miasta-w-niemczech-w-ostrolece-25052022-zdjecia/ar/c1-16360219> (dostęp: 25.06.2024 r.).

²⁶ Raport o stanie miasta Ostrołęki za 2023 rok, s. 12.

²⁷ https://www.ostroleka.pl/miasto/aktualnosci_miejskie/a/wizyta_gosci_z_meppen-2 (dostęp: 13.07.2024 r.).

²⁸ <https://www.yumpu.com/de/document/read/68772716/emsblick-meppen-heft-63> (dostęp: 13.07.2024 r.).

go²⁹. Miasto zamieszkiwane jest przez ok. 52 tys. osób³⁰. W lokalnej gospodarce dominują: przemysł maszynowy, tekstylny, spożywczy, drzewny oraz meblarski³¹.

Oficjalne rozpoczęcie współpracy pomiędzy Ostrołęką i Alytusem miało miejsce 17 czerwca 1995 r., kiedy to Protokół o współpracy zawarł ówczesny Przewodniczący Rady Miejskiej – Zdzisław Wołczuk i Prezydent Miasta Ostrołęki – Jędrzej Nowak³². W lipcu 2001 r. odnowiono kontakty z miastem litewskim, które zwieńczono zawarciem umowy partnerskiej³³ – Umowy w sprawie partnerstwa i dalszego rozwoju kontaktów gospodarczych i kulturalnych z dnia 20 września 2002 r. Dokument ten podpisali ówczesi: Prezydent Ostrołęki – Arkadiusz Czartoryski, Wiceprezydent Ostrołęki – Maria Sokoll oraz Mer Alytus – Vytautas Kirkliuskas i Vicemer – Rasa Kazlauskienė³⁴.

Zakresem przedmiotowym współpracy objęto: tworzenie korzystnych warunków rozwoju współpracy między miastami w zakresie gospodarki, nauki, techniki, sportu, turystyki, oświaty i przemysłu, wzajemną wymianę doświadczeń w funkcjonowaniu samorządu terytorialnego, organizację imprez promocyjnych w celu zaprezentowania towarów i usług, wzajemną wymianę młodzieży, w tym grup sportowych³⁵.

W dniach 12-13 maja 2023 r. przedstawiciele miast partnerskich z Alytusa (oraz Meppen, Sokala i Pryluk) wzięli udział w uroczystościach miejskich³⁶ organizowanych z okazji jubileuszu 650-lecia nadania praw miejskich Ostrołęce³⁷. Delegacja przedstawicieli miasta Ostrołęki uczestniczyła w obchodach 443. rocznicy nadania praw miejskich miastu Alytus w dniach 14-16 czerwca 2024 r. W skład delegacji wszedł Wiceprzewodniczący Rady Miasta – Stanisław Szatanek oraz Zastępca Skarbnika Miasta – Mariusz Plewko. Podczas uroczystej wizyty odbyły się spotkania z merem Alytusa – Nerijusem Cesiuliseem oraz jego zastępcami i doradcami³⁸.

Ostrołęka – Cafelandia (Brazylia, 1999 r.)

Cafelandia to brazylijskie miasto położone w stanie Sao Paulo, gdzie mieszka ok. 16 tys. osób. Pierwszym krokiem w stronę współpracy było wystosowanie listu intencyjnego³⁹ w dniu 20 lipca 1999 r. przez ówczesnego Prezydenta Miasta Ostrołęki–

²⁹ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Olita> (dostęp: 13.07.2024 r.).

³⁰ <https://alytus.lt/> (dostęp: 13.07.2024 r.).

³¹ Tamże.

³² https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie/a/alytus (dostęp: 13.07.2024 r.).

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 13.07.2024 r.).

³⁶ <https://www.slo2.pl/aktualno%C5%9Bci/25-strona-g%C5%82%C3%B3wna/582-obchody-650-lecia-miasta-ostro%C5%82%C4%99ki.html> (dostęp: 13.07.2024 r.).

³⁷ Raport o stanie miasta Ostrołęki za 2023 rok, s. 12.

³⁸ Odpowiedź na wniosek o udostępnienie informacji publicznej z dnia 25 czerwca 2024 r. nr ORK.1431.91.2024.

³⁹ <https://www.ostroleka.pl/um/bip/index.php?id=miastapartnerskie.cafelandia> (dostęp: 13.07.2024 r.).

Arkadiusza Czartoryskiego. Oficjalne porozumienie o współpracy zawarto 7 września 2001 r. pomiędzy Związkiem Kurpiów Oddziałem Regionalnym w Ostrołęce, a Związkiem Kultury Polsko-Brazylijskiej z siedzibą w Kurytybie⁴⁰. Wskazane podmioty nawiązały dwie relacje: Miasto Ostrołęka – Miasto Cafelandia oraz Związek Kurpiów Oddział Regionalny w Ostrołęce – Związek Kultury Polsko-Brazylijskiej z siedzibą w Kurytybie⁴¹. Jako zakres przedmiotowy współpracy wskazano⁴²: propagowanie kultury polskiej wśród Polonii brazylijskiej, popieranie stworzenia warunków do korzystania ze stosownych form współpracy gospodarczej, w tym kontaktów bezpośrednich oraz podejmowania przedsięwzięć typu produkcyjnego i handlowego, gotowość wymiany doświadczeń w zakresie funkcjonowania administracji lokalnej i organów samorządowych, wewnętrznej struktury administracyjnej, rozwiązań kadrowych, organizacyjnych, zaplecza infrastruktury technicznej oraz wymiany specjalistów. Poza wskazanymi działaniami w przestrzeni publicznej nie pojawiła się informacja o kontynuacji współpracy.

Ostrołęka – Balassagyarmat (Węgry, 2000 r.)

Balassagyarmat to miasto położone w północnych Węgrzech, w komitacie Nógrád. Liczące ok. 16,5 tys. mieszkańców miasto znajduje się w dolinie rzeki Ipoly, na granicy słowackiej, ok. 90 km na północ od Budapesztu⁴³. Balassagyarmat bywa nazywane stolicą ziemi Połowców⁴⁴. W mieście rozwinął się przemysł maszynowy, metalowy, odzieżowy, skórzany oraz rzemieślniczy⁴⁵.

Współpraca Ostrołęki z Balassagyarmat rozpoczęła się formalnie 16 marca 2000 r., kiedy podpisany został list intencyjny o wzajemnej współpracy przez ówczesnego Prezydenta Ostrołęki – Arkadiusza Czartoryskiego i ówczesnego Burmistrza Balassagyarmat – Juhásza Pétera⁴⁶. Jako podmioty współpracujące wskazano Prezydenta Miasta Ostrołęki, Ambasadę Republiki Węgierskiej w Polsce oraz Burmistrza Miasta Balassagyarmat. Zakres przedmiotowy współpracy obejmuje: kultywowanie tradycyjnych obchodów święta Niepodległości Republiki Węgierskiej, prowadzenie kontaktów zmierzających do wzajemnego poznawania zwyczajów i kultury, organizowanie imprez promocyjnych z udziałem przedstawicieli miast partnerskich celem prezentacji i wymiany ofert gospodarczych, wzajemną wymianę doświadczeń w zakresie: funkcjonowania administracji samorządowej oraz jej jednostek organizacyjnych, oświaty, kultury, spraw socjalnych, ochrony środowiska oraz organizacji pozarządowych⁴⁷.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ https://archiwumbip.um.ostroleka.pl/index.php?id=miasto.polityka_zagraniczna (dostęp: 13.07.2024 r.).

⁴² Tamże.

⁴³ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Balassagyarmat> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁴⁴ <https://pl.wikivoyage.org/wiki/Balassagyarmat> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁴⁵ <https://balassagyarmat.hu/> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁴⁶ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁴⁷ Tamże.

W 2001 r. Ambasador Węgier Iwan Baba oraz delegacja samorządowa z miasta Balassagyarmat przybyli do Ostrołęki i wzięli udział w otwarciu wystawy poświęconej *Wiośnie Ludów* oraz złożyli kwiaty pod pomnikiem gen. Józefa Bema⁴⁸. W 2006 roku dniach 27-30 stycznia ówczesny prezydent Ostrołęki – Ryszard Załuska i przedstawiciele Urzędu Miejskiego w Ostrołęce wzięli udział w uroczystościach Civitas Fortissima w Balassagyarmat. Zgodnie programem uroczystości delegacja uczestniczyła m.in. w spotkaniu z władzami węgierskiego miasta, wzięła udział w koncercie w szkole muzycznej Rozsavolgyi Mark oraz w uroczystościach odsłonięcia tablicy i złożenia wieńców na tablicy pamiątkowej i przy pomniku Civitas Fortissima, poświęconym bohaterom węgierskiego miasta⁴⁹. Wówczas odbyło się także uroczyste posiedzenie radnych w byłym budynku Urzędu Wojewódzkiego. Delegacje samorządowe z Balassagyarmat corocznie w maju brały udział w "Prezentacjach Gospodarczych" podczas wydarzenia "Dni Ostrołęki". Zostały opracowane również propozycje dotyczące dalszej współpracy.

9 sierpnia 2010 r. Ostrołękę odwiedziła delegacja z Balassagyarmat, która dotarła do Polski płynąc, biegnąc lub jadąc na rowerach⁵⁰. Wśród gości znalazł się także ówczesny burmistrz Balassagyarmatu – Lajos Medvác. W Ostrołęce węgierską delegację przywitała wówczas grupa ponad 20 ostrołęckich rowerzystów. Miasto Balassagyarmat wygrało konkurs Unii Europejskiej na zorganizowanie międzynarodowego spotkania miast partnerskich. Organizatorzy postanowili doręczyć zaproszenia osobiście, pokonując łącznie 8607 km. Zagraniczni goście wręczyli ówczesnemu prezydentowi miasta – Januszowi Kotowskiemu- węgierskie drzewko, które wspólnie zasadzili na Placu Bema. W lipcu 2015 r. motocykliści z KTMTS Ostrołęka jadąc na Bałkany, odwiedzili miasto partnerskie Ostrołęki. Lipcowa wyprawa odbyła się pod patronatem i dzięki wsparciu Prezydenta Janusza Kotowskiego⁵¹.

Ostrołęka – Mosty (Białoruś, 2002 r.)

Mosty to białoruskie miasto położone w obwodzie grodzieńskim nad Niemnem, oddalone 50 km od Grodna, liczące ok. 16 tys. mieszkańców⁵². W Mostach rozwinął się przemysł spożywczy, maszynowy oraz drzewny⁵³. Największym przedsiębiorstwem zatrudniającym ponad 2000 osób jest spółka „Mostodrev” zajmująca się przeróbką drewna i produkcją mebli⁵⁴. W pobliżu Mostów znajdują się znane z literatury

⁴⁸ J. Kijowski, *Kalendarium najważniejszych wydarzeń z historii Ostrołęki i okolic (od czasów najdawniejszych do 2007 r.)*, Ostrołęka 2008.

⁴⁹ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_przedstawicieli_ostroleki_w_miescie_partnerskim_balassagyarmat (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁵⁰ <https://archiwum.moja-ostroleka.pl/goscie-z-wegier-w-ostrolece-zdjecia-i-wideo,1281388884,2.html> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁵¹ <https://radiooko.pl/motocyklisci-odwiedzili-balassagyarmat-miasto-partnerskie-ostroleki/> (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁵² [https://pl.wikipedia.org/wiki/Mosty_\(miasto\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Mosty_(miasto)) (dostęp: 15.07.2024 r.).

⁵³ Tamże.

⁵⁴ <https://www.mostovdrev.by/> (dostęp: 15.07.2024 r.).

i poezji: Nowogródek (miejsce urodzin Adama Mickiewicza), jezioro Świtez i plenery Niemna opisywane przez Elizę Orzeszkową. Umowa o partnerskiej współpracy Miasta Mosty i Miasta Ostrołęki- Umowa w sprawie partnerstwa i dalszego rozwoju kontaktów gospodarczych i kulturalnych- została podpisana 17 sierpnia 2002 roku. Podmioty współpracujące to Miasto Ostrołęka oraz Powiatowy Komitet Wykonawczy Mostów⁵⁵. Zakres przedmiotowy współpracy obejmuje wspieranie działań mających na celu rozwój kontaktów gospodarczych pomiędzy podmiotami z terenu obu miast, udział przedstawicieli administracji i przedsiębiorców w imprezach promocyjnych i misjach gospodarczych celem prezentacji i wymiany ofert gospodarczych, wzajemną wymianę doświadczeń w zakresie: funkcjonowania administracji samorządowej oraz jej jednostek organizacyjnych, oświaty, kultury i sportu, spraw socjalnych i ochrony środowiska⁵⁶.

Największym wspólnie zrealizowanym dotychczas projektem było utworzenie miniparków technologicznych w Ostrołęce oraz w Mostach, sfinansowanych w dużej mierze z Funduszy Europejskich⁵⁷. W ramach Programu Współpracy Transgranicznej Polska– Białoruś – Ukraina 2014 – 2020, Priorytet 2.2 Rozwój Infrastruktury ICT, Miasto Ostrołęka złożyło wnioszek pn. „Utworzenie Centrów Kompetencji Technologii Informacyjno – Komunikacyjnych w Ostrołęce (Polska) i Mosty (Białoruś)⁵⁸”. Partnerem projektu była Biblioteka Rejonowa w Mostach. W ramach projektu przewidziano działania infrastrukturalne polegające na zaadaptowaniu wschodniego skrzydła dworca kolejowego w Ostrołęce na potrzeby Centrum Kompetencji Technologii Informacyjno – Komunikacyjnych w Ostrołęce, wraz z remontem drogi dojazdowej oraz uporządkowaniem przyległego skweru. W ten sposób powstało Multicentrum, zlokalizowane przy ul. Dworcowej w Ostrołęce⁵⁹. Partner z Białorusi – Rejonowa Biblioteka w Mostach, zrealizował remont pomieszczeń, które zostały przeznaczone na Centrum Kompetencji Technologii Informacyjno – Komunikacyjnych w Mostach. Grupę docelową w projekcie stanowiły dzieci i młodzież, ale część modułów przeznaczona jest także do wykorzystywania przez osoby dorosłe, w tym seniorów, oraz do prowadzenia warsztatów i zajęć międzypokoleniowych.

Ostrołęka – Pryluky (Ukraina, 2006 r.)

Miasto Pryluky leży w północno-środkowej części Ukrainy, na południu Obwodu Czernihów, nad rzeką Udai i jest oddalone o ok. 135 km od Kijowa⁶⁰. Pryluky

⁵⁵ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/multicentrum_na_stacji (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁵⁸ Raport Swarmcheck *Strategia edukacji opartej na ICT regionów transgranicznych Polski i Białorusi* w ramach projektu PL-BY-UA 2014-2020 sfinansowanego przez Unię Europejską.

⁵⁹ <https://multicentrum-ostroleka.pl/projekt/> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶⁰ <https://pjp-eu.coe.int/comus/pryluky-ukraine.html> (dostęp: 3.08.2024 r.).

zamieszkiwane są przez ok. 55 tys. osób⁶¹. Miasto stanowi ośrodek administracyjny, gospodarczy i kulturalny powiatu Pryluki. Jest także centrum przemysłowym regionu. W mieście rozwinął się przemysł maszynowy, chemiczny, materiałów budowlanych, drzewny oraz lekki, gdzie dominuje przemysł lekki, spożywczy, tytoniowy, wydobywczy, poligraficzny i samochodowy⁶². Umowę o współpracy partnerskiej Ostrołęki z Miastem Pryluki na Ukrainie podpisali 30 marca 2006 r. ówczesny Prezydent Ostrołęki – Ryszard Załuska oraz ówczesny Mer Miasta Pryluki – Jurij Berkut⁶³. Podmioty współpracujące to Miasto Ostrołęka i Miasto Pryluki, a zakres przedmiotowy współpracy obejmuje: wspieranie działań mających na celu rozwój kontaktów gospodarczych pomiędzy podmiotami z terenu obu miast, udział przedstawicieli administracji i przedsiębiorców w imprezach promocyjnych i misjach gospodarczych celem prezentacji i wymiany ofert gospodarczych, wzajemną wymianę doświadczeń w zakresie: funkcjonowania administracji samorządowej oraz jej jednostek organizacyjnych, oświaty, kultury i sportu, spraw socjalnych oraz ochrony środowiska⁶⁴.

W dniach 16-18 września 2019 r. w Ostrołęce gościła delegacja z Pryluk w składzie: ówczesna Burmistrz Olha Popenko, jej zastępca Ruslan Kotliar oraz szefowie dwóch miejskich spółek: Vyacheslav Khort i Gavrysh Andriy. 17 września 2019 r. w Urzędzie Miasta gości uroczystie przyjął ówczesny Prezydent Miasta Ostrołęki Łukasz Kulik wraz z ówczesnymi: Przewodniczącym Rady Miasta Wojciechem Zarzyckim, Wiceprzewodniczącym Jakubem Frydrykiem i pozostałymi przedstawicielami Urzędu Miejskiego. W kręgu zainteresowań delegacji znalazły się przede wszystkim zagadnienia związane z gospodarką komunalną Ostrołęki, a szczególnie gospodarka wodna i gospodarka odpadami. Delegacja zwiedziła spółki: Ostrołęckie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o., Ostrołęckie Przedsiębiorstwo Komunalne Sp. z o.o., Ostrołęckie Towarzystwo Budownictwa Społecznego Sp. z o.o., Miejski Zakład Komunikacji Sp. z o.o., a także ostrołęcki park wodny i jedno z przedszkoli. Ogromny entuzjazm gości wzbudziła informacja o darmowej komunikacji miejskiej w Ostrołęce⁶⁵.

Współpraca Ostrołęki z Prylukami została wzmożona w 2022 r. w odpowiedzi na rosyjską inwazję na terytorium Ukrainy⁶⁶. W dniu 7 lutego 2023 r. Rada Miasta Ostrołęki podjęła uchwałę nr 695/LXXVI/2023 w sprawie udzielenia pomocy mia-

⁶¹ Tamże.

⁶² <https://en.wikipedia.org/wiki/Pryluki> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶³ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_gosci_z_miasta_partnerskiego_pryluki (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶⁴ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶⁵ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_gosci_z_miasta_partnerskiego_pryluki (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶⁶ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wspieramy_pryluki_w_ukrainie (dostęp: 3.08.2024 r.).

stom partnerskim Pryluki, Izjasław (Zasław), Sokal w Ukrainie⁶⁷ w związku z inwazją na Ukrainę. Pomoc wskazana w uchwale obejmuje formę rzeczową w postaci m.in. środków pierwszej pomocy, wyposażenia osobistego, artykułów spożywczych oraz przemysłowych⁶⁸. W czerwcu 2023 r. w związku ze zburzeniem tamy w mieście Nowa Kachowka na Ukrainie, na podstawie powyższej uchwały, na placu Wydziału Bezpieczeństwa i Zarządzania Kryzysowego Urzędu Miasta Ostrołęki została zorganizowana i przeprowadzona zbiórka żywności oraz artykułów higieny osobistej⁶⁹. Następnie, wspólnie z miastem partnerskim Sokal zorganizowano transport, aby pilnie dostarczyć zebrane dary osobom potrzebującym.

Ostrołęka – Lagodekhi (Gruzja, 2009 r.)

Lagodekhi to miasto położone w północno-wschodniej Gruzji, w regionie Kachetia, oddalone o 5 km od granicy z Azerbejdżanem⁷⁰. Zamieszkuje je ok. 6 tys. osób. Miasto leży u podnóża Parku Narodowego Lagodekhi, położonego na terenach Wysokiego Kaukazu, na wysokości od 400 do 3500 m n.p.m. Na terenie dzisiejszego parku w 1912 r. został założony rezerwat, który powstał dzięki Ludwikowi Młokosiewiczowi - Polakowi, który chciał objąć ochroną występujące tam bogate i zróżnicowane przyrodniczo tereny⁷¹.

List intencyjny o pragnieniu wzajemnej współpracy Miasta Ostrołęki z Municipalitytem Lagodekhi został podpisany dnia 27 maja 2009 r.⁷². W publicznie dostępnych zasobach nie występują inne informacje na temat projektów realizowanych w ramach tej współpracy.

Ostrołęka – Kemer (Turcja, 2016 r.)

Kemer to miasto w południowo-zachodniej Turcji, położone w prowincji Antalya nad Morzem Śródziemnym. To znany nadmorski kurort na Riwierze Tureckiej, który słynie głównie z uprawy owoców granatu⁷³ oraz jeden z najważniejszych ośrodków tureckiej turystyki. Każdego roku miasto to odwiedza nawet kilkaset tysięcy turystów, gdyż poza dostępem do morza, można tam również odwiedzić takie miejsca, jak ruiny starożytnych miast Phaselis, Idryos i Olympos, szczyt Chimere – tzw. miejsce wiecz-

---

⁶⁷ <https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/12781/uchwala-nr-695-lxxvi-2023> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁶⁸ Raport o stanie miasta Ostrołęki za 2023 rok, s. 12.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁷¹ <https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/projekt-rewitalizacji-dendrium-mlokosiewicza-w-gruzji> (dostęp: 3.08.2024 r.).

⁷² Raport badawczy *Współpraca międzynarodowa miast polskich*, [w:] *Badania i raporty* nr 3/2016 Narodowy Instytut Samorządu Terytorialnego, s. 42.

⁷³ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Kemer> (dostęp: 8.08.2024 r.).

nego ognia, szczyt Tahtalı Dağı, kanion Göynük, zatokę Adrasan, czy jaskinie Beldibi i Molly Hole⁷⁴. Miasto zamieszkuje ok. 19 tys. osób.

Umowę partnerską pomiędzy Ostrołęką a Kemer podpisano 6 września 2016 r. – ze strony Ostrołęki sygnował ją ówczesny Prezydent Miasta Ostrołęki – Janusz Kotowski, a ze strony Kemer – ówczesny Wiceburmistrz Miasta Kemer – Kemal Yüksel⁷⁵. Podpisanie umowy odbyło się w ramach wizyty przedstawicieli tureckich w Ostrołęce we wrześniu 2016 r. W październiku 2017 r. odbyła się rewizyta przedstawicieli Ostrołęki – urzędników miejskiego ratusza oraz członków Rady Miasta Ostrołęki, którzy przez około tydzień odbywali delegację w Kemer, która to wizyta miała na celu zacieśnienie współpracy między Ostrołęką a Kemer⁷⁶. Niedługo potem, bo już w listopadzie 2017 r. Ostrołękę odwiedziła delegacja nauczycieli oraz osób związanych z oświatą z Kemer i Antalyi⁷⁷. Wśród gości znalazł się dyrektor tamtejszego wydziału oświaty Derviş Tatar, dyrektor jednej ze szkół zajmujących się turystyką, manager kilku placówek oświatowych oraz nauczyciele z dwóch innych szkół⁷⁸. Grupa spotkała się w ostrołęckim ratuszu z władzami miasta, przedstawicielami wydziałów Urzędu Miasta oraz radnymi Miasta Ostrołęki. Ostrołękę reprezentowali również przedstawiciele Zespołu Szkół nr 5 w Ostrołęce, na czele z ówczesnym dyrektorem Waldemarem Salisem oraz nauczycielką języka angielskiego Haliną Bartłoszewską, która koordynowała wiele projektów międzynarodowych, w tym współpracę ze szkołami partnerskimi w Turcji⁷⁹. Głównym tematem rozmów była edukacja, ponieważ Turcja była właśnie w trakcie reformy oświatowej wprowadzającej gimnazja. Poza opisanymi powyżej spotkaniami w przestrzeni publicznej nie występują inne informacje na temat tej polsko-tureckiej współpracy, domniemywać więc można, że nie odbyły się inne inicjatywy w ramach tego partnerstwa.

Ostrołęka – Asker (Norwegia, 2019 r.)

Asker to norweska miejscowość położona w regionie Akershus. Miasto zostało założone w 1837 r., a obecnie zamieszkuje je ok. 50 tys. osób⁸⁰. Asker zlokalizowane jest ok. 25 kilometrów od stolicy Norwegii, Oslo⁸¹. Jest to cel podróży wielu turystów, gdyż nad znajdującym się tam jeziorem Semsvannet, podziwiać można malowniczy wodospad.

⁷⁴ Tamże.

⁷⁵ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/nowyy_partner_ostroleki (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁷⁶ <https://www.eostroleka.pl/ostroleccy-urzednicy-z-wizyta-w-kemer-zdjecia,art62480.html> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁷⁷ <https://www.moja-ostroleka.pl/art/1511772451/turecka-delegacja-z-kemer-i-antalyi-w-ostrolece-zdjecia> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Tamże.

⁸⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Asker> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸¹ Tamże.

Współpracę partnerską Ostrołęki z Asker miał zainicjować Jacek Łuba - Radny Rady Miasta Ostrołęki VIII kadencji (2019-2024), który nawiązał kontakt z władzami tej miejscowości. Jacek Łuba w wywiadzie z serwisem internetowym „Moja Ostrołęka” o planowanej współpracy z Asker w lipcu 2019 r. mówił tak: *Z wóldarzami gminy Asker byłem w kontakcie już od dłuższego czasu i kiedy zostałem radnym miasta Ostrołęki, stwierdziłem, że warto nawiązać oficjalną współpracę, wymienić się dobrymi pomysłami i spostrzeżeniami w kwestii funkcjonowania miast, być może także zaczerpnąć dobre wzorce. Władze Asker entuzjastycznie zareagowały na taką propozycję, a prezydent Ostrołęki Łukasz Kulik i sekretarz Aneta Gutowska-Grucelska również są pozytywnie nastawieni do tego projektu. Wszystko jest więc na dobrej drodze, by spotkać się osobiście*⁸². Poza powyższymi informacjami nie pojawiły się żadne inne oficjalne dane na temat współpracy, tak więc należy domniemywać, że współpraca ostatecznie nie została rozpoczęta.

Ostrołęka – Zasław (Ukraina, 2019 r.)

Zasław to miasto na Ukrainie, leżące w obwodzie chmielnickim nad rzeką Horyń. To jedno z najstarszych miast na Wołyniu, dawna rezydencja Ostrogskich- Zasławskich⁸³. Zamieszkuje je ok. 17 tys. osób. W mieście znajduje się wiele zabytków architektonicznych – zamki, pałace, kościoły, klasztory, synagogi⁸⁴.

Ostrołęka rozpoczęła oficjalną współpracę z Zasławiem pod koniec 2019 r., kiedy to 30 grudnia 2019 r. Rada Miasta Ostrołęki podjęła uchwałę nr 213/XXIII/2019 w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a miastem Zasław (Ukraina), a ówczesny Prezydent Miasta Ostrołęki – Łukasz Kulik i ówczesna Mer Miasta Zasław- Walentyna Kornijczuk zawarli umowę o partnerstwie i współpracy między Miastem Ostrołęką (Polska) i Miastem Zasławiem (Ukraina)⁸⁵.

Przedstawiciele miast zawarli wskazaną umowę mając na uwadze rozwój i umacnianie wzajemnych kontaktów opartych na respektowaniu zasad wolności, wyznai religijnych, jednakowych praw i obustronnych korzyści, będąc świadomymi wartości istnienia perspektyw współpracy⁸⁶. Ostrołękę i Zasław łączy wspólna historia związana z 5. Pułkiem Ułanów Zasławskich, który stoczył zwycięską bitwę w 1920 r. pod Zasławiem⁸⁷. Od 1921 r. 5. Pułk Ułanów Zasławskich stacjonował w Ostrołęce i zostawił po sobie żywą tradycję pielęgnowaną do dziś. Zarówno w Zasławiu, jak i w Ostrołęce znajdują się miejsca pamięci poświęcone Ułanom Zasławskim i działają stowarzysze-

⁸² <https://www.eostroleka.pl/nowe-miasto-partnerskie-ostroleki-pierwszy-kontakt-z-norweska-gmina-asker,art72893.html> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸³ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Zas%C5%82aw_\(Ukraina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zas%C5%82aw_(Ukraina)) (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸⁴ <https://www.ruinizamki.pl/kresy/zaslaw.html> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸⁵ <https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/7493/uchwala-nr-213-xxiii-2019> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸⁶ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸⁷ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Zas%C5%82awiem_\(1920\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Zas%C5%82awiem_(1920)) (dostęp: 8.08.2024 r.).

nia kultywujące tradycje 5. Pułku⁸⁸. Wspólna historia i przywiązanie do tradycji były podstawą do pogłębiania współpracy między społecznościami Ostrołęki i Zasławia. Przedstawiciele miast zadeklarowali wówczas wolę pogłębiania i umacniania przyjacielskich stosunków pomiędzy władzami i społecznościami obu miast, jak również różnymi instytucjami i sektorami działalności⁸⁹. Celem partnerskich stosunków jest także rozwój korzystnej współpracy w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej i edukacyjnej.

22 października 2022 r. do Zasławia dostarczono środki medyczne przekazane przez Ostrołękę w związku z rosyjską inwazją na Ukrainę⁹⁰. Pomoc została udzielona na podstawie Uchwały Rady Miasta nr 609/LXVI/2022⁹¹ w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium Ukrainy.

Ostrołęka – Sokal (Ukraina, 2022 r.)

Sokal to miasto na Ukrainie, w obwodzie lwowskim, w rejonie czerwonogrodzkim, leżące nad Bugiem, około 20 km na wschód od granicy polsko-ukraińskiej. W Sokalu zamieszkuje ok. 20 tys. osób. To ośrodek przemysłu chemicznego, materiałów budowlanych i lekkiego. Miasto słynie z wielu zabytków architektonicznych, m.in. dworów, zamków, klasztorów, cerkwi i kościołów⁹². Wśród obywateli honorowych Sokala są Polacy: Kazimierz Badeni, Stanisław Starzyński, Michał Bobrzyński, Andrzej Potocki, Paweł Sapięcha czy Florian Ziemiałkowski⁹³.

Oficjalne relacje pomiędzy Ostrołęką a Sokalem rozpoczęto w maju 2022 r. 26 maja 2022 r. Rada Miasta Ostrołęki podjęła uchwałę nr 582/LXII/2022⁹⁴ w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między Miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a Miastem Sokal (Ukraina), a 24 sierpnia 2022 r. zawarto umowę między Sokalską Radą Miejską Obwodu Lwowskiego (Ukraina) a Radą Miasta Ostrołęki (Polska) o współpracy międzyregionalnej, którą podpisał ówczesny Prezydent Miasta Ostrołęki – Łukasz Kulik oraz ówczesny Burmistrz Miasta Sokala - Siergiej Kasjan⁹⁵. Przedmiotem umowy jest obopólnie korzystna dwustronna współpraca regionalna w dziedzinie gospodarki, rolnictwa, nauki, kultury, oświaty, sportu, ochrony zdrowia między Ostrołęką a Sokalem. Przedstawiciele miast zobowiązali się do promocji współpracy dwustronnej w zakresie: rozwoju współdziałania w różnych dziedzinach działalności

⁸⁸ <https://krs-pobierz.pl/stowarzyszenie-sympatykow-5-pulku-ulanow-zaslawskich-i504840> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁸⁹ <https://www.moja-ostroleka.pl/art/1664285599/zaslav-juz-oficjalnie-miastem-partnerskim-ostroleki-zdjecia> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁹⁰ https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/dostarczyliśmy_pomoc_medyczna_do_zaslavia (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁹¹ <https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/12017/uchwala-nr-609-lxvi-2022> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁹² <https://pl.wikipedia.org/wiki/Sokal> (dostęp: 8.08.2024 r.).

⁹³ Tamże.

⁹⁴ <https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/11609/uchwala-nr-582-lxii-2022> (dostęp: 10.08.2024 r.).

⁹⁵ Raport o stanie Miasta Ostrołęki za 2021 rok, s. 13.

gospodarczej; wymiany doświadczeń, wspierania i tworzenia warunków do współpracy różnych organów władzy Ukrainy i Polski, a także w organizacji spotkań pozarządowych; ochrony zdrowia i środowiska; wymiany doświadczeń w zakresie rozwoju gospodarstw agroturystycznych; rozwoju turystyki międzyregionalnej; organizacji wspólnych wydarzeń z zakresu kultury i sportu; nauki i oświaty oraz współpracy kadry pedagogicznej i młodzieży szkolnej⁹⁶.

W ramach współpracy międzynarodowej, w dniach 6-9 lipca 2023 r., w Ostrołęce gościła delegacja młodzieży oraz ich opiekunowie z miasta Sokal⁹⁷. 7 lipca w Szkole Podstawowej nr 5 w Ostrołęce został rozegrany mecz towarzyski siatkówki Klubu Sportowego „Sokalska Młodzieżowa Szkoła” Sokolany z UKS Olimp Ostrołęka. Z kolei 9 lipca na bocznym boisku Stadionu Miejskiego został rozegrany mecz towarzyski piłki nożnej sokalskiej drużyny piłkarskiej "Arsenał - Sokal" z Klubem Sportowym NAREW. Głównym celem wizyty było zacieśnianie więzi między społecznością partnerskich miast w okresie konfliktu ukraińsko-rosyjskiego⁹⁸.

Na mocy wspomnianej już uchwały nr 695/LXXVI/2023 w sprawie udzielenia pomocy miastom partnerskim Pryluka, Izjasław (Zasław), Sokal w Ukrainie, miasto Ostrołęka przekazało pomoc rzeczową w postaci środków pierwszej pomocy, wyposażenia osobistego, artykułów spożywczych, artykułów przemysłowych oraz osobowej, w szczególności poprzez organizację zbiórek oraz zakup i transport produktów, na które przedstawiciele miast partnerskich Pryluka, Izjasław, Sokal, zgłosili zapotrzebowanie⁹⁹.

Ostrołęka – Warasz (Ukraina, 2024 r.)

Warasz to miasto na Ukrainie, leżące w obwodzie rówieńskim, nad rzeką Styr. Miasto zamieszkuje ok. 40 tys. osób¹⁰⁰. W tej miejscowości znajduje się jedna z czterech elektrowni jądrowych funkcjonujących na Ukrainie - Rówieńska Elektrownia Jądrowa¹⁰¹. Warasz jest ośrodkiem przemysłu spożywczego.

Partnerstwo między Ostrołęką a Waraszem to najnowsza współpraca, jakiej podjęła się Ostrołęka – rozpoczęto ją oficjalnie w 2024 r. W dniu 31 stycznia 2024 r. Rada Miasta Ostrołęki podjęła uchwałę nr 827/XCII/2024 w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a miastem Warasz (Ukraina), a ówczesny Prezydent Miasta Ostrołęki – Łukasz Kulik oraz ówczesny Burmistrz miasta Warasz – Oleksandr Menzul, zawarli umowę o partnerstwie i współpracy pomiędzy Miastem Ostrołęka (Polska) i Miastem Warasz (Ukraina)¹⁰². W pre-

⁹⁶ Uchwała Rady Miasta Ostrołęki nr 582/LXII/2022.

⁹⁷ Raport o stanie Miasta Ostrołęki za 2023 rok, s. 12.

⁹⁸ <https://www.mosir.ostroleka.pl/zapraszamy-na-objekty-mosir-25/> (dostęp: 10.08.2024 r.).

⁹⁹ Raport o stanie Miasta Ostrołęki za 2023 rok, s. 191.

¹⁰⁰ <https://pl.wikipedia.org/wiki/Warasz> (dostęp: 10.08.2024 r.).

¹⁰¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/R%C3%B3wie%C5%84ska_Elektrownia_J%C4%85drowa (dostęp: 10.08.2024 r.)

¹⁰² <https://doc.varash-rada.gov.ua/images/doc/rada/2024/dod1-2325.pdf>

ambule umowy wskazano, że „mając na uwadze rozwój i umacnianie wzajemnych kontaktów opartych na respektowaniu zasad wolności, wyznań religijnych, jednakowych praw i obustronnych korzyści, będąc świadomymi wartości istnienia perspektyw współpracy, przystąpiono do zawarcia umowy o partnerstwie i współpracy, traktując fakt jej zawarcia, jako prawdziwy wkład w powstaniu Wspólnej Europy. Niewielka odległość jaka dzieli miasto Warasz od granicy Polski jak również fakt prowadzenia działalności w zakresie produkcji energii sprzyjać będzie realizacji wspólnych projektów transgranicznych, wymianie doświadczeń w zakresie efektywnego zarządzania i dysponowania zasobami własnymi, a także budowaniu relacji na gruncie promocji gospodarczych i biznesowych. Podobieństwa kulturowe i wspólny światopogląd pozwolą na udział w zagranicznej mobilności zawodowej lub realizacji projektów edukacyjnych. Strony deklarują wolę pogłębiania i umacniania przyjacielskich stosunków pomiędzy władzami i społecznościami obu Miast, jak również różnymi instytucjami i sektorami działalności. Zważając na powyższe celem nawiązania partnerskich stosunków jest także rozwój korzystnej współpracy w dziedzinie gospodarczej, społecznej, kulturalnej i edukacyjnej¹⁰³ .

W dniach 15-16 lipca 2024 r. w mieście Warasz odbyło się spotkanie robocze, mające na celu przygotowanie porozumienia o partnerstwie miast Warasz i Ostrołęki. W spotkaniu uczestniczyli przedstawiciele miasta Ostrołęki: Marek Żyjewski i Svitlana Hryhola. Program wizyty obejmował spotkania z burmistrzem, radnymi oraz dyrektorami działów i jednostek organizacyjnych, a także odwiedzenie historycznych miejsc polsko-ukraińskich i Rowieńskiej Elektrowni Jądrowej. Rozmawiano także o planowaniu wspólnych projektów w ramach programu Interreg, obejmujących edukację, kulturę, zdrowie, rehabilitację oraz zarządzanie kryzysowe¹⁰⁴ .

Podsumowanie

W Biuletynie Informacji Publicznej na oficjalnej stronie Urzędu Miasta Ostrołęki można przeczytać: *Władze samorządowe Ostrołęki mając na uwadze rozwój miasta uznają kontakty zagraniczne za stosunkowo ważny kierunek polityki. Inicjatywy i działania podejmowane w tym zakresie przyczyniają się do budowania Zjednoczonej Europy, umożliwiają kulturalne i gospodarcze zbliżenie pomiędzy lokalnymi samorządami oraz zdobywanie doświadczeń we wszystkich dziedzinach życia społeczno-gospodarczego. Przedmiotem powyższych działań jest nawiązywanie i pogłębianie wzajemnej współpracy gospodarczej i społeczno-kulturalnej, aby stworzyć korzystne warunki do ożywiania i utrwalania wzajemnych kontaktów i zbliżyć się poprzez to do mechanizmów i norm rynku międzynarodowego. Poprzez inicjowanie współpracy miasto dąży do stworzenia korzystnych warunków rozwoju w zakresie*

¹⁰³ Uchwała Rady Miasta Ostrołęki nr 827/XCII/2024 w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a miastem Warasz (Ukraina).

¹⁰⁴ Odpowiedź na wniosek o udostępnienie informacji publicznej z dnia 25 czerwca 2024 r. nr ORK.1431.91.2024.

gospodarki, przemysłu, handlu i usług, nauki, techniki, kultury, sportu i kształcenia. Następnym elementem polityki zagranicznej miasta jest wymiana doświadczeń w zakresie gospodarki komunalnej i ochrony środowiska, wymiana młodzieży oraz organizowanie wspólnych przedsięwzięć dla przedsiębiorców w celu zaprezentowania towarów i usług oraz stwarzanie korzystnych warunków wzajemnej wymiany handlowo-towarowej. Współpraca partnerska z innymi miastami zagranicznymi ma na celu realizację idei wspólnego rozwiązywania problemów lokalnych. Realizacja powyższych założeń przejawiać się będzie poprzez następujące działania:

- kontynuowanie i dalszy rozwój kontaktów z krajami Unii Europejskiej,
- realizacja przedsięwzięć z wykorzystaniem funduszy europejskich i środków partnerów zagranicznych,
- zdobywanie europejskich środków UE jako czynnik przyczyniający się do rozwoju miasta,
- promowanie ofert współpracy miasta poza granicami kraju w celu przyciągnięcia kapitału,
- współpraca ze środowiskami polonijnymi,
- wspieranie i tworzenie nowych możliwości rozwoju gospodarczego miasta,
- inicjowanie działań związanych z pobudzeniem aktywności gospodarczej miasta poprzez wspieranie i rozwój kontaktów międzynarodowych¹⁰⁵.

Zauważyć należy jednak brak konsekwencji i regularności dotychczasowych władz miasta w zadeklarowanych działaniach. Informacje umieszczone na różnych stronach internetowych prowadzonych przez miasto, czy też w serwisach społecznościowo– medialnych są niespójne. Opublikowane dane są niekompletne, często również nieaktualne, co niestety nie wpływa pozytywnie na postrzeganie współprac partnerskich, jako czegoś wartego zwrócenia szczególnej uwagi. Mimo, że miasto prowadzi lub prowadzi dwanaście współprac, tylko nieliczne z nich są rzeczywiście realizowane. W niektórych przypadkach, co trzeba stwierdzić z przykrością, partnerstwo rozpoczyna i kończy się wyłącznie na etapie wymiany dokumentów.

Opisywane współprace mają duży potencjał i stanowią bardzo dobry punkt wyjścia dla dalszego zagranicznego rozwoju miasta. Umędzynarodowienie Ostrołki zarówno w kontekście Unii Europejskiej, Europy czy całego świata, to szansa na rozwój gospodarczy, turystyczny i kulturalny miasta, z której z pewnością warto skorzystać. Władze miasta powinny skupić się przede na konsekwentnym realizowaniu działań, których się podjęły oraz na promocji inicjatywy miast partnerskich wśród mieszkańców– bez tego bowiem projekty te tracą sens. Zapoznanie ostrołęczan i ostrołęczanek z miastami partnerskimi wskazanymi powyżej, powinno opierać się na spójnych i rzetelnych – przede wszystkim aktualnych i uporządkowanych informacjach dostępnych na stronach internetowych miasta oraz na zaznaczaniu występowania partnerstw w przestrzeni publicznej – komunikaty, plakaty, skwery, place, pomniki, tablice informacyjne, spotkania online i wyjazdy studyjne, wydarzenia kulturalne, edukacyjne i sportowe.

¹⁰⁵ <https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie> (dostęp: 12.08.2024 r.).

Wskazane umowy zawarto co do zasady na okres pięciu lat i zobowiązano się w nich do uzgadniania, nie rzadziej niż raz w roku, protokołów wykonawczych oraz dokonywania oceny wyników współprac. Dokumenty te nie są publikowane na stronie internetowej Urzędu Miasta Ostrołęki. Docenić należy jednak bardzo obszerne i przejrzyste rokrocznie przygotowane raporty o stanie miasta Ostrołęki, które są źródłem wielu cennych informacji.

W niniejszym artykule podjęto próbę scharakteryzowania i podsumowania współprac z miastami partnerskimi Ostrołęki, co może stanowić punkt wyjścia do dalszych rozważań na temat ich przyszłości. Artykuł ten powstał także w celu uhonorowania jubileuszowej 30. rocznicy współpracy z pierwszym miastem partnerskim Ostrołęki – z Meppen – oraz zainspirowania odbiorców do zwrócenia uwagi na pozostałe miasta partnerskie.

Bibliografia

I. Źródła drukowane

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r., Nr 78, poz. 483).
- Statut Miasta Ostrołęki uchwalony Uchwałą Nr 510/LVIII/2006 Rady Miejskiej w Ostrołęce z dnia 29 czerwca 2006 r. w sprawie uchwalenia Statutu Miasta Ostrołęki.
- Uchwała nr 827/XCII/2024 Rady Miasta Ostrołęki z dnia 31 stycznia 2024 r. w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a miastem Warasz (Ukraina).
- Uchwała Nr 213/XXIII/2019 Rady Miasta Ostrołęki z dnia 30 grudnia 2019 r. w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a miastem Zaslav (Ukraina).
- Uchwała nr 582/LXII/2022 Rady Miasta Ostrołęki z dnia 26 maja 2022 r. w sprawie nawiązania współpracy partnerskiej między Miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a Miastem Sokal (Ukraina).
- Uchwała nr 476/LII/2006 Rady Miasta Ostrołęki z dnia 30 marca 2006 r. w sprawie podjęcia współpracy partnerskiej ze społecznością lokalną miasta Pryluky.
- Umowa z dnia 26 września 2006 r. w sprawie partnerstwa - załącznik do Uchwały nr 476/LII/2006 między Miastem Ostrołęka (Rzeczpospolita Polska) a Miastem Pryluky (Ukraina) w sprawie partnerstwa i rozwoju kontaktów gospodarczych i kulturalnych.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 1990 r. Nr 16, poz. 95).
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zasadach przystępowania jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych.

II. Źródła elektroniczne (dostęp: 1.10.2024 r.)

<https://bip.um.ostroleka.pl/artykuly/65/miasta-partnerskie>

https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie

https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie/p/2

<https://www.eostroleka.pl/ostroleka-warasz-wspolpraca-2024,art108468.html>

<https://www.ccre.org/>

<https://www.miasta.pl/strony/rada-gmin-i-regionow-europy-cemr>

<https://web.archive.org/web/20160305002648/http://www.miasta->

polskie.pl/aktualnosc-178-europejski_kongres_obywatelstwa_i_miast.html

<https://www.miasta.pl/strony/wspolpraca-miast-partnerskich>

<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1670673851/ostroleckie-zagadki-gdzie-mijamy-taka-tablice>

<https://ostroleka.naszemiasto.pl/ostroleka-ma-na-ukrainie-miasto-partnerskie-zaslav/ar/c1-9015703>

<https://to.com.pl/miasta-partnerskie-ostroleki/ar/6234974>

<https://www.eostroleka.pl/nowe-miasto-partnerskie-ostroleki-pierwszy-kontakt-z-norweska-gmina-asker,art72893.html>

https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie/a/25-lecie_partnerstwa_meppen_i_ostroleki

<https://to.com.pl/ostroleka-bedzie-miec-kolejne-miasto-partnerskie-to-ukrainski-zaslav/ar/c1-14664055>

https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/multicentrum_na_stacji

<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1568811461/most-w-meppen-imienia-ostroleki-zdjecia>

<https://pryluky.cg.gov.ua/index.php?tp=main>

<https://alytus.lt/>

<https://balassagyarmat.hu/varosi-sportintezmenyek/>

<https://www.meppen.de/>

<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1511772451/turecka-delegacja-z-kemer-i-antalyi-w-ostrolece-zdjecia>

<https://www.eostroleka.pl/ostroleccy-urzednicy-w-turcji-wiemy-ile-kosztowala-ta-delegacja,art62800.html>

https://www.ostroleka.pl/miasto/aktualnosci_miejskie/a/delegacja_z_turcji_w_ostrolece

<https://www.eostroleka.pl/ostroleccy-urzednicy-z-wizyta-w-kemer-zdjecia,art62480.html>

<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1507287203/urzednicy-ratusza-i-radni-z-wizyta-w-kemer-wyjazd-owiany-tajemnica-zdjecia>

<https://to.com.pl/ostroleka-bedzie-wspolpracowac-z-miastem-w-turcji/ar/10599864>

<https://www.meppen.de/portal/seiten/partnerschaftskomitee-ostroleka-900000134-24701.html>

<https://www.eostroleka.pl/kiedys-to-bylo-przyjazn-ostroleki-i-meppen-zdjecia,art82220.html>

<https://to.com.pl/ostrolekameppen-delegacja-z-partnerskiego-miasta-w-niemczech-w-ostrolece-25052022-zdjecia/ar/c1-16360219>
<https://www.ostroleka.pl/ostroleka-ma-swoj-most-w-meppen-zdjecia,art73922.html>
<https://psnjin.lomza.pl/2023/06/21/i-miedzyszkolny-konkurs-wiedzy-o-miescie-partnerskim-meppen/>
<https://www.yumpu.com/de/document/read/68772716/emsblick-meppen-heft-63>
<https://www.emsblick.news/>
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Warasz>
<https://www.mosir.ostroleka.pl/zapraszamy-na-objekty-mosir-25/>
<https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/11609/uchwala-nr-582-lxii-2022>
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Sokal>
<https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/12017/uchwala-nr-609-lxvi-2022>
https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/dostarczyliśmy_pomoc_medyczna_do_zaslawia
<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1664285599/zaslav-juz-oficjalnie-miastem-partnerskim-ostroleki-zdjecia>
<https://krs-pobierz.pl/stowarzyszenie-sympatykow-5-pulku-ulanow-zaslawskich-i504840>
[https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Zas%C5%82awiem_\(1920\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Bitwa_pod_Zas%C5%82awiem_(1920))
<https://bip.um.ostroleka.pl/uchwala/7493/uchwala-nr-213-xxiii-2019>
<https://www.ruinyizamki.pl/kresy/zaslav.html>
[https://pl.wikipedia.org/wiki/Zas%C5%82aw_\(Ukraina\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Zas%C5%82aw_(Ukraina))
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Asker>
<https://www.moja-ostroleka.pl/art/1511772451/turecka-delegacja-z-kemer-i-antalyi-w-ostrolece-zdjecia>
https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/nowy_partner_ostroleki
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Kemer>
<https://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/projekt-rewitalizacji-dendrium-mlokosiewiczza-w-gruzji>
https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wspieramy_pryluki_w_ukrainie
https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_gosci_z_miasta_partnerskiego_pryluki
<https://en.wikipedia.org/wiki/Pryluki>
<https://pjp-eu.coe.int/comus/pryluki-ukraine.html>
<https://www.mostovdrev.by/>
[https://pl.wikipedia.org/wiki/Mosty_\(miasto\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Mosty_(miasto))
<https://multicentrum-ostroleka.pl/projekt/>
<https://www.ostroleka.pl/um/bip/index.php?id=miastapartnerskie.cafelandia>
https://archiwumbip.um.ostroleka.pl/index.php?id=miasto.polityka_zagraniczna
<https://radiooko.pl/motocyklisci-odwiedzili-balassagyarmat-miasto-partnerskie-ostroleki/>
<https://archiwum.moja-ostroleka.pl/goscie-z-wegier-w-ostrolece-zdjecia-i-wideo,1281388884,2.html>
https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_przedstawicieli_ostroleki_w_miescie_partnerskim_balassagyarmat

- <https://www.slo2.pl/aktualno%C5%9Bci/25-strona-g%C5%82%C3%B3wna/582-obchody-650-lecia-miasta-ostro%C5%82%C4%99ki.html>
- https://www.ostroleka.pl/miasto/aktualnosci_miejskie/a/wizyta_gosci_z_meppen-2
- <https://www.yumpu.com/de/document/read/68772716/emsblick-meppen-heft-63>
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Olita>
- https://www.ostroleka.pl/miasto/miasta_partnerskie/a/alytus
- <https://pl.wikipedia.org/wiki/Meppen>
- <https://www.roechling.com/de/industrial/haren>
- https://www.ostroleka.pl/aktualnosci/a/wizyta_gosci_z_meppen
- <https://www.meppen.de/portal/seiten/brueckenprojekte-900000434-24701.html>
- <https://to.com.pl/ostrolekameppen-delegacja-z-partnerskiego-miasta-w-niemczech-w-ostrolece-25052022-zdjecia/ar/c1-16360219>
- <https://www.meppen.de/portal/seiten/begegnungen-in-meppen-900000198-24701.html>
- <https://www.emsland.com/urlaub/sehenswertes/details/speichersee-geeste>
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Miasta_partnerskie
- <https://otwock.pl/miasta-partnerskie>
- <https://www.miasta.pl/strony/rada-gmin-i-regionow-europy-cemr>
- <https://uclg.org/>
- <https://www.miasta.pl/strony/rada-gmin-i-regionow-europy-cemr>
- https://ec.europa.eu/enrd/enrd-static/networks-and-networking/eu-organisations/eu-organisations/pl/council-of-european-municipalities-and-regions_pl.html
- <https://www.ccre.org/>
- <https://bip.um.ostroleka.pl/artykul/206/15281/raport-o-stanie-miasta-ostroleki-za-2023-rok>
- <https://bip.um.ostroleka.pl/artykul/206/11601/raport-o-stanie-miasta-ostroleki-za-2021-rok>

III. Opracowania

- Behr J., *Gmina jako podmiot administracji świadczącej w zakresie usług niematerialnych*, Wrocław 2019.
- Brozura informacyjna Wspólnie dla przyszłej Europy: Tworzenie tematycznych sieci miast bliźniaczych, przygotowana przez Urząd Oficjalnych Publikacji Wspólnot Europejskich w 2008 r.*
- Dąbrowski L. S., *Idea miast partnerskich a jej znaczenie dla rozwoju współczesnych miast – perspektywa geograficzna. Przykład Leszna*, [w:] *Współczesne problemy i kierunki badawcze w geografii*. T. 8, Kraków 2020.
- Góralczyk W., Sawicki S., *Państwa jednolite i złożone*, [w:] *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 2020.
- Kijowski J., *Kalendarium najważniejszych wydarzeń z historii Ostrołki i okolic (od czasów najdawniejszych do 2007 r.)*, Ostrołęka 2008.

Parszewski K., *Współdziałanie z regionami innych państw samorządu terytorialnego na przykładzie miasta Ostrołęki*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2006, nr XX.

Raport badawczy Współpraca międzynarodowa miast polskich, „Badania i raporty” 2016, nr 3.

Raport Swarmcheck *Strategia edukacji opartej na ICT regionów transgranicznych Polski i Białorusi w ramach projektu PL-BY-UA 2014-2020 sfinansowanego przez Unię Europejską*.

Rosiński R., *Istota i struktura dochodów miast na prawach powiatu w Polsce w latach 2000-2009*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu” 2011, nr 73.

Zu besuch in der polnischen Partnerstadt Ostroleka, „Embslick Meppen” 2024, nr 63.

Streszczenie

Ideą miast partnerskich jest prowadzenie współpracy między przedstawicielami i instytucjami miast z całego świata, która ma na celu wymianę doświadczeń społecznych, ekonomicznych, kulturalnych i edukacyjnych. Jubileusz 30-lecia nawiązania pierwszej współpracy przez miasto Ostrołękę (Ostrołęka – Meppen, 1994 r. – 2024 r.) skłania do refleksji nad dotychczasowym umiędzynarodowionym rozwojem miasta. Celem artykułu jest scharakteryzowanie oraz podsumowanie działań w ramach współprac podjętych dotychczas przez miasto Ostrołękę, ich ocena oraz sugestia działań na przyszłość. Analiza w postaci niniejszego artykułu powstała, aby uhonorować pierwszą nawiązaną przez miasto współpracę, oraz aby zachęcić wszystkich mieszkańców i mieszkanki Ostrołęki i okolic do zaangażowania się w projekty międzynarodowe.

Summary

The idea of town twinning is to conduct cooperation between representatives and institutions of the cities all around the world in order to exchange social, economic, cultural and educational experiences. The 30th anniversary of the first cooperation by the city of Ostroleka (Ostroleka - Meppen, 1994 - 2024) makes us reflect on the city's internationalised development to date. The aim of the article is to characterise and summarise the cooperation activities undertaken by the city of Ostroleka so far, to evaluate them and to suggest actions for the future. The analysis in the form of this article was created to honour the first cooperation undertaken by the city and to encourage all the residents of Ostroleka and its environs to become involved in international projects.

Słowa kluczowe: miasto partnerskie, Ostrołęka, współpraca, analiza, podsumowanie

Keywords: twin city, Ostroleka, cooperation, analysis, summary

DZIAŁ IV

**Z ŻYCIA
OSTROŁĘCKIEGO
TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO**

Jerzy Kijowski

Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe im. Adama Chętnika

ORCID: 0009-0009-3252-8284

Kalendarium Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika za 2024 rok

I. Konferencje naukowe

1. *Dzieje militarne powiatu ostrołęckiego.*

Odbyła się 13 czerwca 2024 r. w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Program konferencji:

- mgr Maria Weronika Knoch – *Kurpie w powstaniu kościuszkowskim*;
- dr Krzysztof Augustyniak – *Ludność powiatu ostrołęckiego w powstaniu listopadowym*;
- dr Jerzy Kijowski – *Bitwa pod Myszyńcem 9 marca 1863 r.*;
- prof. dr hab. Norbert Kasperek – *Kontakty kurpiowsko-mazurskie w dobie powstań narodowych*;
- dr hab. Jan Mironczuk, prof. WSTS – *Mniejszości wyznaniowe powiatu ostrołęckiego w dobie pierwszej wojny światowej*;
- mgr Natalia Lenda – *80. rocznica pacyfikacji wsi Bandysie.*

Konferencja współfinansowana ze środków Powiatu Ostrołęckiego i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

2. *Trwanie pod obcą władzą. Mazowsze Północno-Wschodnie w okresie zaborów*

Odbyła się 9 października 2024 r. w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Program konferencji:

- dr Jerzy Kijowski – *Rozwój oświaty w mieście prowincjonalnym Mazowsza Północno-Wschodniego w okresie zaborów*;
- prof. dr hab. Adam Czesław Dobroński – *Ostrołęka na tle innych miast Mazowsza Północno-Wschodniego w okresie zaborów*;

- dr hab. Zbigniew Kudrzycki – *Administracja miejska wobec zmieniających się warunków politycznych (1795-1918)*;
- dr hab. Jan Mironczuk prof. WSTS – *Zmiany struktury narodowo-wyznaniowej w okresie zaborów*;
- dr Krzysztof Augustyniak – *Działania wojenne na terenie Mazowsza Północno-Wschodniego w latach 1806-1884*;
- dr Adam Białczak – *Rozwój gospodarczy Ostrołęki okresu zaborów (do utworzenia guberni łomżyńskiej)*;
- dr Marek Niewiadomski – *Rozwój gospodarczy Ostrołęki od utworzenia guberni łomżyńskiej do Wielkiej Wojny*;
- dr Barbara Kalinowska – *Rola O. Bernardynów w życiu społeczno-religijnym do okresu kasaty(1864)*.

Konferencja współfinansowana ze środków Samorządu Województwa Mazowieckiego.

3. Ostrołęka na przestrzeni wieków

Odbyła się 8 listopada 2024 r. w Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Program konferencji:

- dr Krzysztof Augustyniak – *Ostrołęka w dobie powstania kościuszkowskiego*;
- prof. dr hab. Norbert Kasperek – *Józef Bem w bitwie pod Ostrołęką 26 maja 1831 r.*;
- dr hab. Jan Mironczuk, prof. WSTS – *Dzieje Ostrołęki w powstaniu styczniowym*;
- dr Marek Niewiadomski – *I wojna światowa w Ostrołęce*;
- dr Jerzy Kijowski – *Zofia Niedziałkowska – pierwsza badaczka dziejów Ostrołęki*;
- dr Małgorzata Lubecka – *Ostrołęccy duchowni katoliccy w dobie okupacji niemieckiej 1939-1944*;
- mgr Natalia Lenda – *Gestapo w Ostrołęce w czasie II wojny światowej*.

Konferencja współfinansowana ze środków Urzędu Miasta Ostrołęki i Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce.

Miasto Ostrołęka

II. Wydawnictwa

- Jerzy Kijowski – *Zarys dziejów Ostrołęki (od czasów najdawniejszych do współczesności)*.
- Jan Mironczuk – *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII wieku do współczesności)*, Wydanie drugie uzupełnione.
- Ireneusz Żuchowski, Renata Joanna Radecka – *Przywództwo w policji. Wybrane aspekty*.
- *Czynniki kształtujące zmiany na rynku mleka w Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, pod red. A. Beldyckiej- Bórawskiej, I. Żuchowskiego.
- Leszek Jańczuk – *Chrześcijanie wiary ewangelicznej na Białostoczyźnie (1928-1988)*.
- Krzysztof Augustyniak, *Powstanie listopadowe w województwie płockim. Mobilizacja i działania zbrojne*.
- *Znaczenie informacji przestrzennej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, pod red. W. Rzepińskiego.
- „Zeszyty Naukowe”, Nr XXXVIII (w druku).

III. Udział w konferencjach, wykładach, spotkaniach, itp.

- Członkowie OTN brali udział w konferencjach i wygłaszali prelekcje na różne tematy w różnych miejscowościach. Należeli do nich m.in.: Jan Mironczuk, Jerzy Kijowski, Krzysztof Augustyniak, Adam Dobroński, Ireneusz Żuchowski, Andrzej Biały i inni.

IV. Inne wydarzenia

- Promocja książki Jana Mironczuka *Mniejszości wyznaniowe chrześcijańskie w Ostrołęce i powiecie ostrołęckim (od schyłku XVIII wieku do współczesności)* w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Ostrołęce.
- Promocja książki Jerzego Kijowskiego *Zarys dziejów Ostrołęki (od czasów najdawniejszych do współczesności)* w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Ostrołęce.

Regulamin nadsyłania i publikowania prac w „Zeszytach Naukowych” OTN

1. „Zeszyty Naukowe” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego imienia Adama Chętnika, zwane dalej „Zeszytami”, są periodykiem naukowym wydawanym w rocznym cyklu wydawniczym.
2. Treść „Zeszytów” podzielona jest na działy: Region, Polska, Europa, Komunikaty i doniesienia naukowe, Z życia Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego.
Redakcja zastrzega sobie możliwość wprowadzania zmian w strukturze oraz treści Zeszytu.
3. Redakcja „Zeszytów” mieści się w sekretariacie Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego w Ostrołęce. Pracą redakcji kieruje redaktor naczelny.
4. W celu zapewnienia poziomu naukowego „Zeszytów” oraz zachowania właściwego cyklu wydawniczego redakcja współpracuje z krajowymi i zagranicznymi jednostkami naukowymi, stowarzyszeniami oraz innymi instytucjami.
5. Do oceny przyjmowane są dotychczas niepublikowane oryginalne prace redakcyjne, monograficzne, pogładowe, historyczne, teksty źródłowe, sprawozdania z posiedzeń naukowych, oceny książek, komunikaty naukowe, wspomnienia oraz wiadomości jubileuszowe. Opracowania przyjmowane są przez redakcję w sekretariacie OTN do końca czerwca każdego roku. Redakcja nie zwraca Autorom nadesłanych materiałów.
6. Do publikacji należy dołączyć oświadczenie o oryginalności pracy oraz o tym, że nie została zgłoszona do innej redakcji (wzór oświadczenia jest możliwy do pobrania na stronie internetowej OTN w Ostrołęce – załącznik nr 1 do Regulaminu).
Oświadczenie powinno zawierać adres pierwszego autora pracy, numer telefonu oraz e-mail. W oświadczeniu powinna być zawarta zgoda (podpis) wszystkich współautorów pracy.
7. Prace są publikowane w języku polskim lub angielskim z uwzględnieniem opinii redaktora językowego.
8. W oświadczeniu dołączonym do tekstu należy opisać wkład poszczególnych autorów w powstanie pracy oraz podać źródło finansowania publikacji.
„*Ghostwriting*” oraz „*guest authorship*” są przejawem nierzetelności naukowej, a wszelkie wykryte przypadki będą demaskowane i dokumentowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).

9. Przekazane do redakcji opracowania są wstępnie oceniane i kwalifikowane do druku przez Naukową Radę Redakcyjną, zwaną dalej Radą. Skład Rady określany jest przez Prezydium Zarządu OTN.
10. Publikacje wstępnie zakwalifikowane przez Radę są oceniane przez recenzentów, zgodnie z procedurą recenzowania opublikowaną na stronie internetowej OTN w zakładce „Zeszyty Naukowe” OTN. Łącznie z opinią recenzent wypełnia deklarację konfliktu interesów, stanowiącą załącznik nr 2 do Regulaminu. Redakcja powiadamia Autorów o wyniku oceny, zastrzegając sobie prawo do zachowania poufności recenzji.
11. Za proces wydawniczy „Zeszytów” jest odpowiedzialny sekretarz naukowy redakcji, który zatwierdza układ treści Zeszytów, określa wymagania wydawnicze dla publikowanych materiałów, współpracuje z recenzentami, całość materiałów przed drukiem przedstawia do zatwierdzenia Naukowej Radzie Redakcyjnej, współpracuje z Radą i innymi instytucjami w zakresie niezbędnym do zapewnienia poziomu naukowego „Zeszytów” oraz zachowania cyklu wydawniczego.
12. Redakcja zastrzega sobie możliwość odmowy przyjęcia artykułu bez podania przyczyn.
13. Nadesłane materiały, niespełniające wymagań wydawniczych określonych przez redakcję, są zwracane Autorowi/Autorom.
14. Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe imienia Adama Chętnika nie wypłaca wynagrodzenia za nadesłane publikacje zakwalifikowane do druku w „Zeszytach”.
15. Wersją pierwotną (referencyjną) czasopisma jest wydanie papierowe. „Zeszyty Naukowe” OTN są dostępne także na stronie internetowej Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. A. Chętnika – www.otn.ostroleka.pl, w zakładce „Zeszyty Naukowe” OTN.

Wymagania wydawnicze – „Zeszyty Naukowe” OTN

1. Artykuły powinny być przygotowane w formie wydruku komputerowego oraz w wersji elektronicznej, w języku polskim, angielskim lub innym języku obcym.

W celu usprawnienia procesu wydawniczego prosimy o rygorystyczne przestrzeganie poniższych zasad:

- imię i nazwisko Autora/ów należy zapisać czcionką Times New Roman 12 pkt, (bold);
- przesłany artykuł powinien być opatrzony dokładną afiliacją Autora/Autorów; nazwa instytucji/jednostki naukowej – czcionka 12 pkt, (kursywa);
- objętość artykułu nie może przekraczać 15–20 stron formatu A4;
- tytuł artykułu należy podać w języku polskim i angielskim – czcionka 14 pkt (bold); podtytuły – czcionka 12 pkt (bold);
- do publikacji należy dołączyć słowa kluczowe (3–5) oraz streszczenie nieprzekraczające 15 wierszy napisane w językach polskim i angielskim – czcionka 11 pkt;
  - jeżeli artykuł został napisany w języku innym niż polski i angielski, kolejność zapisywania tytułów, streszczeń i słów kluczowych jest następująca: najpierw w języku artykułu, później wersja w języku polskim i angielskim;
- słowa: bibliografia, streszczenie i słowa kluczowe zapisujemy czcionką 11 pkt (bold);
- tekst zasadniczy referatu pisany czcionką Times New Roman CE – 12 pkt;
- odstęp między wierszami – 1,5;
- marginesy standardowe (2,5 cm);
- tabele (wykonane w edytorze Word albo Excel) oraz rysunki (Corel Draw, Excel lub Word) powinny być zaopatrzone w kolejne numery, tytuły i źródło;
- przy pisaniu wzorów należy korzystać wyłącznie z edytora równań dla MS WORD;
- preferowane formaty zdjęć: TIFF, JPG (o rozdzielczości minimum 300 dpi);
  - W przypadku artykułu układ treści powinien odpowiadać schematowi: wprowadzenie (ewentualnie cel opracowania), opis wykorzystanych materiałów czy metod, opis badań własnych (omówienie wyników badań), wnioski (podsumowanie), wykaz piśmiennictwa.

2. Odsyłaczami do literatury zamieszczonymi w tekście publikacji są przypisy dolne, które muszą mieć numerację ciągłą w obrębie całego artykułu (czcionka Times New Roman 10 pkt). Odsyłaczami przypisów dolnych są cyfry arabskie złożone w indeksie górnym, np. (²).

W przypisach konsekwentnie stosowane powinny być poniższe zasady:

- należy stosować skróty w języku polskim (tamże, tenże);
- zapis cytowanej pozycji bibliograficznej powinien zawierać: inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł dzieła (kursywa), miejsce i rok wydania, numer strony;
- w przypadku pracy zbiorowej: tytuł dzieła, pod red. inicjał imienia i nazwisko, miejsce i rok wydania;
- w przypadku pracy będącej częścią większej całości: inicjał imienia i nazwisko autora, tytuł artykułu (kursywa), [w:] tytuł dzieła zbiorowego, pod red. inicjał imienia i nazwisko redaktora, miejsce i rok wydania;
- źródła internetowe oraz akty prawne należy podawać także jako przypis dolny.
  - Jeżeli jakieś dzieło danego autora było już wcześniej cytowane w obrębie artykułu, za drugim razem podajemy skrócony zapis bibliograficzny, tzn. inicjał imienia i nazwisko autora, skrót tytułu z wielokropkiem i nr przywoływanej strony (np. P. Kras, *System inkwizycyjny...*, s. 163).
  - W przypadku powoływania się na źródła archiwalne pełną nazwę archiwum i zespołu podaje się tylko za pierwszym razem, potem skrótowo, np. AGAD, KRSW, sygn. 4442, k. 132-1335, Pismo KWP z 18 czerwca 1827 r. do Abrahama Bursztejna.

3. W wykazie piśmiennictwa zamieszczonym w kolejności alfabetycznej na końcu publikacji należy podać kolejno: nazwisko autora/ów i pierwszą literę imienia, tytuł pracy (kursywa), wydawnictwo oraz miejsce i rok wydania.

Przykłady:

- **wydawnictwa książkowe:** Gołota J., *Ostrołęka miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000;
- **prace zbiorowe:** *Dowód osmologiczny. Aspekty kryminalistyczne i procesowe*, pod red. T. Bednarka, Warszawa 2001;
- **czasopisma:** Rosak M., Pękała M., *Obszary niepewności w procesie wizualizacji śladów linii papilarnych w ujęciu statystycznym*, „Problemy Kryminalistyki” 2007, nr 258.

Tytuł czasopisma zapisujemy w cudzysłowie, po nim podajemy rok i nr;

- **strony internetowe:** www.ostroleka.pl. 1.10.2006 r. (podajemy datę dostępu);
- **akty prawne:** Ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym oraz ustawy o wyższych szkołach zawodowych. Dz.U. z 2002 r. Nr 150, poz. 1239.

UWAGA:

Teksty niespełniające powyższych wymagań zostaną zwrócone Autorowi.

Procedura recenzowania prac naukowych nadsyłanych do publikacji w „Zeszytach Naukowych” Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego (ZN OTN) im. Adama Chętnika w Ostrołęce

Procedura recenzowania artykułów w „Zeszytach Naukowych” OTN jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz dobrymi praktykami w procedurach recenzyjnych w nauce¹.

Przekazanie publikacji do Sekretariatu OTN jest jednoznaczne z wyrażeniem przez Autora/Autorów zgody na wszczęcie procedury recenzji artykułu. Autor/Autorzy przesyłają utwór wraz z wypełnionym oświadczeniem, którego wzór znajduje się na stronie internetowej OTN. Nadesłane materiały są poddawane wstępnej ocenie formalnej przez Naukową Radę Redakcyjną OTN, zwaną dalej Radą, zwłaszcza pod kątem ich zgodności z wymaganiami wydawniczymi opracowanymi i publikowanymi przez Stowarzyszenie, jak również obszarami tematycznymi ZN. Następnie artykuły są recenzowane przez dwóch niezależnych recenzentów, którzy nie są członkami Rady, posiadających co najmniej stopień naukowy doktora. Nadesłane artykuły nie są nigdy wysyłane do recenzentów z tej samej placówki, w której zatrudniony jest Autor/Autorzy. Prace recenzowane są anonimowo.

Autorzy nie znają nazwisk recenzentów. Artykułowi nadawany jest numer redakcyjny, identyfikujący go na dalszych etapach procesu wydawniczego. W innych przypadkach recenzent podpisuje deklarację o niewystępowaniu konfliktu interesów – formularz jest publikowany na stronie internetowej OTN. Autor każdorazowo jest informowany z zachowaniem zasady poufności recenzji o wyniku procedury recenzentkiej, zakończonej kategorią wnioskiem o dopuszczeniu bądź odrzuceniu publikacji do druku. W sytuacjach spornych powoływany jest kolejny recenzent.

Lista recenzentów współpracujących z wydawnictwem publikowana jest w każdym numerze czasopisma oraz na stronie internetowej OTN w Ostrołęce.

---

¹ *Dobre Praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce*. Zespół do Spraw Etyki w Nauce. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Warszawa 2011.

Zasady etyki publikacyjnej Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika

Wydawnictwo Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego im. Adama Chętnika – „Zeszyty Naukowe” OTN w celu przeciwdziałania nieuczciwym praktykom publikacyjnym stosuje zasady obowiązujące w naukach humanistycznych, zwłaszcza określone przez Komitet ds. Etyki Publikacyjnej (Committee on Publication Ethics – COPE) i zawarte w Kodeksie Postępowania COPE (<https://publicationethics.org/resources/code-conduct>).

Zasady etyki wydawniczej:

1. Wydawnictwo monitoruje przestrzeganie zasad Kodeksu Etyki Wydawniczej przez autorów, recenzentów oraz inne osoby związane z pracami wydawniczymi.
2. Wydawnictwo przestrzega norm etycznych oraz intelektualnych.
3. Wydawnictwo dochowuje standardów edytorskich.
4. Wydawnictwo wymaga od autorów publikacji ujawnienia wkładu poszczególnych autorów w jej powstanie, przy czym główną odpowiedzialność ponosi autor zgłaszający pracę.
5. Wydawnictwo informuje, że „ghostwriting” i „guest authorship” są przejawem nierzetelności naukowej, a o wszelkich wykrytych przypadkach będą informowane placówki zatrudniające autorów oraz wszelkie zainteresowane instytucje.
6. Wydawnictwo wymaga informacji o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów („financial disclosure”).
7. Wydawnictwo dokumentuje wszelkie przejawy nierzetelności naukowej, zwłaszcza łamania i naruszania zasad etyki obowiązujących w nauce.
Zestaw Źródeł z Zakresu Etyki Wydawniczej (<https://www.elsevier.com/about/policies/publishing-ethics>) stanowi pomoc i doradztwo w przestrzeganiu etyki wydawniczej.

Obowiązki Wydawnictwa:

- prowadzenie niezależnej i bezstronnej polityki wydawniczej;
- podejmowanie decyzji o przyjęciu prac do druku przez Wydawnictwo w sposób jawny i przejrzysty;
- zapewnienie poufności i bezpieczeństwa danych osobowych.

Obowiązki Autorów:

- Autorzy składają oświadczenie, że zapoznali się z Kodeksem Etyki Wydawnictwa OTN;
- Autorzy składają oświadczenie, że przesłana praca jest utworem oryginalnym, nienaruszającym praw osób trzecich, przygotowanym samodzielnie i nigdzie wcześniej niepublikowanym;
- Autorzy w przypadku współautorstwa są zobowiązani do określenia własnego wkładu.

Redaktor naczelny
dr hab. Janusz Gołota prof. UWM

„The regulations for submitting and publishing of works in „The Scientific Journals” of the Scientific Society of Ostrołęka

1. „The Scientific Journals” of the Adam Chętnik Scientific Society of Ostrołęka, further referred to as the Journals, are a scientific periodical published in an annual editorial cycle.
2. The contents of The Journals is divided into following sections: the Region, Poland, Europe and the news and events at the Scientific Society of Ostrołęka. The editor reserves the right to introduce changes to the layout and the contents of The Journals.
3. The editorial office of the Journals is located in the premises of the Scientific Society of Ostrołęka. The editorial staff activities are supervised by the editor –in-chief.
4. To ensure maintaining adequate standards of the Journals and observe the proper editorial cycle, the staff cooperates with state and foreign scientific institutions, associations and another bodies.
5. Only the following, previously unpublished, non duplicated forms are accepted for assessment: editorials , monographs, commentaries, history papers, source materials, reports on science events, book reviews, bulletins, memoirs and jubilee notifications. The works are received by the editorial staff in the office of The Scientific Society of Ostrołęka till the end of June each year. The submitted materials are not returned to the Author.
6. Each submitted work should be accompanied by the statement of originality, along with a declaration that it has not been submitted for publishing by another editor (the sample to be downloaded from the website of the Scientific Society of Ostrołęka - see Appendix 1 of the Regulations). The statement should include the first Author’s home address, phone number and e-mail address. It should also include the consent (signature) of all the co-authors of the work.
7. The works are published in Polish or English language version, in compliance with the language editor’s recommendations.
8. The statement attached to the work should also acknowledge particular coauthors’ contribution and list the source(s) of the research funds. Ghostwriting and guest authorship are regarded as scientific misconduct, and all the detected cases thereof will be disclosed and documented, including notification of the relevant bodies (institutions employing authors, learned societies, scientific editors associations, etc.).
9. The submitted papers are pre- reviewed and approved for publication by the Editorial Board, further referred to as the Board. The composition of the Board is decided on by the Presidium of the Scientific Society of Ostrołęka.
10. The articles pre-selected by the Board are assessed by the reviewers, in accordance with the reviewing procedure published on the website of the Scien-

tific Society of Ostrołęka (see the bookmark ‘ The Journals’). Along with the opinion, the reviewer also fills in the conflict of interest declaration, which is included in Appendix 2 of the Regulations. The editor notifies the authors about the assessment results, reserving the right to keep the review confidential.

11. The editing process is supervised by the editorial secretary, who approves the content layout of the Journals, specifies the requirements for the published articles, liaises with the reviewers, submits part of the materials to be approved by the Editorial Board, cooperates with the Board and another institutions to the extent ensuring maintaining proper scientific standards of the Journals and observing the editorial cycle.
12. The editors reserve the right to decline articles without giving reasons.
13. The submitted materials which do not meet the specified requirements are returned to the Author/Authors.
14. The Adam Chętnik Learned Society of Ostrołęka does not offer payment for the materials which have been approved for publication.
15. The original (referential) version of the periodical is the paper edition. The Journals are also available on the website of the Adam Chętnik Learned Society of Ostrołęka – www.otn.ostroleka.pl, in the bookmark ‘ The Journals’.

The Scientific Journals of the Learned Society of Ostrołęka – publishing requirements

1. The articles should be submitted in both electronic and paper version, in Polish, English or another foreign language.

To improve the efficiency of the editing procedure, we strongly recommend strict adherence to the following requirements:

- the Author(s)' name – Times New Roman font size 12 (bold),
- the submitted article should include the detailed Author(s)' affiliation; name of the institution / research unit, font size 12 (italics);
- the length of the article must not exceed 15-20 A4 pages;
- the title of the article must be provided in Polish and English – font size 14 (bold); subtitles – font size 12 (bold);
- key words (3-5) and an abstract (up to 15 lines) in Polish and English (font size 11) must be attached to the publication;
- if the article has been written in a language other than Polish and English, the order of writing titles, abstracts and key words is as follows: first in the language of the article, then in Polish and English;
- the words: bibliography, abstract and key words must be written in font size 11 (bold);
- the main body of the article must be written in Times New Roman CE – font size 12;
- line spacing – 1,5;
- standard margins (2.5 cm);
- tables (created in Word or Excel) and drawings (in CorelDraw, Excel or Word), should be described with consecutive numbers, titles and sources;
- when writing formulas, only MS WORD equation editor must be used;
- the preferred picture format is TIFF, JPG (resolution at least 300 dpi),
- In case of an article, the layout should fit in the following pattern: introduction (alternatively, the main objective), description of the reference materials and the methods applied, an account of the Author's own research work (presentation of the results), conclusion (summary), references.

2. The references to literature, included in the text of the publication, should be in the form of footnotes, which must be continuously numbered throughout the entire article (Times New Roman font size 10). Footnote references should be Arabic numbers in the superscript, e.g. (²).

The following principles should be applied consistently in footnotes:

- abbreviations in Polish should be used (ibid., Ibid.);
- the entry of the cited bibliographic item should contain: the name initial and full surname of the author, the title of the work (*italics*), the place and year of publication, page number;
- in case of collective work, the title of the work, the name initial and the full surname of the editor, the place and year of publication;
- in case of work which is a part of a bigger publication: the name initial and full surname of the author, the title of the article (*italics*), [in:] the title of the collective work, the name initial and full surname of the editor, the place and year of publication;
- the internet sources and legal acts should also be listed in the footnotes.
  - If a work of the given author has already been cited within the article, for the second time it is mentioned, an abbreviated bibliographic entry should be given, i.e. the name initial and full surname of the author, an abbreviation of the title with an ellipsis and the number of the referenced page (e.g. P. Kras, *System inkwizycyjny...*, p. 163).
  - When citing archival sources, the full name of the archive and the group is given only for the first time. For the second and another time, it should be abbreviated, e.g. AGAD, KRSW, sygn. 4442, k. 132-1335, Pismo KWP z 18 czerwca 1827 r. do Abrahama Bursztejna.

3. The complete bibliography put at the end of the article in alphabetical order should include: the

author(s)' surname and name initial, the title of the work (in *italics*), the publishing house, the place and year of publication, as shown in the examples:

- **books:** Gołota J., *Ostrołęka miasto i powiat w okresie międzywojennym*, Ostrołęka 2000;
- **collective works:** *Dowód osmologiczny. Aspekty kryminalistyczne i procesowe*, pod red. T. Bednarka, Warszawa 2001;
- **periodicals:** Rosak M., Pękała M., *Obszary niepewności w procesie wizualizacji śladów linii papilarnych w ujęciu statystycznym*, „Problemy Kryminalistyki” 2007, nr 258.
- **Internet websites:** www.ostroleka.pl. 1.10.2006 (the date of access must be provided);
- **legal acts:** Ustawa z dnia 27 lipca 2002 r. o zmianie ustawy o szkolnictwie wyższym oraz ustawy o wyższych szkołach zawodowych. Dz.U. z 2002 r. Nr 150, poz. 1239.

ATTENTION:

The texts which do not meet the specified requirements will be returned to the Author.

The Journals of The Adam Chetnik Learned Society of Ostrołęka – Article Review Process

The article review process of the Journals is carried out in accordance with the recommendations of Ministry of Science and Higher Education and follows best practices developed in reviewing scientific work.

Submitting the work for publication to the Secretary's Office is unequivocal to giving the Author(s)' consent to start the reviewing procedure thereof. The Author (s) send the work along with the filled in statement, the sample of which is available on the Society website. The submitted material is pre-reviewed by the Editorial Board of the Society, further referred to as the Board, mainly with regards to its compliance with the requirements and the topic range which have been developed and published by the Society. Consecutively, the article is reviewed by two independent reviewers who hold at least doctoral degree and are not members of the Board. The reviewers and the Author(s) must not be employed by the same institution. The reviewing process is anonymous. The Authors don't know the reviewers' names. Each article is assigned a number to facilitate its identification during the entire editing process. In another cases, the reviewer signs the statement asserting lack of conflict of interest – the relevant sample is published on the Society's website. The Author is always notified in strict confidence about the result of the reviewing process, ending with an outright motion for either approving or rejecting the article for publication. If a dispute occurs, another reviewer is consulted.

The list of reviewers cooperating with the editors is published in each edition of the Journals and on the Society website.

Regulations on the publication ethics of the Adam Chętnik Scientific Association in Ostrołęka

The regulations on publication ethics aimed at counteracting illegal publishing practices, particularly in accordance with the directives of COPE – Committee on Publication Ethics, applied in the Adam Chętnik Scientific Association Publishing – Scientific Journals.

The OTN (Scientific Association in Ostrołęka) Publishing, in order to counteract illegal publishing practices, applies the rules concerning humanities, particularly those defined by COPE (Committee on Publication Ethics) and the guidelines included in the COPE Code of Conduct (<https://publicationethics.org/resources/code-conduct>):

Regualtions on publication ethics.

The Publisher monitors compliance with the rules of the Code of Publication Ethics by authors, reviewers and any person associated with publishing activities.

The Publisher abides by the ethical and intellectual standards.

The Publisher ensures compliance with editor standards.

The Publisher requires that the authors of publications reveal the contribution of particular authors to their work, but the main responsibility, though, is of the author submitting the piece of work.

The Publisher informs that ghostwriting and guest authorship are regarded as scientific dishonesty, and any identified case will be reported to institutions employing the authors as well as to other institutions concerned.

The Publisher requires information on the sources of financing the publication, the contribution of scientific research institutions, associations and other entities (“financial disclosure”).

The Publisher documents any case of scientific dishonesty, particularly breaking and violating the ethics principles binding in science.

The Publishing Ethics Resource Kit provides help and advice in terms of respecting publication ethics (<https://www.elsevier.com/about/policies/publishingethics>).

Duties of the Publisher:

- conducting independent and impartial publishing policy;
- making decisions by the Publisher to accept works for printing in a clear and transparent manner;
- ensuring confidentiality and safety of personal data.

Duties of Authors:

- Authors make a declaration that they have read through the Code of Publication Ethics of OTN Publishing;
- Authors make a declaration that the work sent is an original piece, not violating the rights of a third party, prepared autonomously and never published before;
- in case of co-authorship, Authors are obliged to define their own contribution to the work.

Editor-in-Chief

dr hab. Janusz Gołota, prof. UWM

